॥ नमो नमो निम्मलदंसणस्स ॥

આગમસૂત્ર

સટીક અનુવાદ

૧૮

અનુવાદ શ્રેણી સર્જક -

મુનિ દીપરત્નસાગર

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
नमो नमो निम्मलदंसणस्स
પ.પૂ. શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

આગમસટીક અનુવાદ

જીવાભિગમ-૨

-: અનુવાદ-શ્રેણીના સર્જક :-

મુનિ દીપરત્નસાગર

તા. ૨૩/૧૦/૨૦૦૯ શુક્રવાર ૨૦૬૬ કા.સુ.૫

આગમ સટીક અનુવાદ
ભાગ ૧ થી ૪૨ સંપૂર્ણ
મૂલ્ય-રૂા-૧૦,૦૦૦

૦ શ્રી શ્રુત પ્રકાશન નિધિ ૦

સંપર્ક સ્થળ
આગમ આરાધના કેન્દ્ર, શીતલનાથ સોસાયટી
ફ્લેટ નં. ૧૩, ચોથે માળે, વ્હાઈ સેન્ટર,
ખાનપુર, અમદાવાદ.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ - ૧૮ માં છે...

૦ ‘‘જીવાભિગમ’’-ઉપાંગસૂત્ર-૩ની...

— પ્રતિપત્તિ-૨- સંપૂર્ણ

— પ્રતિપત્તિ-૩-માં...

(૧) નૈરયિકાદિ અધિકાર પૂર્ણ

(૨) દ્વીપસમુદ્ર વક્તવ્યતામાં

— વિજયદેવ અધિકાર સુધી

-- x -- x -- x -- x -- x -- x -- x --

-: ટાઈપ સેટીંગ :-
શ્રી મહાકાલી એન્ટરપ્રાઈઝ
ચાંદલોડિયા, અમદાવાદ.
(M) 9824419736

-: મુદ્રક :-
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
Tel. 079-25508631

૦ વંદના એ મહાન્ આત્માને ૦

વિક્રમ સંવત-૨૦૬૧માં ફાગણસુદ-૩ નો દિવસ અને મંગલપારેખના ખાંચામાં શ્રી શાંતિનાથ પરમાત્માની વર્ષગાંઠનો પ્રસંગ, અતિભવ્ય અને ઘણી જ લાંબી રથયાત્રાના પ્રયાણની ઘડીએ, આગમોના ટીકા સહિતના અનુવાદ કરવા માટેની મનોભાવનાનું જેમના મુખેથી વચન પ્રાગટ્ય થયું, અંતરના આશીર્વાદ, સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત વાસ ચૂર્ણનો ક્ષેપ અને ધનરાશિની જવાબદારીના યથાશક્ય સ્વીકાર સહ જેમની કાર્ય પ્રેરણાની સરવાણીમાં ભીંજાતા મારા ચિત્તે આશિર્ષ અનેરો હર્ષોલ્લાસ અનુભવ્યો. જેમની હયાતી દરમ્યાન કે હયાતી બાદ પણ, જેમના નામસ્મરણ માત્રથી આ કાર્ય વિઘ્નરહિતપણે મૂર્ત્ત સ્વરૂપને પામ્યું, એવા...

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ ના

ચરણ કમળમાં સાદર કોટીશઃ વંદના

૦ કેમ ભૂલાય એ ગુરુદેવને પણ ? ૦

ચારિત્ર પ્રતિ અંતરંગ પ્રીતિથી યુક્ત, અનેક આત્માઓને પ્રવ્રજ્યા માર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર, સંયમમૂર્તિ, પ્રતિ વર્ષ ઉપધાન તપ વડે શ્રાવકધર્મના દીક્ષા દાતા, શારીરિક સમસ્યાઓ વચ્ચે પણ બંને શાશ્વતી ઓળીની આરાધનાને ન ચૂકનારા, સાગર સમુદાયમાં ગચ્છાધિપતિ પદને શોભાવનારા અને સમર્થ શિષ્ય પરિવારયુક્ત એવા મહાન વિભૂતિરત્ન–

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મ૦

જેમના આજીવન અંતેવાસી, શાસનપ્રભાવક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.સા.

જેમણે આ અનુવાદ કાર્ય માટે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રેરણા કરેલી અને આ કાર્ય સાદ્યંત પાર પહોંચાડવા માટે વિપુલ ધનરાશિ મોકલાવી.

ઉક્ત બંને આચાર્ય ભગવંતોની અસીમ કૃપા અને તેઓ દ્વારા પ્રેરિત સંઘો થકી થયેલ ધનવર્ષાના બળે પ્રસ્તુત કાર્ય મૂર્તસ્વરૂપ પામ્યું.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ ૧૮ ની

સંપૂર્ણ દ્રવ્ય સહાયના પ્રેરણાદાતાશ્રી

પ.પૂ. આ. દેવ શ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મ.ના

સમુદાયવર્તી

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી

તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી લાભલેનાર

શ્રી મંગળ પારેખનો ખાંચો, જૈન સંઘ

શાહપુર, અમદાવાદ.

અનુદાન દાતા

આગમ સટીક અનુવાદના કોઈ એક ભાગના સંપૂર્ણ સહાયદાતા

સચ્ચારિત્ર ચુડામણી પૂજ્ય ગચ્છાધિપતિ સ્વ૦ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના આજીવન અંતેવાસી
સદ્‌ગુણાનુરાગી પૂજ્ય આ૦દેવશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.ની
જ્ઞાનઅનુમોદક પ્રેરણાથી પ્રેરિત
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.
૧૬ ભાગોના સંપૂર્ણ સહાયક થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય સરળ સ્વભાવી, ભદ્રિક પરિણામી, શ્રુતાનુરાગી
સ્વ૦ આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની
પુનિત પ્રેરણાથી ૧૦ ભાગો માટે
નીચેના સંઘો સહાયક થયા છે.

(૧) શ્રી મંગલપારેખનો ખાંચો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ — બે ભાગ.
(૨) શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે૦મૂ.પૂ. સંઘ, ભાવનગર — બે ભાગ.
(૩) શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે૦ મૂ.પૂ. સંઘ, નવસારી — બે ભાગ.
(૪) શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી આદિનાથ જૈન સંઘ, બોટાદ — બે ભાગ.
(૫) શ્રી જૈન શ્વે૦ મૂ.પૂ. તપાગચ્છ સંઘ, બોટાદ — એક ભાગ.
(૬) શ્રી પાર્શ્વભક્તિધામ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, તણસા — એક ભાગ.

[પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી તેમના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યાઓ તરફથી પ્રાપ્ત સહાયની નોંધ આગળ છે.]

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી વૈયાવચ્ચ પરાયણ **પંન્યાસ પ્રવર શ્રી વજ્રસેનવિજયજી મ.સા.**ની પ્રેરણાથી એક ભાગ- શ્રી હાલારતીર્થ આરાધના ધામ, વડાલિયા, સીંહણ, તરફથી

આગમ સટીક અનુવાદ શ્રેણીના સર્જક **મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજી**ની પ્રેરણાથી આ બે દાતાઓએ મળીને એક ભાગ માટે સહાય કરી છે.

(૧) શ્રી જૈન શ્વે૰ મૂર્તિ૰ સંઘ, થાનગઢ

(૨) શાહ હંજારીમલજી ભૂરમલજી, કર્નૂલ.

પૂ૰પૂ૰ ક્રિયારૂચિવંત, પ્રભાવક, આદેય નામકર્મધર સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીથી પ્રેરિત પુન્યવંતી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત અનુદાનો

૧- વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય ભક્તિસૂરીશ્વરજી સમુદાયવર્તી મિલનસાર **સાધ્વીશ્રી સૌમ્યપ્રજ્ઞાશ્રીજી**ની પ્રેરણાથી ત્રણ ભાગો માટેની દ્રવ્ય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે–

- (૧) શ્રી કારેલીબાગ, શ્વે૰મૂ૰પૂ૰ જૈનસંઘ, વડોદરા.
- (૨) શ્રી કારેલીબાગ, જૈન સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, વડોદરા.
- (૩) શ્રી ભગવાન નગરનો ટેકરો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૨- સુવિશાળ પરિવારયુક્તા **સાધ્વીશ્રી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી** મ૰ની પ્રેરણાથી "શ્રી ક્ષેત્રપાલ ભક્તિ ટ્રસ્ટ" - નવસારી તરફથી.

૩- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મ૰ના સમુદાયવર્તી **પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી ધ્યાનરસાશ્રીજી તથા સાધ્વીશ્રી પ્રફુલ્લિતાશ્રીજી**ની પ્રેરણાથી -

"શ્રી માંગરોળ જૈન શ્વે૰ તપ૰ સંઘ, માંગરોળ - તરફથી.

૪- પરમપૂજ્યા જયશ્રીજી-લાવણ્યશ્રીજી મ૦ના પરિવારવર્તીની **સાધ્વીશ્રી સત્યાનંદશ્રીજી મ.સા.**ની પુનિત પ્રેરણાથી
"શ્રી ગાંધીનગર જૈન સંઘ, બેંગલોર - તરફથી."

૫- પરમપૂજ્ય ક્રિયારૂચીવંત આ૦દેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મ૦ના સમુદાયવર્તી **શ્રમણીવર્યા મોક્ષનંદિતાશ્રીજી** મ૦ની પ્રેરણાથી
"શ્રી વલ્લભનગર જૈન શ્વે૦મૂ૦પૂ૦ સંઘ, વલ્લભનગર, ઈન્દૌર

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક, સામાચારી સંરક્ષક, બહુશ્રુત આચાર્યદેવ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી શ્રુત અનુરાગીણી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત સહાયો.

(૧) પરમપૂજ્યા નીડરવક્તા **સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયશાશ્રીજી** મ૦થી પ્રેરિત
-૧- શ્રી ત્રિલોકપદ્મ ચિંતામણિધામ જૈન સંઘ, અંધેરી, મુંબઈ.
-૨- શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસરજી ટ્રસ્ટ, નવસારી.

(૨) અપ્રતિમ વૈયાવૃત્ત્યકારિકા પ.પૂ. મલય-પ્રગુણાશ્રીજી મ૦ના શિષ્યા સુસંવાદી પરિવારયુક્તા **સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી** મ૦ના શ્રુતાનુરાગી શિષ્યા સા૦શ્રી પ્રશમરત્નાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-
"શ્રી શ્વેતાંબર જૈન તપાગચ્છ સંઘ," વાંકાનેર.

(૩) પરમપૂજ્યા માતૃહૃદયા **સાધ્વીશ્રી અમિતગુણાશ્રીજી** મ.ની પ્રેરણાથી
- "શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે૦ સંઘ," ભોપાલ.

(૪) પરમપૂજ્યા વર્ધમાનતપસાધિકા, શતાવધાની **સાધ્વીશ્રી અમિત-ગુણાશ્રીજી** મ.ની પ્રેરણાથી-૧૦૦ ઓળીની પૂર્ણાહૂતિ નિમિત્તે
"કરચેલીયા જૈન શ્વે૦ મહાજન પેઢી," કરચેલીયા, સુરત.

(૫) શ્રમણીવર્યા ભક્તિરસિક પૂજ્ય મલયાશ્રીજી મ૦ના વ્યવહદક્ષ શિષ્યા **સાધ્વીશ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી** મ૦ની પ્રેરણાથી
"શ્રી જૈન મરચન્ટ સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, અમદાવાદ.

(૬) પરમપૂજ્યા મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યાનંદશ્રીજી મ૦ના સુવિનિતા મિષ્ટ ભાષી, તપસ્વીરત્ના **સાધ્વીશ્રી પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી**ની પ્રેરણાથી
"સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ," મુંબઈ

આગમ-સટીક અનુવાદ સહાયકો

(૧) પ.પૂ. ભગવતીજી દેશનાદક્ષ **આ૦દેવશ્રી નરદેવસાગરસૂરિજી મ૦સા૦**ની પ્રેરણાથી - "શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ," જામનગર.

(૨) વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આ.દેવ **શ્રી વિજય પ્રભાકરસૂરીશ્વરજી** મ૦ ની પ્રેરણાથી – "અભિનવ જૈન શ્વે૦મૂ૦પૂ૦ સંઘ," અમદાવાદ.

(૩) શ્રુતસંશોધનરસિક પૂજ્ય **આ૦દેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી** મ૦ની પ્રેરણાથી – "શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ," ભીલડીયાજી.

(૪) પ.પૂ. જયલાવણ્યશ્રીજી મ૦સા૦ના સુશિષ્યા **સા૦ સૂર્યપ્રભાશ્રીજી** મ૦ની પ્રેરણાથી – "શ્રી ભગવતીનગર ઉપાશ્રયની બહેનો," અમદાવાદ.

(૫) પરમપૂજ્યા વરધર્માશ્રીજી મ૦ના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના **સાધ્વીશ્રી પ્રીતિધર્માશ્રીજી** મ૦ની પાવન પ્રેરણાથી.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વભક્તિ શ્વે૦મૂ૦પૂ૦ જૈનસંઘ, ડોંબીવલી.
- (૨) શ્રી રાજાજી રોડ શ્વે૦મૂ૦પૂ૦ તપા૦ જૈન સંઘ, ડોંબીવલી.

(૬) સ્વનામધન્યા **શ્રમણીવર્યાશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી** મ૦ની પ્રેરણાથી.
"શ્રી પરમ આનંદ શ્વે૦મૂ૦પૂ૦ જૈનસંઘ," પાલડી, અમદાવાદ.

મુનિ દીપરત્નસાગરજી દ્વારા પ્રકાશિત સાહિત્ય-એક ઝલક
કુલ પ્રકાશનોનો અંક-૩૦૧

१-आगमसुत्ताणि-मूलं

૪૯-પ્રકાશનો

આ સંપુટમાં મૂળ આગમો છે. જેમાં ૪૫ આગમો ૪૫ અલગ-અલગ પુસ્તકોમાં મુદ્રિત કરાવાયેલ છે. ચાર વૈકલ્પિક આગમો પણ તેમાં સમાવાઈ ગયેલ છે. એ રીતે ૪૫ + ૪ કુલ (૪૯) આગમોનું આ સંપુટમાં સંપાદન છે. તેમજ પ્રત્યેક સૂત્રને અંતે પૂજ્ય સાગરાનંદસૂરિશ્વરજી સંપાદિત આગમો તથા તેની વૃત્તિના અંકો પણ ટાંક્યા છે.

અમારા આ પ્રકાશનમાં શ્રુતસ્કંધ, શતક/અધ્યયન/વક્ષસ્કાર/પદ, પ્રતિપત્તિ, ઉદ્દેશક, સૂત્ર/ગાથા આદિ સ્પષ્ટતયા જુદા નજરે પડે તેવી વિશિષ્ટ મુદ્રણકલાને પ્રયોજેલ છે. પુસ્તકો અલગ-અલગ અને નાના કદના હોવાથી વાંચન કે કંઠસ્થ કરવાની અતિ સરળતા રહે છે.

૪૫-આગમની પૂજા, પૂજન, રથયાત્રા કે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂજનાદિ માટે અલગ-અલગ પીસ્તાળીશ પુસ્તકો હોવાથી ગોઠવણી સરળ બને છે.

आगमसद्दकोसो, आगमनामकोसो, આગમવિષયદર્શન, આગમકથાનુયોગના મૂળ સંદર્ભ જોવા માટે આ પ્રકાશન વસાવવું જરૂરી જ છે. જેની કિંમત છે રૂા. ૧૫૦૦/-દર્શન-પૂજન માટે આજીવન ઉપયોગી છે.

૨. આગમ-ગુજરાતી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

આપણા મૂળ આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જેઓ ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત છે, શાસ્ત્રીય કારણોથી આગમના અભ્યાસથી વંચિત રહ્યા છે, આગમોની વાંચના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ઈત્યાદિ કારણે આગમિક પદાર્થોનું જ્ઞાન પામી શક્યા ન હોય તેવા ભવ્યાત્માઓ શ્રી કલ્પસૂત્ર માફક સરળતાથી આગમોનું વાંચન અને બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમજ ભવભીરુ આત્માઓ પોતાનું જીવન માર્ગાનુસાર બનાવી શકે તેવું પ્રકાશન.

સાત ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૮૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પીસ્તાળીશ આગમોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ધરાવતા આ "આગમદીપ" સંપુટમાં બીજા બે વૈકલ્પિક આગમોનું ગુજરાતી પણ આપેલ જ છે.

અંદાજે ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મૂળ આગમનો આ ગુજરાતી અનુવાદ રૂા. ૨૦૦૦/-ની કિંમતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. પણ હાલ તેની એક પણ નકલ બચેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની લોકપ્રિયતાનો પૂરાવો છે. અનેક પૂજ્યશ્રીએ આ ગુજરાતી અનુવાદનો સ્વાધ્યાયાદિ અર્થે ઉપયોગ કરેલો છે.

३. आगमसुत्ताणि-सटीकं

૪૬-પ્રકાશનો

જેઓને મૂળ આગમો વાંચ્યા પછી તેની વિસ્તૃત સમજ મેળવવી છે. તેમાં રહેલા પદાર્થોને ઊંડાણથી અવગાહવા છે, તેમાં રહેલા તત્ત્વો આધારિત કથા, દૃષ્ટાંત કે દ્રવ્યાનુયોગને જાણવો છે, તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનપિપાસુ માટેનું અમારું આ ૧૩,૦૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પથરાયેલ અને ત્રીશ ભાગોમાં વિભાજીત એવું દળદાર પ્રકાશન છે.

આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો પર પ્રાપ્ત બધી જ નિર્યુક્તિઓ, ૩૯ આગમો પરની વૃત્તિ, શેષ આગમોની સંસ્કૃત છાયા, કેટલાંક ભાષ્યો તથા ચૂર્ણિઓ ઈત્યાદિ સર્વે વિવેચનોનો સમાવેશ કરાયેલ છે.

સૂત્રો અને ગાથાના સ્પષ્ટ અલગ વિભાજન, પ્રચુર પેરેગ્રાફ્સ, અધ્યયન, ઉદ્દેશક, સૂત્ર આદિની સુસ્પષ્ટ અલગ પેજ લાઈન તેમજ અમારા મૂળ અને અનુવાદિત આગમોમાં અપાયેલા ક્રમાંક મુજબના જ સૂત્ર ક્રમાંકન તથા વ્યવસ્થિત અનુક્રમણિકાને લીધે કોઈપણ પસંદિત ચોક્કસ વિષયવસ્તુ કે સમગ્ર અધ્યયનના વાંચનમાં સરળતા રહે તે રીતે આ સંપુટનું સંપાદન અને મુદ્રણ કરાયેલું છે.

આ પ્રકાશનના અભ્યાસમૂલ્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે ઉપયોગિતા તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં આગમ પ્રકાશનની આવી એક જ માત્ર શ્રૃંખલા ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે રૂા. ૧૧,૦૦૦/- મૂલ્ય હોવા છતાં તેની એક પણ નકલ સ્ટોકમાં રહેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની મહત્તા સાબિત કરે છે.

૪. આગમ-વિષય-દર્શન

આ એક એવું પ્રકાશન છે, જેમાં ૪૫-આગમોની વિશદ્‌રૂપે અનુક્રમણિકા અપાયેલ છે, છતાં તેના પૃષ્ઠો છે. – ૩૮૪.

પ્રત્યેક આગમના પ્રત્યેક સૂત્ર કે ગાથાના વિષયોને એ જ આગમોના સૂત્રોના ક્રમાંકન અનુસાર, અતીવ સુસ્પષ્ટ રૂપે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્વરૂપે અપાયેલી આ અનુક્રમણિકાથી તમે તમારો મનગમતો-આવશ્યક કે તમારા સંશોધન અને લેખનને અનુરૂપ વિષય સહેલાઈથી પસંદ કરી શકો છો.

ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલ આ અનુક્રમણિકાથી તમે અમારા અનુવાદિત આગમોમાં તો મૂળ વિષય જોઈ જ શકો છો. તદુપરાંત મૂળ આગમો કે આગમસટીકં માં પણ તમારી પસંદગીનો વિષય શોધવો આ બૃહત્ અનુક્રમ પરથી ખૂબ જ સરળ છે.

રૂા. ૪૦૦/-ની કિંમતને લક્ષમાં ન લઈ તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય સમજશો.

૫. आगमसद्दकोसो
૪-પ્રકાશનો

આ શબ્દકોશ - એટલે સંદર્ભસ્થળ નિર્દેશ સહિતની ''આગમ-ડીક્ષનેરી'' જેમાં તમને મળે છે મૂળ આગમમાંથી લેવાયેલા ૪૬,૦૦૦ શબ્દો અને તેના ૩,૭૫,૦૦૦ જેટલા આગમ સંદર્ભો સહિત મૂળ-અર્ધમાગધી શબ્દોના સંસ્કૃત અર્થ અને ગુજરાતી એક કે વધુ અર્થો.

ચાર ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૪૦૦ જેટલા પાનાઓનો આ પુસ્તકનો સેટ મેપલીથો કાગળ, પાકુ બાઈન્ડીંગ અને આકર્ષક મુખપૃષ્ઠ તો ધરાવે જ છે. પણ તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા છે — अ થી ह પર્યંતનો કોઈપણ શબ્દ શોધવા માટે. ત્યાં ફક્ત શબ્દનો અર્થ જ જોઈને બેસી નથી રહેવાનું. પણ પીસ્તાળીશે પીસ્તાળીશ આગમોમાં આ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો હોય તે-તે બધાં સ્થાનોનો નિર્દેશ પણ મળશે જ - જેના દ્વારા એક જ શબ્દ જો જુદા જુદા સંદર્ભમાં વપરાયો હશે, તો તે ભિન્ન-ભિન્ન સંદર્ભયુક્ત અર્થ કે વ્યાખ્યા પણ જાણી શકાશે.

— વળી આવા સંદર્ભો જોવા માટે તમારે જુદા જુદા પ્રકાશનોના આગમોને ફેંદવાની કોઈ જરૂર નથી. તમે માત્ર અમારું आगमसुत्ताणि — સંપુટ સાથે રાખો. તમારે ઉપયોગી શબ્દો મૂળ આગમ કે આગમ-સટીકં માં મળી જ જવાના

૬. आगमनामकोसो

આગમ શબ્દકોશની એક પૂરક ડીક્ષનેરી તે આ ''આગમ નામકોશ''. આ પ્રકાશન આગમસટીકં માં આવતા નામો (કથાઓ)ની ડીક્ષનેરી છે. આ ડીક્ષનેરીમાં કથાના પાત્રોના નામો તો કક્કાવારી ક્રમમાં આપેલા જ છે. સાથે સાથે તે પાત્રો કે નામોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ છે.

તમારે મૂળ આગમ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ કે વૃત્તિમાં જો આ નામ કે તે નામ સાથે સંકડાયેલ કથા કે દૃષ્ટાંત જાણવા છે તો અમારી ડીક્ષનેરીમાં તે-તે નામને અંતે નિર્દેશ કરાયેલ આગમ સંદર્ભ જોવો. આગમ સંદર્ભ જોતાં જ તમને તે સંદર્ભવાળા આગમનું નામ, પંચાંગીનો પ્રકાર અને સૂત્રક્રમ મળી જશે. જેના આધારે તમે તે કથા કે દૃષ્ટાંતનો સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકશો.

આ નામકોશનું મહત્ત્વ તો ત્યારે જ સમજાય જ્યારે એક જ નામ ધરાવતા એકથી વધારે પાત્રોનો અલગ-અલગ પરીચય કે જુદી જુદી કથાઓ તમને જોવા મળે. તે પણ ફક્ત રૂા. ૨૦૦/-ની કિંમતમાં.

સંદર્ભ મુજબ કથા જોવા માટે અમારું आगमसुत्ताणि-सटीकं તો છે જ.

૭. आगमसूत्र हिन्दी अनुवाद

૪૭-પ્રકાશનો

મૂળ આગમના ૯૦,૦૦૦ જેટલાં શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યના મૂળ પ્રકાશન પછી જેમ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો, તેમ હિન્દી અનુવાદ પણ કર્યો. ફર્ક એટલો જ કે આ હિન્દી અનુવાદ બાર ભાગોમાં આશરે ૩૨૦૦ જેટલા પાનાઓમાં પથરાયેલો છે. ગુજરાતી અનુવાદ કરતા ૩૦૦થી પણ વધારે પૃષ્ઠો તેમાં ઉમેરાયા છે. જે ફક્ત કદની વૃદ્ધિ જ નથી, પણ અર્થવિસ્તાર અને પેરેગ્રાફોની પ્રચૂરતા પણ ધરાવે જ છે.

હિન્દીભાષી મહાત્માઓને પણ આગમના પદાર્થજ્ઞાનથી વંચિત ન રહેવું પડે તે આશયથી તૈયાર કરાયેલ આ આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ હિન્દી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યિક મૂલ્ય તો ધરાવે જ છે. તે ગુજરાતી ભાષી આગમરસિકો અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ માટે પણ મહત્ત્વનું સંદર્ભશાસ્ત્ર બની રહ્યું છે.

રૂા. ૨૭૦૦/-નું મૂલ્ય ધરાવતા આ आगमसूत्र-हिन्दी अनुवाद માં પણ ક્રમાંકન તો મૂળ આગમ, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ અને आगम सटीकं અનુસાર જ થયેલ છે. તેથી અભ્યાસીઓને તુલના કરવી સરળ પડે છે.

૮. આગમ કથાનુયોગ

૬-પ્રકાશનો

આગમ કાર્ય વિષયક આ અમારું નવમું પ્રકાશન છે. જેમાં "કથાનુયોગ" નામે અનુયોગની મુખ્યતા છે. આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો, આગમો પરની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, વૃત્તિ કે અવચૂરી એ તમામનો સમાવેશ કરી આ આગમ કથાનુયોગનું સંકલન અને ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે છ ભાગોમાં વિભાજીત છે ૨૨૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ છે અને કથાઓને દશ વિભાગમાં ગોઠવેલ છે.

આ કથાનુયોગમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ઉત્તમપુરુષો સંબંધી કથાનક કે માહિતીનો સંગ્રહ છે, શ્રમણ વિભાગમાં ગણધરો, પ્રત્યેકબુદ્ધો, નિહ્નવો, અન્ય શ્રમણોની કથાઓ છે. તે સાથે આશરે ૯૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં ગોશાળાનું કથાનક તેના પૂર્વભવ, વર્તમાનભવ અને ભાવિ ભવો સહિત મૂકેલ છે. તે સિવાય શ્રમણી કથા, શ્રાવક કથા, શ્રાવિકા કથા, અન્યતીર્થી કથા, પ્રાણી કથા, પ્રકીર્ણ કથા અને દૃષ્ટાંતોના અલગ વિભાગો છે. પ્રત્યેક કથાને અંતે તેના આગમ સંદર્ભો પણ મૂકેલા છે, જેથી મૂળ માહિતી સ્રોત જોઈ શકાય. છટ્ઠા ભાગમાં અકારાદિક્રમે પ્રત્યેક કથાના નામોની ગોઠવણી અને તેની સાથે પૃષ્ઠાંક આપેલા છે, જેથી કોઈપણ કથા શોધવી અત્યંત સરળ બને છે.

આ "આગમ કથાનુયોગ" કેવળ કથારસિકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે. જેનું મૂલ્ય માત્ર રૂા. ૧,૫૦૦/- છે. તેમજ સન-૨૦૦૪માં જ પ્રકાશિત થયેલ હોવાથી હજી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે.

૯. આગમ મહાપૂજનવિધિ

આ એક લઘુ પુસ્તિકા છે. જેમાં પીસ્તાળીશ આગમ મહાપૂજન ભણાવવા માટેની સરળ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય વિધિ છે. સાથે-સાથે પંડિત શ્રી રૂપવિજયજી કૃત્ ૪૫-આગમ પૂજાઓ પણ આપી દીધેલ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અભિનવ દુહા પણ છે.

કોઈપણ વિધિકારકને સહેલાઈથી પૂજન કરાવતા ફાવે તે રીતે વિધિ સાથે સૂચનાઓનો નિર્દેશ છે. તેમજ આગમ મંડપની રચના, માંડલુ, આવશ્યક સામગ્રી, વિધિમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે જરૂરી એવા સહાયકોની કાર્ય વહેંચણી પણ જણાવેલ છે.

મોટા ટાઈપ, પદ્યોની સુંદર ગોઠવણી, પ્રત્યેક પૂજન માટેનું અલગ પેજ, દરેક પૂજનને માટેની સૂચના, તે પૂજનની સાથે જ અપાયેલી હોય તેવું આ એક માત્ર પ્રકાશન છે.

૧૦. આગમસૂત્ર સટીક અનુવાદ

૪૮-પ્રકાશનો

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આગમોના મૂળસૂત્રોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ તો છે જ. સાથે સાથે આગમોની નિર્યુક્તિ અને ટીકાનો પણ અનુવાદ કરેલ હોવાથી અમે "સટીક અનુવાદ" એવું નામકરણ કરેલ છે. જેમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત બે વૈકલ્પિક આગમો અને કલ્પ [બારસા] સૂત્રના સમાવેશથી ૪૮ પ્રકાશનો થાય છે. જેને આ સાથે અમે ૪૨-ભાગોમાં પ્રકાશિત કરેલ છે.

આ સટીક અનુવાદમાં છ છેદ સૂત્રોનો અનુવાદ માત્ર મૂળનો જ છે, તેમાં સટીક અનુવાદ નથી. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત શ્રુતરસિકો કે સ્વાધ્યાય પ્રેમીઓને આ અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે, જેનું સંયુક્ત મૂલ્ય રૂા. ૧૦,૦૦૦/- છે, કે જે કિંમતમાં તો કોઈ ૪૫ સટીક આગમોનો અનુવાદ પણ ન કરી આપે.

આ સટીક અનુવાદ સંપુટમાં-અંગસૂત્રો, ઉપાંગ સૂત્રો અને મૂળસૂત્રોનો સંપૂર્ણ સટીક અનુવાદ છે. પયન્ના સૂત્રોમાં પણ ઉપલબ્ધ ટીકાઓનો અનુવાદ કરેલો જ છે, નંદી અને અનુયોગ બંને સૂત્રોનું વર્તમાન પદ્ધતિથી સાનુવાદ વિવેચન કરેલ છે અને છેદસૂત્રો, કલ્પસૂત્ર અને કેટલાંક પયન્નાઓનો મૂળનો અનુવાદ છે.

— x — x —

આ હતી આગમ સંબંધી અમારા ૨૫૦ પ્રકાશનોની યાદી

— x — x —

આગમ સિવાયના સાહિત્ય સર્જનની ઝાંખી

(૧) વ્યાકરણ સાહિત્ય :-

૦ અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૧ થી ૪ [૪]

— મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી કૃત્ "લઘુપ્રક્રિયા" પર સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન અને તેની સાથે સંબંધિત અનેક સંદર્ભગ્રંથોના ઉપયોગથી તૈયાર કરાયેલો એવો આ દળદાર ગ્રંથ છે. જે કાઉન આઠ પેજમાં તૈયાર થયેલ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ માટેનું આ પ્રકાશન છે. જે ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમથી તૈયાર થયેલ છે. તેમાં મૂળસૂત્ર, તેનો અર્થ, વૃત્તિ, વૃત્ત્યર્થ, અનુવૃત્તિ, વિશેષ વિવેચન જેવા સાત વિભાગો અને પ્રચૂર પરિશિષ્ટો છે.

૦ કૃદન્તમાલા :- [૧]

— આ લઘુ સર્જનમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક છે.

(૨) વ્યાખ્યાન સાહિત્ય :- [3]

૦ અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ-૧ થી ૩.

— આ એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાળા છે. "મન્નહ જિણાણં" નામક સજ્ઝાયમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો તેમાં ગોઠવેલા છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન માટે દશ-દશ પેજ ફાળવેલ છે. જે પ્રત્યેકમાં શ્લોક-જૈનેત્તર પ્રસંગ - સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યા અને સમજ-જૈનકથા અને કર્તવ્યને અનુરૂપ સ્તવનાદિ પંક્તિની સુંદર ગુંથણી છે.

૦ નવપદ-શ્રીપાલ [૧]

— શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાનરૂપે આ પુસ્તકનું સર્જન થયું છે, જેમાં નવે પદનું અલગ-અલગ વિવેચન સાથે નવ દિવસમાં શ્રીપાલચરિત્ર પણ પૂરું થાય, તે રીતે ગોઠવેલા નવ વ્યાખ્યાનોનો સમન્વય છે.

(૩) તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય :-

૦ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-અધ્યાય-૧ [૧]

૦ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા-અધ્યાય-૧ થી ૧૦ [૧૦]

— આ ગ્રંથમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશે અધ્યાયોનું અલગ-અલગ દશ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તૃત વિવેચન ધરાવતું દશાંગ વિવરણ છે. જેમાં સૂત્રહેતુ, મૂળસૂત્ર, સંધિરહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, શબ્દજ્ઞાન, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભ ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરાયેલ અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, સૂત્રપદ્ય, સૂત્રનિષ્કર્ષ જેવા દશ વિભાગો છે.

પ્રત્યેક અધ્યાયને અંતે સૂત્રક્રમ, અકારાદિ ક્રમ, શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ જેવા પરિશિષ્ઠો તથા દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ, વિષયસૂચિ, સંબંધકારિકા જેવા ઉપયોગી પરિશિષ્ઠો છે.

o તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો. ૧

– આ સંશોધન કક્ષાનું એક વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. જેમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રત્યેક સૂત્રનો મૂળ આગમમાંથી ઉપલબ્ધ સંદર્ભ, સંદર્ભ પાઠ, સંદર્ભ સ્થળનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદની તાલિકા અને વિશ્લેષણ છે.

(૪) આરાધના સાહિત્ય :- 3

o સમાધિમરણ :-

અંત સમયે અને ભાવિ ગતિ સુધારવા માટે મરણ સમયે ચિત્તની સમાધિ જળવાય રહે તેવી આરાધના વિધિ, આરાધના સૂત્રો, આરાધના પદ્યો, આરાધના પ્રસંગો વગેરે સાત વિભાગોમાં આ ગ્રંથ સર્જેલો છે.

o સાધુ અંતિમ આરાધના

o શ્રાવક અંતિમ આરાધના

સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આ આરાધના છે, મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ આ વિધિને સરળ ગુજરાતીમાં રજૂ કરેલ છે. પંચાંગના કદની આ પુસ્તિકા સાથે રાખવી પણ સરળ છે.

(૫) વિધિ સાહિત્ય :- 3

o દીક્ષા-યોગાદિ વિધિ

o વિધિ સંગ્રહ ભાગ-૧

o સાધુ-સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ

(૬) પૂજન સાહિત્ય :- ૧

o આગમ મહાપૂજન વિધિ-*જેની નોંધ આગમ વિભાગમાં છે.*

o પાર્શ્વ પદ્માવતી પૂજનવિધિ

(૭) યંત્ર સંયોજન :-

o ૪૫-આગમ યંત્ર

o વિંશતિ સ્થાનક યંત્ર

(૮) જિનભક્તિ સાહિત્ય :- ૯

o चैत्यवन्दन पर्वमाला

o चैत्यवन्दनसंग्रह-तीर्थजिन विशेष

o चैत्यवन्दन चोविसी

o ચૈત્યવંદન માળા

– આ એક સંપાદન ગ્રંથ છે. જેમાં પર્વદિન તથા પર્વતિથિના ચૈત્યવંદનો, ચોવિસ જિનની ચોવિસી રૂપ ચૈત્યવંદનો, વિવિધ તીર્થમાં બોલી શકાય તેવા અને જિનેશ્વર પરમાત્મા વિષયક વિવિધ બોલ યુક્ત એવા ૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો વિશાળ સંગ્રહ છે.

o શત્રુંજય ભક્તિ

o शत्रुञ्जय भक्ति

o સિદ્ધાચલનો સાથી - સિદ્ધાચલ ભાવયાત્રા, સ્તુતિ-ચૈત્યવંદનાદિ

o વીતરાગ સ્તુતિ સંચય-૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિનો સંચય

o ચૈત્ય પરિપાટી

(૯) પ્રકીર્ણ સાહિત્ય :- ૯

o શ્રી નવકાર મંત્ર-નવ લાખ જાપ નોંધપોથી

o શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી

o અભિનવ જૈન પંચાંગ

o अभिनव जैन पञ्चाङ्ग

o અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાશ્રય આદિ ડિરેક્ટરી

o બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો

o શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા

o કાયમી સંપર્ક સ્થળ

o ચોઘડીયા તથા હોરા કાયમી સમયદર્શિકા

(૧૦) સૂત્ર અભ્યાસ-સાહિત્ય :- ૫

o જૈન એડ્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ કોર્સ

o પ્રતિક્રમણસૂત્ર અભિનવ વિવેચન ભાગ-૧ થી ૪

આ રીતે અમારા ૩૦૧ પ્રકાશનો થયા છે.

— x — x —

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

नमो नमो निम्मलदंसणस्स

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

-: ભાગ-૧૮ :-

૦ આ ભાગમાં આગમ-૧૪-જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર, જે ત્રીજુ ઉપાંગ સૂત્ર છે, તે ચાલુ જ છે. આ આગમનું નામ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત બંને ભાષામાં जीवाजीवाभिगम છે. તે વ્યવહારમાં 'જીવાભિગમ' એવા નામે પ્રસિદ્ધ છે, સાક્ષી પાઠોમાં પણ જ્યાં-જ્યાં આ સૂત્રની સાક્ષી અપાય છે, ત્યાં-ત્યાં जाव जीवाभिगमे એ રીતે જ જણાવેલ છે, પણ ક્યાંય जाव जीवाजीवाभिगमे એવું સાક્ષી પાઠમાં લખેલ જોવા મળતું નથી.

આ જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર અમે ત્રણ ભાગમાં વિભાજીત કરેલ છે. જેમાં પહેલી द्विविधा નામે પ્રતિપત્તિ, ભાગ-૧૭માં મૂકેલ છે. પ્રતિપત્તિ-૨-''त्रिविधा'' અને પ્રતિપત્તિ-૩- चतुर्विधा -ના સૂત્ર-૧૮૪ સુધી અમે આ જ ભાગ-૧૮-માં નોંધેલ છે. પ્રતિપત્તિ-૩-ના સૂત્ર-૧૮૫થી પ્રતિપત્તિ-૯ અને सव्वजीवापडिवत्ति સુધી શેષ આખું ઉપાંગસૂત્ર, હવે પછીના ભાગ-૧૯માં નોંધેલ છે.

જીવાજીવાભિગમ સૂત્ર મુખ્યત્વે દ્રવ્યાનુયોગ પ્રધાન છે. તેમાં અધ્યયન સ્વરૂપ નવ પ્રતિપત્તિ અને અંતે સર્વજીવ પ્રતિપત્તિ છે. જેમાં કોઈકમાં ઉદ્દેશા પણ છે. सव्वजीवમાં નવ પેટા પ્રતિપતિઓ છે. આ ઉપાંગસૂત્રના મૂળ સૂત્રોના સંપૂર્ણ અનુવાદ સાથે અમે ''મલયગિરિ'' કૃત્ ટીકાનો અનુવાદ અહીં લીધેલો છે. આ ઉપાંગની ચૂર્ણિનો પણ ઉલ્લેખ જોવા મળેલ છે, પણ તે મુદ્રિત થયાનું અમારી જાણમાં નથી. તદુપરાંત जीवाजीवाभिगम-लघुवृत्तिનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

આ આગમ પછીના ઉપાંગ-૪-પ્રજ્ઞાપના સાથે ઘણું સંકડાયેલ છે, અનેક સ્થાને મૂળમાં તથા મલયગિરિકૃત્ વૃત્તિમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની સાક્ષી જોવા મળે છે. બંને ઉપાંગ સૂત્રોને સંકલિત સ્વરૂપે પઠન-પાઠન કરતાં પદાર્થનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. અનુક્રમે ઠાણ અને સમવાય ના ઉપાંગરૂપ આ બંને ઉપાંગો છે.

૧૪-જીવાભિગમ-ઉપાંગસૂત્ર-૩/૨

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી વિવેચન

એ પ્રમાણે 'द्विविधा' પ્રતિપત્તિ કહી હવે 'त्रिविधा' કહે છે –

❀ પ્રતિપત્તિ-૨-''त्रिविधा'' ❀

-- x -- x -- x -- x -- x --

● **સૂત્ર-૫૨,૫૩ :-**

[૫૨] તેમાં જે એવું કહે છે કે સંસાર સમાપન્નક જીવો ત્રણ ભેદે છે, તેઓ એમ કહે છે કે તે – સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક છે.

[૫૩] તે સ્ત્રીઓ કેટલા ભેદે છે ? ત્રણ ભેદે – તિર્યંચયોનિકી, માનુષી સ્ત્રી, દેવસ્ત્રી... તે તિર્યંચયોનિક સ્ત્રી કેટલા ભેદે છે ? ત્રણ ભેદે – જલચરી, સ્થલચરી, ખેચરી... તે જલચરી કેટલી છે ? પાંચ ભેદે છે – માછલી યાવત્ સુંસુમારી... તે સ્થલચરી કેટલી છે ? બે ભેદે – ચતુષ્પદી અને પરીસર્પી... તે ચતુષ્પદી કેટલી છે ? ચાર ભેદે – એકખુરી યાવત્ સનખપદી... તે પરીસર્પી કેટલી છે ? બે ભેદે – ઉરઃપરિસર્પી અને ભુજગપરિસર્પી... તે ઉરઃપરિસર્પી કેટલી છે ? ત્રણ ભેદે – અહી, અજગરી, મહોરગી. તે ભુજગપરિસર્પી કેટલા છે ? અનેક ભેદે છે – સેરડી, સેરંધી, ગોધી, નકુલી, સેધા, સણા, સરડી, સેરંધી, ભાવા, ખારા, પવણણાઇયા, ચતુષ્પદિકા, મૂસિકા, મુગુસિ, ઘરોલિકા, ગોલ્હિકા, યોધિકા, વીરચિરાલિકા.

તે ખેચરી કેટલી છે ? ચાર ભેદે – ચર્મપક્ષિણી યાવત્ તે આ ખેચરી કહી. તે તિર્યંચયોનિકી કહી.

તે માનુષી સ્ત્રી કેટલી છે ? ત્રણ ભેદે – કર્મભૂમિજા, અકર્મભૂમિજા, અંતર્દ્વિપિકા... તે અંતર્દ્વિપિકા કેટલી છે ? અઠ્ઠાવીસ ભેદે છે – એકોરૂપદ્વિપજા, આભાષિકા યાવત્ શુદ્ધદંતદ્વિપજા. તે અંતર્દ્વિપિજા કહી.

તે અકર્મભૂમિજા કેટલી છે ? ત્રીસ ભેદે છે – પાંચ હૈમવત, પાંચ ઐરણ્યવત, પાંચ હરિવંશ, પાંચ રમ્યગ્વાસ, પાંચ દેવકુરુ, પાંચ ઉત્તરકુરુ. એ ત્રીશમાં ઉત્પન્ન થયેલી. તે અકર્મભૂમિજા કહી.

તે કર્મભૂમિજા કેટલી છે ? પંદર ભેદે – પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત, પાંચ મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન. તે કર્મભૂમિજા કહી, તે માનુષી સ્ત્રી કહી.

તે દેવસ્ત્રીઓ શું છે ? ચાર ભેદે – ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકની દેવી સ્ત્રીઓ... તે ભવનવાસી દેવ સ્ત્રી કેટલી છે ? દશ ભેદે છે –

અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવી-સ્ત્રીઓ છે... તે વ્યંતરદેવી સ્ત્રી કેટલી છે ? આઠ ભેદ છે – પિશાચ વ્યંતર દેવી સ્ત્રીઓ યાવત્ તે વ્યંતરદેવી સ્ત્રીઓ છે... તે જ્યોતિષ્ક દેવી સ્ત્રી કેટલી છે ? પાંચ ભેદે – ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવી સ્ત્રીઓ... તે વૈમાનિક દેવી સ્ત્રીઓ કેટલી છે ? બે ભેદે-સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પ વૈમાનિક દેવી સ્ત્રીઓ. તે વૈમાનિક સ્ત્રીઓ.

● વિવેચન-૫૨,૫૩ :-

નવ પ્રતિપત્તિ મધ્યે આચાર્યો એમ કહે છે – સંસારી જીવો ત્રણ ભેદે કહ્યા છે. સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક. અહીં સ્ત્રી આદિ વેદોદયથી યોન્યાદિ સંગત સ્ત્રી આદિ ગ્રહણ કરે છે. યોનિ, મૃદુત્વ, અસ્થૈર્ય, મુગ્ધતા, અબલતા, સ્તન, પુરુષકામના આ સાત ''સ્ત્રી''ના ચિહ્નો છે. લિંગ, ખરપણું, દૃઢતા, શૌંડીર્ય, શ્મશ્રૂ, ધૃષ્ટતા, સ્ત્રી કામના એ સાત પુરુષના ચિહ્નો છે. સ્તનાદિ, શ્મશ્રૂ-કેશાદિ ભાવાભાવયુક્તને બુધોએ નપુંસકો કહ્યા, મોહરૂપ અગ્નિથી દીપ્ત છે - સ્ત્રી વક્તવ્યતા કહે છે – સ્ત્રીઓ ત્રણ ભેદે કહી છે. તિર્યંચ-મનુષ્ય-દેવ સ્ત્રીઓ. ઈત્યાદિ - x - સ્ત્રીની ભવસ્થિતિ :-

● સૂત્ર-૫૪ :-

ભગવન્ ! સ્ત્રીઓની કેટલી કાળસ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! એક અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પંચાવન પલ્યોપમ. એક અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી નવ પલ્યોપમ. એક અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાત પલ્યોપમ. એક અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પચાશ પલ્યોપમ સ્થિતિ છે.

● વિવેચન-૫૪ :-

ભદંત ! સ્ત્રીઓની કેટલી કાળ સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! આદેશ શબ્દ પ્રકારવાચી છે. એક પ્રકારને આશ્રીને, જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, આ તિર્યંચ અને મનુષ્ય સ્ત્રી અપેક્ષાએ છે. અન્યત્ર આટલા જઘન્યનો અસંભવ છે ઉત્કૃષ્ટથી-૫૫-પલ્યોપમ, તે ઈશાનકલ્પની અપરિગૃહીતા દેવી અપેક્ષાએ છે. ઉત્કૃષ્ટથી નવ પલ્યોપમ, ઈશાનકલ્પની પરિગૃહીતા દેવી અપેક્ષાએ છે. ઉત્કૃષ્ટથી સાત પલ્યોપમ, સૌધર્મકલ્પની પરિગૃહીતા દેવી આશ્રીને છે. ઉત્કૃષ્ટથી-૫૦-પલ્યોપમ સૌધર્મકલ્પની અપરિગૃહીતા દેવી આશ્રીને છે.

સ્થિતિ-માન કહ્યું. હવે તિર્યંચ સ્ત્રી આદિ ભેદને આશ્રીને –

● સૂત્ર-૫૫ :-

ભગવન્ ! તિર્યંચયોનિ-સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કેટલો કાળ છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ છે. ભગવન્ ! જલચર તિર્યંચયોનિ-સ્ત્રીની સ્થિતિ કેટલો કાળ છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી. ભગવન્ ! ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યંચ-સ્ત્રીની સ્થિતિ કેટલી છે ? ગૌતમ ! તિર્યંચ સ્ત્રી માફક કહેવું.

ભગવન્ ! ઉરગપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યંચિણીની કેટલો કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી. એ રીતે ભુજપરિસર્પ સ્ત્રીની પણ કહેવી. એ રીતે ખેચર તિર્યંચીણીની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ.

ભગવન્ ! મનુષ્ય સ્ત્રીની સ્થિતિ કેટલો કાળ છે ? ગૌતમ ! ક્ષેત્ર આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ. ચારિત્રધર્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. ભગવન્ ! કર્મભૂમજ મનુષ્યસ્ત્રીની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, ચારિત્રધર્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. ભરત-ઐરવત કર્મભૂમગ સ્ત્રીની કેટલો કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ. ધર્મચરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ કર્મભૂમગ-સ્ત્રીની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જન્મને આશ્રીને જઘન્ય દેશોન પલ્યોપમ અર્થાત્ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ ઊણ, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ, સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી.

હેમવત્ - ઐરણ્યવત સ્ત્રી-જન્મને આશ્રીને દેશોન પલ્યોપમ-પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ઊણ પલ્યોપમ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન-પૂર્વકોડી. હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષ-માનુષી સ્ત્રીની કેટલો કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી દેશોન બે પલ્યોપમ-પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ ઊણ, ઉત્કૃષ્ટ બે પલ્યોપમ. સંહરણ આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ અકર્મભૂમગ મનુષ્ય સ્ત્રીની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી દેશોન ત્રણ પલ્યોપમ-પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ ઊણ. ઉત્કૃષ્ટ-ત્રણ પલ્યોપમ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી.

અંતર્દ્વિપક અકર્મભૂમગ મનુષ્યસ્ત્રીની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જન્મને આશ્રીને જઘન્ય દેશોન પલ્યોપમ-પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ઉણ-પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ. ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ. સંહરણને આશ્રીને અંતર્મુહૂર્ત્ત. ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી.

ભગવન્ ! દેવીની કેટલી કાળ-સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પંચાવન પલ્યોપમ. ભવનવાસીદેવીની ? જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ સાડા ચાર પલ્યોપમ. એ રીતે અસુરકુમારોની દેવીની પણ છે. નાગકુમાર ભવનવાસી દેવીની જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપલ્યોપમ. એ પ્રમાણે સ્તનિતકુમાર સુધી.

વ્યંતરદેવીની જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અર્ધ પલ્યોપમ.

ભગવન્ ! જ્યોતિષ્કદેવીની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક અર્ધપલ્યોપમ. ચંદ્રવિમાન જ્યોતિષ્કદેવીની જઘન્ય ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ. ઉત્કૃષ્ટ પણ એટલી જ છે. સૂર્યવિમાનદેવીની જઘન્ય ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધપલ્યોપમ અને ૫૦૦ વર્ષાધિક. ગ્રહવિમાનની દેવીની જઘન્ય ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પલ્યોપમ. નક્ષત્ર વિમાન દેવીની જઘન્ય ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ. ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ. તારાવિમાનની દેવીની જઘન્ય અષ્ટભાગ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક અષ્ટભાગ પલ્યોપમ.

વૈમાનિકદેવીની જઘન્ય પલ્યોપમ. ઉત્કૃષ્ટ પંચાવન પલ્યોપમ. ભગવન્ ! સૌધર્મકલ્પવાસી દેવીની સ્થિતિ કેટલી છે ? જઘન્ય પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત પલ્યોપમ. ઈશાનદેવીની સ્થિતિ જઘન્યથી સાતિરેક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ નવ પલ્યોપમ.

● વિવેચન-૫૫ :-

તિર્યંચ સ્ત્રીની સ્થિતિ - ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ, દેવકુરુ આદિમાં ચતુષ્પદ સ્ત્રીને આશ્રીને છે. જલચરીની ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટી, સ્થલચરીની ત્રણ પલ્યોપમ. ખેચરીની પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ... મનુષ્યસ્ત્રીની ક્ષેત્ર આશ્રયી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી દેવકુરુ આદિ, ભરતાદિમાં એકાંત સુષમાદિ કાળે ત્રણ પલ્યોપમ. ચારિત્ર ધર્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત. તે ભવસ્થિતિના પરિણામ વશથી પ્રતિપાત અપેક્ષાએ કહેવી. - x - કેટલીક સ્ત્રી તથાવિધ ક્ષય-ઉપશમ ભાવથી સર્વ વિરતિને આશ્રીને તેટલા જ ક્ષયોપશમભાવથી અંતર્મુહૂર્તમાં ફરી અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વ કે મિથ્યાત્વને પામે છે. અથવા ચારિત્ર ધર્મથી અહીં દેશ ચારિત્રને જ સ્વીકારવું. દેશચારિત્રથી જઘન્ય પણ આંતર્મુહૂર્તિકી, તેના ઘણાં ભંગને કારણે કહી. ઉભય ચારિત્ર સંભવ છતાં કેમ દેશચારિત્ર લીધું ? દેશચારિત્રપૂર્વક પ્રાયઃ સર્વચારિત્ર છે, તેવું જણાવવા માટે. વૃદ્ધો કહે છે — સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં પલ્યોપમ પૃથક્ત્વથી શ્રાવક થાય. ચારિત્ર મોહોપશમ ક્ષયમાં સંખ્યાતા સાગરોપમ અંતર થાય છે. - x - પૂર્વનું પરિમાણ — ૭,૦૫,૬૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ છે.

હવે કર્મભૂમિજાદિ વિશેષ સ્ત્રીની વક્તવ્યતા કહે છે — કર્મભૂમિજા સ્ત્રીની કર્મભૂમિક સામાન્ય લક્ષણ આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્ મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ. તે ભરત-ઐરવતમાં સુષમસુષમા આરામાં જાણવું. ચારિત્રધર્મને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટી. અહીં વિશેષ વિચારણા કરતા કહે છે — તે સુગમ છે. પણ વિશેષ એ કે ભરત-ઐરવતમાં સુષમસુષમામાં ત્રણ પલ્યોપમ, પૂર્વ વિદેહમાં ક્ષેત્રથી પૂર્વકોટી, તેથી આગળ વધુ આયુ અસંભવ છે.

અકર્મભૂમગ-જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી દેશોનપલ્યોપમ, તે અષ્ટભાગાદિ ન્યૂન છતાં દેશોન થાય છે. - x - આ હૈમવત અને ઐરણ્યવત ક્ષેત્રાપેક્ષાથી જાણવું. કેમકે ત્યાં જઘન્યથી સ્થિતિના આટલા પ્રમાણનો સંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ

કુરુક્ષેત્રોની અપેક્ષાથી છે. સંહરણ-કર્મભૂમિજા સ્ત્રીનું અકર્મભૂમિમાં લઈ જવાવું તે. તેને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી. - x - x - ત્યાં સંહરાયા પછી કોઈક અંતર્મુહૂર્ત જીવે છે, ફરી પણ સંહરણથી કોઈક પૂર્વકોટી આયુ સુધી જીવે છે, તો પણ ત્યાં અંતર્મુહૂર્તથી પૂર્વકોટી સુધી રહે છે.

ભરત-ઐરવત કર્મભૂમિમાં ત્યાં એકાંત સુષમામાં ત્રણ પલ્યોપમ સ્થિતિ થાય. સંહરણ પણ સંભવે છે. તો પણ દેશોન પૂર્વકોટી કર્મકાળ વિવક્ષાના અભિધાનથી આમ કહ્યું. હૈમવત-હૈરણ્યવત્ અકર્મભૂમિક મનુષ્યસ્ત્રીને જન્મથી જઘન્ય દેશોન પલ્યોપમ અને પલ્યોપમના અસંખ્યભાગે ન્યૂન, ઉત્કૃષ્ટ પરિપૂર્ણ પલ્યોપમ. સંહરણથી ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. એ રીતે હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષમાં છે. વિશેષ આ — ઉત્કૃષ્ટ બે પલ્યોપમ, જઘન્ય તેથી અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુમાં જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગ હીન ત્રણ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ.

અંતર્દ્વીપમાં જન્મથી જઘન્યથી દેશોનપલ્યોપમ, તે ન્યૂનતા પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગ હીન છે. - x - x - સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી તેટલું જ પ્રમાણ છે.

હવે દેવસ્ત્રી વક્તવ્યતા - દેવસ્ત્રી સામાન્યથી જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, તે ભવનપતિસ્ત્રી અને વ્યંતરીને આશ્રીને જાણવી. ઉત્કૃષ્ટથી ૫૫-પલ્યોપમ. તે ઈશાન દેવીને આશ્રીને છે. ભવનવાસી દેવી સામાન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી સાડા ચાર પલ્યોપમ. આ ભવનવાસીમાં અસુરકુમાર દેવીને આશ્રીને છે. - x - નાગકુમાર ભવનવાસી દેવીની જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પલ્યોપમ. એ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારી સુધી જાણવું.

વ્યંતરીનું આયુ જઘન્યે ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પલ્યોપમ. જ્યોતીષ્સ્ત્રીનું જઘન્ય આયુ અષ્ટભાગ પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પલ્યોપમ અને ૫૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક. અહીં વિશેષ વિચારણામાં ચંદ્ર-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર-તારા વિમાનની દેવીનું આયુ છે, તે સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું.

વૈમાનિક દેવીનું આયુ સામાન્યથી-જઘન્ય પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૫૫-પલ્યોપમ. ઈત્યાદિ કથન સૂત્રાર્થમાં લખ્યા મુજબ જાણવું. - x - x - હવે સ્ત્રી નિરંતર-પણાથી સ્ત્રીત્વ છોડ્યા વિના કેટલો કાળ રહે છે ? તે જિજ્ઞાસામાં - x - તેનો ઉત્તર કહે છે —

● સૂત્ર-૫૬ :-

ભગવન્ ! સ્ત્રી, સ્ત્રીરૂપે કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! એક અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડી પૃથક્ત્વ અધિક ૧૧૦ પલ્યોપમ. એક અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડી પૃથકત્વ અધિક ૧૮-પલ્યોપમ. એક અપેક્ષાએ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડી પૃથક્ત્વ અધિક ૧૪-પલ્યોપમ. એક અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડી

પૃથકત્વ અધિક ૧૦૦ પલ્યોપમ. એક અપેક્ષાએ પૂર્વકોડી પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ.

ભગવન્ ! તિર્યંચ સ્ત્રી, તિર્યંચસ્ત્રીરૂપે કાળથી કેટલો સમય રહે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વ-અધિક ત્રણ પલ્યોપમ. જલચરી તિર્યંચસ્ત્રી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વ. ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યંચી ઔધિક મુજબ જાણવી. ઉરગ પરિસર્પી-ભુજગપરિસર્પી સ્ત્રી જલચરી સ્ત્રીવત્ જાણવી. ખેચરી તિર્યંચી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ છે.

માનુષી સ્ત્રી કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! ક્ષેત્ર આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વાધિક ત્રણ પલ્યોપમ. ચારિત્રધર્મ આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. એ રીતે કર્મભૂમિજા પણ, ભરત-ઐરવતની પણ સ્ત્રીઓ કહેવી. વિશેષ આ-ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપૂર્વકોડી અધિક ત્રણ પલ્યોપમ. ચારિત્રધર્મ આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોનપૂર્વકોડી.

પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહની સ્ત્રી, ક્ષેત્ર આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વ. ચારિત્રધર્મ આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય સ્ત્રી, અકર્મભૂમિજા કાળથી કેટલો કાળ હોય ? ગૌતમ ! જન્મને આશ્રીને જઘન્ય દેશોન પલ્યોપમ, પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ. સંહરણ આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ અને દેશોન પૂર્વકોડી.

હિમવત-ઐરણ્યવત્ અકર્મભૂમગ મનુષ્યસ્ત્રી, હૈમવંત આદિમાં કાળથી કેટલો કાળ હોય ? ગૌતમ ! જન્મ આશ્રીને જઘન્ય દેશોન પલ્યોપમમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમ. સંહરણ આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમ અને દેશોન પૂર્વકોડી અધિક. - - - હરિવર્ષ, રમ્યક્ અકર્મભૂમગ માનુષી સ્ત્રી જન્મને આશ્રીને જઘન્ય દેશોન બે પલ્યોપમ, પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટ બે પલ્યોપમ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ બે પલ્યોપમ, દેશોનપૂર્વકોડી અધિક.

ઉત્તરકુરુ-દેવકુરુ૦ જન્મને આશ્રીને જઘન્ય દેશોન ત્રણ પલ્યોપમ, પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ. સંહરણ આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ-દેશોન પૂર્વકોડી અધિક... અંતર્દ્વીપ અકર્મભૂમક મનુષ્ય સ્ત્રી ? જન્મને આશ્રીને જઘન્ય દેશોન પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ - પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ. સંહરણ આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ, દેશોન પૂર્વ કોડી અધિક. દેવી સ્ત્રી ? ભવસ્થિતિ એ જ

અવસ્થાનકાળ છે.

● વિવેચન-૫૬ :-

એક અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય યાવત્ અવસ્થાન, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વાધિક ૧૧૦ પલ્યોપમ. કોઈ યુવતી ઉપશમ શ્રેણીથી ત્રણ વેદના ઉપશમનથી અવેદકત્વ અનુભવી, પછી શ્રેણીથી પડીને સ્ત્રીવેદોદય એક સમય અનુભવે, બીજે સમયે કાળ કરી દેવોમાં પુરુષપણે ઉપજે, તો જઘન્ય સ્ત્રીત્વ સમય માત્ર થાય. હવે પૂર્વકોડી પૃથકત્વાધિક ૧૧૦ પલ્યોપમ આ રીતે — કોઈ પ્રાણી નારી કે તિર્યંચીમાં પૂર્વકોટી આયુ મધ્યે પાંચ ભવો પામીને ઈશાન કલ્પમાં ૫૫-પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ક અસ્વપરિગૃહીતાદેવીમાં દેવીપણે ઉપજીને પછી સ્વ આયુ ક્ષયે તે સ્થાનથી ફરી નારી કે તિર્યંચીમાં પૂર્વકોટી આયુમાં ઉત્પન્ન થઈ બીજી વખત ઈશાન દેવલોકમાં ૫૫-પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટાયુ - અસ્વપરિગૃહીતા દેવી મધ્યે દેવી થઈ, પછી બીજા વેદને પામે. - x -

(શંકા) જો કુરુ આદિમાં ત્રણ પલ્યોપમ સ્થિતિક સ્ત્રીમાં ઉપજે, તો અધિકપણ સ્ત્રીવેદની અવસ્થિતિ પામે, તો આટલી કેમ કહી ? આ પ્રશ્ન અભિપ્રાયના અપરિજ્ઞાનથી અયુક્ત છે. તેથી કહે છે — તે દેવીથી ચ્યુત થઈ અસંખ્ય વર્ષાયુ સ્ત્રી મધ્યે સ્ત્રીપણે ન ઉપજે. દેવયોનિથી ચ્યુતને અસંખ્યાત વર્ષાયુ મધ્યે ઉત્પાદનો નિષેધ છે. અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્કા થઈ ઉત્કૃષ્ટાયુષ્કા દેવીમાં ન ઉપજે. તેથી ઉક્ત સ્થિતિ જ થાય.

બીજી અપેક્ષાથી જઘન્યથી એકસમયાદિ૦ સમય ભાવના સર્વત્ર પૂર્વવત્. પૂર્વકોડી પૃથકત્વાધિક ૧૮-પલ્યોપમ. નારી કે તિર્યંચીમાં પૂર્વકોટી પ્રમાણાયુષ્ક મધ્યે કોઈ જીવ પાંચ ભવ અનુભવીને પૂર્વ પ્રકારથી ઈશાન દેવલોકમાં બે વખત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિક દેવી મધ્યે ઉત્પન્ન થતાં નિયમા પરીગૃહિતામાં ઉપજે, અપરિગૃહીતામાં નહીં. એ રીતે બીજી અપેક્ષાવાળા વાદીના મતથી સ્ત્રીવેદના ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાનને પામે.

ત્રીજી અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ પલ્યોપમાદિ૦ આ રીતે — પૂર્વ પ્રકારે સૌધર્મ દેવલોકમાં પરિગૃહીતા દેવીમાં સાત પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટાયુ મધ્યે બે વખત ઉપજીને ત્રીજા વાદીના મતનું પ્રમાણ આવે.

ચોથી અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ સો પલ્યોપમ પૂર્વકોટી પૃથકત્વ અધિક આ રીતે — નારી કે તિર્યંચીમાં પૂર્વકોડી આયુમાં પાંચ ભવો પામી પૂર્વ પ્રકારે સૌધર્મ દેવલોકમાં ૫૦ પલ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટાયુષ્કા અપરીગૃહીતા દેવી મધ્યે દેવીપણે ઉપજે છે. તેથી ચોથો વાદી મત સિદ્ધ થશે.

પાંચમી અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમ પૃથક્ત્વ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક. નારી કે તિર્યંચીમાં પૂર્વકોટી આયુષ્કા મધ્યે સાત ભવો પામીને આઠમે ભવે દેવકુરુ આદિમાં ત્રણ પલ્યોપમ સ્થિતિક સ્ત્રીમાં સ્ત્રીપણે ઉપજે. ત્યાંથી મરી સૌધર્મકલ્પે જઘન્યસ્થિતિકા દેવી થાય. પછી અવશ્ય બીજા વેદને પામે. ત્યારે પાંચમાં વાદીનો મત સિદ્ધ થશે.

આ પ્રમાણે વિવિધ ભવ પ્રમાણ દ્વારમાં - જો સ્ત્રીવેદનું ઉત્કૃષ્ટ અવસ્થાન

વિચારીએ ત્યારે આ પ્રમાણ થાય, અધિક નહીં. આ પાંચ અપેક્ષામાં કોઈપણ બીજી સમીચીન અપેક્ષા અતિશયજ્ઞાની કે સર્વોત્કૃષ્ટ લબ્ધિ સંપન્ન વડે જ કરવો શક્ય છે. વર્તમાનમાં તેવી સ્થિતિ અભાવે સૂત્રકારે પાંચે અપેક્ષા જણાવી, પોતાનો કોઈ નિર્ણય આપેલ નથી. આ રીતે સામાન્યથી કાળ પ્રમાણ જણાવ્યું છે.

હવે તિર્યંચ સ્ત્રી તિર્યંચત્વ ન છોડીને કાલમાનની વિચારણા - જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક. તેમાં અંતર્મુહૂર્ત કોઈક તેટલા પ્રમાણ આયુથી મરીને બીજા વેદને પામે ઈત્યાદિ. ઉત્કૃષ્ટ - મનુષ્ય અને તિર્યંચના ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવ પામે, અધિક નહીં. તેમાં સાત ભવો સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક અને આઠમો અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક. - x - x - અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્કથી મરીને નિયમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય. પણ નવમો ભવ મનુષ્ય ભવ કે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ભવ નિરંતર પ્રાપ્ત ન થાય. તેથી પાછલા સાત ભવ નિરંતર થતાં સંખ્યાત વર્ષાયુમાં જ ઉપજે, એક પણ અસંખ્યાત વર્ષાયુ ન થાય. અસંખ્યાત વર્ષાયુ ભવ પછી ફરી મનુષ્યભવ કે તિર્યંચભવનો અસંભવ છે. એ રીતે - x - ઉક્તાયુ થાય.

જલચરી સ્ત્રી, જલચરીસ્ત્રીપણે નિરંતર થતાં જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ, સાત પૂર્વકોટિ આયુ ભવ પછી અવશ્ય જલચર સ્ત્રીથી ચ્યુત થાય. ચતુષ્પદ સ્થલચરી ઔધિક તિર્યંચ સ્ત્રી મુજબ જાણવું. - x - ઉર અને ભુજ પરિસર્પીણી, જલચરી સ્ત્રીવત્ કહેવી. ખેચરી - x - ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમ અસંખ્યાત ભાગ અને પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક છે..... હવે મનુષ્ય સ્ત્રીને કહે છે –

મનુષ્ય સ્ત્રી સામાન્યથી - જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ, પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક. તે સામાન્ય તિર્યંચ સ્ત્રીવત્ કહેવું. કર્મભૂમક મનુષ્યસ્ત્રીઓ કર્મક્ષેત્ર આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત. પછી તેનો પરિત્યાગ અસંભવ છે. ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક. તેમાં સાત ભવ મહાવિદેહમાં, આઠમો ભવ ભરત ઐરવત એકાંત સુષમાદિમાં ત્રણ પલ્યોપમ છે. ચારિત્રધર્મ આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, આવરક કર્મ ક્ષયોપશમ વૈચિત્ર્યથી એક સમય સંભવે, પછી મરણ પામે. ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી...

ભરત-ઐરવત મનુષ્ય સ્ત્રીને ક્ષેત્રને આશ્રીને - x - ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, દેશોન પૂર્વકોડી અધિક. તે આ પ્રમાણે – પૂર્વ કે પશ્ચિમ વિદેહની માનુષી સ્ત્રી, પૂર્વકોટી આયુષ્કા હોય. કોઈ વડે ભરતાદિમાં એકાંત સુષમાદિમાં સંહૃત થાય, તે ભલે મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન હોય, તો પણ ભરત-ઐરાવતની કહેવાય છે. તે પૂર્વકોટિ જીવીને પોતાનો આયુ ક્ષય થતાં ત્યાં જ ભરતાદિમાં એકાંત સુષમા કાળના આરંભે ઉત્પન્ન થાય, તે અપેક્ષાએ આ કાળ થાય. ધર્મચરણ અપેક્ષાએ કર્મભૂમિજા સ્ત્રીવત્ કહેવી. પૂર્વ કે પશ્ચિમ વિદેહ કર્મભૂમિજા મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ક્ષેત્રને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ, ત્યાં જ પુનઃઉત્પત્તિ અપેક્ષાએ જાણવી. ધર્મચરણ અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ.

હવે અકર્મભૂમિજા મનુષ્ય સ્ત્રી વક્તવ્યતા-જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી દેશોન

પલ્યોપમ. - x - પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ. સંહરણ અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત. ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ અને દેશોન પૂર્વકોટી અધિક. તેની ભાવના - x - પૂર્વવત્ સમજવી. આના દ્વારા એમ કહે છે કે – ન્યૂન અંતર્મુહૂર્ત આયુ શેષ હોય તેવી સ્ત્રી તથા ગર્ભસ્થનું સંહરણ ન થાય.

હૈમવત્, ઐરણ્યવત્, હરિવર્ષ, રમ્યક્, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, અંતર્દ્વિપમાં જન્મને આશ્રીને જે જેની સ્થિતિ, તે તેનું અવસ્થાન કહેવું, સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે તેની દેશોન પૂર્વકોટી અધિક જાણવી. હૈમવત-ઐરણ્યવતની માનુષી સ્ત્રી જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી પલ્યોપમ-પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન, ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પલ્યોપમ-પૂર્વકોટિ અધિક ઈત્યાદિ [હરિવર્ષ આદિ બધાં ક્ષેત્રોમાં સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. અહીં વૃત્તિની પુનરુક્તિ કરી નથી.]

આ રીતે સામસ્ત્યથી મનુષ્ય સ્ત્રી વક્તવ્યતા કહી. હવે દેવસ્ત્રી વક્તવ્યતા કહે છે – દેવીના તથાભવ સ્વભાવતાથી કાયસ્થિતિનો અસંભવ છે. કેમકે દેવી મરીને ફરી દેવી ન થાય.

સ્ત્રીપણાનો અવસ્થાનકાળ કહ્યો. હવે અંતરદ્વાર કહે છે–

● **સૂત્ર-૫૭ :-**

ભગવન્ ! સ્ત્રીને ફરી સ્ત્રીત્વ પ્રાપ્તિમાં કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ-વનસ્પતિકાળ. આમ બધી તિર્યંચ સ્ત્રીઓમાં કહેવું. મનુષ્યસ્ત્રીનું અંતર ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. ચારિત્ર ધર્મને આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ યાવત્ દેશોન અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત. આ પ્રમાણે યાવત્ પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહિકાનું જાણવું. અકર્મભૂમક મનુષ્યસ્ત્રીનું અંતર ? ગૌતમ ! જન્મને આશ્રીને જઘન્ય દશહજાર વર્ષ-અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. સંહરણ આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. એ રીતે અંતર્દ્વિપિકા સ્ત્રી સુધી. દેવી સ્ત્રીનું બધીનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ.

● **વિવેચન-૫૭ :-**

સ્ત્રી થઈ, સ્ત્રીપણાથી રહિત થઈ, ફરી કેટલા કાળે સ્ત્રી થાય. ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત. કોઈ સ્ત્રી સ્ત્રીપણે મરી બીજા ભવમાં પુરુષ કે નપુંસક વેદને અંતર્મુહૂર્ત અનુભવી, ત્યાંથી મરી, ફરી સ્ત્રીપણે જન્મે તો અંતર્મુહૂર્ત. ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ-અસંખ્યેય પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત નામે કાળ. તેટલો કાળ સ્ત્રીત્વનો વ્યવચ્છેદ થાય. વનસ્પતિકાળ આ રીતે – કાળથી અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી. ક્ષેત્રથી અનંત લોક, અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત-આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ. આ પ્રમાણે ઔધિક તિર્યંચ સ્ત્રી આદિ - x - કહેવા.

કર્મભૂમિક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળ-વનસ્પતિકાળ

પ્રમાણ. ધર્મચરણને આશ્રીને જઘન્ય એક સમય કેમકે તે સૌથી ઓછો છે. ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ. દેશોન અર્દ્ધ પુદ્‌ગલ પરાવર્ત્ત સુધી. આથી અધિક ચારિત્ર લબ્ધિપાત કાળ ન હોય. દર્શનલબ્ધિપાત કાળનો સંપૂર્ણ અર્દ્ધપુદ્‌ગલ પરાવર્ત્તનો નિષેધ છે.

અકર્મભૂમક મનુષ્યસ્ત્રીનું જન્મ આશ્રીને અંતર જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક. અહીં કોઈ અકર્મભૂમિકા સ્ત્રી મરીને જઘન્યસ્થિતિક દેવમાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં ૧૦,૦૦૦ વર્ષાયુ પાળી, ચ્યવીને કર્મભૂમિમાં મનુષ્ય પુરુષ કે સ્ત્રીરૂપે ઉપજે. કેમકે દેવપણાથી અનંતર અકર્મભૂમિમાં ઉત્પાદનો અભાવ છે. અંતર્મુહૂર્ત્તમાં મરીને પછી અકર્મભૂમિજ સ્ત્રીપણે જન્મે, તો ઉક્ત કાળ થાય. સંહરણ અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્ત્ત. - x - ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ - કોઈ અકર્મભૂમિથી કર્મભૂમિમાં સંહરાય, તેણી પોતાનું આયુ ક્ષય થતાં અનંતકાળ વનસ્પત્યાદિમાં સંચરીને ફરી અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય. પછી કોઈ દ્વારા સંહરાય, ત્યારે યથોક્ત સંહરણનું ઉત્કૃષ્ટ કાળ માન થાય, આ રીતે બધાં કહેવા.

દેવસ્ત્રીનો અંતરકાળ - કોઈ દેવસ્ત્રી દેવભવથી ચ્યુત થઈ ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યમાં ઉપજી, પર્યાપ્તિ પૂરી કરી, તેવા ભાવમાં મરીને ફરી દેવી થાય તો અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. આ રીતે અસુરકુમારીથી ઈશાનદેવી સુધી ઉત્કૃષ્ટ અંતર કહેવું.

હવે પાંચ પ્રકારે અલ્પબહુત્વને જમાવે છે —

● **સૂત્ર-૫૮ :-**

ભગવન્ ! આ તિર્યંચયોનિક્, મનુષ્ય, દેવ સ્ત્રીઓમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછી મનુષ્યસ્ત્રી, તિર્યંચસ્ત્રી અસંખ્યાતગણી, તેથી દેવી અસંખ્યાતગણી છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચસ્ત્રીમાં જલચરી, સ્થલચરી, ખેચરીમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડી ખેચરી, સ્થલચરી સંખ્યાતગણી, જલચરી તેથી સંખ્યાતગણી.

ભગવન્ ! આ માનુષીસ્ત્રીમાં કર્મભૂમિજા, અકર્મભૂમિજા, અંતર્દ્વીપિજામાં કોણ કોનાથી અલ્પ આદિ છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડી અંતર્દ્વીપિજા અકર્મભૂમિગા મનુષ્યસ્ત્રીઓ, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ અકર્મભૂમગા બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણી, તેથી હરિવર્ષ-રમ્યક્‌વાસ અકર્મભૂમગા બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણી, તેથી હેમવત-ઐરણ્યવર્ષ૦ની બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણી, તેથી ભરત-ઐરવત કર્મભૂમગા બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણી, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ કર્મભૂમગા મનુષ્યસ્ત્રી બંને તુલ્ય અને તેથી સંખ્યાતગણી છે.

ભગવન્ ! આ દેવીસ્ત્રીમાં ભવનવાસી, વ્યંતરી, જ્યોતિષ્કી, વૈમાનિકી સ્ત્રીઓમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડી વૈમાનિકી દેવી, ભવનવાસી દેવી તેથી અસંખ્યાતગણી, વ્યંતરદેવી તેથી અસંખ્યાતગણી, તેથી જ્યોતિષ્ક દેવી સંખ્યાતગણી છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચસ્ત્રીમાં જલચરી, સ્થલચરી, ખેચરી, મનુષ્યસ્ત્રીમાં કર્મભૂમિજા, અકર્મભૂમિજા, અંતર્દ્વીપિજા, દેવીમાં ભવનવાસિણી, જ્યોતિષ્કી, વૈમાનિકીમાં કોણ કોનાથી અલ્પ૦ આદિ છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડી અંતર્દ્વીપજ અકર્મભૂમગા માનુષી સ્ત્રી, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ અકર્મ૦ બંને સંખ્યાતગણી, હરિવર્ષ-રમ્યક્‌વાસ અકર્મભૂમિજા સંખ્યાતગણી, હેમવત-ઐરણ્યવત્ અકર્મભૂમિજા બંને સંખ્યાતગણી, ભરત-ઐરવત કર્મભૂમગા માનુષી સ્ત્રી બંને સંખ્યાતગણી, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ વર્ષ કર્મભૂમિજા માનુષીસ્ત્રી બંને સંખ્યાતગણી, વૈમાનિક દેવીસ્ત્રીઓ અસંખ્યાતગણી, ભવનવાસીદેવી અસંખ્યાતગણી, ખેચર તિર્યંચસ્ત્રી અસંખ્યાતગણી, સ્થલચર તિર્યંચસ્ત્રી સંખ્યાતગણી, જલચર તિર્યંચસ્ત્રી સંખ્યાતગણી, વ્યંતરદેવી સંખ્યાતગણી અને તેથી જ્યોતિષ્ક્ દેવી સંખ્યાતગણી છે.

● **વિવેચન-૫૮ :-**

સૌથી ઓછી મનુષ્યસ્ત્રી, સંખ્યાત કોટાકોટી પ્રમાણત્વથી, તેનાથી તિર્યંચસ્ત્રી અસંખ્યાતગણી — દ્વીપ, સમુદ્રની તિર્યંચસ્ત્રીના સંભવથી, તેનાથી દેવી અસંખ્યાતગણી, ભવનવાસી-વ્યંતર-જ્યોતિષ્ક સૌધર્મ-ઈશાનની પ્રત્યેક અસંખ્યાત શ્રેણી આકાશ પ્રદેશરાશિથી કહેવી.

બીજું અલ્પબહુત્વ-સૌથી ઓછી ખેચરી તિર્યંચસ્ત્રી, તેનાથી સ્થલચર તિર્યંચિણી સંખ્યાતગુણ કેમકે ખેચરથી સ્થલચરનું સ્વાભાવિક પ્રાચુર્ય છે, તેનાથી જલચરી સંખ્યાતગણી કેમકે લવણ, કાલોદ અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં માછલીઓનું પ્રાચુર્ય છે.

ત્રીજું અલ્પબહુત્વ-સૌથી થોડી અંતર્દ્વીપિજા માનુષી સ્ત્રી, ક્ષેત્રની અલ્પતાથી છે. તેનાથી કુરુની સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, ક્ષેત્રના સંખ્યાત ગુણત્વથી, પણ સ્વસ્થાને બંને તુલ્યા છે. તેનાથી હરિવર્ષ-રમ્યકવર્ષથી સંખ્યાતગણી - કારણ પૂર્વવત્. તેનાથી હૈમવત-ઐરણ્યવત્ મનુષ્યસ્ત્રી સંખ્યાતગણી, ક્ષેત્રની અલ્પતા છતાં, અલ્પ સ્થિતિકતાથી ઘણી સ્ત્રીનો સંભવ છે. તેનાથી ભરત-ઐરવતની સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, કર્મભૂમિપણાથી સ્વભાવથી જ તેમના પ્રાચુર્યનો સંભવ છે. તેનાથી પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહની સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, ક્ષેત્રની બહુલતા અને અજિતસ્વામીના કાળ જેવા સ્વભાવથી જ તેનું પ્રાચુર્ય છે.

હવે ચોથું અલ્પબહુત્વ - સૌથી થોડી વૈમાનિકદેવી, અંગુલમાત્ર ક્ષેત્ર પ્રદેશ રાશિનું જે દ્વિતીય વર્ગમૂળ, તેને ત્રીજા વર્ગમૂળ વડે ગુણતા જે પ્રદેશરાશિ ઈત્યાદિ - x - તેમના આકાશપ્રદેશથી. તેનાથી ભવનવાસીદેવી અસંખ્યાતગુણ, અંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર પ્રદેશરાશિનું પ્રથમ વર્ગમૂળ, તેમાં બીજા વર્ગમૂળથી ગુણતાં જે પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ ઈત્યાદિ - x - હોવાથી. તેનાથી વ્યંતરદેવી અસંખ્યાતગણી, સંખ્યાત યોજન પ્રમાણ એક પ્રાદેશિક શ્રેણિમાત્ર ખંડ એક પ્રતરમાં હોય છે ઈત્યાદિ - x - તેનાથી જ્યોતિષ્કદેવી સંખ્યાતગણી ૨૫૬ અંગુલ પ્રમાણ એક પ્રાદેશિક શ્રેણિ માત્ર ખંડો એક પ્રતરમાં હોય છે ઈત્યાદિ - x -

હવે સમસ્તસ્ત્રી વિષયક પાંચમું અલ્પબહુત્વ - સૌથી થોડી અંતર્દ્વિપકા મનુષ્યસ્ત્રી,

તેનાથી સંખ્યાતગણી દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુની મનુષ્ય સ્ત્રી [ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થમાં જણાવ્યા મુજબ જ વૃત્તિમાં છે, તેથી પુનરુક્તિ કરેલ નથી.] ભાવના પણ પ્રાગ્વત્ જાણવી.

હવે સ્ત્રીવેદકર્મનું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાન કહે છે –

● **સૂત્ર-૫૯ :-**

ભગવન્ ! સ્ત્રીવેદ કર્મની કેટલા કાળની બંધસ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન દોઢ સાગરોપમનો સાતમો ભાગ છે. ઉત્કૃષ્ટ-પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ. ૧૫૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ, અબાહૂનિક કર્મસ્થિતિ, કર્મનિષેક. સ્ત્રીવેદ કયા પ્રકારે ? કુંકુ અગ્નિ સમાન છે. તે સ્ત્રીઓ.

● **વિવેચન-૫૯ :-**

સ્ત્રી વેદ નામના કર્મની કેટલો કાળની બંધસ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! દોઢ સાગરોપમના સાતમા ભાગમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન. તે આ રીતે – જે પ્રકૃતિનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બંધ છે, તેમાં મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમનો ભાગ દેવાથી જે રાશિ પ્રાપ્ત થયા છે, તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઘટાડી, તે પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમ છે, તેથી ૧૫/૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રાપ્ત થશે. તેથી છેદ ઉડાડતા દોઢ સપ્તમાંશ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ બને છે. તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાથી ઉપરોક્ત સ્થિતિ થાય છે. આ વ્યાખ્યા મૂળ ટીકા અનુસાર છે. પંચસંગ્રહના મતે પણ આ જ જઘન્યસ્થિતિ પરિમાણ છે, માત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન ન કહેવો.

કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહણીકારે જઘન્ય સ્થિતિ માટે બીજી વિધિ બતાવી છે - જ્ઞાનવરણીયાદિ - x - x - કર્મોની પોત-પોતાની પ્રકૃતિ જ્ઞાનાવરણ આદિ - x - x - વર્ગ કહેવાય છે. વર્ગોની પોત-પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય, તેમાં મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ભાગ દેવાથી જે પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં પલ્યોપમનો સંખ્યાત ભાગ ઓછો કરવાથી જઘન્ય સ્થિતિ આવે છે. અહીં સ્ત્રીવેદ નોકષાયમોહનીય વર્ગની પ્રકૃતિ છે. તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની છે. તેમાં સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમનો ભાગ દેવાથી શૂન્યને શૂન્યથી કાપતા ૨/૭ બે-સપ્તમાંશ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ થાય છે. તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન કરવાથી સ્ત્રી વેદની જઘન્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમની છે.

સ્થિતિ બે પ્રકારે છે – કર્મરૂપતા અવસ્થાનરૂપ અને અનુભવ યોગ્ય. અહીં જે સ્થિતિ બતાવી છે, તે કર્મરૂપતાવસ્થાનરૂપ છે. અનુભવયોગ્ય સ્થિતિ તો અબાધાકાળથી હીન હોય છે. જે કર્મની જેટલા કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે, તેટલા જ સો વર્ષની તેની અબાધા હોય છે. જેમકે સ્ત્રીવેદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર કોડાકોડી સાગરોપમની છે, તો તેનો અબાધાકાળ ૧૫૦૦ વર્ષ થાય છે.

અર્થાત્ આટલો કાળ તે બાંધેલી પ્રકૃતિ ઉદયમાં આવતી નથી અને પોતાનું ફળ આપતી નથી. અબાધાકાળ વીત્યા પછી જ કર્મદલિકોની રચના થાય છે. તેને કર્મ નિષેક કહેવાય છે. અબાધાકાળથી હીન કર્મસ્થિતિ જ અનુભવ યોગ્ય હોય છે.

હવે સ્ત્રીવેદ કર્મોદયજનિત જે સ્ત્રીવેદનું સ્વરૂપ કહે છે. ગૌતમ ! તે કુંકુક-છાણના અગ્નિ સમાન છે. તે ધીમે ધીમે જાગૃત થાય છે અને લાંબા કાળ સુધી રહે છે. સ્ત્રી અધિકારપૂર્ણ થયો.

● **સૂત્ર-૬૦ :-**

તે પુરુષોના પ્રકાર કેટલા છે ? ત્રણ ભેદે – તિર્યંચયોનિક પુરુષ, મનુષ્યપુરુષ, દેવપુરુષ... તે તિર્યંચપુરુષ કેટલા ભેદે છે ? ત્રણ ભેદે – જલચર, સ્થલચર, ખેચર. સ્ત્રી અધિકારવત્ ભેદો કહેવો યાવત્ ખેચર. તે ખેચરો, ખેચર તિર્યંચ પુરુષો કહ્યા.

તે મનુષ્ય પુરુષો કેટલા ભેદે છે ? કર્મભૂમકા, અકર્મભૂમકા, અંતર્દ્વીપકા. તે મનુષ્યપુરુષો છે... તે દેવપુરુષો કેટલા ભેદે છે ? ચાર ભેદે છે. સ્ત્રી ભેદવત્ કહેવા યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ.

● **વિવેચન-૬૦ :-**

પુરુષો ત્રણ ભેદે કહ્યા છે – તિર્યંચયોનિકાદિ (સૂત્રવત્). તે તિર્યંચયોનિક પુરુષો ત્રણ ભેદે કહ્યા છે – જલચર પુરુષાદિ ત્રણ. મનુષ્યપુરુષો પણ ત્રણ ભેદે છે – કર્મભૂમકાદિ ત્રણ દેવ પુરુષો ચાર ભેદે છે – ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક. ભવનપતિ-અસુરાદિ ભેદથી દશ પ્રકારે છે. વ્યંતર પિશાચાદિ ભેદથી આઠ પ્રકારે છે. જ્યોતિષ્ક ચંદ્રાદિ ભેદથી પાંચ પ્રકારે. વૈમાનિકો-કલ્પોપપન્ન, કલ્પાતીત બે ભેદે. કલ્પોપપન્ન સૌધર્માદિભેદથી બાર ભેદે. કલ્પાતીત બે ભેદે – ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરોપપાતિક. હવે સ્થિતિ કહે છે –

● **સૂત્ર-૬૧ :-**

ભગવન્ ! પુરુષોની કેટલી કાળસ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમ. તિર્યંચયોનિક પુરુષો અને મનુષ્યોની સ્ત્રીઓની સ્થિતિવત્ પુરુષોની સ્થિતિ જાણવી. દેવપુરુષોની યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ, સ્થિતિ પ્રજ્ઞાપનાવત્ કહેવી.

● **વિવેચન-૬૧ :-**

પુરુષને પોત-પોતાનો ભવ છોડ્યા વિના કેટલો કાળ સ્થિતિ કહી છે ? ભગવંતે કહ્યું – જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત. ઉત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમ. તે અનુત્તરસુર અપેક્ષાએ જાણવું. બીજાને તે સ્થિતિનો અભાવ છે. તિર્યંચયોનિકોમાં ઔધિક, જલચર, સ્થલચર, ખેચરોની સ્ત્રીઓની જે સ્થિતિ કહી છે, તેમ કહેવી. મનુષ્યોની પણ ઔધિક-કર્મભૂમિકની - x - અકર્મભૂમિકની - x - પોતપોતાના સ્થાને જે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ છે, તે જ પુરુષોની કહેવી. જેમકે – સામાન્ય તિર્યંચયોનિક પુરુષોની જઘન્યથી

અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ. - x - x - ઈત્યાદિ... સામાન્યથી મનુષ્ય પુરુષોની જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ. ચારિત્રધર્મને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત. આ બાહ્યલિંગ પ્રવ્રજ્યા પ્રતિપત્તિ આશ્રીને જાણવી. અન્યથા ચારિત્ર પરિણામ એક સમયનો પણ સંભવે છે, તો એક સમય કહે અથવા દેશચારિત્રને આ કહ્યું છે. દેશચારિત્ર પ્રતિપત્તિના ઘણાં ભંગોથી જઘન્યથી પણ અંતર્મુહૂર્ત સંભવે છે. તેમાં સર્વ ચારિત્ર સંભવ છતાં પણ જે આ દેશચારિત્ર આશ્રીને કહ્યું – તે દેશચારિત્રપૂર્વક પ્રાયઃ સર્વ ચારિત્ર પ્રતિપત્તિ છે. કહ્યું છે કે – સમ્યકત્વ પ્રાપ્તિમાં પલ્યોપમ પૃથક્ત્વથી શ્રાવક થાય. ચારિત્ર ક્ષયોપશમને સંખ્યાત સાગરોપમ અંતર થાય.

અહીં આદ્ય વ્યાખ્યાન તે સ્ત્રીવેદ વિચારણામાં પણ કહેવું. જે સ્ત્રીવેદ વિચારણામાં કહ્યું તે અહીં પણ જાણવું. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટી કેમકે આઠ વર્ષની વય પછી ચારિત્રનો સ્વીકાર સંભવે છે. કર્મભૂમક પુરુષોને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ. ચારિત્રને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી.

ભરત-ઐરવતના પુરુષોને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, તે સુષમસુષમ આરામાં જાણવું. ચારિત્રધર્મને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી. પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ પુરુષોને ક્ષેત્રને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી. ચારિત્રધર્મને આશ્રીને પણ ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી.

સામાન્યથી અકર્મભૂમિના મનુષ્ય પુરુષોને જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન એક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટી *[ઇત્યાદિ તથા હૈમવત-હૈરણ્યવત, હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષ, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ આદિ કહેવા.]*

અંતર્દ્વીપક અકર્મભૂમક મનુષ્ય પુરુષોના જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી દેશોન પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી પરિપૂર્ણ પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને દેશોન પૂર્વકોટી.

દેવપુરુષોને સામાન્યથી જઘન્ય-૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩-સાગરોપમ. વિશેષ વિચારણાથી - અસુરકુમારોને જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક એક સાગરોપમ. નાગકુમારાદિ પુરુષોમાં બધાને જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન બે પલ્યોપમ. વ્યંતરપુરુષોમાં જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમ. જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષોને જઘન્યથી પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી પરિપૂર્ણ પલ્યોપમ, એક લાખ વર્ષાધિક. સૌધર્મકલ્પે દેવોનું જઘન્ય પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ. ઈશાન કલ્પે દેવપુરુષોનું જઘન્ય સાધિક પલ્યોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક બે સાગરોપમ. સનત્કુમાર દેવોનું જઘન્ય બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ. માહેન્દ્રકલ્પે દેવોનું જઘન્ય સાતિરેક બે સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સાત સાગરોપમ.

બ્રહ્મલોકના દેવોનું જઘન્ય સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી દશ. લાંતક દેવોનું જઘન્ય દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ચૌદ. મહાશુક્ર દેવોનું જઘન્ય ચૌદ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી સત્તર. સહસ્રારદેવોનું જઘન્ય સત્તર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી અઢાર. આનતદેવોનું

જઘન્ય અઢાર સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી ઓગણીશ. પ્રાણતદેવોનું જઘન્ય ઓગણીશ, ઉત્કૃષ્ટથી વીશ સાગરોપમ છે. આરણ દેવોનું જઘન્ય વીશ, ઉત્કૃષ્ટ એકવીશ સાગરોપમ. અચ્યુત દેવોનું જઘન્ય એકવીશ, ઉત્કૃષ્ટ બાવીશ સાગરોપમ. એ રીતે ક્રમશઃ અધસ્તન અધસ્તન ગ્રૈવેયકથી નવમાં ઉપરિતન-ઉપરિતન ગ્રૈવેયક સુધી એક-એક સાગરોપમ વધારતા જવું. વિજય-વૈજયંત-જયંત-અપરાજિત ચાર અનુત્તરોપપાતિક દેવોનું જઘન્ય ૩૧-સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩-સાગરોપમ છે. સર્વાર્થસિદ્ધમાં અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમ. ક્યાંક એવો સૂત્રપાઠ છે કે – દેવપુરુષોની સ્થિતિ ''પ્રજ્ઞાપના''ના સ્થિતિ પદ મુજબ કહેવું. ત્યાં પણ આ પ્રમાણે સ્થિતિ કહી છે.

પુરુષની ભવસ્થિતિ કહી, હવે કાયસ્થિતિ કહે છે –

● સૂત્ર-૬૨ :-

ભગવન્ ! પુરુષ, પુરુષરૂપે કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક સાગરોપમ પૃથક્ત્વ. ભગવન્ ! તિર્યંચયોનિક પુરુષ કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડી પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ. એ રીતે પૂર્વવત્. સંસ્થિતિ સ્ત્રીઓની જેમ યાવત્ ખેચર તિર્યંચયોનિક પુરુષની સંસ્થિતિ કહેવી.

ભગવન્ ! મનુષ્ય પુરુષ કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વાધિક ત્રણ પલ્યોપમ. ચારિત્રધર્મને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી એ પ્રમાણે સર્વત્ર યાવત્ પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ. અકર્મભૂમક પુરુષો અકર્મભૂમક સ્ત્રી સમાન જાણવા યાવત્ અંતર્દ્વીપકોની જે સ્થિતિ તે જ સંચિટ્ઠણા યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ કહેવું.

● વિવેચન-૬૨ :-

ભગવન્ પુરુષ, પુરુષભાવને છોડ્યા વિના કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, તેટલા કાળ પછી મરીને સ્ત્રી આદિ ભાવમાં જાય. ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક શતપૃથકત્વ સાગરોપમ. સામાન્યથી તિર્યંચ, નર, દેવ ભવમાં આટલો કાળ પુરુષરૂપે રહેવાનો સંભવ છે. મનુષ્યભવની અપેક્ષાએ કંઈક અધિકતા જાણવી. તેથી આગળ પુરુષ નામ કર્મોદયના અભાવથી નિયમા સ્ત્રી આદિમાં જાય.

તિર્યંચયોનિક પુરુષની વક્તવ્યતા તિર્યંચયોનિક સ્ત્રી માફક કહેવી. તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક, તેમાં સાત ભવ પૂર્વકોટિ આયુના પૂર્વવિદેહ આદિમાં અને આઠમો ભવ દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુમાં ત્રણ પલ્યોપમમાં. જેમાં જલચરમાં જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત પછી ગત્યંતર કે વેદાંતરમાં જાય. ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ-ત્યાંજ બે આદિ વાર ઉપજે. ચતુષ્પદ સ્થલચર પુરુષ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ અને પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક, સામાન્ય તિર્યંચ પુરુષ માફક. ઉરસ્ અને ભુજગ પરિસર્પ સ્થલચર પુરુષ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ, જલચરવત્. ખેચર પુરુષ ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ, તે સાત વખત

પૂર્વકોટિ સ્થિતિમાં ઉપજે પછી આઠમીવાર અંતર્દ્વિપાદિ ખેચર પુરુષમાં પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગે ઉપજે.

મનુષ્ય પુરુષ, મનુષ્ય સ્ત્રીવત્. સામાન્યથી ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વ અધિક. ત્યાં સાત ભવ પૂર્વકોટિ આયુ મહાવિદેહમાં, આઠમો ભવ દેવકુરુ આદિમાં. ચારિત્ર ધર્મને આશ્રીને એક સમય ઉત્કૃટ દેશોન પૂર્વકોટિ. કેમકે આઠ વર્ષ પછી ચારિત્ર સ્વીકારે તેથી દેશોન કહ્યું. વિશેષ વિચારણાથી - કર્મભૂમક મનુષ્ય પુરુષ કર્મભૂમિ ક્ષેત્રને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, પૂર્વકોટિ પૃથકત્વાધિક, ભાવના પૂર્વવત્. માત્ર આઠમો ભવ એકાંત સુષમામાં ભરત-ઐરવતમાં જાણવો. ચારિત્રધર્મને આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, સર્વવિરતિ પરિણામથી. ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી, સમગ્રચારિત્રકાળથી.

ભરત-ઐરવત કર્મભૂમક મનુષ્યપુરુષ પણ ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રને આશ્રીને, જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, દેશોન પૂર્વકોટિ અધિક. તે પૂર્વકોટિ આયુષ્ક વિદેહપુરુષનું ભરતાદિમાં સંહરણ કરીને ભરતાદિવાસ યોગથી ભરતાદિ પ્રવૃત્ત વ્યપદેશના ભવાયુક્ષયમાં એકાંત સુષમા પ્રારંભે ઉત્પન્ન જાણવા. ચારિત્રધર્મ આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી. ભાવના પૂર્વવત્. પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ મનુષ્ય પુરુષ ક્ષેત્રને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ, તે ફરી-ફરી ત્યાં જ સાત વખત ઉત્પત્તિ ભાવવી. પછી અવશ્ય ગત્યંતર કે યોન્યંતર સંક્રમ થાય. ચારિત્રધર્મ આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ.

સામાન્યથી અકર્મભૂમક મનુષ્ય પુરુષ તે ભાવ ન છોડીને જન્મને આશ્રીને જઘન્ય એક પલ્યોપમ ઈત્યાદિ તેની સ્ત્રીના વિષયમાં કહ્યા મુજબ જાણવું - x - x - એ રીતે હૈમવત-હૈરણ્યવત, હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષ, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુમાં જાણવું *[વૃત્તિકારશ્રીએ તેને નોંધેલ છે, પણ અમે અનુવાદ છોડી દીધેલ છે.]*

અંતર્દ્વીપક મનુષ્યપુરુષ જન્મને આશ્રીને દેશોન પલ્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ પરિપૂર્ણ પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ, સંહરણને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ અધિક પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ.

દેવોની જે સ્થિતિ પૂર્વે કહી, તે જ કાયસ્થિતિ કહેવી. દેવપુરુષ દેવપુરુષત્વ છોડ્યા વિના કેટલો કાળ યાવત્ નિરંતર રહે ? તે દેવપણામાં મરી, પછી અનંતર ભવે દેવ ન થાય. ઈત્યાદિ - x -

આ પ્રમાણે અવસ્થાન કહ્યું, હવે અંતર કહે છે —

● સૂત્ર-૬૩ :-

ભગવન્ ! પુરુષને કેટલા કાળનું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. તિર્યંચયોનિક પુરુષોને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ, એ રીતે યાવત્ ખેચર તિર્યંચયોનિકપુરુષોની... ભગવન્ ! મનુષ્યપુરુષોનું કેટલું કાળ અંતર છે ? ગૌતમ ! ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત.

ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ, ધર્મચરણ આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ, અનંતી ઉત્સર્પિણી યાવત્ દેશોનઅર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત. કર્મભૂમકોનું યાવત્ વિદેહ યાવત્ ચારિત્રધર્મમાં એક સમય. શેષ સ્ત્રીઓ સમાન કહેવું યાવત્ અંતર્દ્વીપકોની સ્થિતિ જાણવી.

દેવપુરુષોનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ, ભવનવાસી દેવપુરુષોનું યાવત્ સહસ્રાર, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. ભગવન્ ! આનતદેવ-પુરુષોને કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય વર્ષ પૃથકત્વ, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. એ રીતે યાવત્ ગ્રૈવેયક દેવપુરુષનું અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુષોનું જઘન્ય વર્ષ પૃથક્ત્વ, ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સંખ્યાત સાગરોપમ.

● વિવેચન-૬૩ :-

પુરુષ, પુરુષત્વથી પડીને ફરી કેટલા કાળે, તે પામે છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય પછી ફરી પુરુષત્વને પામે છે — જ્યારે કોઈ પુરુષ ઉપશમશ્રેણિ પામી ઉપશાંત પુરુષવેદમાં એક સમય જીવીને, પછી મરે, પછી નિયમથી દેવપુરુષોમાં ઉપજે છે. જો કે સ્ત્રી-નપુંસકને પણ શ્રેણિલાભ થાય, પણ તેઓ શ્રેણિએ ચડીને અવેદક ભાવ પછી મરીને શુભાધ્યાવસાયથી દેવપુરુષપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ - x - x - જાણવો.

હવે તિર્યક્ પુરુષ વિષયક અતિદેશ કહે છે — પૂર્વે જે તિર્યક્યોનિક સ્ત્રીનું અંતર કહ્યું, તે જ તિર્યંચયોનિક પુરુષોનું કહેવું. તે આ રીતે — *[વૃત્તિનો સંક્ષેપ કરેલ છે—]* સામાન્યથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતપુદ્ગલ પરાવર્તન નામે વનસ્પતિકાળ. એ રીતે વિશેષથી જલચર-સ્થલચર-ખેચર પુરુષોનું અંતર પણ કહેવું.

હવે મનુષ્ય પુરુષત્વ વિષય અંતર પ્રતિપાદનાર્થે અતિદેશ કહે છે — મનુષ્ય સ્ત્રીની માફક મનુષ્ય પુરુષોનું અંતર કહેવું. તે આ રીતે — સામાન્યથી મનુષ્યપુરુષને ક્ષેત્રને આશ્રીને અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ, ચારિત્રધર્મ આશ્રીને જઘન્યથી એક સમય, ચારિત્ર પરિમાણથી ભ્રષ્ટ થઈ સમયાંતરમાં ફરી પણ કોઈને ચારિત્રની પ્રતિપત્તિ સંભવે છે. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન અર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત. આ રીતે ભરત, ઐરવત, પૂર્વ-પશ્ચિમવિદેહ પુરુષોની વક્તવ્યતા કહેવી.

સામાન્યથી અકર્મભૂમક મનુષ્યપુરુષને જન્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અંતર્મુહૂર્ત્તાધિક - અકર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન પુરુષ મરે, જઘન્ય સ્થિતિક દેવ થઈ, કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થઈ ફરી કોઈ અકર્મભૂમિમાં પુરુષરૂપે ઉપજે. - x - ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત ઈત્યાદિ - x - x - x - સ્ત્રીવત્ કહેવું.

આ પ્રમાણે હૈમવત-હૈરણ્યવત આદિ કર્મભૂમિમાં જન્મથી અને સંહરણથી જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અંતર અંતર્દ્વીપજ સુધી કહેવું.

હવે દેવપુરુષના અંતરને કહે છે — જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત. દેવ ભવથી ચ્યવીને

ગર્ભજ મનુષ્યમાં ઉપજી પર્યાપ્તિ પૂરી કરી, તથાવિધ અધ્યવસાય મરણથી ફરી કોઈ દેવપણે ઉપજે. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. આ પ્રમાણે અસુરકુમારથી સહસ્રાર દેવ સુધી કહેવું. આનતદેવનું અંતર જઘન્યથી વર્ષપૃથક્ત્વ. - x - x - આનતાદિમાં ઉત્પત્તિ નિયમા ચારિત્રથી પામે. ચારિત્ર આઠમે વર્ષે મળે, તેથી જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ કહ્યું. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. એ રીતે ગ્રૈવેયક દેવ સુધી કહેવું. અનુત્તર-ઉપપાતિક દેવ પુરુષનું જઘન્ય અંતર વર્ષપૃથકત્વ, ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સંખ્યાત સાગરોપમ. તેમાં <u>સંખ્યાત સાગરોપમ અન્ય વૈમાનિકોમાં સંખ્યેયવાર ઉત્પત્તિ અને સાતિરેક મનુષ્યભવ.</u> સામાન્યથી આ અપરાજિત સુધી જાણવું. સર્વાર્થસિદ્ધમાં એક જ વખત ઉત્પત્તિ થાય. બીજા કહે છે - x - x - વિજયાદિ ચારમાં બે સાગરોપમ કહ્યું છે.

હવે અલ્પબહુત્વ પાંચ પ્રકારે કહે છે —

• સૂત્ર-૬૪ :-

અલ્પબહુત્વ સ્ત્રીઓની માફક યાવત્ હે ભગવન્! આ દેવપુરુષોમાં ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે? ગૌતમ! સૌથી થોડાં વૈમાનિક દેવપુરુષો, તેથી ભવનપતિ દેવો અસંખ્યાતા, તેથી વ્યંતર દેવો અસંખ્યાતા, તેથી જ્યોતિષ્ક દેવપુરુષો સંખ્યાત-ગણા છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચયોનિક પુરુષોમાં જલચર-સ્થલચર-ખેચરોના મનુષ્ય પુરુષો, કર્મભૂમક-અકર્મભૂમક-અંતર્દ્વીપક, દેવપુરુષોમાં ભવનવાસી-વ્યંતર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકોમાં સૌધર્મ યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધક દેવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ આદિ છે ?

ગૌતમ! સૌથી થોડાં અંતર્દ્વીપગ મનુષ્ય પુરુષો, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ અકર્મભૂમક મનુષ્ય પુરુષો બંને સંખ્યાતગણા, હરિવર્ષ-રમ્યક્વર્ષ૰ પુરુષો બંને સંખ્યાતગણા, હેમવત-હેરણ્યવત૰ પુરુષો સંખ્યાતગણા, ભરત-ઐરવત કર્મભૂમગા બંને સંખ્યાતગણા, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ૰ પુરુષો બંને સંખ્યાતગણા. તેથી અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુષો અસંખ્યાતગણા, ઉપરના ગ્રૈવેયકદેવો સંખ્યાતગણા, મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવો સંખ્યાતગણા, હેઠ્ઠિમ ગ્રૈવેયક દેવો સંખ્યાતગણા, તેથી અચ્યુતદેવો સંખ્યાતગણા યાવત્ આનત દેવો સંખ્યાતગણા, સહસ્રાર દેવો અસંખ્યાતગણા, તેનાથી મહાશુક્ર દેવો અસંખ્યાતગણા યાવત્ માહેન્દ્ર દેવો અસંખ્યાતગણા, સનત્કુમાર દેવો અસંખ્યાતગણા, ઈશાન દેવો અસંખ્યાતગણા, સૌધર્મ દેવો સંખ્યાતગણા, તેથી ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતગણા, ખેચરતિર્યંચ પુરુષો તેથી અસંખ્યાતગણા, સ્થલચર તિર્યંચયોનિકો સંખ્યાતગણા, જલચર તિર્યંચપુરુષો અસંખ્યાત-ગણા, વ્યંતર દેવો સંખ્યાતગણા, જ્યોતિષ્ક દેવો સંખ્યાતગણા છે.

• વિવેચન-૬૪ :-

સૌથી થોડાં મનુષ્યો, સંખ્યાત કોડાકોડી પ્રમાણત્વથી, તેથી તિર્યંચપુરુષો

અસંખ્યાત ગણા-પ્રતરના અસંખ્યેયભાગવર્તી અસંખ્યાત શ્રેણિગત - આકાશપ્રદેશ રાશિ પ્રમાણત્વથી. તેથી દેવપુરુષો સંખ્યાતગણા, બૃહત પ્રતરરાશિ૰ થી - x - તિર્યંચ અને મનુષ્ય પુરુષોનું વક્તવ્ય, તેમની સ્ત્રી સમાન કહેવું.

હવે દેવપુરુષોનું અલ્પબહુત્વ કહે છે —

સૌથી થોડાં અનુત્તરોપપાતિક દેવો, ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણત્વથી. તેનાથી ઉપરિતન ગ્રૈવેયકના દેવો સંખ્યાતગણા-બહુત્તર ક્ષેત્રથી૰ વિમાનના બહુલ્યથી. ઉપરના ગ્રૈવેયકમાં ૧૦૦ વિમાનો છે, પ્રતિ વિમાનમાં અસંખ્યાત દેવો છે. જેમ જેમ અધો-અધોવર્તી વિમાનો, તેમ-તેમ દેવોની પ્રચૂરતા હોય છે. તેથી - x - ઉપરિતન કરતા મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવો સંખ્યાતગણા છે, તેથી અધસ્તન ગ્રૈવેયકના દેવો સંખ્યાતગણા, એ રીતે આરણ સુધી.

જો કે આરણ-અચ્યુતકલ્પો સમશ્રેણિક-<u>સમવિમાન</u> <u>સંખ્યક</u> છે, તો પણ કૃષ્ણપાક્ષિકો તથાસ્વાભાવ્ય પ્રાચુર્યથી, દક્ષિણ દિશામાં ઉપજે છે. તે કૃષ્ણ પાક્ષિકો કોણ છે ? જીવો બે ભેદે - કૃષ્ણપાક્ષિક અને શુક્લપાક્ષિક. તેમાં જેનો કિંચિત્ ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત સંસાર છે તે શુક્લપાક્ષિકો, બીજા દીર્ઘસંસાર ભાગી તે કૃષ્ણપાક્ષિકો. તેથી શુક્લપાક્ષિકો થોડાં છે, અલ્પ સંસારીનું થોડું પ્રમાણ સંભવે છે. કૃષ્ણપાક્ષિકો અનંતાનંત દીર્ઘ સંસારીપણાથી ઘણાં છે. કૃષ્ણપાક્ષિકો પ્રાચુર્યથી દક્ષિણ દિશામાં તથા સ્વભાવપણાથી ઉપજે છે. પૂર્વાચાર્યોએ પણ કહેલ છે — કૃષ્ણ પાક્ષિકો દીર્ઘસંસાર ભાજી કહેવાય છે. તેઓ ઘણાં પાપોદયવાળા અને ક્રુરકર્મી છે. તેવા સ્વભાવથી આ ક્રુરકર્મપણું છે. તેના કારણે તદ્ભવ સિદ્ધિક પણ દક્ષિણ દિશામાં ઉપજે છે. નૈરયિક-તિર્યક્-મનુષ્ય-અસુરાદિ સ્થાનોમાં જાય છે. તેથી દક્ષિણદિશામાં પ્રચુરપણે કૃષ્ણપાક્ષિકોના સંભવથી ઉપજે છે —

અચ્યુતકલ્પ દેવપુરુષ અપેક્ષાએ આરણ દેવો સંખ્યેયગણાં છે, તેનાથી પ્રાણતકલ્પના દેવો સંખ્યાતગણા છે. તેનાથી આનતકલ્પના દેવો સંખ્યાતગણા છે. અહીં પણ પ્રાણતકલ્પની અપેક્ષાએ સંખ્યાત ગણત્વ કૃષ્ણપાક્ષિકોના દક્ષિણ દિશાના પ્રાચુર્યથી છે. આ અનુત્તર વિમાનવાસી આદિ આનત કલ્પવાસી પર્યન્ત દેવો પ્રત્યેક ક્ષેત્ર પલ્યોપમ-અસંખ્યાત ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ જાણવા. - x -

આનતકલ્પના દેવોથી સહસ્રારના દેવો અસંખ્યાતગણા છે, ઘનીકૃત લોકના એક પ્રાદેશિકતાથી શ્રેણિના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જેટલા આકાશપ્રદેશ છે, તેટલા પ્રમાણત્વથી, તેનાથી મહાશુક્રકલ્પના દેવો અસંખ્યાતગણાં છે કેમકે બૃહત્તર શ્રેણી અસંખ્યેય ભાગ આકાશ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણત્વથી છે. વિમાન બાહુલ્યથી - ૬૦૦૦ વિમાન સહસ્રાર કલ્પમાં, ૪૦,૦૦૦ મહાશુક્રમાં, બીજા નીચે-નીચેના વિમાનવાસી દેવો બહુ-બહુતર છે. સહસ્રારકલ્પ દેવોથી મહાશુક્ર દેવો અસંખ્યાતગણા છે, તેનાથી લાંતક દેવો અસંખ્યાતગણા છે. તેનાથી બ્રહ્મલોક દેવો અસંખ્યાતગણા છે, તેનાથી માહેન્દ્રદેવો અસંખ્યાતગણાં છે અહીં બધે બૃહત્ આકાશ શ્રેણી અસંખ્યેયભાગ ગત

આકાશ પ્રદેશમાનત્વથી જાણવું. તેનાથી સનત્કુમારકલ્પ દેવો અસંખ્યાતગણા છે કેમકે વિમાનની બહુલતા છે. ઈત્યાદિ - x - x - x - સનતકુમાર દેવોથી ઈશાન દેવો અસંખ્યાતગણા, અંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર પ્રદેશ રાશિ સંબંધી બીજું વર્ગમૂળ, ત્રીજા વર્ગમૂળથી ગુણતા જેટલી પ્રદેશરાશિ છે તેટલી સંખ્યામાં ઘનીકૃત્ લોકની એક પ્રાદેશિક શ્રેણીમાં જેટલાં આકાશપ્રદેશો છે તેના બત્રીશમાં ભાગ પ્રમાણથી. તેમનાથી સૌધર્મ દેવો સંખ્યાતગણાં છે. કેમકે વિમાનની બહુલતા છે. સૌધર્મકલ્પ દક્ષિણ દિગ્‌વર્તી છે, તેથી ઘણાં કૃષ્ણપાક્ષિકો ઉપજે છે. - x - x - x - પ્રજ્ઞાપના આદિ બધામાં આમ કહ્યું છે.

સૌધર્મદેવોથી ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતગણાં છે, અંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર પ્રદેશ રાશિ સંબંધી પહેલાં વર્ગમૂળમાં, બીજા વર્ગમૂળથી ગુણતા જેટલાં પ્રદેશ રાશિ ઉપજે, તેટલી સંખ્યામાં ઘનીકૃત્ લોકના એક પ્રાદેશિકી શ્રેણિમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો છે, તેમાં જેટલો બત્રીશમો ભાગ છે, તેટલા પ્રમાણથી. તેનાથી વ્યંતર દેવો અસંખ્યાતગણા છે. - x - તેનાથી જ્યોતિષ્પુરુષ સંખ્યાતગણાં છે. - x -

હવે પાંચમું અલ્પ બહુત્વ - સૌથી થોડાં અંતર્દ્વીપક મનુષ્ય પુરુષો, કેમકે ક્ષેત્ર નાનું છે. તેનાથી દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્ય પુરુષો સંખ્યાતગણા છે, ક્ષેત્રના બહુપણાથી સ્વસ્થાને બંને તુલ્ય છે. તેનાથી હરિવર્ષ-રમ્યક્‌વર્ષના પુરુષો સંખ્યાતગણા, તેનાથી હૈમવત-હૈરણ્યવત્‌ના મનુષ્યપુરુષો સંખ્યાતગણા છે — બંનેમાં ક્ષેત્ર બહુલતા કારણરૂપ છે. તે બંને સ્વસ્થાને તુલ્ય છે. તેનાથી ભરત-ઐરવત કર્મભૂમક પુરુષો સંખ્યાતગણા છે, અજિતસ્વામી કાળે ઉત્કૃષ્ટ પદમાં અને સ્વભાવથી જ ભરત ઐરવતમાં મનુષ્યોનું પ્રાચુર્ય સંભવે છે. તે બંને સ્વસ્થાનથી પરસ્પર તુલ્ય છે. તેનાથી પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહના મનુષ્ય પુરુષો સંખ્યાતગણાં છે, ક્ષેત્ર બાહુલ્ય અને સ્વભાવથી જ મનુષ્ય પુરુષોનું પ્રાચૂર્ય સંભવે છે. સ્વસ્થાનમાં બંને તુલ્ય છે.

તેનાથી અનુત્તરોપપાતિક દેવો અસંખ્યાતગણા છે. ક્ષેત્ર પલ્યોપમ અસંખ્યેય ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણત્વથી. પછી ઉપરની ગ્રૈવેયક-પછી મધ્યમ ગ્રૈવેયક-પછી નીચેની ગ્રૈવેયકથી છેક આનતકલ્પના દેવપુરુષો સુધી અનુક્રમે સંખ્યાતગણા છે. પછી સહસ્રારકલ્પ, પછી લાંતકકલ્પથી ઈશાનકલ્પ સુધી અસંખ્યાતગણાં છે. તેનાથી સૌધર્મના દેવો સંખ્યાતગણાં છે, તેથી ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતગણાં છે, ભાવના બધે જ પૂર્વવત્ કહેવી.

તેનાથી ખેચર તિર્યંચ પુરુષો અસંખ્યાતગણાં છે, પ્રતર અસંખ્યાતભાગવર્તી અસંખ્યાત શ્રેણિગત આકાશપ્રદેશ રાશિ પ્રમાણથી. તેમનાથી સ્થલચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણાં, તેનાથી જલચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણાં, યુક્તિ પૂર્વવત્. તેનાથી વ્યંતર પુરુષો સંખ્યાતગણાં, સંખ્યાત યોજન કોટી પ્રમાણ એક પ્રાદેશિક શ્રેણિ માત્ર ખંડ, જેટલાં એક પ્રતરમાં થાય છે, તેના બત્રીશમાં ભાગ પ્રમાણથી. તેનાથી જ્યોતિષ્ક દેવો સંખ્યાતગણાં છે.

● **સૂત્ર-૬૫ :-**

ભગવન્ ! પુરુષવેદ કર્મની કેટલો કાળ બંધ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય આઠ સંવત્સર, ઉત્કૃષ્ટ દશ સાગરોપમ કોડાકોડી. ૧૦૦૦ વર્ષ અબાધા, અબાધાકાળ રહિત સ્થિતિ કર્મનિષેક છે. ભગવન્ ! પુરુષવેદ કેવા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! વન દવાગ્નિ જ્વાલા સમ.

● **વિવેચન-૬૫ :-**

પુરુષવેદની જઘન્યથી આઠ વર્ષ, કેમકે તેનાથી ઓછી સ્થિતિના પુરુષવેદ બંધ યોગ્ય અધ્યવસાય હોતા નથી. ઉત્કૃષ્ટ દશ કોડાકોડી સાગરોપમ. અબાધાકાળ આદિની વ્યાખ્યા પૂર્વવત્. આ પુરુષવેદ દવાગ્નિ જ્વાળા સમાન પ્રારંભમાં તીવ્ર કામ દાહ યુક્ત.

● **સૂત્ર-૬૬ :-**

તે નપુંસકો કેટલા છે ? ત્રણ ભેદે છે — નૈરયિક નપુંસક, તિર્યંચયોનિક નપુંસક, મનુષ્ય યોનિક નપુંસક. તે નૈરયિકનપુંસક શું છે ? તે સાત ભેદે છે — રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસક યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસક. તે આ નૈરયિક નપુંસક કહ્યા.

તે તિર્યંચયોનિક નપુંસક શું છે ? પાંચ ભેદે - એકેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો છે. એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક નપુંસકો કેટલા છે ? પાંચ ભેદે - પૃથ્વી યાવત્ વાયુકાયિક. - x - બેઈન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક નપુંસકો ? અનેક ભેદે છે. એ રીતે તેઈન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયો પણ જાણવા. તે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક નપુંસકો કેટલા છે ? ત્રણ ભેદે — જલચર, સ્થલચર, ખેચર. તે જલચરો કેટલા ભેદે છે ? તે આશાલિક સિવાયના પૂર્વોક્ત ભેદો જાણવા. - x -

તે મનુષ્ય નપુંસકો શું છે ? ત્રણ ભેદે છે — કર્મભૂમક, અકર્મભૂમક, અંતર્દ્વીપક. ભેદો યાવત્ કહેવા.

● **વિવેચન-૬૬ :-**

નપુંસકો ત્રણ ભેદે કહ્યા છે — નૈરયિક, તિર્યંચયોનિક, મનુષ્ય નપુંસકો. નૈરયિક નપુંસકો કેટલા છે ? પૃથ્વીભેદથી સાત પ્રકારે - રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકો. તિર્યંચયોનિક નપુંસકો પાંચ ભેદે કહ્યા છે — એકેન્દ્રિયાદિ તિર્યંચ યોનિકનપુંસકો. એકેન્દ્રિય નપુંસકો પાંચ ભેદે કહ્યા છે — પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્‌યોનિક નપુંસકો. ભગવન્ ! બેઈન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો કેટલા છે ? ગૌતમ ! અનેકવિધ. પુલાકૃમિક આદિ પૂર્વવત્ કહેવા. ચતુરિન્દ્રિય સુધી કહેવું. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકો ત્રણ ભેદે કહ્યા છે — જલચર, સ્થલચર, ખેચર. આ પૂર્વવત્ ભેદસહિત કહેવા. તે મનુષ્ય નપુંસકો ત્રણ ભેદે કહ્યા છે — કર્મભૂમક, અકર્મભૂમક-અંતર્દ્વીપક. આ બધાં પૂર્વવત્ પ્રભેદો સહિત કહ્યા. ભેદો

કહ્યા. હવે સ્થિતિ પ્રતિપદનાર્થે કહે છે –

● સૂત્ર-૬૭ :-

ભગવન્ ! નપુંસકોની કેટલો કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમ. ભગવન્ ! નૈરયિક નપુંસકની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમ. બધાં નારકોની સ્થિતિ અહીં કહેવી.

ભગવન્ ! તિર્યંચયોનિક નપુંસકની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી. એકેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ બાવીશ હજાર વર્ષ, ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક નપુંસકની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ. બધાં એકેન્દ્રિય નપુંસકોની સ્થિતિ કહેવી. બેઈન્દ્રિયથી ચઉરિન્દ્રિયની સ્થિતિ કહેવી.

ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી. આ પ્રમાણે જલચર તિર્યંચ, ચતુષ્પદ-સ્થલચર, ઉરગ પરિસર્પ, ભુજગ પરિસર્પ, ખેચર તિર્યંચ૦ બધાંને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી.

ભગવન્ ! મનુષ્ય નપુંસકની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી. ધર્મચરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. કર્મભૂમજ ભરત-ઐરવત-પૂર્વવિદેહ-પશ્ચિમવિદેહ મનુષ્ય નપુંસકની પણ તેમજ. ભગવન્ ! અકર્મભૂમગ મનુષ્યનપુંસકની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જન્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી, એ પ્રમાણે અંતર્દ્વીપક સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! નપુંસક, નપુંસકપણે કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. ભગવન્ ! નૈરયિક નપુંસક ? ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમ એ પ્રમાણે [પ્રત્યેક] નરકપૃથ્વીની સ્થિતિ જાણવી.

ભગવન્ ! તિર્યંચયોનિક નપુંસકની સ્થિતિ ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય નપુંસકની, વનસ્પતિકાયિકની પણ એમજ જાણવી. બાકીનાની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ - અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળથી અને ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત લોક. બે-ત્રણ-ચાર ઈન્દ્રિય નપુંસકોની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ સ્થિતિ છે.

ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકની સ્થિતિ ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વ. આ પ્રમાણે જલચર તિર્યંચ-ચતુષ્પદ,

સ્થલચર, ઉરગપરિસર્પ, ભુજગપરિસર્પ, મહોરગોને પણ કહેવા. - - - ભગવન્ ! મનુષ્ય નપુંસકને ? ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી પૃથકત્વ. ધર્મચરણને આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. આ પ્રમાણે કર્મભૂમક, ભરત-ઐરવત-પૂર્વ પશ્ચિમ વિદેહમાં પણ કહેવું.

ભગવન્ ! અકર્મભૂમક મનુષ્ય નપુંસક ? જન્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ મુહૂર્ત્ત પૃથક્ત્વ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોડી. એ રીતે અંતર્દ્વીપક સુધી.

ભગવન્ ! નપુંસકને કેટલા કાળનું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક શત સાગરોપમ પૃથકત્વ. નૈરયિક નપુંસકને કેટલા કાળનું અંતર હોય ? જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. રત્નપ્રભા પૃથ્વી આદિ નૈરયિકોનું પણ એમજ જાણવું.

તિર્યંચયોનિક નપુંસકનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક સાગરોપમશત પૃથકત્વ. એકેન્દ્રિય૦ નપુંસકનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૦૦૦ સાગરોપમ, સંખ્યાત વર્ષો અધિક. પૃથ્વી-અપ્-તેઉ-વાયુનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. વનસ્પતિકાયિકનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ યાવત્ અસંખ્યાત લોક. બાકીના બેઈન્દ્રિયાદિનું યાવત્ ખેચર, જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ.

મનુષ્ય નપુંસકનું ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. ચારિત્ર ધર્મને આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ. યાવત્ દેશોન અર્દ્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત, એ પ્રમાણે કર્મભૂમકનું પણ. ભરત-ઐરવત, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહનું પણ છે.

ભગવન્ ! અકર્મભૂમક મનુષ્ય નપુંસકનું કેટલો કાળ ? જન્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. અંતર્દ્વીપક સુધી.

● વિવેચન-૬૭ :-

નપુંસકમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત સ્થિતિ તિર્યંચ મનુષ્ય અપેક્ષાએ જાણવી. તેત્રીશ સાગરોપમ સાતમી નારકપૃથ્વી અપેક્ષાએ જાણવા. આ સ્થિતિ સામાન્યથી કહી. વિશેષ વિચારણા-નૈરયિક નપુંસક વિષયક-સામાન્યથી જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમ. વિશેષથી રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકની સ્થિતિ જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમ. શર્કરાપૃથ્વીનૈરયિક નપુંસકની જઘન્યથી એક સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સાગરોપમ. એ રીતે પૂર્વ-પૂર્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે પછી-પછીની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ રીતે – વાલુકાપ્રભા૦ સાત સાગરોપમ, પંકપ્રભા૦ દશ સાગરોપમ, ધૂમપ્રભા૦ ૧૭-સાગરોપમ, તમઃપ્રભા૦ ૨૨-સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ-૩૩-સાગરોપમ. ક્યાંક અતિદેશ છે - પ્રજ્ઞાપનાના સ્થિતિપદ મુજબ જાણવું.

સામાન્ય તિર્યંચયોનિક નપુંસકની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ-પૂર્વકોટી. સામાન્યથી એકેન્દ્રિય૰ નપુંસકની જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ-૨૨૦૦૦ વર્ષ. વિશેષથી પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ, અપ્કાયિક૰ ઉત્કૃષ્ટથી ૭૦૦૦ વર્ષ, તેઉકાયિક૰ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અહોરાત્ર, વાયુકાયિક૰ ઉત્કૃષ્ટ ૩૦૦૦ વર્ષ, વનસ્પતિકાયિક૰ નપુંસકની જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ.

બેઈન્દ્રિયતિર્યંચયોનિક નપુંસકની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨-વર્ષ, તેઈન્દ્રિય૰ની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૪૯ અહોરાત્ર, ચઉરિન્દ્રિય૰ની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ છ માસ. સામાન્યથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટી.

સામાન્યથી મનુષ્ય નપુંસકની ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટી. કર્મભૂમક મનુષ્ય નપુંસકની ક્ષેત્રને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટી. ચારિત્ર ધર્મ-બાહ્ય વેશ પરિકરિત પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, પછી મૃત્યુ પામે. ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી, જન્મ પછી આઠ વર્ષ બાદ દીક્ષા લેતા. આ પ્રમાણે જ ભરત, ઐરવત, વિદેહના નપુંસકને કહેવા. અકર્મભૂમક નપુંસકને જન્મને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત. અકર્મભૂમિમાં નપુંસક મનુષ્યો સંમૂર્છિમજ હોય, ગર્ભજ નહીં, કેમકે યુગલધર્મીને નપુંસકત્વનો અભાવ છે. સંમૂર્છિમમાં જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત મોટું જાણવું. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી. તે ગર્ભથી નીકળતા જ સંહરણથી સંભવે છે, તે આમરણાંતપણાથી થાય. હૈમવત આદિ છ અકર્મભૂમિ અને અંતર્દ્વીપક નપુંસકમાં આ કથન જ કરવું.

હવે કાયસ્થિતિ - નપુંસક, નપુંસકત્વને છોડ્યા વિના કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. ઉપશમ શ્રેણિથી પડીને નપુંસક વેદોદયના સમય પછી મરણ થાય. મરીને દેવોત્પાદથી પુંવેદોદય પામે. વનસ્પતિકાળ-આવલિકા સંખ્યેય ભાગ ગત સમય રાશિ પ્રમાણ અસંખ્યેય પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત પ્રમાણ. - - - નૈરયિક નપુંસક કાયસ્થિતિ વિચારણામાં સ્થિતિમાન મુજબ કહેવું. તેની ભવસ્થિતિ જ કાયસ્થિતિ છે.

સામાન્યથી તિર્યંચયોનિક નપુંસક કાયસ્થિતિ - જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, પછી મરીને બીજી ગતિ કે વેદમાં સંક્રમે છે. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. એકેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક પણ એ પ્રમાણે જ છે. વિશેષ વિચારણા - પૃથ્વીકાયિક૰ નપુંસકની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ-અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ. - x - આ પ્રમાણે અપ્-તેઉ-વાયુ૰ કાયસ્થિતિ પણ કહેવી. વનસ્પતિકાય, એકેન્દ્રિયવત્.

બેઈન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસક કાયસ્થિતિ જઘન્ય-અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ - તે સંખ્યાત હજાર વર્ષ જાણવા. એ રીતે તેઈન્દ્રિય-ચઉરિન્દ્રિય-તિર્યંચ યોનિક નપુંસકની કાયસ્થિતિ પણ કહેવી. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકકાયસ્થિતિ-

જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ. તે નિરંતર સાત ભવ પૂર્વકોટિ આયુ નપુંસકત્વથી અનુભવતો જાણવો. પછી અવશ્ય તેને છોડે. આ પ્રમાણે જળચર-સ્થળચર-ખેચર નપુંસકોના વિષયમાં જાણવું.

સામાન્ય મનુષ્ય નપુંસક કાયસ્થિતિ આ રીતે જ કહેવી. કર્મભૂમક મનુષ્ય નપુંસકની ક્ષેત્રથી-જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ. ચારિત્રધર્મથી-જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટિ. આ પ્રમાણે ભરત, ઐરવત, વિદેહના નપુંસકોની કાયસ્થિતિ કહેવી. સામાન્યથી અકર્મભૂમક મનુષ્ય નપુંસક કાયસ્થિતિમાં જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત્ત પૃથકત્વ. સંહરણને આશ્રીને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ દેશોન પૂર્વકોટી. આ પ્રમાણે હૈમવતાદિ છ અકર્મભૂમિ, અંતર્દ્વીપક મનુષ્ય નપુંસક કહેવા.

હવે અંતરને કહે છે — નપુંસક થઈ, નપુંસકત્વથી રહિત થઈ, ફરી કેટલા કાળે નપુંસક થાય ? જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક સાગરોપમ શત પૃથક્ત્વ. પુરુષાદિકાળ આટલો જ સંભવે છે. સંચિટ્ઠણા-સાતત્યથી અવસ્થાન. - x - x - ભગવન્ ! નપુંસક, નપુંસકપણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય. પુરુષની સંચિટ્ઠણા અને નપુંસકનું અંતર ઉત્કૃષ્ટ સાગર પૃથક્ત્વ-પદૈકદેશમાં પદસમુદાયોપચારથી સાગરોપમશત પૃથકત્વ છે. તેથી નપુંસક અંતરઉત્કર્ષ પ્રતિપાદક આ અધિકૃત્ સૂત્ર કહ્યું.

સામાન્યથી નૈરયિક નપુંસકનું અંતર જઘન્યથી અંતર્ મુહૂર્ત. સાતમી નરકથી ઉદ્વર્તીને તંદુલ મત્સ્યાદિમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત રહીને ફરી સાતમી નરકે જાય. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. નરકના ભવથી ઉદ્વર્તીને પરંપરાથી નિગોદમાં જઈને અનંતકાળ રહે.

સામાન્યથી તિર્યંચયોનિક નપુંસકનું અંતર-જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમ શત પૃથકત્વ સાતિરેક. વિશેષથી-એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકનું અંતર ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત વર્ષ અધિક બે હજાર સાગરોપમ. કેમકે ત્રસકાયની આટલી કાયસ્થિતિ છે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય નપુંસકનું અંતર ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ છે આ જ પ્રમાણે અપ્-તેઉ-વાયુ૰ નપુંસકનું પણ કહેવું. વનસ્પતિ૰ નપુંસકનું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ - તે કાળથી અસંખ્યાત-ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતલોક. વનસ્પતિના ભવથી ચ્યવીને અન્યત્ર આટલો કાળ અવસ્થાન સંભવે. પછી સંસારી જીવ નિયમથી વનસ્પતિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય.

બે થી પાંચ ઈન્દ્રિય તિર્યંચનપુંસક, જલચરાદિ તિર્યંચ નપુંસકોનું અંતર, સામાન્ય મનુષ્ય નપુંસકનું અંતર જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે, તે અનંતકાળ-વનસ્પતિકાળ છે. કર્મભૂમક મનુષ્ય નપુંસકનું અંતર ક્ષેત્રને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ, ચારિત્ર-ધર્મને આશ્રીને જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ. તે અનંતકાળ-અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળથી, ક્ષેત્રથી અનંતલોક, દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત. આ પ્રમાણે ભરત, ઐરવત, વિદેહ૰

મનુષ્ય નપુંસકનું અંતર કહેવું. અકર્મભૂમક મનુષ્ય નપુંસકનું જન્મને આશ્રીને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત - x - ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ. સંહરણથી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત-કોઈ કર્મભૂમિજ મનુષ્યનપુંસક કોઈ અકર્મભૂમિમાં સંહરાઈ, કેટલા કાળ પછી તથાવિધ બુદ્ધિ પરાવર્તન ભાવથી ફરી કર્મભૂમિમાં સંહરાય તેમાં અંતર્મુહૂર્ત પછી ફરી અકર્મભૂમિમાં લવાય. ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ. આ પ્રમાણે હૈમવત આદિ બધી અકર્મભૂમિમાં કહેવું.

● સૂત્ર-૬૮ :-

ભગવન્ ! આ નૈરયિક-તિર્યંચ-મનુષ્ય નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા મનુષ્ય નપુંસકો, નૈરયિકનપુંસક અસંખ્યાતગણા, તિર્યંચ૦ અનંતગણા છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા૦ યાવત્ અધઃસપ્તમી૦ નૈરયિક નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા અધઃસપ્તમી પૃથ્વીનૈરયિક નપુંસક છે. છઠ્ઠી પૃથ્વીના૦ અસંખ્યાતગણા, યાવત્ બીજી પૃથ્વી૦ના અસંખ્યાતગણા છે. તેનાથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાતગણા છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચયોનિક નપુંસકોમાં એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકોમાં પૃથ્વીકાયિક૦ યાવત્ વનસ્પતિકાયિક૦, બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ ઈન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક, જલચર-સ્થલચર-ખેચર૦ આ બધામાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડાં ખેચર તિર્યંચનપુંસકો છે, સ્થલચર તિર્યંચનપુંસક સંખ્યાતગણાં, જલચર તિર્યંચ નપુંસક સંખ્યાતગણાં, ચઉરિન્દ્રિય૦ વિશેષ અધિક, તેઈન્દ્રિય૦ વિશેષાધિક, બેઈન્દ્રિય વિશેષાધિક, તેઉકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ અસંખ્યાતગણા, પૃથ્વીકાયિક૦ વિશેષાધિક, એ પ્રમાણે અપ્-વાયુ-વનસ્પતિ૦ તિર્યંચનપુંસક અનંતગણા છે.

ભગવન્ ! આ મનુષ્યનપુંસકોમાં કર્મભૂમિક-અકર્મભૂમિક-અંતર્દ્વીપકોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા અંતર્દ્વીપક અકર્મભૂમક નપુંસકો છે. દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુજા૦ બંને સંખ્યાતગણા, એ પ્રમાણે યાવત્ પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહકર્મભૂમિજા મનુષ્ય નપુંસકો બંને સંખ્યાતગણા છે.

ભગવન્ ! આ નૈરયિક નપુંસકોમાં રત્નપ્રભા૦ યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકો, તિર્યંચયોનિક નપુંસકોમાં-એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં પૃથ્વીકાયિક૦ યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક નપુંસકો, બે-ત્રણ-ચાર ઈન્દ્રિયો૦ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકોમાં જલચર-સ્થલચર-ખેચર૦, મનુષ્ય નપુંસકોમાં કર્મભૂમિજા-અકર્મભૂમિજા-અંતર્દ્વીપકા૦ નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

ગૌતમ ! સૌથી થોડાં અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકો છે, છઠ્ઠી પૃથ્વી૦ અસંખ્યાતગુણા યાવત્ બીજી પૃથ્વી૦ અસંખ્યાતગુણા અંતર્દ્વીપક મનુષ્ય નપુંસક અસંખ્યાતગણા. દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ૦ નપુંસકો બંને સંખ્યાતગણા યાવત્ પૂર્વ-પશ્ચિમવિદેહ૦ મનુષ્ય નપુંસકો બંને સંખ્યાતગણા, રત્નપ્રભા૦ નૈરયિક અસંખ્યાતગણા, ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા, સ્થલચર૦ સંખ્યાતગણા, જલચર૦ સંખ્યાતગણા, ચઉરિન્દ્રિય૦ વિશેષાધિકા, તેઈન્દ્રિય૦ વિશેષાધિકા, બેઈન્દ્રિય વિશેષાધિકા, તેઉકાયિક૦ અસંખ્યાતા, પૃથ્વીકાયિક૦ વિશેષાધિક, અપ્કાયિક૦ વિશેષાધિક, વાયુકાયિક૦ વિશેષાધિક, વનસ્પતિકાયિક૦ અનંતગુણા.

● વિવેચન-૬૮ :-

સૌથી થોડાં મનુષ્ય નપુંસકો છે. શ્રેણીના અસંખ્યાત ભાગવર્તી પ્રદેશોની રાશિ પ્રમાણ છે. તેથી નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાતગણા છે. અંગુલ ક્ષેત્રની પ્રદેશરાશિના પ્રથમ વર્ગને દ્વિતીય વર્ગમૂળથી ગુણિત કરતા જે પ્રદેશરાશિ હોય છે, તેની બરાબર ઘનીકૃત્ લોકની એક પ્રાદેશિક શ્રેણીઓમાં જેટલા આકાશ પ્રદેશની બરાબર છે. તેનાથી તિર્યંચયોનિક નપુંસકો અનંતગુણા છે, કેમકે નિગોદના જીવો અનંત છે.

નૈરયિક નપુંસકોમાં - સૌથી થોડાં અધઃસપ્તમી નૈરયિક નપુંસકો છે. તેનાથી છઠ્ઠી પૃથ્વીના અસંખ્યાતગણાં છે, તેથી પાંચમીના યાવત્ બીજી પૃથ્વીના નપુંસક નૈરયિકો એક-એકથી અસંખ્યાતગણા છે. કેમકે બધાં પૂર્વ-પૂર્વ નૈરયિક પરિમાણ હેતુ શ્રેણી અસંખ્યાતભાગ અપેક્ષાથી અસંખ્યાત-અસંખ્યાતગુણ શ્રેણીના ભાગવર્તી નભઃપ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ છે. બીજીથી પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિકનપુંસક અસંખ્યાતગણા છે. તેનું કારણ - x - આકાશપ્રદેશ છે. - x -

પ્રત્યેક પૃથ્વીના પૂર્વ-ઉત્તર-પશ્ચિમ દિશાના નૈરયિક સર્વથી થોડાં છે, તેથી દક્ષિણદિશાના નૈરયિક અસંખ્યાતગણા છે. પૂર્વ-પૂર્વની પૃથ્વીઓની દક્ષિણ દિશાના નૈરયિક નપુંસકોની અપેક્ષા પશ્ચાનુપૂર્વીથી આગળ-આગળ પૃથ્વીઓમાં ઉત્તર અને પશ્ચિમ દિશામાં રહેલ નૈરયિક નપુંસક અસંખ્યાતગણા અધિક છે, પ્રજ્ઞાપનામાં તે કહ્યું છે. *[વૃત્તિકારશ્રીએ પ્રજ્ઞાપનાનો પાઠ આપેલ છે, તેનો સંક્ષેપ ઉપર કર્યો છે.]*

હવે તિર્યંચયોનિક નપુંસક વિષય અલ્પબહુત્વ કહે છે સૌથી થોડાં ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકો-પ્રતર અસંખ્યેય ભાગવર્તી અસંખ્યાત શ્રેણિગત આકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણત્વથી. તેનાથી સ્થલચર તિર્યંચનપુંસક સંખ્યાતગણા, તેનાથી જલચર તિર્યંચનપુંસક સંખ્યાતગણા, - x - તેનાથી ચઉરિન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક વિશેષાધિક, - x - તેનાથી તેઈન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક વિશેષાધિક છે, તેનાથી બેઈન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક વિશેષાધિક, તેનાથી તેઈન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક વિશેષાધિક છે, તેનાથી બેઈન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક વિશેષાધિક, - x - તેનાથી તેઉકાયિક૦ નપુંસક અસંખ્યાતગણા છે. કેમકે સૂક્ષ્મ-બાદર ભેદથી તેના અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પરિમાણત્વ છે. તેનાથી પૃથ્વીકાયિક૦ નપુંસક વિશેષ-અધિક છે, પ્રભુત અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણત્વથી છે. તેનાથી અપ્કાયિક૦ નપુંસક વિશેષાધિક છે - x - તેનાથી વાયુકાયિક૦ નપુંસક વિશેષાધિક છે. - x - તેનાથી વનસ્પતિકાયિક

એકેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો વિશેષાધિક છે. કેમકે અનંત લોકાકાશ પ્રદેશરાશિ પ્રમાણ છે.

હવે મનુષ્ય નપુંસકનું અલ્પબહુત્વ-સૌથી થોડાં અંતર્ દ્વીપજ મનુષ્ય નપુંસકો છે, તે સંમૂર્ચ્છિજનજ જાણવા. ગર્ભજ નપુંસકો અસંભવ છે. તેથી દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ નપુંસક સંખ્યાતગણા છે. - x - સ્વસ્થાને આ બંને તુલ્ય છે. તેનાથી હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષ નપુંસકો સંખ્યાતગુણા, સ્વસ્થાને તુલ્ય. તેથી હૈમવત-હૈરણ્યવતના નપુંસકો સંખ્યાતગણા, સ્વસ્થાને બંને તુલ્ય છે. તેથી ભરત-ઐરવત નપુંસકો સંખ્યાતગણા. તેથી પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ નપુંસકો સંખ્યાતગણા છે.

હવે નૈરયિક-તિર્યંચ-મનુષ્યોનું અલ્પબહુત્વ-સૌથી થોડા સાતમી નરકના નપુંસકો છે. તેનાથી છઠ્ઠી-પાંચમી-ચોથી-ત્રીજી-બીજી પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસક અનુક્રમે અસંખ્યાતગણા છે. બીજી પૃથ્વી૦ નપુંસકોથી અંતર્દ્વિપજ મનુષ્ય નપુંસક અસંખ્યાતગણાં છે. આ અસંખ્યેય ગુણત્વ સંમૂર્ચ્છનજ મનુષ્ય અપેક્ષાએ છે. તેનાથી દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ૦ મનુષ્ય નપુંસકો, હરિવર્ષ-રમ્યક્વર્ષ૦ નપુંસકો, હૈમવત-હૈરણ્યવત૦નપુંસકો, ભરત-ઐરવત૦ નપુંસકો, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ૦ નપુંસકો અનુક્રમે સંખ્યાતગણાં છે. સ્વસ્થાનમાં બંને તુલ્ય છે.

પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ૦ નપુંસકોથી આ પ્રત્યક્ષ ઉપલભ્યમાન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા છે. તેનાથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો અસંખ્યાતગણા છે, તેનાથી સ્થલચર૦ જલચર૦ નપુંસકો અનુક્રમે સંખ્યાતગણાં છે. જલચર૦ નપુંસકથી ચાર-ત્રણ-બેઈન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસક વિશેષાધિક છે. બેઈન્દ્રિય૦નપુંસકથી તેઉકાયિક૦નપુંસકો અસંખ્યાતગણાં છે, તેનાથી પૃથ્વી-અપ્-વાયુ તિર્યંચ નપુંસકો અનુક્રમે વિશેષાધિક છે. વાયુ૦ નપુંસકથી વનસ્પતિ૦ નપુંસક અનંતગણા છે. યુક્તિ પૂર્વવત્. - હવે નપુંસક બંધસ્થિતિ —

● સૂત્ર-૬૯ :-

ભગવન્ ! નપુંસકવેદ કર્મની કેટલા કાળની બંધસ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી બે સપ્તમાંશ સાગરોપમમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટ વીશ સાગરોપમ કોડાકોડી. ૨૦૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ. આ અબાધાકાળહીન કર્મસ્થિતિ તે કર્મનિષેક છે. ભગવન્ ! નપુંસક વેદ કેવા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! મહાનગરના દાહ સમાન કહ્યો છે.

● વિવેચન-૬૯ :-

નપુંસકવેદ કર્મની૦ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. વિશેષ આ - મહા નગર દાહ સમાન, સર્વ અવસ્થા - સર્વપ્રકારે કામ દાહ સમાન છે.

હવે અલ્પબહુત્વ આઠ પ્રકારે કહે છે — તે નીચે મુજબ.

● સૂત્ર-૭૦ :-

ભગવન્ ! આ સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસકમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા પુરુષો છે, તેનાથી સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી છે, તેનાથી નપુંસકો અનંતગણા છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચોના સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ૦ આદિ છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા તિર્યંચ પુરુષો છે, તિર્યંચ સ્ત્રીઓ અસંખ્યાતગણી, તેથી અનંતગણા તિર્યંચ નપુંસકો છે.

ભગવન્ ! આ મનુષ્યોના સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ આદિ છે ? ગૌતમ ! મનુષ્ય પુરુષો સૌથી થોડાં છે, તેનાથી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી છે, તેનાથી મનુષ્ય નપુંસકો અસંખ્યાતગણાં છે.

ભગવન્ ! આ દેવોના સ્ત્રી-પુરુષ, નૈરયિક નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ આદિ છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા નૈરયિક નપુંસકો છે, દેવ પુરુષો તેનાથી અસંખ્યાતગણા, દેવસ્ત્રીઓ તેનાથી સંખ્યાતગણી છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચોની સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસકો, મનુષ્યોના સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસકો, દેવસ્ત્રી-પુરુષ, નૈરયિકનપુંસકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ આદિ છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા મનુષ્યપુરુષો, મનુષ્યસ્ત્રી સંખ્યાતગણી, મનુષ્યનપુંસકો અસંખ્યાતગણા, નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા, તિર્યંચ પુરુષો અસંખ્યાતગણા, તિર્યંચ સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, દેવો અસંખ્યાતગણા, દેવીઓ સંખ્યાતગણી, તિર્યંચનપુંસકો અનંતગણા છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચ સ્ત્રીઓમાં જલચરી, સ્થલચરી, ખેચરી, તિર્યંચપુરુષોમાં જલચર, સ્થલચર, ખેચર, તિર્યંચ નપુંસકોમાં - એકેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકોમાં - પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક નપુંસકો, બે-ત્રણ-ચાર ઈન્દ્રિય નપુંસકો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકોમાં-જલચર, સ્થલચર, ખેચરોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડાં ખેચર તિર્યંચ પુરુષો, ખેચર તિર્યંચ સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણા, સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, જલચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણા, જલચર તિર્યંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો અસંખ્યાતગણા, સ્થલચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ નપુંસકો સંખ્યાતગણા, જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો સંખ્યાતગણા, ચઉરિન્દ્રિયો૦ વિશેષાધિક, તેઈન્દ્રિયો૦ વિશેષાધિક, બેઈન્દ્રિયો વિશેષાધિક, તેઉકાયિક૦ અસંખ્યાતા, પૃથ્વીકાયિક૦ વિશેષાધિક, અપ્કાયિક૦ વિશેષાધિક, વાયુકાયિક વિશેષાધિક, વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિક નપુંસકો અનંતગણા છે.

ભગવન્ ! આ મનુષ્ય સ્ત્રીઓમાં કર્મભૂમિકા-અકર્મભૂમિકા-અંતર્દ્વીપિકા, મનુષ્યપુરુષોમાં કર્મભૂમક-અકર્મભૂમક-અંતર્દ્વીપક, મનુષ્ય નપુંસકોમાં કર્મભૂમક-અકર્મભૂમક-અંતર્દ્વીપકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ૦ આદિ છે ? ગૌતમ ! અંતર્દ્વીપક મનુષ્ય સ્ત્રી અને પુરુષો બંને તુલ્ય અને સૌથી થોડાં છે, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ અકર્મભૂમક મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણા, હરિવર્ષ-રમ્યક્વર્ષ૦

મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણા, હેમવત-હેરણ્યવત્૦ મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણા, ભરત-ઐરવત૦ મનુષ્ય પુરુષો બંને સંખ્યાતગણા, ભરત-ઐરવત૦ મનુષ્ય સ્ત્રી બંને સંખ્યાત ગણી, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ૦ મનુષ્ય પુરુષો બંને સંખ્યાતગણા, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ૦ મનુષ્ય સ્ત્રી બંને સંખ્યાતગણી, અંતર્દ્વીપક મનુષ્ય નપુંસકો અસંખ્યાતગણા, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ૦ મનુષ્ય નપુંસકો બંને સંખ્યાતગણા, તે પ્રમાણે જ યાવત્ પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ૦ મનુષ્ય નપુંસકો સંખ્યાતગણા.

ભગવન્ ! આ દેવીસ્ત્રીઓમાં - ભવનવાસીણી, વ્યંતરી, જ્યોતિષ્કીણી, વૈમાનિકી, દેવપુરુષોમાં ભવનવાસી યાવત્ વૈમાનિકમાં સૌધર્મક યાવત્ ગ્રૈવેયક, અનુત્તરોપપાતિકા, નૈરયિક નપુંસકોમાં - રત્નપ્રભા યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ૦ આદિ છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડાં અનુત્તરોપપાતિક દેવો, ઉપરી ગ્રૈવેયક દેવો સંખ્યાતગણા, યાવત્ તે રીતે આનત દેવો સંખ્યાતગણા, અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા, છઠ્ઠી પૃથ્વી નૈરયિક૦ અસંખ્યાત ગણા, સહસ્રારદેવો અસંખ્યાતગણા, મહાશુક્ર દેવો અસંખ્યાતગણા, પાંચમી પૃથ્વી નૈરયિકો૦ અસંખ્યાતગણા, લાંતક દેવો અસંખ્યાતગણા, ચોથી પૃથ્વીનૈરયિક૦ અસંખ્યાતગણા, બ્રહ્મલોક દેવો અસંખ્યાતગણા, ત્રીજી પૃથ્વી નૈરયિક અસંખ્યાતગણા, માહેન્દ્ર દેવો અસંખ્યાતગણા, ઈશાન દેવો અસંખ્યાતગણા, ઈશાન દેવી સંખ્યાતગણી, અસંખ્યાતગણા, ભવનવાસી દેવી સંખ્યાતગણી, આ રત્નપ્રભા નૈરયિક૦ અસંખ્યાતગણા, વ્યંતર દેવો અસંખ્યાતગણા, વ્યતરદેવી સંખ્યાતગણી, જ્યોતિષ્ક દેવો સંખ્યાત ગણા, જ્યોતિષ્ક દેવીઓ સંખ્યાતગણી છે.

ભગવન્ ! આ તિર્યંચસ્ત્રીઓમાં - જલચરી, સ્થલચરી, ખેચરી, તિર્યંચપુરુષોમાં – જલચર, સ્થલચર, ખેચરો, તિર્યંચનપુંસકોમાં એકેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકોમાં - પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક૦ નપુંસકો, બે-ત્રણ-ચાર ઈન્દ્રિય નપુંસકો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકોમાં – જલચર-સ્થલચર-ખેચર, મનુષ્યસ્ત્રીઓમાં – કર્મભૂમિકા, અકર્મભૂમિકા, અંતર્દ્વીપિકા, તથા મનુષ્યપુરુષોમાં કર્મભૂમિક-અકર્મભૂમિક-અંતર્દ્વીપક, મનુષ્ય નપુંસકોમાં કર્મભૂમિક-અકર્મભૂમિક-અંતર્દ્વીપક, દેવીમાં ભવનવાસિણી-વ્યંતરી-જ્યોતિષ્કી-વૈમાનિકી, દેવપુરુષોમાં ભવનવાસી-વ્યંતર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકોમાં સૌધર્મક યાવત્ ગ્રૈવેયક-અનુત્તરોપપાતિક, નૈરયિક નપુંસકોમાં રત્નપ્રભા યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ આદિ છે ?

ગૌતમ ! અંતર્દ્વીપક અકર્મભૂમક મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો, બંને તુલ્ય અને સૌથી ઓછા છે. દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ૦ મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો બંને તુલ્ય અને સંખ્યાતગણા છે, એ રીતે હરિવર્ષ-રમ્યક્વર્ષ૦ હૈમવત્-હેરણ્યવત્૦ ભરત-ઐરવત મનુષ્ય પુરુષો

બંને સંખ્યાતગણા છે, ભરત-ઐરવત૦ મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બંને સંખ્યાતગણા, પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ૦ મનુષ્યપુરુષો બંને સંખ્યાતગણા, પૂર્વ-પશ્ચિમવિદેહ૦ મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બંને સંખ્યાતગણી, અનુત્તરોપપાતિક દેવો અસંખ્યાતગણા, ઉપરી ગ્રૈવેયક દેવો સંખ્યાતગણા યાવત્ આનત દેવો સંખ્યાતગણા, અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગુણા, છઠ્ઠી પૃથ્વીનૈરયિક૦ અસંખ્યાતગણા, સહસ્રાર દેવો અસંખ્યાતગણા, મહાશુક્ર દેવો અસંખ્યાતગણા, પાંચમી પૃથ્વી નૈરયિક અસંખ્યાતગણા, લાંતક દેવો અસંખ્યાતગણા, ચોથી પૃથ્વીનૈરયિક૦ અસંખ્યાતગણા, બ્રહ્મલોક દેવો અસંખ્યાતગણા, ત્રીજી પૃથ્વીનૈરયિક૦ અસંખ્યાતગણા, માહેન્દ્ર દેવો અસંખ્યાતગણા, સનત્કુમાર દેવો અસંખ્યાતગણા,

બીજી પૃથ્વી નૈરયિક૦ અસંખ્યાતગુણા, અંતર્દ્વીપક૦ મનુષ્ય નપુંસક અસંખ્યાતગણા, દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ૦ મનુષ્ય નપુંસકો સંખ્યાતગણા, એ પ્રમાણે યાવત્ વિદેહ૦ ઈશાન દેવો અસંખ્યાતગણા, ઈશાનદેવી સંખ્યાતગણી, સૌધર્મદેવો સંખ્યાતગણા, સૌધર્મદેવી સંખ્યાતગણી, ભવનવાસી દેવો અસંખ્યાતગણા, ભવનવાસી દેવી સંખ્યાતગણી, આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગણા, ખેચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણા, ખેચર તિર્યંચસ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, સ્થલચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણા, સ્થલચર તિર્યંચ સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, જલચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણા, જલચર તિર્યંચ સ્ત્રી સંખ્યાતગણી, વ્યંતર દેવો સંખ્યાતગણા, વ્યંતરદેવીઓ સંખ્યાતગણી, જ્યોતિષ્કદેવો સંખ્યાતગણા, જ્યોતિષ્ક દેવીઓ સંખ્યાતગણી, ખેચર પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ નપુંસકો સંખ્યાતગણા, સ્થલચર નપુંસકો સંખ્યાતગણા, જલચરનપુંસકો સંખ્યાતગણા, ચઉરિન્દ્રિયો વિશેષાધિક, તેઈન્દ્રિયો વિશેષાધિક, બેઈન્દ્રિયો વિશેષાધિક, તેઉકાયિકો૦ અસંખ્યાતગણા, પૃથ્વી૦ વિશેષાધિક, અપ્૦ વિશેષાધિક, વાયુકાયિક વિશેષાધિક, વનસ્પતિકાયિક૦ અનંતગુણા છે.

● વિવેચન-૭૦ :-

સૌથી ઓછા તિર્યચ્ પુરુષો છે. તેનાથી તિર્યંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગુણ-ત્રણ ગુણત્વથી છે. તેનાથી તિર્યંચ નપુંસકો અનંતગુણા છે. નિગોદ જીવોના અનંતત્વથી. - - હવે બીજું - - સૌથી થોડાં મનુષ્ય પુરુષો, સંખ્યેય કોડાકોડી પ્રમાણત્વથી. તેનાથી મનુષ્ય સ્ત્રી સંખ્યાતગુણ, ૨૭-ગણી હોવાથી. તેનાથી મનુષ્ય નપુંસકો અસંખ્યાતગણા છે. - x -

હવે ત્રીજુ-સૌથી થોડાં નૈરયિક નપુંસક, અંગુલ માત્ર ક્ષેત્ર રાશિમાં સ્વપ્રથમ વર્ગમૂળથી ગુણતાં જે પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ ઘનીકૃત્ લોકના એક પ્રાદેશિકી શ્રેણી આકાશ પ્રદેશ પ્રમાણત્વથી. તેનાથી દેવો અસંખ્યેય ગુણા - x - તેનાથી દેવસ્ત્રીઓ સંખ્યાતગુણ, બત્રીશ ગુણત્વથી.

સકલ સન્મિશ્ર ચોથું - સૌથી થોડાં મનુષ્યપુરુષો, તેનાથી મનુષ્યસ્ત્રી સંખ્યાતગુણ,

તેનાથી મનુષ્ય નપુંસક અસંખ્યાતગુણ, તેનાથી નૈરયિક નપુંસકો અસંખ્યાતગુણ - x - તેથી તિર્યંચપુરુષ અસંખ્યાતગણા - x - તેનાથી તિર્યંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગુણ, ત્રિગુણત્વથી. તેનાથી દેવો સંખ્યાતગણા - x - તેનાથી દેવસ્ત્રી સંખ્યાતગુણ, બત્રીસગુણત્વથી. તેનાથી તિર્યંચ નપુંસક અનંતગુણ, નિગોદજીવના અનંતત્વથી.

હવે પાંચમું - સૌથી થોડા ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પુરુષો, તેનાથી ખેચર તિર્યંચ સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, તેનાથી સ્થલચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણા, તેનાથી તેમની સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, તેનાથી જલચર તિર્યંચ પુરુષો સંખ્યાતગણા, તેનાથી તેની સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, તેનાથી ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નપુંસકો અસંખ્યાતગણા, તેનાથી સ્થલચર-જલચર તિર્યંચ નપુંસકો અનુક્રમે સંખ્યાતગણા, તેનાથી ચાર-ત્રણ-બે ઈન્દ્રિયો અનુક્રમે વિશેષાધિક, તેનાથી તેઉકાયિક અસંખ્યાતગણા, તેનાથી પૃથ્વી-અપ્-વાયુકાયિકા અનુક્રમે વિશેષાધિક છે, તેનાથી વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક નપુંસકો અનંતગણા છે.

હવે છટ્ઠું-સૌથી થોડાં અંતર્દ્વીપક મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો છે, આ બંને પરસ્પર તુલ્ય છે, તેમાં સ્ત્રી-પુરુષોના યુગલધર્મપણાથી છે. તેનાથી દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુક મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષ સંખ્યાતગણા છે. સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય છે. એ પ્રમાણે હરિવર્ષ-રમ્યક્ સ્ત્રી-પુરુષ, હૈમવત-હૈરણ્યવત્ સ્ત્રી-પુરુષો અનુક્રમે સંખ્યાતગણા છે, સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેનાથી ભરત-ઐરવતના મનુષ્યો બંને સંખ્યાતગણા, સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય, તેનાથી તેની સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, ૨૭-ગણી હોવાથી, સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય. તેનાથી પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહના પુરુષો બંને સંખ્યાતગણા અને સ્વસ્થાને પરસ્પર તુલ્ય. તેનાથી તેની સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, પરસ્પર તુલ્ય. તેનાથી અંતર્દ્વીપ મનુષ્ય નપુંસકો અસંખ્યાતગણા - શ્રેણી અસંખ્યેય ભાગગત આકાશ પ્રદેશ રાશિ પ્રમાણત્વથી. તેનાથી દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ મનુષ્ય નપુંસકો સંખ્યાત ગણા અને પરસ્પર તુલ્ય એ રીતે હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષ અને હૈમવત-હૈરણ્યવત મનુષ્યનપુંસકો અનુક્રમે કહેવા. તેનાથી ભરત-ઐરવત મનુષ્ય નપુંસકો સંખ્યાતગણા, સ્વસ્થાને તુલ્ય, તેનાથી પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહ મનુષ્યનપુસંકો સંખ્યાતગણા, પરસ્પર તુલ્ય.

હવે સાતમું - સૌથી થોડાં અનુત્તરોપપાતિક દેવપુરુષો, તેનાથી ઉપરી-મધ્યમ-નીચેના ગ્રૈવેયકના-અચ્યુત-આરણ-પ્રાણત-આનત દેવો અનુક્રમે સંખ્યાતગણા, ઇત્યાદિ બધું સૂત્રાર્થવત્ જાણવું.

હવે આઠમું - સૌથી થોડાં અંતરદ્વીપક મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો સ્વસ્થાને બંને તુલ્ય-યુગલધર્મત્વથી, એ રીતે દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુ, હરિવર્ષ-રમ્યક્વર્ષ, હૈમવત-હૈરણ્યવત્‌ના મનુષ્ય સ્ત્રી-પુરુષો અનુક્રમે સંખ્યાતગણા, પરસ્પરતુલ્ય. તેનાથી ભરત-ઐરવતના મનુષ્યપુરુષો બંને સંખ્યાતગણા, સ્વસ્થાને તુલ્ય. તેનાથી ભરત-ઐરવત મનુષ્યસ્ત્રી સંખ્યાતગણા, સ્વસ્થાને પરસ્પરતુલ્ય, તેનાથી પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહના મનુષ્યપુરુષો બંને સંખ્યાતગણા [ઇત્યાદિ બધું સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ હોવાથી અહીં વૃત્તિનો અનુવાદ

છોડી દીધેલ છે.] - x - x -

● **સૂત્ર-૭૧ :-**

ભગવન્ ! સ્ત્રીઓની કેટલી કાયસ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! એક અપેક્ષાએ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ કહેવું. એ રીતે પુરુષ અને નપુંસક પણ જાણવા. સંચિટ્ઠણા પણ ત્રણેની પૂર્વવત્ કહેવી. અંતર પણ તેમજ છે.

● **વિવેચન-૭૧ :-**

આ બધું પૂર્વે કહ્યા મુજબ જાણવું. જે કથન પહેલાં અલગ-અલગ પ્રકરણોમાં કરેલ, તે અહીં સમુદાયરૂપે છે, માટે પુનરુક્તિ દોષ નથી. હવે સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસકોનું અલ્પ બહુત્વ કહે છે – સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસકોમાં સૌથી ઓછા પુરુષો, સ્ત્રી આદિથી હીન સંખ્યાવાળા હોવાથી, તેનાથી સ્ત્રીઓ સંખ્યાતગણી, તેનાથી નપુંસકો અનંતગણા કેમકે એકેન્દ્રિયો અનંતાનંત સંખ્યાવાળા છે. હવે સ્ત્રીનું સ્વજાતિ પુરુષથી બહુત્વ–

● **સૂત્ર-૭૨,૭૩ :-**

[૭૨] તિર્યંચ સ્ત્રીઓ, તિર્યંચ પુરુષોથી ત્રણગણી અને ત્રણરૂપ અધિક છે, મનુષ્ય સ્ત્રીઓ - મનુષ્ય પુરુષોથી ૨૭-ગણી અને ૨૭-રૂપ અધિક છે. દેવસ્ત્રી-દેવપુરુષોથી ૩૨-ગણી, ૩૨-રૂપ અધિક છે.

[૭૩] ત્રણ વેદરૂપ આ પ્રતિપત્તિમાં ભેદ, સ્થિતિ, સંચિટ્ઠણા, અંતર, અલ્પબહુત્વ, વેદોની બંધ સ્થિતિ, વેદોનો પ્રકાર કહ્યો. આ રીતે ત્રણ ભેદે સંસારી જીવોનું કથન કર્યું.

● **વિવેચન-૭૨,૭૩ :-**

- x - x - વૃદ્ધાચાર્યોએ પણ ઉક્ત સૂત્રને બે ગાથામાં રજૂ કરીને કહ્યું છે - રાગદ્વેષને જિતનાર જિનેશ્વરોએ આમ કહ્યું છે.

પ્રતિપત્તિ ઉપસંહાર ગાથામાં કહ્યું – ત્રણ વેદે કથનમાં પહેલો અધિકાર ''ભેદ'' કહ્યો, પછી સ્થિતિ ઈત્યાદિ કહેલ છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રતિપત્તિ-૨-નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

✿ પ્રતિપત્તિ-૩-“ચતુર્વિધ” ✿

૦ — ૦ — ૦ — ૦ — ૦

૦ બીજી પ્રતિપત્તિ કહી, હવે ત્રીજી પ્રતિપત્તિ કહે છે —

● **સૂત્ર-૭૪ :-**

તેમાં જે એમ કહે છે — સંસારી જીવો ચાર ભેદે કહ્યા છે, તે એમ કહે છે — નૈરયિક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ.

● **વિવેચન-૭૪ :-**

તે દશ પ્રતિપત્તિઓમાં જે આચાર્યો એમ કહે છે કે — સંસારી જીવો ચાર ભેદે કહ્યા છે - તેઓ નૈરયિકાદિ ચાર ભેદ બતાવે છે.

❁ પ્રતિપત્તિ-૩-“નૈરયિક”-ઉદ્દેશો-૧ ❁

— x — x — x — x — x —

● **સૂત્ર-૭૫ થી ૮૦ :-**

[૭૫] તે નૈરયિકો શું છે ? તે સાત ભેદે છે - પહેલી પૃથ્વી નૈરયિક, બીજી પૃથ્વી નૈરયિક યાવત્ સાતમી પૃથ્વી નૈરયિક.

[૭૬] ભગવન્ ! પહેલી પૃથ્વીનું શું નામ, શું ગોત્ર છે ? ગૌતમ ! નામ‘ઘમ્મા’ છે. ગોત્ર રત્નપ્રભા છે - - ભગવન્ ! બીજી પૃથ્વીનું શું નામ, શું ગોત્ર છે ? ગૌતમ ! નામ‘વંસા’ ગોત્ર શર્કરાપ્રભા છે, એ રીતે આ આલાવાથી બધાંની પૃચ્છા કરવી નામો આ પ્રમાણે — ત્રીજી સેલા, ચોથી અંજના, પાંચમી રિષ્ઠા, છઠ્ઠી મઘા, સાતમી માઘવતી.

[૭૭] સાત પૃથ્વીના ક્રમશઃ નામ છે — ઘર્મા, વંશા, શૈલા, અંજના, રિષ્ટા, મઘા, માઘવતી... [૭૮] સાત પૃથ્વીના ગોત્ર ક્રમશઃ છે — રત્ના, શર્કરા, વાલુકા, પંકા, ધૂમા, તમા, તમસ્તમા.

[૭૯] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કેટલી મોટી છે ? ગૌતમ ! તે ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્યથી છે. આ આલાવા મુજબ આમ જાણવું —

[૮૦] ક્રમશઃ સાતેનું બાહલ્ય એક લાખ ઉપરાંત ઍંશી, બત્રીશ, અઠ્ઠાવીશ, વીશ, અઢાર, સોળ, આઠ હજાર યોજન છે.

● **વિવેચન-૭૫ થી ૮૦ :-**

આ નૈરયિકો સાત ભેદે છે — પહેલી પૃથ્વીના નૈરયિક ઈત્યાદિ. હવે પ્રત્યેક પૃથ્વીના નામ, ગોત્ર કહે છે. તેમાં - અનાદિકાળ સિદ્ધ અન્વર્થ રહિત તે નામ, સાન્વર્થ નામ તે ગોત્ર. તેના પ્રતિપાદન માટે કહે છે — અનાદિ કાળ પ્રસિદ્ધ અન્વર્થ રહિત નામ કયા છે ? અને અન્વર્થયુક્ત નામ [ગોત્ર] કયા છે ? નામથી ધર્મા, ગોત્રથી રત્નપ્રભા. અન્વર્થ આ રીતે — રત્નોનું બાહુલ્ય જ્યાં છે, તે રત્નપ્રભા. આ રીતે બાકીના સૂત્રો પ્રત્યેક પૃથ્વી પ્રશ્ન-ઉત્તર રૂપે કહેવી. વિશેષ આ - શર્કરાનું બાહુલ્ય જેમાં છે તે શર્કરાપ્રભા, ધૂમના જેવી પ્રભા તે ધૂમપ્રભા, તમસનું બાહુલ્ય જેમાં છે તે તમઃપ્રભા, પ્રકૃષ્ટ તમઃપ્રભા, તે તમસ્તમપ્રભા.

કોઈક પુસ્તકમાં સંગ્રહણી ગાથા છે — જેમાં સાત પૃથ્વીના ધર્મા આદિ સાત નામો, રત્ના આદિ સાત ગોત્રોનો ઉલ્લેખ છે.

હવે પ્રત્યેક પૃથ્વીનું બાહુલ્ય - નામની અપેક્ષા ગોત્રની પ્રધાનતા છે, તેથી રત્નપ્રભાદિ ગોત્રના ઉલ્લેખથી પ્રશ્નોત્તર કરાયા છે. ભગવંતે કહ્યું — ૧,૮૦,૦૦૦ બાહલ્યથી છે. એ રીતે બધાં સૂત્રો કહેવા.

● **સૂત્ર-૮૧ :-**

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે — ખરકાંડ, પંકબહુલકાંડ, અપ્‌બહુલકાંડ... ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ખરકાંડ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! ૧૬-ભેદે-રત્ન, વજ્ર, વૈડૂર્ય, લોહિતાક્ષ, મસારગલ્લ, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગંધિક, જ્યોતિરસ, અંજન, અંજનપુલક, રજત, જાત્યરૂપ, અંક, સ્ફટિક અને રિષ્ટ. ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો રત્નકાંડ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! એક પ્રકારે. અપ્‌બહુલકાંડ કેટલા ભેદે છે ? એક પ્રકારે... ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! એક પ્રકારે. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

● **વિવેચન-૮૧ :-**

આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીના કેટલા પ્રકાર, કેટલા વિભાગ કહ્યા છે? ગૌતમ! ત્રણ વિભાગ છે - ખરકાંડ આદિ, કાંડ એટલે વિશિષ્ટ ભૂભાગ. ખર-કઠિન, તેમાં પહેલા ખરકાંડ, પછી પંકબહુલ, પછી અપ્‌બહુલ. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ખરકાંડ કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! સોળ વિભાગ છે. પહેલો રત્નકાંડ, બીજો વજ્રકાંડ, ત્રીજો વૈડૂર્યકાંડ ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું તેમાં રત્ન - કર્કેતનાદિ, તેની મુખ્યતાવાળો કાંડ તે રત્નકાંઠ, એ રીતે બધાં કહેવા. એકૈક કાંડનું હજાર યોજન બાહલ્ય છે. રત્નકાંડના કેટલા વિભાગ કહ્યા છે? એક પ્રકાર. એ રીતે બાકીના કાંડના પ્રશ્નોત્તર ક્રમથી કહેવા. એ રીતે પંકબહુલ, અપ્‌બહુલ પણ કહેવા. બાકી સૂત્રો પાઠ સિદ્ધ છે.

હવે પ્રત્યેક પૃથ્વી નરકાવાસ સંખ્યા કહે છે —

● **સૂત્ર-૮૨ થી ૮૫ :-**

[૮૨] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલા લાખ નરક-આવાસ છે ? ગૌતમ ! ૩૦-લાખ. આ આલાવાથી બધી પૃચ્છા-ગાથા.

[૮૩] ત્રીશ, પચીશ, પંદર, દશ, ત્રણ લાખ, પાંચ ન્યૂન એક લાખ અને પાંચ અનુત્તર નરકો... [૮૪] યાવત્ અધઃસપ્તમીમાં પાંચ અનુત્તર મહા-મોટા મહાનરકો કહ્યા છે — કાલ, મહાકાલ, રૌરવ, અતિરૌરવ અને અપ્રતિષ્ઠાન... [૮૫] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી નીચે ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, અવકાશાંતર છે ? હા, છે. અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

● **વિવેચન-૮૨ થી ૮૫ :-**

અહીં સંગ્રહણી ગાથા કહી – ત્રીશ, પચીશ, પંદર ઈત્યાદિ છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીમાં કાલ આદિ મહાનરક અપ્રતિષ્ઠાન નરક છે. તે આ રીતે – પૂર્વમાં કાલ, પશ્ચિમમાં મહાકાલ, દક્ષિણમાં રૌરવ, ઉત્તરમાં મહારૌરવ. રત્નપ્રભાથી તમઃપ્રભા સુધી છ પૃથ્વીમાં પ્રત્યેકમાં બે પ્રકારના નરકાવાસો છે – આવલિકા પ્રવિષ્ટ, પ્રકીર્ણક રૂપ. તેમાં રત્નપ્રભામાં તેર પ્રસ્તટ-ગૃહભૂમિ તુલ્ય છે. પહેલા પ્રસ્તટમાં પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં પ્રત્યેકમાં ૪૯ નરકાવાસો છે. ચારે વિદિશામાં ૪૮-૪૮ છે. મધ્યમાં સીમાંત નામે નરકેન્દ્રક છે. પહેલા પ્રસ્તટમાં નરકાવાસોની આવલિકા પ્રવિષ્ટોની ૩૮૯ સંખ્યા છે, બાકી બાર પ્રસ્તટમાં પ્રત્યેકમાં દિશા-વિદિશામાં એક-એક નરકાવાસ ઓછો થતાં આઠ-આઠ નરકાવાસ ઓછા જાણવા. સર્વસંખ્યા રત્નપ્રભાના આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસોની ૪૪૩૩ છે અને બાકીના ૨૯,૯૫,૫૬૭ નરકાવાસ પ્રકીર્ણક રૂપ છે. કુલ ૩૦ લાખ નરકાવાસ છે.

શર્કરાપ્રભામાં અગિયાર પ્રસ્તટો છે. તેમાં પહેલા પ્રસ્તટમાં ચારે દિશામાં ૩૬-૩૬ આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસો છે. વિદિશામાં ૩૫-૩૫, મધ્યમાં એક નરકેન્દ્રક છે. સર્વ સંખ્યા-૨૮૫ છે. બાકીના દશ પ્રસ્તટમાં પ્રત્યેકમાં આઠ-આઠની હાનિ છે. - x - સર્વ સંખ્યા આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરક-આવાસો-૨૬૯૫ છે, બાકીના-૨૪,૯૭,૩૦૫ પુષ્પાવકીર્ણકા છે. કુલ ૨૫-લાખ.

વાલુકાપ્રભામાં નવ પ્રસ્તટ છે. પ્રથમ પ્રસ્તટમાં પ્રત્યેક દિશામાં આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસ ૨૫-૨૫, વિદિશામાં ૨૪-૨૪, મધ્યમાં એક નરકેન્દ્રક. સર્વ સંખ્યા-૧૯૭. બાકીના આઠ પ્રસ્તટમાં એક-એકમાં આઠ-આઠની હાનિ. સર્વસંખ્યા આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસની ૧૪૮૫, બાકીના પુષ્પાવકીર્ણ ૧૪,૯૮,૫૧૫ છે. કુલ પંદર લાખ છે.

પંકપ્રભામાં સાત પ્રસ્તટો છે. પહેલા પ્રસ્તટમાં પ્રત્યેક દિશામાં ૧૬-૧૬ આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસા, વિદિશામાં ૧૫-૧૫, મધ્યમાં એક નરકેન્દ્ર, સર્વ સંખ્યા-૧૨૫ છે. બાકીના છ પ્રસ્તટમાં પૂર્વવત્ આઠ-આઠની હાનિ. તેથી સર્વસંખ્યા તે આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસની ૭૦૭ છે, બાકીના પુષ્પાવકીર્ણ ૯,૯૯,૨૯૩, કુલ દશ લાખ.

ધૂમપ્રભામાં પાંચ પ્રસ્તટ છે. પહેલાં પ્રસ્તટમાં એકૈક દિશામાં નવ-નવ આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસો, વિદિશામાં આઠ-આઠ, મધ્યમાં એક નરકેન્દ્રક, સર્વ સંખ્યા ૬૯, બાકીના ચાર પ્રસ્તટોમાં પૂર્વવત્ આઠ-આઠની હાનિ. સર્વસંખ્યા તે આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસની ૨૬૫, બાકીના પુષ્પાવકીર્ણાની ૨,૯૯,૭૩૫, સર્વ સંખ્યા ૩૦-લાખ.

તમઃપ્રભામાં ત્રણ પ્રસ્તટ છે. પહેલા પ્રસ્તટમાં પ્રત્યેક દિશામાં ચાર-ચાર આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસ છે. વિદિશામાં ત્રણ-ત્રણ, મધ્યમાં એક નરકેન્દ્રક, સર્વ સંખ્યા-૨૯, બાકીના બે પ્રસ્તટમાં પ્રત્યેકમાં ક્રમથી આઠ-આઠની હાનિ છે. બધાં મળીને ૬૩-

આવલિકા પ્રવિષ્ટ નરકાવાસો છે. બાકીના ૯૯,૯૩૨ પુષ્પાવકીર્ણક છે. કુલ ૯૯,૯૯૫.

સાતમી પૃથ્વીમાં કેવળ પાંચ નરકાવાસો છે.

આ પ્રત્યક્ષ ઉપલભ્યમાન રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, શુદ્ધ આકાશ છે, એ રીતે પ્રત્યેક પૃથ્વીમાં કહેવું.

● **સૂત્ર-૮૬ :-**

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં ખરકાંડ કેટલી જાડાઈવાળુ છે ? ગૌતમ ! ૧૬,૦૦૦ યોજન. ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો રત્નકાંડ કેટલી જાડાઈનો છે ? ગૌતમ ! ૧૦૦૦ યોજન. આ રીતે રિષ્ટકાંડ સુધી.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાનો પંકબહુલ કાંડ કેટલી જાડાઈનો છે ? ગૌતમ ! ૮૪,૦૦૦ યોજન... ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાનો અપ્‌બહુલ કાંડ કેટલી જાડાઈનો છે ? ગૌતમ ! ૮૦,૦૦૦... આ રત્નપ્રભાનો ઘનોદધિ કેટલી જાડાઈનો છે ? ગૌતમ ! અસંખ્યાત હજાર યોજન. આ પ્રમાણે તનુવાત અને અવકાશાંતર પણ કહેવા.

ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભાનો ઘનોદધિ કેટલી જાડાઈનો છે ? ગૌતમ ! ૨૦,૦૦૦ યોજન... શર્કરાપ્રભાનો ઘનવાત કેટલી જાડાઈનો છે ? ગૌતમ ! અસંખ્યાત હજાર યોજન. એ રીતે તનુવાત અને અવકાશાંતર પણ છે. શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી માફક યાવત્ અધઃસપ્તમી કહેવું.

● **વિવેચન-૮૬ :-**

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી જે પ્રથમ 'ખર' નામે કાંડ, તે બાહલ્યથી કેટલો છે ? ગૌતમ ! ૧૬,૦૦૦ યોજન. રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો રત્ન નામે કાંડનું બાહલ્ય કેટલું છે ? ગૌતમ ! ૧૦૦૦ યોજન. - x -

આ પ્રમાણે પંકબહુલ - અપ્‌બહુલ કાંડ સૂત્ર પણ કહેવા. પંકબહુલકાંડ ૮૪,૦૦૦ યોજન બાહલ્યથી છે, અપ્‌બહુલકાંડ ૮૦,૦૦૦ યોજન છે. રત્નપ્રભાના બાહલ્યની સર્વસંખ્યા ૧,૮૦,૦૦૦ છે. તેની નીચે ઘનોદધિ ૨૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્ય છે, તેની નીચે ઘનવાત અસંખ્યાત હજાર યોજન બાહલ્ય છે. તેની નીચે અસંખ્યાત હજાર યોજન તનુવાતનું બાહલ્ય છે. તેની નીચે તેટલું જ અવકાશાંતર બાહલ્ય છે.

● **સૂત્ર-૮૭ :-**

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા, જે ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્ય વાળી અને પ્રતર-કાંડાદિરૂપે વિભક્ત આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં વર્ણથી કાળા-લીલા-લાલ-પીળા-સફેદ, ગંધથી સુગંધી-દુર્ગંધી, રસથી તિક્ત-કટુક-કષાય-અંબિલ-મધુર, સ્પર્શથી કર્કશ-મૃદુ-ગુરુ-લઘુ-શીત-ઉષ્ણ-સ્નિગ્ધ-રુક્ષ, સંસ્થાનથી પરિમંડલ-વૃત્ત-ત્ર્યસ-ચતુરસ્ર - આયત સંસ્થાન પરિણત અન્યોન્ય બદ્ધ, અન્યોન્ય સ્પૃષ્ટ, અન્યોન્યાવગાઢ. અન્યોન્ય સ્નેહ પ્રતિબદ્ધ, અન્યોન્ય સંબદ્ધ છે ? હા, છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ખરકાંડના ૧૬,૦૦૦ યોજન બાહલ્યવાળા

અને બુદ્ધિથી પ્રતરાદિરૂપમાં વિભક્ત ખરકાંડમાં વર્ણ-આદિમાં પરિણત દ્રવ્ય યાવત્ પરસ્પર સંબદ્ધ છે ? હા, છે.

આ રત્નપ્રભાના રત્ન નામક કાંડના ૧૦૦૦ યોજન બાહલ્યવાળા અને પ્રતરાદિરૂપમાં બુદ્ધિ દ્વારા વિભક્તમાં પૂર્વવત્ દ્રવ્યો છે ? હા, છે. એ પ્રમાણે રિષ્ટકાંડ સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના પંકબહુલ કાંડના ૮૪,૦૦૦ યોજન બાહલ્યવાળા અને બુદ્ધિ દ્વારા પ્રતરાદિ રૂપમાં વિભક્ત છે, તેમાં પણ પૂર્વવત્. એ પ્રમાણે અપ્બહુલના ૮૦,૦૦૦ બાહલ્યવાળામાં જાણવું. એ પ્રમાણે રત્નપ્રભાના ૨૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્યવાળા અને બુદ્ધિથી વિભક્ત ઘનોદધિમાં તેમજ છે. એ રીતે અસંખ્યાત હજાર યોજન બાહલ્યવાળા ઘનવાતમાં, અવકાશાંતરમાં તેમજ છે.

ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભાના ૧,૩૨,૦૦૦ યોજનના બુદ્ધિ કલ્પિત વિભાગમાં દ્રવ્યથી વર્ણ યાવત્ સંબદ્ધ છે શું ? હા, છે. એ રીતે ઘનોદધિના ૨૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્યમાં અને અસંખ્યાત હજાર યોજન બાહલ્યવાળા ઘનવાત અને આકાશના વિષયમાં જાણવું.

શર્કરાપ્રભા માફક અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૮૭ :-

આ ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્યવાળી રત્નપ્રભામાં ક્ષેત્રચ્છેદ-બુદ્ધિ વડે પ્રતરકાંડ વિભાગથી છેદાતા. - x - વર્ણથી કાળા આદિ પાંચ દ્રવ્ય, ગંધથી બંને ગંધ, રસથી તિક્તાદિ પાંચ, સ્પર્શથી કર્કશાદિ પાંચ, સંસ્થાનથી પરિમંડલાદિ પાંચ. આ બધાં કેવા છે ? પરસ્પર સ્પર્શ માત્ર યુક્ત, તથા પરસ્પર અવગાઢ, જેમાં એક દ્રવ્ય અવગાઢ ત્યાં બીજા પણ દેશથી ક્વચિત્ સર્વથી અવગાઢ છે. પરસ્પર સ્નેહથી પ્રતિબદ્ધ હોવાથી એકને ચલાવતા કે ગ્રહણ કરતા બીજું પણ ચલનાદિ ધર્મયુક્ત થાય છે. પરસ્પર ઘડત્તાए - પરસ્પર પ્રગાઢ રૂપે મળીને રહે છે. ભગવંતે કહ્યું. હા, રહે.

આ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ખરકાંડના ૧૬,૦૦૦ યોજન બાહલ્ય, પછી રત્નકાંડ ૧૦૦૦ યોજન બાહલ્ય, પછી રિષ્ઠકાંડ સુધી કહેવું. પછી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી પછી પંકબહુલકાંડ - ૮૪,૦૦૦ યોજન બાહલ્ય, પછી અપ્બહુલકાંડનું ૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્ય, પછી ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, અવકાશાંતર સૂત્રાર્થમાં જણાવેલ પ્રમાણ મુજબ જાણવું.

પછી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી - ૧,૩૨,૦૦૦ યોજન બાહલ્યથી છે, તેની નીચે યથોક્ત પ્રમાણ ઘનોદધ્યાદિ છે. એ રીતે અધ-સપ્તમી પૃથ્વી સુધી સૂત્રાર્થ મુજબ બધું કહેવું. - x - હવે સંસ્થાનનું પ્રતિપાદન કરે છે—

● સૂત્ર-૮૮ :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાનો આકાર કેવો છે ? ગૌતમ ! ઝલ્લરી આકાર. રત્નપ્રભાનો ખરકાંડ ક્યા આકારે છે ? ઝલ્લરી આકાર, રત્નપ્રભાનો રત્નકાંડ

ક્યા આકારે છે ? ગૌતમ ! ઝલ્લરી. એ રીતે રિષ્ઠકાંડ સુધી. એ પ્રમાણે પંકબહુલ, એ રીતે અપ્બહુલ, ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, અવકાશાંતર એ બધાં ઝાલર આકારે જ છે.

ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી ક્યા આકારે છે ? ગૌતમ ! ઝાલર આકારે. શર્કરાપ્રભા ઘનોદધિ ક્યા આકારે છે ? ગૌતમ ! ઝાલર આકારે. એ રીતે અવકાશાંતર સુધી કહેવું. એ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૮૮ :-

આ રત્નપ્રભા ક્યા આકારે રહેલી છે ? ગૌતમ ! ઝાલરવત્ સંસ્થિત-વિસ્તીર્ણ વલયાકારત્વથી. આ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ખરકાંડ પણ છે, પછી રત્નકાંડ, પછી વજ્રકાંડ યાવત્ રિષ્ટકાંડ ઈત્યાદિ - x - અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી કહેવું. તેની નીચે ક્રમથી ઘનોદધિ આદિ બધું ઝાલર સંસ્થાને કહેવું. આ સાતે પૃથ્વી બધી દિશાએ અલોકને સ્પર્શે છે ?

● સૂત્ર-૮૯ :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીની પૂર્વદિશાના ઉપરીમથી કેટલા અપાંતરાલ પછી લોકાંત છે ? ગૌતમ ! બાર યોજનના અંતર પછી લોકાંત છે. આ પ્રમાણે દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તરમાં પણ જાણવું.

શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વીય ચરમાંતથી કેટલા અંતરે લોક છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભાગ ન્યૂન ૧૩ યોજનના અંતરે લોકાંત છે. આ રીતે ચારે દિશામાં કહેવું. વાલુકાપ્રભાની પૂર્વદિશાથી ? ગૌતમ ! ત્રિભાગ સહિત તેર યોજન અંતરે લોકાંત છે. એ રીતે ચારે દિશામાં પણ કહેવું.

આ પ્રમાણે બધી તરફ ચારે દિશામાં પૂછવું જોઈએ.

પંકપ્રભામાં ચૌદ યોજન અંતરે લોકાંત છે. પાંચમીમાં ત્રિભાગ ન્યૂન પંદર યોજન અંતરે લોકાંત છે. છટ્ઠીમાં ત્રિભાગ સહિત પંદર યોજન અંતરે લોકાંત છે. સાતમીમાં ૧૬ યોજન અંતરે લોકાંત છે. આ પ્રમાણે ઉત્તરદિશાના ચરમાંત સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાનું પૂર્વીય ચરમાંત કેટલા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે — ઘનોદધિવલય, ઘનવાતવલય, તનુવાતવલય. ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાનું દક્ષિણી ચરમાંત કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે. એ પ્રમાણે ઉત્તરિલ્લ સુધી કહેવું. એ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી બધી પૃથ્વીના ઉત્તરી ચરમાંત સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૮૯ :-

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વદિશાવર્તી ચરમાંતથી, કેટલા અંતરે લોકાંત-અલોકની અવધિ છે ? બાર યોજન પ્રમાણથી. પછી લોકાંત છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીની પૂર્વ દિશામાં ચરમપર્યન્તથી પછી અલોક પૂર્વે બાર યોજન અપાંતરાલ છે. એ રીતે દક્ષિણાદિ

ત્રણેનું અપાંતરાલ કહેવું. દિશાના ગ્રહણથી ચારે વિદિશા પણ જાણવી. બાકીની પૃથ્વીની બધી દિશા અને વિદિશામાં ચરમ પર્યન્તથી અલોક ક્રમથી નીચે-નીચે ત્રણ ભાગ ન્યૂન યોજન અધિકથી બાર યોજનથી જાણવું. તે આ રીતે – શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં - x - ત્રિભાગ ન્યૂન તેરે યોજન, વાલુકાપ્રભામાં ત્રણ ભાગ સહિત તેર યોજન. પંકપ્રભામાં પરિપૂર્ણ ચૌદ યોજન આદિ.

હવે આ રત્નપ્રભાદિના બાર યોજન પ્રમાણ અંતરાલમાં શું છે ? ઘનોદધિ આદિ વ્યાપ્ત છે. તેમાં કેટલાં અપાંતરાલે કેટલાં ઘનોદધ્યાદિ. - x - x - અહીં ત્રણ પ્રકારે વિભાગ છે. વલયાકારે રહેલ ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત. પૂર્વે બધી નરકપૃથ્વીની નીચે ઘનોદધિ આદિનું જે બાહલ્ય છે, તે તેનો મધ્યભાગ છે. પછી પ્રદેશ હાનિથી ઘટતા ઘટતા પોત-પોતાની પૃથ્વી પર્યન્ત તનુતર થઈને પોત-પોતાની પૃથ્વીને વલયાકારથી વેષ્ટિત કરતા રહે છે. તેથી વલય કહેવાય છે. આ વલયોનું ઉચ્ચત્વ બધે પોત-પોતાની પૃથ્વી મુજબ છે. તિર્છુ બાહલ્ય આગળ કહેવાશે. અહીં અપાંતરાલોનો વિભાગ માત્ર કહ્યો છે. - x -

હવે ઘનોદધિ વલયનું તિર્છુ બાહલ્ય કહે છે–

● સૂત્ર-૯૦ :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનું ઘનોદધિ વલય બાહલ્યથી કેટલું છે ? ગૌતમ ! છ યોજન... શર્કરાપ્રભાપૃથ્વીનું ઘનોદધિ વલય કેટલું બાહલ્યવાળું છે ? ગૌતમ ! ત્રિભાગ સહિત છ યોજન. વાલુકાપ્રભાની પૃચ્છા - ગૌતમ ! ત્રિભાગ ન્યૂન સાત યોજન. એ રીતે આ આલાવાથી પંકપ્રભાનું બાહલ્ય સાત યોજન ધૂમપ્રભાનું ત્રિભાગસહ સાત યોજન, તમપ્રભાનું ત્રિભાગ ન્યૂન આઠ યોજન, તમસ્તમ પ્રભાનું આઠ.

આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનું ઘનવાતવલય બાહલ્યથી કેટલું છે ? ગૌતમ ! સાડા ચાર યોજન. શર્કરાપ્રભાનું ? કોશ ન્યૂન પાંચ યોજન. એ રીતે આ આલાવાથી વાલુકાપ્રભાનું પાંચ યોજન, પંકપ્રભાનું એક કોશ સહિત પાંચ યોજન, ધૂમપ્રભાનું સાડા પાંચ યોજન, તમસ્પ્રભાનું કોશ ન્યૂન છ યોજન, અધઃસપ્તમીનું છ યોજન બાહલ્ય છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાનું તનુવાત વલય બાહલ્યથી કેટલું છે ? ગૌતમ ! છ કોશ, એ રીતે આ આલાવાથી શર્કરાપ્રભાનું ત્રિભાગ સહ છ કોશ, વાલુકાપ્રભાનું સાત કોશ, પંકપ્રભાનું સાત કોશ, ધૂમપ્રભાનું ત્રિભાગ સહ સાત કોશ, તમપ્રભાનું ત્રિભાગ ન્યૂન આઠ કોશ, અધઃસપ્તમી-પૃથ્વીનું આઠ કોશ બાહલ્ય કહ્યું છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના છ યોજન બાહલ્યવાળા અને બુદ્ધિ કલ્પિત પ્રતરાદિ વિભાગવાળા ઘનોદધિ વલયમાં વર્ણથી કાળા આદિ દ્રવ્ય છે ? હા, છે. ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભાના સત્રિભાગ છ યોજન બાહલ્ય અને પ્રતરાદિ વિભાગયુક્ત ઘનોદધિ વલયમાં વર્ણથી કાળા આદિ દ્રવ્ય છે ? હા, છે. આ રીતે અધઃસપ્તમી

સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના સાડા ચાર યોજન બાહલ્યવાળા અને પ્રતરાદિરૂપે વિભક્ત ઘનવાત વલયમાં વર્ણાદિ પરિણત દ્રવ્ય છે શું ? હા, છે. એ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું. એ રીતે તનુવાત વલય સંબંધે પોતપોતાના બાહલ્યથી અધઃસપ્તમી સુધી છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું ઘનોદધિ વલય કયા આકારે છે ? ગૌતમ ! વૃત્ત, વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત છે. જે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીને ચોતરફથી ઘેરીને રહેલ છે. એ રીતે સાતે પૃથ્વીના ઘનોદધિ વલયને કહેવું. વિશેષ એ કે તે પોત-પોતાની પૃથ્વીને ઘેરીને રહેલ છે.

આ રત્નપ્રભાનું ઘનવાત વલય કયા આકારે છે ? ગૌતમ ! વૃત્ત, વલયાકાર, પૂર્વવત્. યાવત્ જેમ આ રત્નપ્રભાનું ઘનોદધિ વલય ચોતરફથી ઘેરીને રહેલ છે, અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

આ રત્નપ્રભાનું તનુવાત વલય કયા આકારે છે ? વૃત્ત-વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત યાવત્ જેમ આ રત્નપ્રભાનું ઘનવાત વલય ચોતરફથી ઘેરીને રહેલ છે, અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કેટલી લાંબી-પહોળી છે ? ગૌતમ ! અસંખ્યાત હજાર યોજન લાંબી-પહોળી, અસંખ્યાત હજાર યોજન પરિક્ષેપથી છે. એ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા અંતે અને મધ્યે સર્વત્ર સમાન બાહલ્યવાળી છે ? હા, ગૌતમ ! છે. અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૯૦ :-

ભગવન્! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી બધી દિશા, વિદિશામાં અને ચરમાંતે ઘનોદધિ વલય કેટલા તીર્છા બાહલ્યથી છે? ગૌતમ! તિર્છુ બાહલ્ય છ યોજન. આગળ પ્રત્યેક પૃથ્વી યોજનના ત્રિભાગે કહેવી. જેમકે શર્કરાપ્રભા સત્રિભાગ છ યોજન - x - ઈત્યાદિ.

હવે ઘનવાત વલયના તિર્છા બાહલ્યનું પરિમાણ પ્રતિપાદન કરવા કહે છે – આ રત્નપ્રભાનું ઘનવાત વલય તિર્છા બાહલ્યથી સાડા ચાર યોજન છે, તેથી આગળ પ્રત્યેક પૃથ્વીને એકેક ગાઉ વધારવી. તેથી કહે છે – બીજી પૃથ્વી કોશ ન્યૂન પાંચ યોજન, ત્રીજી પૃથ્વી પરિપૂર્ણ પાંચ યોજન, ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું.

હવે તનુવાત વલયના તિર્છાબાહલ્ય પરિમાણને બતાવતા કહે છે – આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું તનુવાત વલય બાહલ્યથી કેટલું પ્રમાણ છે ? તિર્છુ બાહલ્ય છ કોશ છે. તેથી આગળ પ્રત્યેક પૃથ્વી કોશનો ત્રીજો ભાગ વધારવી. તેથી કહે છે – બીજી પૃથ્વી ત્રિ ભાગ સહ છ કોશ, ત્રીજી પૃથ્વી ત્રિભાગ ન્યૂન સાત કોશ ઈત્યાદિ.

- x - x - x - હવે તે જ ઘનોદધ્યાદિ વલયોમાં ક્ષેત્રચ્છેદથી કૃષ્ણવર્ણાદિ યુક્ત દ્રવ્ય અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરે છે. - x - પછી ઘનોદધ્યાદિ સંસ્થાન પ્રતિપાદનાર્થે

કહે છે — આ રત્નપ્રભાનું ઘનોદધિ વલય કયા આકારે છે ? ગૌતમ ! વૃત્તચક્રવાલપણે પરિવર્તુલ, વલય-મધ્યમાં પોલું, આકૃતિ વલયાકાર, તેના જેવા સંસ્થાનથી સંસ્થિત. વલયાકાર સંસ્થાન કઈ રીતે ? જે કારણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી બધી દિશા-વિદિશામાં સમસ્તપણે વીંટાઈને રહેલ છે. તે કારણે વલયાકાર સંસ્થાન સંસ્થિત કહ્યું.

આ પ્રમાણે ઘનવાત અને તનુવાત વલય સૂત્ર કહેવું. વિશેષ આ — ઘનવાત વલય, ઘનોદધિ વલય સંપરિક્ષિપ્ય કહેવું. તનુવાત વલય ઘનવાતવલય સંપરિક્ષિપ્ય છે. એ રીતે બાકીની પૃથ્વીમાં પ્રત્યેકમાં ત્રણ ત્રણ સૂત્રો કહેવા. - - - રત્નપ્રભા પૃથ્વી કેટલી લંબાઈ-પહોડાઈથી છે ? અસંખ્યેય હજાર યોજન લંબાઈ-પહોડાઈ. અહીં લંબાઈ-પહોડાઈ બંને તુલ્ય છે. - x - આ રીતે સાતે પૃથ્વી કહેવી.

રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વી અંતે-મધ્યે બધે બાહલ્યથી સમ છે.

● સૂત્ર-૯૧ :-

ભગવન્ ! શું આ રત્નપ્રભામાં બધાં જીવો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલ છે ? તથા યુગપત્ ઉત્પન્ન થયા છે ? ગૌતમ ! સર્વે જીવો કાળક્રમે ઉત્પન્ન થયા છે, એક સાથે નહીં, રત્નપ્રભા પૃથ્વીની માફક યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી સર્વે જીવો દ્વારા પૂર્વે પરિત્યક્ત છે ? યુગપત્ પરિત્યક્ત છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કાળક્રમે સર્વે જીવો દ્વારા પૂર્વે પરિત્યક્ત છે, યુગપત્ પરિત્યક્ત નથી. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં સર્વે પુદ્‌ગલ પૂર્વે પ્રવેશેલ છે ? યુગપત્ પ્રવેશેલ છે ? ગૌતમ ! રત્નપ્રભામાં સર્વે પુદ્‌ગલો પૂર્વે પ્રવેશ્યા છે, પણ યુગપત્ નહીં. એ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સર્વે પુદ્‌ગલો દ્વારા પૂર્વે પરિત્યક્ત છે ? યુગપત્ પરિત્યક્ત છે ? ગૌતમ ! રત્નપ્રભા કાળક્રમે સર્વે પુદ્‌ગલથી પરિત્યક્ત છે, યુગપત્ નહીં. આ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૯૧ :-

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સર્વે જીવો સામાન્યથી પૂર્વે-કાળક્રમથી ઉત્પન્ન થયા છે ? સર્વે જીવો એકસાથે ઉત્પન્ન થયા છે ? હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સર્વે જીવો સાંવ્યવહારિક જીવરાશિ અંતર્ગત્ પ્રાયઃ વૃત્તિને આશ્રીને સામાન્યથી કાળક્રમે ઉત્પન્ન પૂર્વ છે, કેમકે સંસાર અનાદિ છે, પણ સર્વે જીવો એકસાથે ઉત્પન્ન થયા નથી. સર્વે જીવોના એક કાળે રત્નપ્રભા પૃથ્વીત્વમાં ઉત્પાદથી બધાં દેવ-નારકાદિ ભેદનો અભાવ થાય, જગત્‌ના એવા સ્વભાવથી આવું કદી ન બને.

સર્વ જીવો વડે રત્નપ્રભા પૃથ્વી પૂર્વે કાળક્રમે પરિત્યક્ત છે ? સર્વ જીવોએ એકસાથે ત્યજેલ છે ? ઉપરોક્ત ઉત્તરની માફક કહેવું કેમકે તેવા નિમિત્તના અભાવે એક કાળે પરિત્યાગ અસંભવ છે.

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સર્વે પુદ્‌ગલ-લોકોદર વિવરવર્તી કાળક્રમથી તે ભાવથી પરિણત પૂર્વ છે, તથા સર્વ પુદ્‌ગલો એક કાળે તદ્‌ભાવથી પરિણત છે? સંસારના અનાદિત્વથી સર્વે પુદ્‌ગલો લોકવર્તી તદ્‌ભાવે પરિણમેલ છે, પણ એક કાળે બધાં પુદ્‌ગલો તદ્‌ભાવે પરિણત થયા નથી. કેમકે તેવા જગત્ સ્વભાવથી બાકી બધે પુદ્‌ગલાભાવ ન થાય. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી ક્રમથી બધું કહેવું.

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી બધાં પુદ્‌ગલોથી કાળક્રમથી પૂર્વે પરિત્યક્ત છે ? બધાં પુદ્‌ગલો એક કાળે પરિત્યક્ત છે ? ઉત્તર પૂર્વવત્ - x - x - શાશ્વતત્વથી તેવા જગત્ સ્વાભાવ્યથી એક કાળે ન થાય.

● સૂત્ર-૯૨ :-

ભગવન્! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી શું શાશ્વત છે કે અશાશ્વત? ગૌતમ! કંઈક શાશ્વત-કંઈક અશાશ્વત છે. ભગવન્! એવું કેમ કહ્યું? ગૌતમ! દ્રવ્યાર્થતાથી શાશ્વત, વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ પર્યાયોથી અશાશ્વત છે, તેથી હે ગૌતમ! એવું કહ્યું કે — કંઈક શાશ્વત - કંઈક અશાશ્વત છે. એ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી કાળથી કેટલો કાળ રહેશે ? ગૌતમ ! કદી ન હતી તેમ નહીં, કદી નથી તેમ નહીં, કદી નહીં હશે તેમ નહીં. હતી - છે અને રહેશે. ધ્રુવ, નિત્ય, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત નિત્ય છે, આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી જાણવું.

● વિવેચન-૯૨ :-

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી શાશ્વતી કે અશાશ્વતી ? ગૌતમ ! કોઈ નયથી શાશ્વતી, કોઈ નયથી અશાશ્વતી. જિજ્ઞાસુ આગળ પૂછે છે - આવું કેમ કહો છો ? દ્રવ્યાર્થપણે શાશ્વતી. દ્રવ્ય સર્વત્રપણે સામાન્ય કહેવાય છે. તે-તે પર્યાય વિશેષને પામે તે દ્રવ્ય. દ્રવ્ય એ જ અર્થ-તાત્ત્વિક પદાર્થો જેના છે તે પણ પર્યાય નહીં તે દ્રવ્યાર્થ-દ્રવ્ય માત્રના અસ્તિત્વના પ્રતિપાદક, આ નયના અભિપ્રાયથી શાશ્વતી, દ્રવ્યાર્થિક નય મતના પર્યાલોચનામાં આવા પ્રકારે રત્નપ્રભાનો સદા આકાર છે.

કૃષ્ણાદિ વર્ણ, સુરભિ આદિ ગંધ, તિક્તાદિ રસ, કઠિનત્વ આદિ સ્પર્શથી અશાશ્વતી-અનિત્ય. કેમકે તેના વર્ણાદિ પ્રતિક્ષણે અથવા કેટલાંક કાળે અન્યથા થાય છે. અનિત્ય કે અવસ્થિત્વના અભાવથી પણ ભિન્ન અધિકરણમાં નિત્યત્વ-અનિત્યત્વ નથી. - x - દ્રવ્યને છોડીને પર્યાય ન રહે, પર્યાય વિના દ્રવ્ય ન રહે. - x - x -

અનંતર કહેલ કારણથી એમ કહ્યું કે કથંચિત્ શાશ્વતી, કથંચિત્ અશાશ્વતી. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી પ્રત્યેક પૃથ્વી કહેવી. - x - x - અહીં શંકા કરે છે કે — આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સકલકાલાવસ્થિતિરૂપ શાશ્વતી છે કે અન્ય રીતે ? જેમ અન્યતીર્થી કહે છે કે — આ પૃથ્વી આકલ્પ શાશ્વત છે. તેનું સમાધાન કરે છે કે - x - x - આ પૃથ્વી અનાદિત્વથી સદાકાળ હતી, સર્વદા વર્તમાનકાળ વિચારણાથી

છે કેમકે સદા અસિત્વ યુક્ત છે, અનંતકાળ હોવાથી ભાવિ વિચારણાથી સદા હશે.

એ પ્રમાણે ત્રિકાળ વિચારણામાં અસ્તિત્વનો પ્રતિષેધ જણાતો નથી. અસ્તિત્વથી પ્રતિપાદિત કરે છે - હતી, છે, રહેશે. એ રીતે ત્રિકાળભાવિત્વથી ધ્રુવ છે, નિયત અવસ્થાન ધર્માસ્તિકાયાદિવત્ છે નિયતત્વથી શાશ્વતી છે કેમકે પ્રલયનો અભાવ છે. શાશ્વતત્વથી જ સતત ગંગા-સિંધુ પ્રવાહ પ્રવૃત્ત છતાં પદ્મ પૌંડરીક દ્રહ માફક બીજા પુદ્ગલ વિઘટન છતાં બીજા પુદ્ગલના ઉપચયથી. અક્ષય, અવ્યય, સૂર્યમંડલાદિ માફક સ્વપ્રમાણ અવસ્થિત, સદા અવસ્થાનથી વિચારતા જીવસ્વરૂપ માફક નિત્ય છે અથવા ધ્રુવ આદિ શબ્દ પર્યાયવાચી છે. વિવિધ દેશના શિષ્યોના અનુગ્રહાર્થે કહેલ છે - - હવે અંતરને જણાવે છે —

● સૂત્ર-૯૩ :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી નીચેના ચરમાંતનું કેટલું અબાધા અંતર કહ્યું છે ? ગૌતમ ! ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી ખરકાંડના નીચેના ચરમાંત સુધી અબાધા અંતર કેટલું છે ? ગૌતમ ! ૧૬,૦૦૦ યોજન. ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી રત્નકાંડના નીચેના ચરમાંત સુધી કેટલું અબાધા અંતર છે ? ગૌતમ ! ૧૦૦૦ યોજન.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી વજ કાંડના ઉપરના ચરમાંત સુધી કેટલું અબાધા અંતર છે ? ગૌતમ ! ૧૦૦૦ યોજન. આ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી વજકાંડના નીચેના ચરમાંતનું કેટલું અબાધા અંતર છે ? ગૌતમ ! ૨૦૦૦ યોજન. એ પ્રમાણે યાવત્ રિષ્ટકાંડના ઉપર સુધી ૧૫,૦૦૦ યોજન, નીચેના ચરમાંત સુધી ૧૬,૦૦૦ યોજન અબાધા અંતર કહેલ છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ઉપરના ચરમાંતથી પંકબહુલ કાંડના ઉપરના ચરમાંત સુધી અબાધાથી કેટલું અંતર છે ? ગૌતમ ! ૧૬,૦૦૦ યોજન. નીચેના ચરમાંત સુધી એક લાખ યોજન અપ્બહુલ કાંડની ઉપર એક લાખ યોજન, નીચેના ચરમાંતે ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન.

ઘનોદધિની ઉપરે ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન, નીચેના ચરમાંત સુધી બે લાખ યોજન. ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ઘનવાતના ઉપરના ચરમાંતથી ? બે લાખ યોજન. નીચેના ચરમાંતે અસંખ્યાત લાખ યોજન. રત્નપ્રભાના તનુવાતના ઉપરના ચરમાંતે અસંખ્યાત લાખ યોજન અબાધા અંતર, નીચેનું પણ અસંખ્યાત લાખ યોજન અબાધા અંતર છે. એ પ્રમાણે અવકાશાંતરમાં પણ જાણવું.

ભગવન્ ! બીજી પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાંતથી નીચેના ચરમાંતે કેટલું અબાધા અંતર કહ્યું છે ? ગૌતમ ! ૧,૩૨,૦૦૦ યોજન. શર્કરાપ્રભાના ઉપરના ઘનોદધિથી નીચેના ચરમાંત સુધી ૧,૫૨,૦૦૦ યોજન અબાધા અંતર છે ઘનવાતનું અસંખ્યાત લાખ યોજન છે. એ પ્રમાણે યાવત્ અવકાશાંતર યાવત્ અધઃસપ્તમી,

વિશેષ એ-જે પૃથ્વીનું જેટલું બાહલ્ય છે, તેનો ઘનોદધિથી સંબંધ બુદ્ધિથી જોડવો. શર્કરાપ્રભા અનુસાર ઘનોદધિ સહિત આ પ્રમાણ છે.

જેમકે - ત્રીજીનું ૧,૪૮,૦૦૦ યોજન, પંકપ્રભાનું ૧,૪૪,૦૦૦, ધૂમપ્રભાનું ૧,૩૮,૦૦૦ યોજન, તમાનું ૧,૩૬,૦૦૦ યોજન, અધઃસપ્તમીનું ૧,૨૮,૦૦૦ યોજન અંતર યાવત્ અધઃસપ્તમીમાં ઉપરના ચરમાંતથી અવકાશાંતરના નીચેના ચરમાંત સુધી કેટલું અબાધા અંતર કહ્યું છે ? ગૌતમ ! અસંખ્યાત લાખ યોજન અબાધા અંતર કહ્યું છે.

● વિવેચન-૯૩ :-

રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નકાંડનું પહેલા ખરકાંડ વિભાગનું ઉપરના ચરમાંતથી જે નીચેનું ચરમ પર્યન્તનું અંતર કેટલા યોજન પ્રમાણ, અવ્યાઘાતરૂપથી અંતર કહ્યું છે ? ભગવંતે કહ્યું — એક લાખ યોજન પ્રમાણ અંતર કહ્યું છે. [બાકી સૂત્રાર્થ મુજબ જ વૃત્ત્યર્થ છે. માટે નોંધેલ નથી.] - x - x - પ્રત્યેક કાંડમાં બબ્બે આલાવા કહેવા. કાંડના નીચેના ચરમાંતથી વિચારતા ૧૦૦૦ યોજન પરિવૃદ્ધિ કરવી યાવત્ રિષ્ઠકાંડના અધસ્તન ચરમાંતથી કહેતા ૧૬,૦૦૦ યોજન અબાધા અંતર કહ્યું છે.

એ પ્રમાણે રત્નપ્રભાના રત્નકાંડના ઉપરી ચરમાંત થકી પંકબહુલ કાંડનું ઉપરી ચરમાંત ઈત્યાદિ [વૃત્તિમાં જે કંઈ પ્રશ્નોત્તર છે, તે બધાં સૂત્રાર્થ અનુસાર હોવાથી નોંધેલ નથી.]

ભગવન્ ! બીજી પૃથ્વીના ઉપરી ચરમાંતથી નીચેના ચરમાંત સુધી કેટલા પ્રમાણમાં અબાધા અંતર કહ્યું છે ? ૧,૩૨,૦૦૦ યોજન અબાધા અંતર કહ્યું છે. ઈત્યાદિ - x - x - x - સૂત્રાર્થવત્.

● સૂત્ર-૯૪ :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી, બીજી પૃથ્વીની અપેક્ષાથી બાહલ્યથી શું તુલ્ય, વિશેષાધિક કે સંખ્યાતગણી છે ? વિસ્તાર અપેક્ષાએ તુલ્ય, વિશેષહીન કે સંખ્યાતગુણ હીન છે ? ગૌતમ ! રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા અપેક્ષાથી બાહલ્ય થકી તુલ્ય નથી, વિશેષાધિક છે, સંખ્યાતગુણ નથી. વિસ્તારથી તુલ્ય નથી, વિશેષ હીન છે, સંખ્યાતગુણ હીન નથી. ભગવન્ ! બીજી પૃથ્વી, ત્રીજી પૃથ્વી અપેક્ષાએ બાહલ્યથી શું તુલ્ય છે ? પૂર્વવત્ કહેવું. એ રીતે ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી કહેવી. ભગવન્ ! છઠ્ઠી પૃથ્વી, સાતમી પૃથ્વીની અપેક્ષાએ શું તુલ્ય વિશેષાધિક, સંખ્યાતગુણ બાહલ્યથી છે ? પૂર્વવત્ કહેવું. - x -

● વિવેચન-૯૪ :-

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી, બીજી પૃથ્વી શર્કરાપ્રભાને આશ્રીને બાહલ્ય-પિંડ ભાવથી શું તુલ્ય, વિશેષાધિક, સંખ્યેય ગુણ છે ? આ ત્રણ પ્રશ્ન છે. [શંકા] પહેલી ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન છે, બીજી ૧,૩૨,૦૦૦ યોજન છે, તે અર્થ જ્ઞાત હોવાથી આ પ્રશ્ન જ અયુક્ત છે. - x - સત્ય છે, કેવલ આ જ્ઞ પ્રશ્ન છે, અન્યના મોહના અપોહાર્થે છે. તે સ્વ

અવબોધ માટે છે કેમકે પ્રશ્નાંતર ઉપન્યાસથી. તેથી કહ્યું કે — વિષ્કંભથી શું તુલ્ય, વિશેષ હીન, સંખ્યાતગુણ હીન છે ? વિશેષાધિક છે, તુલ્ય કે સંખ્યેયગુણ નહીં. કેમકે બીજી કરતા પહેલી પૃથ્વી ૪૮,૦૦૦ યોજન વધુ હોવાથી વિશેષાધિક છે. - x - વિસ્તારની અપેક્ષાએ વિશેષહીન છે કેમકે પ્રદેશાદિની વૃદ્ધિથી પ્રવર્દ્ધમાન હોવાથી તેટલાં જ ક્ષેત્રમાં શર્કરાપ્રભાદિમાં વૃદ્ધિ હોય છે એમ બધામાં કહેવું.

૦ — x — x — x — x — x — ૦

❀ પ્રતિપત્તિ-૩-નૈરયિક, ઉદ્દેશો-૨ ❀

— x — x — x — x — x —

૦ હવે બીજો ઉદ્દેશો આરંભીએ છીએ, તેનું આદિ સૂત્ર કહે છે—

● **સૂત્ર-૯૫ :-**

ભગવન્ ! પૃથ્વી કેટલી છે ? ગૌતમ ! સાત. તે આ - રત્નપ્રભા યાવત્ અધઃસપ્તમી. આ ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્યની રત્નપ્રભાની ઉપર કેટલા દૂર જવાથી અને નીચે કેટલો ભાગ છોડીને મધ્યના કેટલા ભાગમાં કેટલા લાખ નરકાવાસ કહ્યા છે ? ગૌતમ ! ૧,૮૦,૦૦૦ના ઉપરના અને નીચેના એક-એક હજાર યોજન છોડીને મધ્યના ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીશ લાખ નરકાવાસો હોય છે, એમ કહ્યું છે. તે નરકો અંદરથી વૃત્ત, બાહ્ય ચતુરસ્ર યાવત્ અશુભ વેદનાવાળા છે. આ આલાવા મુજબ 'સ્થાન' પદ અનુસાર બધી વક્તવ્યતા કહેવી. જ્યાં જેટલું બાહલ્ય, જ્યાં જેટલા લાખ નરકાવાસ છે, તે મુજબ અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

અધઃસપ્તમીના મધ્યવર્તી કેટલા ક્ષેત્રમાં કેટલા અનુત્તર મોટા-મોટા મહાનરકો છે, એમ પૂછી પૂર્વવત્ ઉત્તર કહેવા.

● **વિવેચન-૯૫ :-**

પૃથ્વી કેટલી છે ? વિશેષ અભિધાનાર્થે આ કહ્યું છે. પૂર્વે કહેલું જે ફરી કહે છે, ત્યારે કારણ હોય, તે કારણ પ્રતિષેધ, અનુજ્ઞા કે પૂર્વ વિષયમાં વિશેષતા પ્રતિપાદન માટે પણ હોય.

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના કેટલા ભાગને અતિક્રમીને અને નીચે કેટલાં પ્રમાણને વર્જીને, મધ્યે કેટલા પ્રમાણમાં નરકાવાસો કહ્યા છે ? - x - x - ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં, ત્રીશ લાખ નરકાવાસો હોય છે, એવું મેં અને બીજા તીર્થંકરોએ કહેલ છે. આના દ્વારા સર્વ તીર્થંકરોની અવિસંવાદી વચનતા જણાવી છે.

તે નરકો મધ્યભાગે વૃત્તાકાર, બાહ્ય ભાગે ચોરસ આકારે છે. આ પીઠ ઉપરવર્તી મધ્યભાગને આશ્રીને કહેલ છે. સકલ પીઠાદિ અપેક્ષાથી આવલિકા પ્રવિષ્ટ વૃત્ત-ત્ર્યસ્ર-ચતુરસ્ર સંસ્થાને અને પુષ્પાવકીર્ણ વિવિધ સંસ્થાનવાળા જાણવા. પછી આગળ સ્વયં જ કહે છે. ભૂમિતલ નીચે પ્રહરણ વિશેષ સમાન જે આકાર વિશેષ તીક્ષ્ણતા લક્ષણ છે, તેના વડે સંસ્થિત છે, તે ક્ષુરપ્રસંસ્થાન સંસ્થિત. તે નરકાવાસમાં ભૂમિતલમાં મસૃણત્વનો અભાવ છે. કાંકરાથી યુક્ત છે, તેના સ્પર્શ માત્રથી પગ કપાય છે.

નિત્યાંધકાર - ઉધોત અભાવથી જે તમસ્ તેથી નિત્ય-સર્વકાળ અંધકાર જેમાં છે તે. તેમાં અપવરકાદિમાં તમસ્-અંધકાર હોય છે, કેવળ બહાર મંદતમ સૂર્યપ્રકાશ હોય છે. તીર્થંકરના જન્મ-દીક્ષાદિ કાળ સિવાય અન્ય સર્વ કાળે ઉધોતના અભાવે જાત્યંધની માફક મેઘાચ્છાદિત અર્દ્ધરાત્રવત્ અતી અંધકાર છે.

વ્યપગત-પરિભ્રષ્ટ, ગ્રહ-ચંદ્ર-સૂર્ય-નક્ષત્રરૂપ ઉપલક્ષણથી તારારૂપ પણ જ્યોતિષ્કોના માર્ગ જેમાં છે તે તથા સ્વભાવથી તે નરકાવાસ મેદ, ચરબી, પૂતિ, લોહી, માંસ, કાદવથી લિપ્ત છે. પુનઃપુનઃ લિપ્ત ભૂમિ છે. તેથી જ અપવિત્ર, બીભત્સ દર્શનથી અતિ જુગુપ્સા ઉત્પન્ન કરે છે. તે મૃત ગાય આદિના કલેવરથી પણ અતી અનિષ્ટ દુર્ગંધવાળી છે.

ધમાતા લોઢા જેવી અતિ કૃષ્ણરૂપ અગ્નિના વર્ણવાળી અર્થાત્ ઘણી કાળાવર્ણરૂપ અગ્નિજ્વાલા નીકળે છે, તેના જેવા વર્ણરૂપ તે કપોતાગ્નિ વર્ણાભા, અતિ દુસહ્ય અસિપત્રવત્ સ્પર્શવાળી. તેથી જ દુઃખે કરીને સહન થાય તે દુરધ્યાસ તથા ગંધ, રસ, સ્પર્શ, શબ્દ વડે અશુભ-અતી અસાતારૂપ નરક વેદના.

એ પ્રમાણે બધી પૃથ્વીમાં આલાપક કહેવો. તે આ રીતે — શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ૧,૩૨,૦૦૦ યોજનમાં ઉપર-નીચે કેટલા યોજન છોડીને મધ્યે કેટલા લાખ નરકાવાસો છે ? ગૌતમ ! ઉપર-નીચે એક-એક હજાર યોજન છોડીને વચ્ચેના ૧,૩૦,૦૦૦ યોજન મધ્યે પચીશ લાખ નરકાવાસો છે યાવત્ અશુભ વેદનાવાળા છે.

વાલુકાપ્રભાના ૧,૨૮,૦૦૦ યોજનમાં ઉપર-નીચે કેટલા યોજન છોડીને મધ્યે કેટલા યોજનમાં કેટલા નરકાવાસો કહ્યા છે ? ગૌતમ ! ઉપર-નીચે એક-એક હજાર યોજન છોડીને મધ્યે ૧,૨૬,૦૦૦ યોજનમાં વાલુકાપ્રભાના પંદર લાખ નરકાવાસો છે, તે નરકો યાવત્ અશુભ વેદનાવાળા છે.

પંકપ્રભાના ૧,૨૦,૦૦૦ યોજનમાં ઉપર-નીચે એક-એક હજાર યોજન છોડીને મધ્યના ૧,૧૮,૦૦૦ યોજનમાં પંકપ્રભાના નૈરયિકોના દશ લાખ નરકાવાસો છે, તેમ કહ્યું છે તે નરકો યાવત્ અશુભ નરક વેદના હોય છે.

ધૂમપ્રભાના ૧,૧૮,૦૦૦ યોજનમાં ઉપર-નીચે એક-એક હજાર યોજન છોડીને મધ્યના ૧,૧૬,૦૦૦ યોજનમાં આ ધૂમપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકના ત્રણ લાખ નરકાવાસો છે, એમ કહેલ છે. તે નરકો મધ્યમાં વૃત્ત યાવત્ અશુભ નરક વેદના હોય છે.

તમપ્રભાના ૧,૧૬,૦૦૦ યોજનોમાં ઉપર-નીચે એક-એક હજાર યોજન છોડીને મધ્યના ૧,૧૪,૦૦૦ યોજનમાં આ તમપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિકના ૯૯,૯૯૫ નરકાવાસો છે, એમ કહેલ છે. તે નરકો મધ્યમાં વૃત્ત યાવત્ અશુભ નરક વેદના હોય છે.

અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના ૧,૦૮,૦૦૦ યોજનોમાં ઉપર-નીચે ૫૨,૫૦૦-૫૨,૫૦૦ યોજન છોડીને મધ્યના ૩૦૦૦ યોજનોમાં અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિકના પાંચ અનુત્તર અતિ વિશાળ મહાનરકો કહ્યા છે તે આ રીતે — કાલ, મહાકાલ, રૌરવ, મહારૌરવ અને મધ્યમાં અપ્રતિષ્ઠાન. તે મહાનરકો મધ્યે વૃત્ત યાવત્ અશુભવેદનાવાળા છે.

આ બધાં સૂત્રો સુગમ છે. [વૃત્તિકારશ્રીએ અહીં ચાર સંગ્રહણી ગાથા નોંધેલી છે] પહેલી ગાથા બાહલ્યનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. બીજી અને ત્રીજી ગાથા મધ્ય ભાગ પ્રમાણ બતાવે છે. [જે પ્રમાણ ઉપર નોંધેલ છે.] ચોથી ગાથામાં નરકાવાસોની સંખ્યા કહી છે. તે પાઠસિદ્ધ છે.

● **સૂત્ર-૯૬,૯૭ :-**

[૯૬] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોનો આકાર શો છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે - આવલિકા પ્રવિષ્ટ, આવલિકા બાહ્ય, તેમાં જે આવલિકા પ્રવિષ્ટ છે તે ત્રણ ભેદે છે — વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર. તેમાં જે આવલિકા બાહ્ય છે, તે વિવિધ સંસ્થાન સંસ્થિત છે. તે આ રીતે — લોઢાની કોઠી-પિષ્ટ પાચનક - કંડૂ - લોઢી - કડાહ - થાળી - પિઠરક - કૃમિક - કીર્ણ પુટક - ઉટજ-મુરજ-મુયંગ - નંદિમુયંગ - આલિંગક - સુઘોસ - દર્દરક - પણવ - પટહ - ભેરી - ઝલ્લરી - કુતુંબક કે નાલિ આકારે સંસ્થિત છે. આ પ્રમાણે તમપ્રભા સુધી કહેવું. ભગવન્ ! અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નરકાવાસ કયા આકારે છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે - વૃત્ત અને ત્ર્યસ્ર.

[૯૭] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો બાહલ્યથી કેટલા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ લાખ યોજન બાહલ્યથી છે તે આ રીતે - નીચે ૧૦૦૦ યોજન ઘન, મધ્યે ૧૦૦૦ યોજન સુધી પોલી, ઉપર ૧૦૦૦ યોજન સંકુચિત છે. એ રીતે અધઃ-સપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો આયામ-વિષ્કંભ થકી કેટલા, પરિક્ષેપથી કેટલું કહેલ છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે - સંખ્યાત વિસ્તૃત અને અસંખ્યાત વિસ્તૃત. તેમાં જે સંખ્યાત વિસ્તૃત છે, તે સંખ્યાત હજાર યોજન આયામ-વિષ્કંભથી અને સંખ્યાત હજાર યોજન પરિક્ષેપથી કહેલ છે. તેમાં જે તે અસંખ્યાત વિસ્તૃત છે, તે અસંખ્યાત હજાર યોજન આયામ-વિષ્કંભથી, અસંખ્યાત હજાર યોજન પરિક્ષેપથી કહેલ છે. એ પ્રમાણે તમસ્પ્રભા સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! અધઃસપ્તમીની પૃચ્છા. ગૌતમ ! બે ભેદે કહેલ છે, તે આ - સંખ્યાત વિસ્તૃત અને અસંખ્યાત વિસ્તૃત. તેમાં જે તે સંખ્યાત વિસ્તૃત છે, તે એક લાખ યોજન આયામ-વિષ્કંભથી, તેની પરિધિ-૩,૧૬,૨૨૭ યોજન, ત્રણ કોશ, ૧૨૮ ધનુષ, ૧૩॥ અંગુલ કરતાં કંઈક અધિક છે. તેમાં જે અસંખ્યાત વિસ્તૃત છે, તે અસંખ્યાત લાખ યોજન આયામ-વિષ્કંભથી, અસંખ્યાત યાવત્ પરિધિ છે.

● **વિવેચન-૯૬,૯૭ :-**

રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નરકાવાસ કયા સંસ્થાને સંસ્થિત છે ? ગૌતમ ! નરકાવાસ બે ભેદે છે — આવલિકા પ્રવિષ્ટ, આવલિકા બાહ્ય. 'च' શબ્દ બંનેની અશુભતા-તુલ્યતાનો સૂચક છે.

આવલિકાપ્રવિષ્ટ - આઠે દિશામાં સમશ્રેણિ અવસ્થિત, તેમાં આવલિકા - શ્રેણિ, પ્રવિષ્ટ-વ્યવસ્થિત, તે આકારથી ત્રણ ભેદે - વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર. આવલિકા બાહ્ય, તે વિવિધ આકારે છે. લોઢાની કોઠી જેવા આકારે, મદિરા બનાવવા માટે લોટ જેમાં પકાવાય તે ભાજન જેવું, - x - x - કંડુ-પાકસ્થાન, લોઢી-કડાઈ-થાળી જેવા

આકારે, પિડહ-જેમાં ઘણાં લોકો માટેનું ધાન્ય પકાવાય, ઉટજ-તાપસ આશ્રમ, નંદીમૃદંગ-બાર પ્રકારના વાજિંત્રો અંતર્ગત્ મૃદંગ, તે બે પ્રકારે - મુકુંદ, મર્દલ. આલિંગ-માટી મય મુરજ, સુઘોષ-દેવલોકની ઘંટા, દર્દર-એક વાદ્ય, પણવ - ભાંડનું પટહ, ભેરી-ઢક્કા, ઝલ્લરી-ઝાલર, નાડી-ઘટિકા. - x -

શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી નરકાવાસ કયા આકારે છે. તે બે ભેદે છે — આવલિકાપ્રવિષ્ટ, આવલિકાબાહ્ય આ રીતે બધા નરકાવાસ કહેવા. સાતમી અધઃસપ્તમી નરક વિષયક સૂત્ર સાક્ષાત્ કહેલ છે. તે બે ભેદે છે — વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર. અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નરકાવાસો આવલિકા પ્રવિષ્ટ જ છે, આવલિકા બાહ્ય નથી. તે પણ પાંચ ભેદે છે, અધિક નથી. તેમાં મધ્યે રહેલ અપ્રતિષ્ઠાન નરકેન્દ્ર વૃત્ત છે. બાકીના ચાર ત્ર્યસ્ર પૂર્વાદિમાં છે.

હવે નરકાવાસ બાહલ્ય-રત્નપ્રભા પૃથ્વી નરક બાહલ્ય - પિંડભાવ ઉત્સેધ. તે ૩૦૦૦ યોજન છે. અધસ્તન પાદપીઠ ઘન-નિચિત. મધ્યે-પીઠના ઉપરના ભાગે પોલું, ઉપર સંકુચિત-શિખરાકૃતિ. તે ત્રણે એક-એક હજાર યોજન છે. એ પ્રમાણે સાતે પૃથ્વી કહેવી. - x -

હવે નરકાવાસનો આયામ-વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ-તે બે ભેદે છે — સંખ્યેય વિસ્તૃત અને અસંખ્યેય વિસ્તૃત. 'च' શબ્દ સ્વગત અનેક ભેદ દેખાડે છે. ઈત્યાદિ સર્વ પાઠ સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ છે. આ પ્રમાણે સાતે પૃથ્વી જાણવી - x - તેમાં અધઃસપ્તમી નરકો કેટલા આયામ-વિષ્કંભ અને પરિધિથી છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે - સંખ્યેય વિસ્તૃત એક, તે અપ્રતિષ્ઠાન નામક નરકેન્દ્રક જાણવું. બાકીના ચાર અસંખ્યેય વિસ્તૃત છે. તેમાં અપ્રતિષ્ઠાન નરકેન્દ્ર એક લાખ યોજન આયામ-વિષ્કંભથી છે, ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થ મુજબ. આ પરિક્ષેપ પ્રમાણનું ગણિત જંબૂદ્વીપ પરિક્ષેપ પ્રમાણવત્ કહેવું. બાકીના ચાર નરકાવાસો એક હજાર યોજન આયામ-વિષ્કંભથી, અસંખ્યાત હજાર યોજન પરિધિથી હવે નરકાવાસ વર્ણ પ્રતિપાદના કહે છે—

● સૂત્ર-૯૮ (અધુરુ) :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસ વર્ણથી કેવા છે ? ગૌતમ ! કાળા-કાળી આભાવાળા, ગંભીર, રુંવાડા ઉભા કરી દે તેવા, ભયાનક, ત્રાસદાયી, પરમકૃષ્ણ વર્ણથી કહ્યા છે. એ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમી. ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો કેવી ગંધવાળા છે ? ગૌતમ ! જેમ કોઈ સર્પ-ગાય-કુતરા-બીલાડા-મનુષ્ય-ભેંસ-ઉંદર-ઘોડો-હાથી-સીંહ-વાઘ-વૃક-દ્વીપિકનું મૃત કલેવર હોય, જે ધીમે-ધીમે સૂઝી, ફૂલી, સડી ગયું હોય, દુર્ગંધ ફૂટતી હોય, માંસ સડી ગયુ હોય, અત્યંત અશુચિ અને બિભત્સ દર્શનીય હોય, જેમાં કીડા ખદબદતા હોય, શું તેવી દુર્ગંધ ત્યાં હોય ?

ના, આ અર્થ સમર્થ નથી. ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભાના નરકો આનાથી અનિષ્ટતર અને અકાંતતર યાવત્ અમણામતર ગંધથી કહેલા છે. એ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી કહેવું.

ભગવન્! આ રત્નપ્રભાના નરકાવાસો કેવા સ્પર્શ વાળા છે? ગૌતમ! જેમ અસિપત્ર, ક્ષુરપત્ર, કદંબચીરિકાપત્ર, શક્તિ-કુંત-તોમર-નારાચ-શૂલ-લગુડ-ભિંડિમાલનો અગ્રભાગ, સોયનો સમૂહ, કપિકચ્છુ, વિંછીના કાંટા કે અંગારા, જ્વાલા, મુર્મુર, અર્ચી, અલાત કે શુદ્ધાગ્નિ જેવો તે સ્પર્શ હોય? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. ગૌતમ! આ રત્નપ્રભાના નરકાવાસ આનાથી અનિષ્ટતર યાવત્ અમણામતર સ્પર્શવાળા કહ્યા છે. એ રીતે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૯૮ (અધુરુ) :-

આ રત્નપ્રભાનો વર્ણ - x - કાળો છે. તેમાં કોઈ વળી મંદ કાળો છે તેવી શંકા કરે તો ? તેથી કહ્યું — કાળી પ્રભાવાળા, કાળી પ્રભાવાળા પટલથી યુક્ત. અતી ઉત્કટ રોમાંચ ભયના વશથી થાય તેવા. તે જોવા માત્રથી નારકીને ભય ઉપજાવતા. તેથી જ ભયાનક, ભીમત્વથી ત્રાસજનક - x - વર્ણથી પરમકૃષ્ણ-જેનાથી વધુ કંઈપણ ભયાનક નથી તેવા. એમ અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ગંધથી-મરેલા સર્પનું મડદુ, ગાય-ઘોડો-બીલાડી-હાથી-સિંહ-વાઘ-ચિત્તાના મડદા. વળી આ મડદા તુરંતના હોય તો ગંધાય નહીં, તેથી કહે છે — મર્યા પછી તે મડદુ સડી ગયું હોય, તે સૂઝી-ફૂલી જવાથી થાય, દુર્ગંધ ફૂટતી હોય, તે પણ તેટલું દુર્ગન્ધી ન હોય, તેથી કહે છે — જેનું માંસ સડી-ગળી ગયેલ હોય, સૌથી વધુ દુષ્ટ ગંધયુક્ત હોય, અશુચિ અને ઘૃણા ઉત્પાદક હોય, તેની પાસે કોઈ ભટકતું ન હોય, જેનું દર્શન નિંદનીય હોય, કૃમિના જાળાથી સંસક્ત હોય, શું આ વિશેષણો કહ્યા, તેવી ગંધ હોય ?

ના, આ અર્થ સમર્થ નથી - યુક્ત નથી. યથોક્ત વિશેષણ વિશિષ્ટ સર્પના મૃતકાદિથી અનિષ્ટતર જ છે. ક્યાંક રમ્ય હોવા છતાં અનિષ્ટતર હોય, તેથી કહ્યું — 'અકાંતતર' સ્વરૂપથી જ અકમનીય, અર્થાત્ અભવ્ય. અકાંત છતાં કોઈને પ્રિય હોય છે, જેમ ભુંડને અશુચિ, તેથી કહ્યું — અપ્રિયતર છે, તેથી જ અમનોજ્ઞતર - મનને પ્રતિકૂળ, વળી સ્વવિષયમાં મનને અત્યંત આસક્ત કરે તે મણામ, તેથી વિરુદ્ધ તે અમણામ. અથવા આ બધાં શબ્દો એકાર્થિક છે.

સ્પર્શને આશ્રીને — અસિપત્રાદિ, તેમાં અસિ-ખડ્ગ, કદંબચીરિકા-તૃણ વિશેષ, શક્તિ-પ્રહરણ વિશેષ, ભિંડિમાલ-પ્રહરણ વિશેષ, કપિકચ્છૂ-ખુજલી કરનારી વનસ્પતિ, અંગાર-નિર્ધૂમ અગ્નિ, જ્વાલા-અગ્નિ સંબંધી, મુર્મુર-અગ્નિના કણિયા, અર્ચિ-અગ્નિથી છુટી પડેલ જ્વાલા, અલાત-ઉલ્કા, શુદ્ધાગ્નિ-લોહના પિંડનો અનુગત અગ્નિ કે વિદ્યુત્. 'वा' શબ્દ, પરસ્પર સમુચ્ચયમાં છે. આ કોઈપણ નરકનો સ્પર્શ (કોઈને) શરીરના અવયવનો છેદક, બીજાને ભેદક, અન્યને વ્યથાજનક, બીજાને દાહક ઈત્યાદિ, તેથી સામ્યતા જણાવવા અસિપત્રાદિ વિવિધ ઉપમા સ્વીકારી છે

- - હવે નરકાવાસનું મોટાપણું બતાવે છે —

● સૂત્ર-૯૮ (અધુરેથી) :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસ કેટલા મોટા કહ્યા છે ? ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપ દ્વીપ બધાં દ્વીપ સમુદ્રોમાં સૌથી અભ્યંતર, સૌથી નાનો, વૃત્ત-તેલમાં તળેલ પૂડલા આકારે છે, વૃત્ત-રથના ચક્રાકારે છે, વૃત્ત-પુષ્કર કર્ણિકા આકારે છે, વૃત્ત-પ્રતિપૂર્ણ ચંદ્ર આકારે છે, એક લાખ યોજન લંબાઈ-પહોડાઈથી યાવત્ કિંચિત્ વિશેષાધિક પરિધિથી છે. મહર્દ્ધિક યાવત્ મહાનુભાગ દેવ યાવત્ હમણાં-હમણાં કહેતા, આ સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપને ત્રણ ચપટી વગાડતા થતાં સમયમાં એકવીશ વખત પ્રદક્ષિણા કરીને જલ્દી આવી જાય, તે દેવ તેવી ઉત્કૃષ્ટા-ત્વરિતા-ચપલા-ચંડા-શિઘ્રા-ઉદ્ધૂતા-જય કરનારી - નિપુણ દિવ્ય દેવગતિ વડે જતાં-જતાં જઘન્યથી એક બે કે ત્રણ દિવસમાં, ઉત્કૃષ્ટ છ માસ સુધી ચાલે છે, તો પણ તે નરકાવાસોમાં કેટલાંકને પાર કરી શકે, કેટલાંકને ન કરી શકે, હે ગૌતમ ! આટલા મોટા આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસો છે. આમ અધઃસપ્તમી સુધી કહેવુ. વિશેષ એ — અધઃસપ્તમીના કેટલાંક નરકાવાસનો પાર પામે છે, કેટલાંકનો પાર પામી શકતો નથી.

● વિવેચન-૯૮ (અધુરેથી) :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકો કેટલા પ્રમાણમાં મોટા કહ્યા છે ? પૂર્વે અસંખ્યાત વિસ્તૃત કહ્યા છે, તે અસંખ્યેયત્વ ન સમજાયું તેથી ફરી પ્રશ્ન છે, ભગવંત ઉપમાથી જવાબ આપે છે. અયં જ્યાં આપણે છીએ, આઠ યોજન ઉંચુ રત્નમય જંબૂ વૃક્ષ ઉપલક્ષિત જંબૂદ્વીપ છે. બધાં દ્વીપ સમુદ્રમાં પહેલો, સૌથી નાનો છે. તેથી જ કહે છે — બધાં લવણાદિ સમુદ્ર, ધાતકીખંડાદિ દ્વીપો આ જંબૂદ્વીપથી આરંભીને પ્રવચનમાં કહેલ ક્રમથી બમણા-બમણા આયામ-વિષ્કભાદિથી છે, તેથી બાકીના દ્વીપાદિ અપેક્ષાએ સર્વ લઘુ છે.

વૃત્ત-જેમ તેલથી પકાવેલ પૂડલો જ પ્રાયઃ પરિપૂર્ણ થાય છે, ઘીથી પકવેલ નહીં, માટે ‘તેલ’ વિશેષ કહ્યું. તેના જેવો આકાર તથા વૃત્ત પુષ્કરકર્ણિકા આદિ સૂત્રોક્ત અનેક ઉપમાન-ઉપમેય ભાવ વિવિધ દેશના શિષ્યોને જણાવવા માટે છે. એક લાખ યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી, ૩,૧૬,૨૨૭ યોજન, ત્રણ કોશ, ૨૮-ધનુષ્, ૧૩ાા અંગુલથી કંઈક વિશેષાધિક પરિધિથી છે. તે પ્રમાણ ક્ષેત્રસમાસાદિથી જાણવું.

દેવ, જેને મોટી વિમાન-પરિવારાદિ ઋદ્ધિ છે તે, શરીર-આભરણ વિષયક જે મહાદ્યુતિ, મહા શરીર બલવાળા, મહા ખ્યાતિવાળા, મહાસૌખ્ય અથવા મહાન્ ઈશ્વર એમ જે કહેવાય છે તે અથવા ઈશમ્-ઐશ્વર્ય આત્માની ખ્યાતિવાળા - x - અથવા પ્રભૂત સત્ વેદોદય વશથી સૌખ્ય જેને છે તે, બીજા કહે છે — મહા અશ્વાક્ષ, અર્થાત્ અશ્વ - મન, અક્ષ - ઈન્દ્રિય, સ્વ વિષય વ્યાપકત્વથી. મહાનુભાગ - અનુભાગ - વિશિષ્ટ વૈક્રિયાદિ કરણ વિષય અચિંત્ય શક્તિ. - x -

આ મહર્દ્ધિકાદિ વિશેષણ, તેમના સામર્થ્ય અતિશયના પ્રતિપાદક છે. ત્રણ ચપટી કાળની અવધિ દર્શાવે છે. હમણાં-હમણાં પાર કરું તે અવજ્ઞા વચન છે. પરિપૂર્ણ જંબૂદ્વીપને ત્રણ ચપટી વગાડતા, અર્થાત્ આટલા કાળમાં, એકવીશ વખત સામસ્ત્યથી ભમીને જલ્દી પાછો આવે છે. તે આવી ગમન શક્તિ યોગ્ય દેવ. દેવજન પ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ નામોદયથી પ્રશસ્ત શીઘ્ર સંચરણ ત્વરિતપણાથી - શીઘ્રતરપણાથી બીજા પ્રદેશમાં જવું. ચપલા-ચંડા-શીઘ્રા-પરમ ઉત્કૃષ્ટ વેગ પરિણામ યુક્તતાથી જવના, વિપક્ષને જિતવાથી જયના, નિપુણતાથી, દિગંતવ્યાપી રજની માફક જે ગતિ, તે ઉદ્ધૂતા કે દર્પના અતિશયથી. દેવલોકમાં થનાર તે દિવ્ય, દેવગતિથી જતાં, જઘન્યથી એક-બે-ત્રણ દિવસ યાવત્ છ માસ ચાલે. તો પણ કેટલાંક નરકો ઓળંગે, કેટલાંક ન ઓળંગે. ઘણા વિશાળ હોવાથી તેના અંતને પામવો અશક્ય છે, આટલા મોટા તે નરકાવાસો છે.

અધઃસપ્તમીમાં અપ્રતિષ્ઠાન નામક નરક લાખ યોજન હોવાથી તેનો અંત પામે, પણ બાકીના ચાર અસંખ્યેય કોડાકોડી યોજન પ્રમાણના હોવાથી ઘણાં મોટા છે, તેનો પાર પામવો અશક્ય છે. હવે આ નરકો શેના બનેલા છે, તે કહે છે —

● સૂત્ર-૯૯ :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસ શેના બનેલા છે ? ગૌતમ ! સર્વ વજ્રમય કહ્યા છે. તે નરકાવાસોમાં ઘણાં જીવો અને પુદ્ગલો ચ્યવે છે અને ઉપજે છે - અવક્રમે વ્યુતક્રમે છે. દ્રવ્યાર્થિક નયથી તે નરકો શાશ્વત છે, વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ પર્યાયથી અશાશ્વત છે. એ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૯૯ :-

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી - x - સર્વથા વજ્રમય કહી છે. - x - તે નરકોમાં ઘણાં જીવો ખર બાદર પૃથ્વીકાયિક રૂપ અને પુદ્ગલો છે તે ચ્યવે છે અને ઉપજે છે. - x - કેટલાંક જીવો અને પુદ્ગલો યથાયોગ જાય છે, બીજા આવે છે, જે પ્રતિનિયત સંસ્થાનાદિ રૂપ આકાર, તે તદવસ્થ જ છે, તેથી જ શાશ્વત છે દ્રવ્યાર્થપણે તે નરકો તથાવિધ પ્રતિનિયત સંસ્થાનાદિ રૂપપણે છે, વર્ણાદિ પર્યાયથી અશાશ્વત છે. વર્ણાદિના અન્યથા-અન્યથા થવાથી હવે ઉપપાત વિચારણા —

● સૂત્ર-૧૦૦ થી ૧૦૨ :-

[૧૦૦] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉપજે છે ? અસંજ્ઞીથી ? સરિસૃપોથી ? પક્ષીથી ? ચતુષ્પદથી ? ઉરગથી ? સ્ત્રીઓથી ? મત્સ્ય અને મનુષ્યોથી આવીને ઉપજે છે ? ગૌતમ ! અસંજ્ઞીથી યાવત્ મત્સ્ય-મનુષ્યોથી આવીને ઉપજે છે.

[૧૦૧] અસંજ્ઞી પહેલી નરક સુધી, સરિસર્પ બીજી સુધી, પક્ષી ત્રીજી સુધી, સિંહ ચોથી સુધી, ઉરગો પાંચમી સુધી...

[૧૦૨] સ્ત્રીઓ છઠ્ઠી સુધી, મત્સ્ય અને મનુષ્ય સાતમી સુધી ઉપજે છે. યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિક અસંજ્ઞીથી આવીને ન ઉપજે, યાવત્ સ્ત્રીઓથી

આવીને ન ઉપજે. મત્સ્ય-મનુષ્યોથી આવીને ઉપજે છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિક એક સમયમાં કેટલાં ઉપજે છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક-બે કે ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કે અસંખ્યાતથી ઉપજે છે. એ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક સમયે સમયે અપહાર કરાતા કેટલા કાળે ખાલી થાય ? ગૌતમ ! તે અસંખ્યાત છે. સમયે-સમયે અપહાર કરાતા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી વીત્યા પછી પણ ખાલી ન થાય. અધઃસપ્તમી સુધી આમ કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોની કેટલી મોટી શરીરાવગાહના છે ? ગૌતમ ! શરીરાવગાહના બે પ્રકારે છે — ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય. તેમાં જે ભવધારણીયા છે, તે જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી સાત ધનુષ્-ત્રણ હાથ અને છ આંગળ છે. ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી ૧૫ ધનુષ્ અને ૨॥ હાથ છે.

બીજીમાં ભવધારણીય જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૫-ધનુષ્ અને ૨॥ હાથ છે. ઉત્તરવૈક્રિયા જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાત ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી ૩૧-ધનુષ્ એક હાથ છે.

ત્રીજીમાં ભવધારણીય ૩૧-ધનુષ્ અને ૧-હાથ. ઉત્તર વૈક્રિય ૬૨-ધનુષ્ અને બે હાથ છે. ચોથીમાં ભવધારણીય ૬૨ ધનુષ્ અને બે હાથ, ઉત્તર વૈક્રિય-૧૨૫ ધનુષ્ છે. પાંચમીમાં ભવધારણીય ૧૨૫ ધનુષ્, ઉત્તરવૈક્રિય-૨૫૦ ધનુષ્ છે. છઠ્ઠીમાં ભવધારણીય ૨૫૦ ધનુષ્, ઉત્તરવૈક્રિય-૫૦૦ ધનુષ્ છે. સાતમીમાં ભવધારણીય અવગાહના-૫૦૦ ધનુષ્ અને ઉત્તરવૈક્રિય-૧૦૦૦ ધનુષ્ છે.

● વિવેચન-૧૦૦ થી ૧૦૨ :-

ભદંત ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉપજે છે ? અસંજ્ઞીથી ? ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. શર્કરાપ્રભા આદિ પૃથ્વીમાં બે ગાથા કહી છે. સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય અસંજ્ઞી પહેલી નરક સુધી જાય છે, અહીં खलु શબ્દ અવધારણાર્થે છે. તેનાથી અસંજ્ઞી પહેલીમાં જ યાવત્ જાય છે, આગળ નહીં. વળી તેઓ જ પ્રથમામાં જાય છે, તેમ નહીં ગર્ભજ સરીસૃપાદિ આગળની છ પૃથ્વીમાં જનારા પણ પહેલીમાં જઈ શકે છે. આમ આગળ પણ જાણવું.

બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી સુધી સરીસૃપ-ગોધા, નકુલ આદિ ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતા જાય, આગળ નહીં. ત્રીજી સુધી ગીધ આદિ ગર્ભજ પક્ષીઓ - x - છઠ્ઠીમાં મહા ક્રુર અધ્યવસાયી સ્ત્રીરત્નાદિ, સાતમી સુધી ગર્ભજ મત્સ્ય, મનુષ્ય અતિક્રુર અધ્યવસાયી, મહાપાપકારી જાય છે. આલાવા પ્રત્યેક પૃથ્વીમાં આ પ્રમાણે છે —

ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક શું અસંજ્ઞીથી યાવત્ મત્સ્ય-મનુષ્યોથી

આવીને ઉપજે છે ? ગૌતમ ! અસંજ્ઞીથી આવીને ન ઉપજે, પણ સરીસૃપ યાવત્ મત્સ્ય-મનુષ્યોથી ઉપજે.

ભગવન્ ! વાલુકાપ્રભામાં ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો જાણવા. તેમાં પૂર્વ-પૂર્વનો પ્રતિષેધ કહેવો. યાવત્ અધઃસપ્તમીમાં સ્ત્રી સુધી પ્રતિષેધ.

હવે એક સમયમાં આ રત્નપ્રભામાં કેટલા નારકો ઉપજે ? - x - જઘન્યથી એક, બે કે ત્રણ. ઉત્કર્ષથી સંખ્યેય કે અસંખ્યેય. - x -

હવે પ્રત્યેક સમયે એક નારકના અપહારથી સર્વ નારક અપહાર કાલમાન વિચારણા — ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો સમયે સમયે એક-એક સંખ્યાથી અપહાર કરાતા કેટલા કાળે બધાંનો અપહાર થાય ? ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો અસંખ્યેય છે, તેથી સમયે-સમયે એક-એક સંખ્યાથી અપહાર કરાતા અસંખ્યેય ઉત્સર્પિણી, અપસર્પિણી વડે અપહાર થાય, આ નારક પરિમાણ પ્રતિપત્તિ અર્થે કલ્પના માત્ર છે, પણ અપહાર થતા નથી. અપહાર કરાયા નથી અને કરાશે પણ નહીં. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

હવે શરીર પરિમાણ - રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોની શરીર અવગાહના કેટલી મોટી છે ? પ્રજ્ઞાપનાનું અવગાહના સંસ્થાન પદ કહેવું. તે બે ભેદે છે — ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિયા શરીરાવગાહના. તેમાં જે ભવધારણીયા છે, તે જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી સાત ધનુષ્, ત્રણ હાથ અને છ પરિપૂર્ણ અંગુલ. ઉત્તરવૈક્રિય જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ, ઉત્કૃષ્ટથી ૧૫-ધનુષ્, બે હાથ અને એક વેંત. શર્કરાપ્રભાની ભવધારણીયા ઉત્કૃષ્ટ ૧૫-ધનુષ્, બે હાથ એક વેંત. ઉત્તરવૈક્રિયા ઉત્કૃષ્ટ ૩૧-ધનુષ્, એક હાથ.

વાલુકાપ્રભાની ભવધારણીયા ઉત્કૃષ્ટથી ૩૧-ધનુષ્, એક હાથ, ઉત્તરવૈક્રિયા ઉત્કૃષ્ટથી ૬૨॥ ધનુષ્. પંકપ્રભાની ભવધારણીયા ઉત્કૃષ્ટથી ૬૨॥ ધનુષ્, ઉત્તરવૈક્રિયા ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨૫ ધનુષ્. ધૂમપ્રભાની ભવધારણીયા ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨૫-ધનુષ્, ઉત્તરવૈક્રિયા ઉત્કૃષ્ટથી ૨૫૦ ધનુષ્, તમઃપ્રભાની ભવધારણીયા ઉત્કૃષ્ટથી ૨૫૦ ધનુષ્, ઉત્તર વૈક્રિયા-ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ ધનુષ્. તમસ્તમપ્રભાની ભવધારણીયા ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ ધનુષ્, ઉત્તર વૈક્રિયા ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૦૦ ધનુષ્.

જો પુનઃ પ્રતિ પસ્તટમાં વિચારણા કરાય તો આ પ્રમાણે જાણવું - ભવધારણીય જઘન્યા અવગાહના સર્વત્ર અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ છે. ઉત્તર વૈક્રિયા પણ અંગુલનો અસંખ્યાત ભાગ છે. મૂલ ટીકાકારે અન્યત્ર કહ્યું છે — ઉત્તર વૈક્રિયા તથાવિધ પ્રયત્ન અભાવથી આદ્ય સમયે અંગુલના અસંખ્યાત ભાગ માત્ર જ છે. ઉત્કૃષ્ટા ભવધારણીયા રત્નપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટમાં ત્રણ હાથની છે, તેનાથી આગળ પ્રત્યેક પ્રસ્તટમાં ૫૬॥ અંગુલની વૃદ્ધિ કહેવી. તેથી આ રીતે પરિમાણ થાય છે — બીજા પ્રસ્તટમાં એક ધનુષ્, એક હાથ, ૮॥ અંગુલ. ત્રીજા પ્રસ્તટમાં ધનુષ્-૧, હાથ-૩, ૧૭ અંગુલ. ચોથામા બે ધનુષ્, બે હાથ, ૧॥ અંગુલ, પાંચમામાં ત્રણ ધનુષ્, દશ અંગુલ છઠ્ઠામાં

ત્રણ ધનુષ્, બે હાથ, ૧૮॥ અંગુલ, સાતમામાં ચાર ધનુષ્, એક હાથ, ત્રણ અંગુલ, આઠમામાં ચાર ધનુષ્, ત્રણ હાથ, ૧૧॥ અંગુલ - x - x -

એ રીતે પ્રત્યેક પ્રતરે વૃદ્ધિ જાણવી.

શર્કરાપ્રભામાં પહેલા પ્રસ્તટમાં સાત ધનુષ્, ત્રણ હાથ, છ અંગુલ અવગાહના છે. પછી આગળ પ્રતિ પ્રસ્તટે ત્રણ હાથ, ત્રણ અંગુલ ક્રમથી ઉમેરતા જવા. તેનાથી આ પ્રમાણે પરિમાણ થાય છે — બીજા પ્રસ્તટમાં આઠ ધનુષ્, બે હાથ, નવ અંગુલ. ત્રીજામાં નવ ધનુષ્, એક હાથ, બાર આંગળ, ચોથામાં દશ ધનુષ્, ૧૫ આંગળ. પાંચમામાં દશ ધનુષ્, ત્રણ હાથ, ૧૧-આંગળ, છઠ્ઠામાં ૧૧-ધનુષ્, બે હાથ, ૨૧-આંગળ, સાતમામાં બાર ધનુષ્, બે હાથ, આઠમામાં ૧૩-ધનુષ્, એક હાથ, ત્રણ આંગળ, નવમામાં ૧૪-ધનુષ્, છ અંગુલ, દશમામાં ૧૪-ધનુષ, ત્રણ હાથ, નવ અંગુલ, અગીયારમાં પ્રસ્તટમાં ૧૫-ધનુષ્, બે હાથ, એક વેંત. તેથી વૃત્તિકારશ્રીએ બે ગાથા નોંધી ઉક્ત વાત જણાવી કહ્યું છે — પહેલી પૃથ્વીમાં ૧૩માં પ્રસ્તટમાં ઉત્સેધ કહ્યો. સાત ધનુષ્, ત્રણ હાથ, છ અંગુલ, તે બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પહેલા પ્રસ્તટનો ઉત્સેધ થાય છે. બાકી સુગમ છે.

વાલુકાપ્રભાના પહેલા પ્રસ્તટમાં ૧૫ ધનુષ્ - બે હાથ-૧૨ અંગુલ, ત્યાંથી આગળ પ્રતિ પસ્તટે ૭-હાથ, ૧૯॥ અંગુલ ક્રમથી વધારતા જવા. ત્યારે આવું પરિમાણ થાય છે - બીજા પ્રસ્તટમાં-૧૭ ધનુષ્, બે હાથ, ૭॥ અંગુલ. ત્રીજામાં ૧૯-ધનુષ્, બે હાથ, ૩-અંગુલ. ચોથામાં, ૨૧-ધનુષ્, ૧-હાથ, ૨૨॥ અંગુલ પાંચમામાં ૨૩-ધનુષ્, ૧-હાથ, ૧૮-અંગુલ, છઠ્ઠામાં - ૨૫ ધનુષ્, ૧-હાથ, ૧૩॥ અંગુલ. સાતમામાં ૨૭-ધનુષ્, ૧-હાથ, નવ અંગુલ આઠમામાં ૩૧-ધનુષ્, ૧-હાથ, ૪॥ અંગુલ, નવમા-પ્રસ્તટમાં ૩૧-ધનુષ્, એક હાથ. - x - બીજી શર્કરાપ્રભાના ૧૧-માં પ્રસ્તટનો ઉત્સેધ છે. તે જ ત્રીજી વાલુકાપ્રભાના પહેલા પ્રસ્તટમાં હોય છે.

પંકપ્રભાના પહેલા પ્રસ્તટમાં ૩૧-ધનુષ્, ૧-હાથ છે. તેનાથી આગળ પ્રત્યેક પ્રસ્તટમાં પાંચ ધનુષ્, ૨૦ અંગુલ ક્રમથી ઉમેરતા જવા ત્યારે આવું પરિમાણ થાય છે. બીજી પ્રસ્તટમાં ૩૬-ધનુષ્, ૧-હાથ, ૨૦-અંગુલ. ત્રીજામાં ૪૧-ધનુષ્, બે હાથ, ૧૬-અંગુલ. ચોથામાં ૪૬-ધનુષ્, ૩-હાથ, ૧૨-અંગુલ. પાંચમામાં ૫૨-ધનુષ્, ૮-અંગુલ. છઠ્ઠામાં ૫૭-ધનુષ્, ૧-હાથ, ૪-અંગુલ. સાતમામાં ૬૨-ધનુષ્, ૨-હાથ. - x - ચોથીના સાતમા પ્રતરનો ઉત્સેધ, તે પાંચમીના પહેલા પ્રતરમાં હોય છે.

ધૂમપ્રભાના પહેલા પ્રતરમાં ૬૨-ધનુષ્, ૨-હાથ છે. તેથી આગળ પ્રતિ પ્રતરે ૧૫-ધનુષ્, ૨॥ હાથ ક્રમથી ઉમેરતા જવા. તેનાથી આ પરિમાણ થાય છે - બીજા પ્રતરમાં ૭૮ ધનુષ્, એક વેંત. ત્રીજામાં ૯૦-ધનુષ્, ૩-હાથ. ચોથામાં ૧૦૯ ધનુષ્, ૧-હાથ, ૧-વેંત. પાંચમામાં ૧૨૫ ધનુષ્ અવગાહના છે. - x - x - શેષ સુગમ છે.

તમઃપ્રભાના પહેલા પ્રસ્તટમાં ૧૨૫ ધનુષ્, પછીના બે પ્રસ્તટમાં ક્રમથી ૬૨॥ ધનુષ્, ઉમેરવા. તેના વડે પરિમાણ આ પ્રમાણે થાય - બીજા પ્રસ્તટમાં ૧૮૭॥ ધનુષ્.

ત્રીજામાં ૨૫૦ ધનુષ્.

હવે સંઘયણના પ્રતિપાદન માટે કહે છે —

● સૂત્ર-૧૦૩ :-

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિકોનું શરીર ક્યા સંઘયણથી કહેલ છે ? ગૌતમ ! છ સંઘયણોમાંથી એક પણ નહીં - તેઓ અસંઘયણી છે. તેમને હાડકા, શિરા, સ્નાયુ કે સંઘયણ નથી. જે અનિષ્ટ યાવત્ અમણામ પુદ્‌ગલો છે. તે તેઓને શરીર સંઘાતપણે પરિણમે છે. એ પ્રમાણે યાવત્ અધઃસપ્તમી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોનું શરીર ક્યા સંસ્થાને કહ્યું છે ? ગૌતમ ! તે બે ભેદે છે - ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય. તેમાં જ ભવધારણીય છે, તે હુંડ સંસ્થિત છે, જે તે ઉત્તર વૈક્રિય છે, તે પણ હુંડ સંસ્થિત છે. એ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિકોનું શરીર કેવા વર્ણથી છે ? ગૌતમ ! કાળા-કાળી આભાવાળા યાવત્ પરમકૃષ્ણ વર્ણથી કહ્યા છે. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોનું શરીર કેવી ગંધથી યુક્ત છે ? ગૌતમ ! જેમ કોઈ સર્પનું મૃતક હોય ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ યાવત્ અધઃસપ્તમી. ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોનું શરીર સ્પર્શથી કેવું છે ? ગૌતમ ! ફાટેલ ચામડી અને કડચલીઓને કારણે તેમના શરીર કાંતિ રહિત છે. કર્કશ, કઠોર, છેદવાળી, બળેલી વસ્તુ માફક ખરબચડું છે, આ પ્રમાણે સાતમી પૃથ્વી સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૧૦૩ :-

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા નૈરયિક ક્યા સંઘયણથી યુક્ત છે ? ગૌતમ ! છ સંઘયણાદિ૦ બધું પૂર્વવત્ જાણવું. રત્નપ્રભાના નૈરયિકના શરીરો ક્યા સંસ્થાને છે ? શરીર બે ભેદે છે, તેમાં ભવધારણીય શરીર તથાભવ્ય સ્વાભાવથી અવશ્ય હુંડ નામ કર્મોદયથી હુંડ સંસ્થાને છે. જે ઉત્તરવૈક્રિય રૂપો છે, તે ''હું શુભની વિકુર્વણા કરીશ'' એમ ચિંતવે તો પણ તથાભવ સ્વાભાવ્યથી હુંડ સંસ્થાન નામ કર્મોદયથી ઉત્પાટિત સર્વ રોમપિંછાવાળા પોતપક્ષી માફક હુંડ સંસ્થાન હોય છે. - x -

નારકોના શરીરનો વર્ણ - કાળો અને કાળી આભાવાળો હોય છે ઈત્યાદિ પ્રાગ્વત્. હવે ગંધ પ્રતિપાદના - શરીરની ગંધ, જેમ કોઈ સર્પનું મૃતક ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ જાણવું. અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું. શરીરના સ્પર્શને કહે છે — ''સ્ફટિતચ્છવિવિચ્છવયઃ'' અહીં એકત્ર 'છવિ' શબ્દ ત્વક્‌વાચી છે, બીજો છાયાવાચી છે. અર્થાત્ સેંકડો કડચલી અને સંકુચિત ત્વચાથી છાયા-કાંતિ રહિત. તથા અતિ કઠોર, બળેલ છાયાવાળા, સેંકડો શુષિરયુક્ત સ્પર્શથી છે. અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

હવે ઉચ્છ્‌વાસ પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે —

● **સૂત્ર-૧૦૪ :-**

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોના શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપે કેવા પુદ્ગલો પરિણમે છે ? ગૌતમ ! જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ યાવત્ અમણામ છે, તે તેમને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપે પરિણમે છે. આ પ્રમાણે યાવત્ અધઃસપ્તમી કહેવું. સાતેમાં આહારકથન કરવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યા કહી છે ? ગૌતમ ! એક જ કાપોતલેશ્યા. એમ શર્કરાપ્રભામાં પણ છે, વાલુકાપ્રભાની પૃચ્છા-બે લેશ્યા છે - નીલ અને કાપોત લેશ્યા. તેમાં જે કાપોત લેશ્યી છે, તે ઘણાં છે, જે નીલલેશ્યી છે, તે થોડાં છે. પંકપ્રભાનો પ્રશ્ન - એક નીલલેશ્યી છે. ધૂમપ્રભાનો પ્રશ્ન - ગૌતમ ! બે લેશ્યા છે - કૃષ્ણ અને નીલ લેશ્યા. નીલલેશ્યી ઘણાં જ છે અને કૃષ્ણલેશ્યી થોડાં છે. તમસ્પ્રભાનો પ્રશ્ન - ગૌતમ ! એક કૃષ્ણલેશ્યા છે. અધઃસપ્તમીમાં એક જ પરમકૃષ્ણલેશ્યી છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો શું સમ્યક્ દૃષ્ટિ છે, મિથ્યા દૃષ્ટિ કે સમ્યક્ મિથ્યાદૃષ્ટિ ? ગૌતમ ! સમ્યક્ દૃષ્ટિ, મિથ્યા દૃષ્ટિ, સમ્યક્મિથ્યા દૃષ્ટિ પણ છે. અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! જ્ઞાની પણ, અજ્ઞાની પણ. જે જ્ઞાની છે, તે નિયમા ત્રણ જ્ઞાની છે - આભિનિબોધિક, શ્રુત, અવધિજ્ઞાની. જે અજ્ઞાની છે, તેમાં કેટલાંક બે અજ્ઞાનવાળા, કેટલાંક ત્રણ અજ્ઞાન વાળા છે. જે બે અજ્ઞાની છે તે નિયમા મતિ - શ્રુતઅજ્ઞાની છે. જે ત્રણ અજ્ઞાની છે, તે નિયમા મતિ અજ્ઞાની, શ્રુત અજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાની છે. બાકી અધઃસપ્તમી સુધી ત્રણે જ્ઞાન-અજ્ઞાનવાળા છે.

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા નૈરયિકો મનોયોગી છે, વચન યોગી છે કે કાયયોગી ? ત્રણે. આમ અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો સાકાર ઉપયુક્ત છે કે અનાકારોપયુક્ત ? ગૌતમ ! સાકારોપયુક્ત પણ છે, અનાકારોપયુક્ત પણ. આમ અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

ભગવન્! આ રત્નપ્રભાના નૈરયિકો અવધિ વડે કેટલા ક્ષેત્રને જાણે છે? - જુએ છે? ગૌતમ! જઘન્યથી સાડા ત્રણ ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ગાઉ. શર્કરાપ્રભાના જઘન્ય ત્રણ ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટ સાડા ત્રણ ગાઉ. એ રીતે અડધો-અડધો ગાઉ ઘટે છે યાવત્ અધઃસપ્તમીમાં જઘન્ય અર્દ્ધ ગાઉ, ઉત્કૃષ્ટ એક ગાઉ.

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોને સમુદ્ઘાતો કેટલા છે ? ગૌતમ ! ચાર — વેદના, કષાય, મારણાંતિક, વૈક્રિય સમુદ્ઘાત. એ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

● **વિવેચન-૧૦૪ :-**

રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોને ઉચ્છ્વાસપણે કેવા પુદ્ગલો પરિણમે છે ? જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાંત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ, અમનામ પુદ્ગલો રત્નપ્રભા નૈરયિકોને ઉચ્છ્વાસપણે પરિણમે છે. આ રીતે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી કહેવું.

હવે આહાર પ્રતિપાદના - રત્નપ્રભા નૈરયિકોને કેવા પુદ્ગલો આહારપણે પરિણમે છે ? જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાંત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ્ઞ, અમનામ છે, તે આહારપણે પરિણમે છે. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું. અહીં પ્રતોમાં ઘણાં અન્યથા પાઠો કહ્યા છે. પણ બધાં વાચના ભેદો દર્શાવવા શક્ય નથી. - x - x -

હવે લેશ્યા પ્રતિપાદના - રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યા કહી છે ? ગૌતમ ! કાપોતલેશ્યી. શર્કરાપ્રભા નૈરયિકો પણ કાપોતલેશ્યી છે, પણ તેમને અતિ સંક્લિષ્ટ જાણવા. વાલુકાપ્રભા નૈરયિકોને બે લેશ્યા છે - નીલ અને કાપોત. તેમાં ઉપરના પ્રસ્તટવર્તી નારકો કાપોતલેશ્યી અને ઘણાં છે. નીલલેશ્યી થોડાં છે. પંકપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો નીલલેશ્યી છે. તે ત્રીજી પૃથ્વીગત નીલલેશ્યાની અપેક્ષાએ અવિશુદ્ધતર છે. ધૂમપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોને કૃષ્ણ અને નીલ બે લેશ્યા છે — બાકી પૂર્વવત્. તમઃપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોને કૃષ્ણ લેશ્યા છે, તે પાંચમી પૃથ્વીગત કૃષ્ણલેશ્યા અપેક્ષાએ વધુ અવિશુદ્ધ છે. અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિકોને એક પરમકૃષ્ણલેશ્યા છે.

હવે સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વાદિ પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે — ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો સમ્યગ્ દૃષ્ટિ છે, મિથ્યા દૃષ્ટિ છે કે સમ્યગ્મિથ્યા દૃષ્ટિ ? ગૌતમ ! ત્રણે છે. તમસ્તમા સુધી કહેવું.

હવે જ્ઞાની-અજ્ઞાની વિચારણા - રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ? બંને. કેમકે સમ્યગ્ દૃષ્ટિથી જ્ઞાનીપણુ અને મિથ્યાદૃષ્ટિત્વથી અજ્ઞાનીપણું છે. તેમાં જ્ઞાની છે, તે નિયમા ત્રણ જ્ઞાની છે. અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ તેમને અવધિજ્ઞાન સંભવે છે. કેમકે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોથી તેમનો ઉત્પાદ છે. - x - જે અજ્ઞાની છે, તેમાં કેટલાંક બે અજ્ઞાનવાળા, કેટલાંક ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે. જે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય, તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન અસંભવ છે, માટે બે અજ્ઞાન છે, બાકીના કાળે તેમને ત્રણ અજ્ઞાન છે. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય થકી ઉત્પન્ન થનારને તો સર્વકાળે ત્રણ અજ્ઞાનતા છે. કેમકે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ તેમને વિભંગજ્ઞાન હોય છે. - x - x -

શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ? જ્ઞાની પણ છે, અજ્ઞાની પણ છે. સમ્યગ્ કે મિથ્યા દૃષ્ટિત્વથી. જ્ઞાની કે અજ્ઞાની બંને નિયમા ત્રણ ભેદ યુક્ત છે. કેમકે સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયથી તેમનો ઉત્પાદ છે. આ પ્રમાણે બાકીની પૃથ્વીમાં પણ કહેવું. તેમાં પણ સંજ્ઞી જ ઉપજે છે.

હવે યોગ પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે — રત્નપ્રભાના નૈરયિકો મનોયોગી છે, વચનયોગી છે કે કાયયોગી ? ગૌતમ ! ત્રણે. એ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું. -

- હવે સાકાર-અનાકાર ઉપયોગ વિચારણા - રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો સાકારોપયુક્ત છે કે નિરાકારોપયુક્ત ? બંને. અધઃસપ્તમી સુધી આમ કહેવું. - - હવે સમુદ્ઘાત વિચારણા - રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોને કેટલા સમુદ્ઘાતો છે ? ચાર. — વેદના, કષાય, મારણાંતિક અને વૈક્રિય. આ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

હવે ભુખ-તરસની વિચારણા કરે છે —

● **સૂત્ર-૧૦૫ :-**

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો કેવી ભુખ-તરસ અનુભવતા રહે છે ? ગૌતમ ! અસત્ કલ્પનાથી માનો કે જો કોઈ એક રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકને બધાં સમુદ્રોનું જળ તથા બધાં ખાદ્ય પુદ્ગલો તેના મુખમાં નાંખવામાં આવે, તો પણ તે રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકની ભુખ કે તરસ શાંત ન થઈ શકે. ગૌતમ ! રત્નપ્રભા નૈરયિકો આવી ભુખ-તરસ અનુભવે છે. આ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમી જાણવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક, એક રૂપ વિકુર્વવા કે પૃથક્ રૂપ વિકુર્વવા સમર્થ છે ? ગૌતમ ! એક અને પૃથક્ બંને પ્રકારે વિકુર્વવા સમર્થ છે. એક રૂપ વિકુર્વતા એક મોટું મુદ્ગરરૂપ વિકુર્વવા સમર્થ છે. એ પ્રમાણે મુસુંઢી, કરવત, તલવાર, શક્તિ, હળ, ગદા, મૂસલ, ચક્ર, બાણ, તોમર, શૂલ, લાઠી, ભિંડમાલરૂપ વિકુર્વે છે. ઘણાં રૂપ વિકુર્વતા મુદ્ગર યાવત્ ભિંડમાલરૂપ વિકુર્વે છે. વિકુર્વણા કરતા તેઓ સંખ્યાતની કરે - અસંખ્યાતની નહીં, સંબદ્ધની કરે - અસંબદ્ધની નહીં, સદ્દેશની કરે - અસદ્દેશની નહીં. વિકુર્વીને પરસ્પર કાયાને હણતા-હણતા વેદનાને ઉદીરે છે, તે વેદના ઉજ્જ્વલ, વિપુલ, પ્રગાઢ, કર્કશ, કટુક, કઠોર, નિષ્ઠુર, ચંડ, તિવ્ર, દુઃખ, દુર્ગ, દુરધ્યાસ હોય છે. આ પ્રમાણે યાવત્ ધૂમપ્રભા જાણવું.

છઠ્ઠી-સાતમી પૃથ્વીમાં નૈરયિકો ઘણાં મોટા લાલ કુંથુ રૂપોને વિકુર્વે છે. જે વજ્રમય મુખવાળા, છાણના કીડા જેવા હોય છે. તે વિકુર્વીને એકબીજાના શરીરની ઉપર ચઢતા, ખાતા-ખાતા સો પર્વવાળા ઇક્ષુના કીડાની માફક અંદર જ અંદર પ્રવેશ કરતા કરતા ઉજ્જ્વલ યાવત્ અસહ્ય વેદના ઉત્પન્ન કરે છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક શું શીત વેદના વેદે છે, ઉષ્ણ વેદના વેદે છે કે શીતોષ્ણ વેદના વેદે છે ? ગૌતમ ! ઉષ્ણ વેદના વેદે છે, શીત કે શીતોષ્ણ વેદના નહીં. [તેઓ અલ્પતર ઉષ્ણયોનિક વેદે છે] એ પ્રમાણે યાવત્ વાલુકાપ્રભા જાણવું. પંકપ્રભાની પૃચ્છા - ગૌતમ ! શીત અને ઉષ્ણ વેદના વેદે છે, શીતોષ્ણ વેદના નહીં. તેમાં ઉષ્ણ વેદના ઘણાં વેદે છે, શીત વેદના વેદનાર થોડાં છે.

ધૂમપ્રભાની પૃચ્છા - ગૌતમ ! શીત વેદના પણ વેદે, ઉષ્ણ પણ વેદે. શીતોષ્ણ ન વેદે. શીત વેદના વેદનાર વધુ છે, ઉષ્ણ વેદના વેદક થોડાં છે.

તમઃપ્રભાની પૃચ્છા - માત્ર શીત વેદના વેદે છે, ઉષ્ણ કે શીતોષ્ણ વેદના નહીં, એ રીતે અધઃસપ્તમી, માત્ર પરમ શીત.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક કેવા નરકભવને અનુભવતા વિચરે છે ? ગૌતમ ! તેઓ ત્યાં નિત્ય ડરેલ, નિત્ય ત્રસિત, નિત્ય ભુખ્યા, નિત્ય ઉદ્વિગ્ન, નિત્ય ઉપદ્રવગ્રસ્ત, નિત્ય વધિક, નિત્ય પરમ અશુભ-અતુલ-અનુબદ્ધ નરકભવને અનુભવતા વિચરે છે. એ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમી કહેવું.

સાતમી પૃથ્વીમાં પાંચ અનુત્તરો - અતિ વિશાળ મહા નરકો કહ્યા છે — કાળ, મહાકાળ, રૌરવ, મહારૌરવ, અપ્રતિષ્ઠાન. તેમાં આ પાંચ મહાપુરુષો અનુત્તર દંડ સમાદાનથી કાળ માસે કાળ કરીને અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થયા છે. જમદગ્નિપુત્ર રામ, લેચ્છવિપુત્ર દંઢાયુ, ઉપરિચર વસુ, કૌરવ્ય સુભૂમ, ચુલનિપુત્ર બ્રહ્મદત્ત. તેઓ ત્યાં કાળા, કાળી આભાવાળા યાવત્ વર્ણથી પરમકૃષ્ણ છે. તેઓ ત્યાં ઉજ્જ્વલ-વિપુલ-અસહ્ય વેદના વેદે છે.

ભગવન્ ! ઉષ્ણ વેદનાવાળા નરકોમાં નૈરયિકો કેવી ઉષ્ણ વેદના અનુભવતા રહે છે ? ગૌતમ ! જેમ કોઈ કર્મારપુત્ર હોય, જે તરુણ-બળવાન્-યુગવાન્ હોય, અલ્પાતંકી-સ્થિરાગ્રહસ્ત-દૃઢ હાથ-પગ-પાંસળી-પીઠ-ઉરુ સંઘાત પરિણત, લંઘન-પ્લવન-જવણ-વલ્ગન-પ્રમર્દણસમર્થ, તલ-યમલ-યુગલ-બહુ સ્ફટિક-પુષ્ટબાહુવાળા, ઘન-નિચિત-વલિત-વૃત્ત સ્કંધવાળા, ચર્મેષ્ટક-દ્રુઘણ-મૌષ્ટિક સમાહત નિચિત ગાત્રયુક્ત, અંતરના બળથી યુક્ત, છેક, દક્ષ, પ્રષ્ઠ, કુશલ, નિપુણ, મેધાવી, નિપુણ શિલ્પોપગત એક મોટા લોહપિંડને-પાણીના ઘડા સમાનને લઈને તેને તપાવી-તપાવી, કુટી-કુટી, કાપી-કાપીને, ચૂર્ણ બનાવી-બનાવીને યાવત્ એક, બે કે ત્રણ દિનમાં, ઉત્કૃષ્ટથી અર્ધમાસ આવું કરતા રહે. તે તેને ઠંડા કરે, તે ઠંડા લોહ ઘડાને સાણસીથી ગ્રહણ કરી અસત્ કલ્પનાથી ઉષ્ણ વેદનાવાળા નરકમાં રાખી દે. તે વિચારે કે તેને ઉન્મેષ-નિમેષ અંતરમાં ફરી બહાર કાઢી લઈશ. પણ તે ક્ષણમાત્રમાં જ તેને ફુટતો એવો જુએ છે. પીગળતો જુએ છે, ભસ્મીભૂત થતો જુએ છે પણ તેને અસ્ફુટિત, અગલિત અને અવિધ્વસ્તરૂપે ફરી કાઢવામાં સમર્થ થતો નથી.

જેમ કોઈ મત્ત માતંગ હાથી કુંજર જે સાઈઠ વર્ષનો છે. પ્રથમ શરદકાળ સમયમાં કે ચરમ નિદાઘ કાળ સમયમાં ગરમી-તૃષ્ણા કે દવાગ્નિ જ્વાલાથી હણાઈને આતુર, શુષિત, પિપાસિત, દુર્બળ, કલાંત થઈને એક મોટી પુષ્કરિણીને જુએ, જે ચતુષ્કોણ, સમતીર, અનુક્રમે સુજાત-વપ્ર-ગંભીર-શીતળ જળયુક્ત, કમળપત્ર-કંદ-મૃણાલથી ઢાંકેલ, ઘણાં ઉત્પલ-કુમુદ-નલિન-સુભગ-સૌગંધિક-પુંડરીક-મહાપુંડરીક-શતપત્ર-સહસ્રપત્ર-કેસરાદિ યુક્ત છે, જેના કમળો ઉપર ભ્રમર રસપાન કરે છે. જે સ્વચ્છ-નિર્મળ-જળથી પૂર્ણ, જેમાં ઘણાં કાચબા-મત્સ્ય અહીં-તહીં ઘૂમે છે, અનેક પક્ષીગણ મિથુનક વિરચિત શબ્દોથી જે મધુર સ્વરે

શબ્દાયમાન થઈ રહેલી પુષ્કરિણીને જુએ છે, જોઈને પ્રવેશે છે. પછી ત્યાં ગરમી-તૃષા-ભુખ-જ્વર-દાહને શાંત કરે. ત્યાં નિદ્રા લે, વધુ નિદ્રા લે, સ્મૃતિ-રતિ-ધૃતિ-મતિને પ્રાપ્ત કરે, ઠંડો થઈને અતિ શાંતિને અનુભવતા, ઘણાં શાતા સૌખ્યને અનુભવતા વિચરે, - -

આ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! અસત્ કલ્પનાથી ઉષ્ણ વેદનીય નરકોથી નીકળી કોઈ નૈરયિક જીવ અહીં મનુષ્યલોકમાં ગોળપકાવવાની - શરાબ બનાવવાની - બકરીની લિંડીવાળી ભઠ્ઠીમાં લોઢું-તાંબુ-તરવા-સીસુ-રૂપું-સુવર્ણ-હિરણ્ય-કુંભારની ભઠ્ઠીમાં, મૂસ-ઇંટ-કવેલુ પકાવવાની ભઠ્ઠીનો અગ્નિ, લુહારની ભઠ્ઠી-શેરડીના વાડની ચુલ્લી - તલ તુષ કે વાંસ, આ બધાંની અગ્નિનું જે સ્થાન છે, જે તપ્ત છે, તપીને અગ્નિ તુલ્ય થઈ ગયું છે, ફૂલેલા પલાશના ફૂલ માફક લાલ છે, જેમાંથી હજારો ઉલ્કા નીકળી રહી છે, હજારો જ્વાલા કે અંગારા નીકળે છે, અતિ જાજ્વલ્યમાન છે, અંદર-અંદર ધગધગે છે. તેવા સ્થાનને જોઈને તેમાં નૈરયિક જીવ પ્રવેશ કરે, તો પ્રવેશીને પોતાની ઉષ્ણતા-તૃષા-ક્ષુધા-તાહ આદિને દૂર કરી દે છે, પછી ત્યાં નિદ્રા, ગાઢ નિદ્રા લેતો સ્મૃતિ-રતિ-ધૃતિ-મતિને પામે છે. શીત-શીતીભૂત થઈ, ધીમે-ધીમે ત્યાંથી નીકળતા અત્યંત સુખ-શાંતાનો અનુભવ કરે છે.

હે ભગવન્ ! શું નારકોની આવી ઉષ્ણ વેદના છે ? ના, આ અર્થ સમર્થ નથી. ગૌતમ ! નરકમાં નૈરયિકની ઉષ્ણ વેદના આનાથી અનિષ્ટતરિક આદિને અનુભવતો વિચરે છે.

ભગવન્ ! શીત વેદનીય નરકોમાં નૈરયિક જીવ કેવી શીત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? ગૌતમ ! જેમ કોઈ કર્મારપુત્ર તરુણ, યુગવાન્, બલવાન્ હોય યાવત્ કુશળ શિલ્પી નિર્મિત એક મોટા પાણીના ઘડા સમાન લોહપિંડને તપાવી-તપાવી, કુટ્ટી-કુટ્ટી જઘન્યથી એક-બે કે ત્રણ દિન, ઉત્કૃષ્ટથી એક માસ સુધી પૂર્વવત્ બધી ક્રિયા કરે, પછી તે ઉષ્ણ-ઉષ્ણીભૂત ગોળાને લોઢાની સાણસીથી પકડી, અસત્ કલ્પનાથી તેને શીત વેદનીય નરકમાં નાંખે, "હું હમણાં ઉન્મેષ-નિમેષ સમય માત્રમાં તેને કાઢી લઈશ" એમ વિચારે પણ યાવત્ તેને અસ્ફૂટિતરૂપે કાઢવામાં સફળ થતો નથી. ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. મત્ત હાથીનું દૃષ્ટાંત પણ પૂર્વવત્. આ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! અસત્ કલ્પનાથી શીત વેદનાવાલા નરકોથી નીકળેલ નૈરયિક આ મનુષ્યલોકમાં જે શીતપ્રધાન સ્થાન છે. જેમકે — હિમ-હિમપુંજ-હિમ પટલ-હિમપટલપુંજ, તુષાર-તુષારપુંજ, હિમકુંડ-હિમકુંડપુંજ આદિને જુએ, જોઈને તેમાં પ્રવેશ કરે. પ્રવેશીને ત્યાં તે પોતાની શીત-તૃષા-ભુખ-જ્વર-દાહને દૂર કરી શાંતિ અનુભવી નીદ્રા-ગાઢ નિદ્રા લેતો ઉષ્ણ - અતિ ઉષ્ણ થઈ, ત્યાંથી ધીમે-ધીમે નીકળીને સાતા-સુખને અનુભવે છે. હે ગૌતમ ! શીતવેદનીય નરકોમાં નૈરયિક આનાથી પણ અનિષ્ટતર શીતવેદનાને અનુભવે છે.

● **વિવેચન-૧૦૫ :-**

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા નૈરયિકો કેવી ભુખ-તરસ વેદે છે ? ગૌતમ ! રત્નપ્રભા નૈરયિકના મુખમાં અસત્‌ભાવ કલ્પનાથી બધાં ખાધ પુદ્‌ગલો અને બધાં સમુદ્રોનું જળ નાંખવામાં આવે, તો પણ તેમની તરસ છીપતી નથી. અહીં પ્રબલ ભસ્મક વ્યાધિવાળા પુરુષનું દૃષ્ટાંત છે. આવી ભુખ-તરસને અનુભવતા રહે છે. - x -

હવે વૈક્રિય શક્તિની વિચારણા - રત્નપ્રભાના નૈરયિકો એકરૂપ કે અનેકરૂપ વિકુર્વવા સમર્થ છે ? કર્મપ્રકૃતિ સંગ્રહણી ચૂર્ણિકાર પણ કહે છે - પૃથક્ શબ્દ બહુત્વ વાચી છે. - x - ભગવંતે કહ્યું - એક પણ વિકુર્વી શકે, અનેક પણ વિકુર્વી શકે. એક રૂપને વિકુર્વતો - મુદ્‌ગર, મુસુંઢી યાવત્ ભિંડમાલરૂપને વિકુર્વે છે. - x - x - પૃથક્‌ને વિકુર્વતો મુદ્‌ગરરૂપ યાવત્ ભિંડમાલરૂપને વિકુર્વે, તે પણ સમાન રૂપોને - અસમાન રૂપોને નહીં, તથા પરિમિતને સંખ્યાતીતને નહીં, વિસદૃશ કે અસંખ્યાત કરવાની શક્તિનો અભાવ છે. તથા સંબદ્ધ-શરીર સંલગ્નને, પોતાના શરીરથી પૃથક્‌ભૂતને નહીં. વિકુર્વીને પરસ્પરની કાયાને હણતાં વેદનાને ઉદીરે છે.

કેવી વેદના ? દુઃખરૂપપણાથી જાજ્વલ્યમાન, લેશ સુખ પણ નહીં તેવી. સકલ શરીર વ્યાપિતાથી વિસ્તીર્ણ, પ્રકર્ષ થકી મર્મ પ્રદેશ વ્યાપિતાથી અતિ સમવગાઢ કર્કશ એવી. જેમ કર્કશ પાષાણ સંઘર્ષ શરીરના ખંડને તોડતાં વેદના ઉપજાવે છે તેવી કર્કશ. પિત પ્રકોપ માફક કટુક, તેના કારણે અતિ અપ્રીતિજનક, મનથી અતી રુક્ષતાજનક, અશક્ય પ્રતિકારથી દુર્ભેદ, રૌદ્રાધ્યવસાય હેતુત્વથી રૌદ્ર, અતિશય, દુઃખરૂપ, દુર્લંધ્ય, અતિ અસહ્ય. આ પ્રમાણે પાંચમી પૃથ્વી સુધી જાણવું. છઠ્ઠી-સાતમી પૃથ્વીના નૈરયિકો ઘણાં મોટા કીડા વિકુર્વે છે, તે લાલ-કુંથુઆ જેવા - વજ્રમય મુખ વાળા હોય છે. તેનાથી એકબીજાના શરીરને આરોહીને ખાતા-ખાતાં શરીરમાં પ્રવેશીને - x - શરીરમાં સંચરીને વેદના ઉદીરે છે.

હવે ક્ષેત્ર સ્વભાવજન્ય વેદના કહે છે — રત્નપ્રભાના નૈરયિક શીત-ઉષ્ણ કે શીતોષ્ણ વેદના વેદે છે ? ગૌતમ ! તેઓ ઉષ્ણ વેદના વેદે છે. તે નારક શીતયોનિવાળા છે, યોનિસ્થાન સિવાય સર્વ ભૂમિ ખેરના અંગારાથી અધિક તપ્ત છે. તેથી તેઓ ઉષ્ણ વેદના વેદે છે, શીત વેદના નહીં શીતોષ્ણ વેદનાના તો મૂળથી અભાવ જ છે - શર્કરાપ્રભા અને વાલુકાપ્રભા આ પ્રમાણે જ કહેવી.

પંકપ્રભા નૈરયિકોની પૃચ્છા-ગૌતમ ! શીત અને ઉષ્ણ બંને વેદના વેદે છે. નરકાવાસના ભેદથી આમ કહ્યું. શીતોષ્ણ વેદના ન વેદે. તેમાં ઘણાં ઉષ્ણ વેદના વેદે છે, શીતયોનિત્વથી થોડાં શીત વેદના વેદે છે. આ પ્રમાણે ધૂમપ્રભામાં પણ કહેવું. વિશેષ એ - ઘણાં ઉષ્ણયોનિત્વથી તેઓ ઘણી શીત વેદના વેદે છે. અલ્પતર શીતયોનિત્વથી થોડાં ઉષ્ણ વેદનાને વેદે છે.

તમસ્પ્રભાના નૈરયિકોની પૃચ્છા - માત્ર શીત વેદના વેદે છે. કેમકે ત્યાં બધાં ઉષ્ણ યોનિક છે. યોનિ સ્થાનોને છોડીને બધું ક્ષેત્ર અત્યંત બરફની માફક ઠંડુ છે.

આ રીતે તમઃપ્રભા નૈરયિકોને પણ કહેવા. વિશેષ એ કે - પરમ શીત વેદનાને વેદે છે કેમકે છટ્ઠી કરતાં સાતમી પૃથ્વીની શીતવેદના અતિ પ્રબળ છે.

હવે ભવાનુભવ પ્રતિપાદના - રત્નપ્રભા નૈરયિકો કેવી નરકભવ વેદના વેદતા રહે છે ? ગૌતમ ! સર્વકાળ - ક્ષેત્ર સ્વભાવજન્ય મહાનિબિડ અંધકાર દર્શનથી ડરેલા અને શંકિત રહે છે, પરમાધાર્મિક દેવ તથા પરસ્પરોદીરિત દુઃખ સંઘાતથી નિત્ય ત્રસ્ત રહે છે. નિત્ય દુઃખાનુભવને કારણે ઉદ્વિગ્ન રહે છે નિત્ય ઉપદ્રવગ્રસ્તથી થોડી પણ શાતા પામતા નથી. તે સદા અશુભ-અશુભરૂપથી અનન્ય સદૃશ તથા અશુભરૂપથી નિરંતર ઉપચિત નરકભવને અનુભવે છે. અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

આ અધઃસપ્તમીમાં ક્રૂરકર્મી પુરુષો જ ઉપજે છે, બીજા નહીં. તે જણાવવા પાંચ પુરુષોના નામ કહ્યા છે. - x - તેઓ અતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અને ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગનો બંધ કરાવનારા ક્રૂરકર્મોને બાંધીને ઉત્પન્ન થાય છે. મનોદંડ-પ્રાણ હિંસાના અધ્યવસાયરૂપ. તેમના વડે કાળમાસે કાળ કરીને ઉત્પન્ન થયેલા — (૧) રામ - જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામ, (૨) છાતીસુત દાઢાદાલ, (૩) ઉપરિચર વસુરાજા - તે દેવતા અધિષ્ઠિત આકાશ સ્ફટિક સિંહાસને બેસતો. તે સિંહાસન અદૃશ્ય રહેતું. લોકમાં એવી પ્રસિદ્ધિ હતી કે — આ વસુરાજા સત્યવાદી છે, તે પ્રાણના ભોગે પણ જૂઠું ન બોલે. તેથી દેવતાકૃત પ્રાતિહાર્ય માફક ઉપરના આકાશમાં ચરે છે. તે કોઈ દિવસે હિંસ્રવેદાર્થ પ્રરૂપક પર્વતનો પક્ષ લઈને અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારદનો પક્ષ ન લઈને જૂઠું બોલતા, દેવતાએ સિંહાસનેથી તેને પાડી દીધો, તે રૌદ્રધ્યાનમાં આરૂઢ થઈ સાતમી નરકે ગયો.

સુભૂમ-આઠમો ચક્રવર્તી, કૌરવ્ય ગોત્ર ચુલનીપુત્ર બ્રહ્મદત્ત. આ પરશુરામ આદિ, અપ્રતિષ્ઠાન નરકે વેદના - x - વેદે છે.

હવે નરકમાં ઉષ્ણ વેદનાનું સ્વરૂપ - નરકોમાં નૈરયિક કેવી ઉષ્ણ વેદનાને અનુભવે છે ? જેમ કોઈ લુહારપુત્ર હોય, તે તરુણ વધતી ઉંમરવાળો હોય. - x - પ્રવર્દ્ધમાન વયવાળા આસન્ન મૃત્યુ ન હોય, કેમકે આસન્નમૃત્યુકને વિશિષ્ટ સામર્થ્ય ન સંભવે. તેથી વિશિષ્ટ સામર્થ્યના પ્રતિપાદનાર્થે બીજા વિશેષણો કહ્યા છે. બીજા કહે છે — જે દ્રવ્ય વિશિષ્ટ વર્ણાદિ ગુણયુક્ત અને અભિનવ હોય તે લોકમાં તરુણ કહેવાય. તેથી - x - તે લુહારપુત્ર અભિનવ અને વિશિષ્ટ વર્ણાદિ ગુણોપેત હોય. સામર્થ્યવાન્ હોય. યુગ - સુષમદુષ્ષમાદિ કાળવાળા તે યુગવાન્. કાલોપદ્રવ પણ સામર્થ્યવિઘ્ન હેતુ છે, તે જેને નથી તે. યૌવનસ્થ - કેમકે યુવાવસ્થામાં બલાતિશય હોય છે. અલ્પાતંક - સર્વથા અવિદ્યમાન જ્વરાદિ જેને છે તે. સ્થિરાગ્રહસ્ત. દૃઢ - અતિનિબિડ - x - ઘન-અતિશય - x - x - ચામડાની બેંત, મુદ્ગર, મુટ્ઠીના આઘાતથી ઘન અને પુષ્ટ બનેલ અવયવવાળો આંતર્ ઉત્સાહ વીર્યયુક્ત. તાલવૃક્ષના સમશ્રેણિક યુગલની જેવા અતિ સરલ અને પીવર બાહુ જેના છે તે. - -

- - લંઘન - અતિક્રમણ, પ્લવન્ - કંઈક પૃથુતર વિક્રમ ગતિ ગમન, જવન

- અતિ શીઘ્ર ગતિ, પ્રમર્દન - કઠીન વસ્તુનું પણ ચૂર્ણ કરવામાં સમર્થ. ક્યાંક વાયામણ શબ્દ પણ છે, તેનો અર્થ છે વ્યાયામકરણ. છેક - ૭૨-કલાપંડિત, દક્ષ - અવિલંબપણે કાર્ય કરનાર, પ્રષ્ઠ - વાચાકુશળ, કુસલ - સમ્યક્ ક્રિયા પરિજ્ઞાનવાન્, મેધાવી - પૂર્વાપર અનુસંધાન દક્ષ, તેથી ક્રિયામાં કૌશલ્યને પ્રાપ્ત. એક નાના પાણીના ઘડા સમાન લોહપિંડને લઈને તેને તપાવી - તપાવીને, ઘણ વડે કુટી-કુટીને - x - તે લોહપિંડને બહારથી અને અંદરથી ઠંડો કરે. લોઢાની સાણસી વડે પકડીને અસત્ ભાવ કલ્પનાથી અર્થાત્ આવું બન્યું નથી કે બનશે નહીં, તે પિંડને ઉષ્ણવેદના નરકમાં મૂકે. પછી ઉન્મેષ-નિમેષ કરે અર્થાત્ આંખના પલકારા માત્ર કાળમાં હું પાછો લઈ લઉં, એમ વિચારીને જુએ તેટલામાં ફૂટી જાય કે માખણની જેમ પીગળી જાય કે સવર્થા ભસ્મીભૂત થઈ જાય. - x - પણ ફરી ત્યાંથી કાઢી ન શકે, આટલી ઉષ્ણ વેદના ત્યાં હોય. આ જ અર્થને બીજા દૃષ્ટાંતથી કહે છે —

આ દૃષ્ટાંત વિવક્ષિત અર્થની પ્રતિપત્તિ અર્થે જાણવું. મદયુક્ત હાથી, અહીં માતંગ શબ્દ અંત્યજ અર્થમાં પણ સંભવે છે, તેથી તે શંકા નિવારણાર્થે કે વિવિધ દેશના શિષ્યોના અનુગ્રહાર્થે બે પર્યાયો કહે છે, દ્વિપઃ - બે મુખ વડે પીએ છે તે. કુંજર-ગહન વનમાં રતિ પામે છે તે. ૬૦ વર્ષનો જે છે તે. કારતક માસ સમયે. પ્રવચનમાં અષાઢ આદિ બબ્બે માસ પ્રમાણ કહેલ છે. તે મુજબ પહેલી પ્રાવૃટ્, બીજી વર્ષારાત્ર, ત્રીજી શરદ, ચોથી હેમંત, પાંચમી વસંત, છટ્ઠી ગ્રીષ્મ - x - તેમાં પ્રથમ શરત્કાલ તે કારતક - x - ચરમ નિદાઘકાળ - જેઠ માસ પર્યન્ત, તેમાં સૂર્યના કઠોર કિરણોના પ્રતાપથી અભિભૂત તેથી જ ઉષ્ણ સૂર્ય કિરણ વડે સર્વથા પ્રતપ્ત અંગપણે તૃષા વડે હણાયેલ. તેમાં પાણીને શોધવા સ્વેચ્છાથી ભમતાં કોઈક દવાગ્નિમાં જતાં દવાગ્નિજ્વાલાથી હણાયેલ, તેથી ક્યાંય પણ સ્વાસ્થ્ય ન પામતાં આકુળ થયેલ, ગળું સુકાતું હોય તેવો કે ક્ષીણ શરીરી, અસાધારણ તૃષા વેદના યુક્તતાથી શરીર અને મનથી દુર્બળ થયેલ, ગ્લાનિને પામેલ હોય.

એક મોટી પુષ્કરિણી હોય, કેવી ? ચાર ખૂણાવાળી, વિષમ અને ઉન્નતપણાં રહિત, સુખે ઉતરી શકાય તેવી કિનારાવાળી, નિમ્ન-નિમ્નતર ભાવરૂપે પણ ક્યાંક ખાડા-ક્યાંક ટેકરારૂપ નહીં, અતિશય યુક્ત ક્યારાવાળી, તળ સ્થાન ન દેખાતી, શીતલજળયુક્ત હોય, પાણીને ઢાંકતા પત્ર-બિસ-મૃણાલ યુક્ત, પદ્મિનીપત્ર યુક્ત, તથા ઘણાં ઉત્પલ-કુમુદ નલિનાદિના કેસરા વડે વિકસિત રૂપથી ઉપચિત હોય, તે કમળ-કુમુદાદિની રજ ભ્રમરો વડે ભોગવાતી હોય, સ્વરૂપથી તે પુષ્કરિણી સ્ફટિકવત્ શુદ્ધ હોય, આવતા મળતી રહિત હોય, પાણી વડે પૂર્ણ હોય, તેમાં અતિરેકપણાથી ભમતાં મત્સ્ય, કચ્છપાદિ હોય, અનેક પક્ષીગણ યુગલના અહીં-તહીં સ્વેચ્છા વડે પ્રવૃત્ત ઉન્નત્ત શબ્દ અને મધુર સ્વર વડે જે નાદિત હોય, તેને જોઈને તેમાં પ્રવેશ કરે. કરીને શરીરના દાહને તે હાથી પ્રકર્ષથી સર્વથા દૂર કરે, ક્ષુધાને શમાવે. કઈ રીતે ? નીકટના તટવર્તી શલ્લકી આદિ કિસલયના ભક્ષણ અને જળપાન થકી. જ્વરના

સંતાપને પણ શાંત કરે. એ પ્રમાણે સર્વ ભુખાદિ દોષ ચાલ્યા જતાં સુખ ભાવથી નિદ્રા પામે, સુખપ્રબોધા નિદ્રાને પામે, પ્રચલા પામે, ક્ષણ માત્ર નિદ્રા લાભથી અતિ સ્વસ્થ થાય...

- - स्मृतिं - પૂર્વાનુભૂત સ્મરણ, रति - તદવસ્થાની આસક્તિરૂપ, धृति - ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય, मति - સમ્યગ્ ઈહા-અપોહ રૂપ. આ બધાંને પામે છે. પછી शीत - બાહ્ય શરીર પ્રદેશના શીત ભાવથી, शीतीभूत - શરીરની અંદર પણ નિર્વૃત્તિરૂપ, પછી એકી ભાવથી જતા સાતા-આહ્લાદ, તત્પ્રધાન સૌખ્ય, પણ અભિમાન માત્ર જનિત આહ્લાદ નહીં. આ સાતાસૌખ્યની બહુલતાથી સ્વેચ્છાએ પરિભ્રમણ કરે. આ રીતે આ દૃષ્ટાંતની માફક હે ગૌતમ ! અસત્ ભાવ કલ્પનાથી - x - ઉષ્ણ વેદના નરકથી તે નૈરયિક અનંતર ઉદ્વર્તીને નીકળે, અહીં પ્રત્યક્ષ ઉપલભ્ય મનુષ્ય લોકના જે સ્થાનો છે. જેવા કે - ગોળ પકાવવાની ભટ્ઠી ઈત્યાદિ...

... પિષ્ટ પાચનક અગ્નિ ભેદથી આનું સ્વરૂપ કહે છે ... તે પણ અવિરુદ્ધ જ છે - તલનો અગ્નિ, તુષનો અગ્નિ ઈત્યાદિ. લોઢું ગાળવાની ભટ્ઠી, એ રીતે તાંબુ-ત્રપુષ્-શીશા આદિ ગાળવાની ભટ્ઠી જાણવી, ઇંટનો નિભાડો ઇત્યાદિ કે લોઢાની કોઠી, યંત્ર વાડચુલ્લી - શેરડી પીલવાનું યંત્ર, તેમાં જ્યાં ઈક્ષુરસ પકાવાય છે, આવા પ્રકારના જે સ્થાનો મનુષ્યલોકમાં છે કે જે અગ્નિના સંપર્કથી અતિ તપેલા છે, તે કેટલાંક લોહભટ્ઠી આદિ, કેટલાંક ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પણ સંભવે છે, તેથી વિશેષમાં કહે છે — સાક્ષાત્ અગ્નિ વર્ણ થયા, આ જ ઉપમાને સ્પષ્ટ કરે છે — વિકસિત પલાશપુષ્પ સમાન થાય, ઉલ્કા-મૂળ અગ્નિથી છુટી-છુટીને જે અગ્નિકણો પ્રસરે છે, તે ઉલ્કા કહેવાય છે. તેવી હજારો ઉલ્કાને મૂકતા, હજારો જ્વાલાને છોડતાં, હજારો અંગારાને વિખેરતા, અતિ જાજ્વલ્યમાન, સારી રીતે પ્રગટેલ અગ્નિ જેમાં છે, તેને જુએ છે. જોઈને તેમાં પ્રવેશે છે. પ્રવેશીને નરકની ઉષ્ણ વેદના જનિત બાહ્ય શરીરના પરિતાપને શાંત કરે છે. કેમકે નરકના ઉષ્ણ સ્પર્શાદિ, ભટ્ઠી આદિના ઉષ્ણસ્પર્શ કરતા અતીવ મંદ છે. એ રીતે તૃષા-ક્ષુધા-દાહાદિને શાંત કરે છે. તેમ થતાં નિદ્રા-પ્રચલાને પામીને, સ્મૃતિ-ધૃતિ-રતિને પામે છે. પછી શીત-શીતીભૂત થઈને નીકળતા ઘણી સાતાષામી વિચરે છે.

આમ કહી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે — શું ઉષ્ણ વેદનીય નરકોમાં આવા પ્રકારની ઉષ્ણવેદના હોય છે ? ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. ઉષ્ણ વેદનીય નરકોમાં જે ઉષ્ણ વેદના છે, તે આના કરતા ઘણી અનિષ્ટતર, અપ્રિયતર, અમનોજ્ઞતરાદિ વેદના વેદે છે.

હવે શીત વેદનીય નરકોમાં શીતવેદના સ્વરૂપ કહે છે — શીતવેદનીય નરકોમાં નૈરયિકો કેવી શીતવેદના અનુભવતા રહે છે ? જેમ કોઈ લુહારપુત્ર, તરુણ ઇત્યાદિ વિશેષણયુક્ત હોય ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. વિશેષમાં અહીં ઉત્કર્ષથી એક માસ કહેવો. તે લુહારપુત્ર, લોઢાના ઉષ્ણ પિંડને, અહીં उष्ण - બાહ્ય પ્રદેશ માત્ર અપેક્ષાથી કહે છે.

ઉષ્ણીભૂત - સર્વથા અગ્નિવર્ણરૂપ. લોઢાની સાણસી વડે પકડીને અસત્ભાવ પ્રસ્થાપનાથી શીતવેદનીય નરકોમાં ફેંકે. બાકી પૂર્વવત્ - તે આ રીતે - ''તેને પલકવારમાં પાછો લઈ લઈશ'' એમ વિચારે, તેટલામાં તેને ફૂટતો-પીગળતો-નષ્ટ થતો જુએ છે. પણ તેને અસ્ફૂટિત સ્વરૂપે બહાર કાઢવામાં સમર્થ થતો નથી યાવત્ સાતા સૌખ્યથી વિચરે છે.

આ ઉક્ત અધિકૃત્ દૃષ્ટાંત પ્રકારથી, ગૌતમ ! અસત્ભાવ પ્રસ્થાપનાથી શીત વેદનીય નરકોથી અનંતર ઉદ્વર્તીને, જે આ મનુષ્યલોકમાં સ્થાનો છે - જેમકે - હિમ, હિમપુંજ, હિમપટલ, હિમકૂટ. આ પર્યાય પદો છે. તે શીત-શીતપુંજ ઇત્યાદિને જુએ છે. જોઈને તેમાં પ્રવેશે. પ્રવેશીને નરકજનિત શીતત્વને દૂર કરે. પછી સુખાસિકા ભાવથી તૃષા, ક્ષુધા, જ્વર, નરક વેદનીય, નરકસંપર્કથી ઉત્પન્ન ઠંડીને પણ દૂર કરે. પછી આ દોષો દૂર થતાં અનુત્તર સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થતાં નિદ્રા-પ્રચલા પામે, સ્મૃતિ આદિ પામે. પછી નરકગત ઠંડી દૂર થવાથી બાહ્યપ્રદેશથી ઉષ્ણ, આંતરિક રીતે પણ ઠંડી દૂર થતાં ઉત્સાહ જન્મતાં, સુખે સંક્રમતો ઘણા સાતા-સુખથી વિચરે - x -

હવે નૈરયિકોની સ્થિતિ પ્રતિપાદન કરે છે —

● **સૂત્ર-૧૦૬,૧૦૭ :-**

[૧૦૬] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ સ્થિતિ કહેવી. યાવત્ અધઃસપ્તમી.

[૧૦૭] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા નૈરયિક અનંતર ઉદ્વર્તીને ક્યાં જાય છે ? ક્યાં ઉપજે છે ? શું નૈરયિકોમાં કે તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉપજે છે ? ઉદ્વર્તના કહેવી. જેમ વ્યુત્ક્રાંતિ પદમાં છે તેમ અહીં પણ અધઃસપ્તમી સુધી કહેવી.

● **વિવેચન-૧૦૬,૧૦૭ :-**

ભગવન્ ! રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિકોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી સાગરોપમ. એ રીતે શર્કરાપ્રભાના નૈરયિકોની જઘન્યથી સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સાગરોપમ. વાલુકાપ્રભા નૈરયિકોની જઘન્ય ત્રણ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમ. પંકપ્રભાના નૈરયિકોની જઘન્ય સાત સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી દશ ધૂમપ્રભાની જઘન્ય-દશ, ઉત્કૃષ્ટ-૧૭, તમઃપ્રભા નૈરયિકોની જઘન્ય-૧૭, ઉત્કૃષ્ટ-૨૨, તમસ્તમપ્રભાની જઘન્ય-૨૨, ઉત્કૃષ્ટ-૩૩-સાગરોપમ. ક્યાંક એવું કહે છે કે — ''જેમ પ્રજ્ઞાપનાના સ્થિતિપદમાં'' કહ્યું છે.

દરેક પ્રસ્તટનું સ્થિતિ પરિમાણ આ રીતે - રત્નપ્રભાના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ-૯૦,૦૦૦ વર્ષ. બીજા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય દશ લાખ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૯૦ લાખ વર્ષ. ત્રીજા પ્રસ્તટમાં ૯૦ લાખ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વ કોટી, *[આગળ-આગળની જઘન્યા સ્થિતિ, પૂર્વ-પૂર્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવત્ છે.]* ચોથા પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટી સાગરોપમનો $^{૨}/_{૧૦}$ ભાગ. છઠ્ઠા પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટી $^{3}/_{૧૦}$ સાગરોપમ, સાતમામાં

ઉત્કૃષ્ટી ૪/૧૦ આઠમામાં ઉત્કૃષ્ટ ૫/૧૦, નવમામાં ઉત્કૃષ્ટ ૬/૧૦, દશમામાં ઉત્કૃષ્ટ સાત દશાંશ, અગીયારમામાં ઉત્કૃષ્ટ ૮/૧૦, બારમામાં ઉત્કૃષ્ટ ૯/૧૦ તેરમામાં ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમ પૂર્ણ.

શર્કરાપ્રભાના પહેલાં પ્રસ્તટમાં જઘન્યા એક સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટી એક સાગરોપમ અને ૨/૧૧ સાગરોપમ છે. *[પ્રત્યેકની જઘન્ય સ્થિતિ પૂર્વ-પૂર્વની ઉત્કૃષ્ટ મુજબ સર્વત્ર જાણવી.]* બીજા પ્રસ્તટમાં એક પૂર્ણાંક છ અગિયારાંશ સાગરોપમ, ચોથા પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટી એક પૂર્ણાંક આઠ અગિયારાંશ સાગરોપમ. પાંચમા પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટ એક પૂર્ણાંક દશ અગિયારાંશ સાગરોપમ. છઠ્ઠામાં ઉત્કૃષ્ટી બે પૂર્ણાંક એક અગીયારાંશ સાગરોપમ, સાતમામાં ઉત્કૃષ્ટી બે પૂર્ણાંક ત્રણ અગિયારાંશ સાગરોપમ, આઠમામાં ઉત્કૃષ્ટી બે પૂર્ણાંક પાંચ અગિયારાંશ સાગરોપમ, નવમામાં ઉત્કૃષ્ટી બે પૂર્ણાંક સાત અગિયારાંશ સાગરોપમ, દશમામાં ઉત્કૃષ્ટી બે પૂર્ણાંક નવ અગિયારાંશ સાગરોપમ, અગિયારમાં પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમ છે.

વાલુકાપ્રભામાં પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્યા સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમ અને ચાર નવમાંશ [૩-૪/૯] સાગરોપમ છે. *[પછી પછીની જઘન્યસ્થિતિ પૂર્વ-પૂર્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મુજબ જાણવી.]* બીજા પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ ૩-૮/૯ સાગરોપમ છે. ત્રીજામાં ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ ૪-૩/૯ સાગરોપમ છે. ચોથામાં ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ ૪-૭/૯ સાગરોપમ છે. પાંચમામાં ઉત્કૃષ્ટી ૫-૨/૯ સાગરોપમ છે. છઠ્ઠામાં ઉત્કૃષ્ટી ૫-૬/૯ સાગરોપમ છે. સાતમામાં ઉત્કૃષ્ટી ૬-૧/૯ સાગરોપમ. આઠમામાં ઉત્કૃષ્ટી ૬-૫/૯ સાગરોપમ, નવમા પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પરિપૂર્ણ સાત સાગરોપમ છે. અર્થાત્ અહીં ત્રણ સાગરોપમમાં પ્રતિ પ્રસ્તટે ક્રમથી ચાર સાગરોપમના નવ ભાગ [૪/૯] વધારવાથી યથોક્ત પરિમાણ આવે છે.

પંકપ્રભામાં પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્યા સ્થિતિ સાત સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટી સાત સાગરોપમ અને ત્રણ સાગરોપમના સાત ભાગ [૭-૩/૭] છે. બીજામાં ઉત્કૃષ્ટી ૭-૬/૭ સાગરોપમ. ત્રીજામાં ઉત્કૃષ્ટી ૮-૨/૭ સાગરોપમ, ચોથામાં ઉત્કૃષ્ટ ૮-૫/૭ સાગરોપમ. પાંચમામાં ઉત્કૃષ્ટી ૯-૧/૭ સાગરોપમ. છઠ્ઠામાં ઉત્કૃષ્ટ ૯-૪/૭ સાગરોપમ, સાતમાં પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ પરિપૂર્ણ દશ સાગરોપમ છે. અહીં પણ સાત સાગરોપમમાં ૩/૭ સાગરોપમ પ્રત્યેક પ્રસ્તટમાં વધારતા યથોક્ત પરિમાણ આવે છે.

ધૂમપ્રભાના પહેલાં પ્રસ્તટમાં જઘન્યા સ્થિતિ દશ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ ૧૧-૨/૫ સાગરોપમ છે. બીજામાં ઉત્કૃષ્ટ ૧૨-૪/૫ સાગરોપમ, ત્રીજામાં ઉત્કૃષ્ટ ૧૪-૧/૫ સાગરોપમ, ચોથામાં ઉત્કૃષ્ટ - ૧૫-૩/૫ સાગરોપમ, પાંચમાં પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭-સાગરોપમ છે. અહીં પણ દશ સાગરોપમની ઉપર પ્રત્યેક પ્રસ્તટમાં ક્રમથી ૧-૨/૫ સાગરોપમ વધારતા આ પ્રમાણ આવે.

તમઃપ્રભામાં પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્યા સ્થિતિ-૧૭ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૮-

૨/૩ સાગરોપમ છે. બીજામાં ઉત્કૃષ્ટી ૨૦-૧/૩ સાગરોપમ છે. ત્રીજામાં ઉત્કૃષ્ટી ૨૨-સાગરોપમ છે. અહીં તાત્પર્ય આ છે - ૧૭ સાગરોપમની ઉપર પ્રતિ પ્રસ્તટે ક્રમથી ૧-૨/૩ ભાગ વધારતા યથોક્ત પરિમાણ થાય છે.

સાતમી પૃથ્વીમાં એક જ પ્રસ્તટ હોય છે.

નૈરયિકોનું ઉદ્વર્તન હવે કહે છે — રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો અનંતર ઉદ્વર્તીને ક્યાં જાય છે ? જેમ પ્રજ્ઞાપનાના વ્યુત્ક્રાંતિ પદમાં કહ્યું છે, તેમ તમસ્તમા સુધી જાણવું. સંક્ષેપાર્થ આ પ્રમાણે - રત્નાપ્રભાથી તમસ્તમાના નૈરયિકો અનંતર ઉદ્વર્તીને નૈરયિક-દેવ-એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિય-સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય-અસંખ્યાત વર્ષાયુ વર્જીને બાકીના તિર્યંચ-મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સાતમી પૃથ્વી નૈરયિકો ઉદ્વર્તીને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોમાં જ ઉપજે છે, બીજામાં નહીં. - - હવે નરકોમાં સ્પર્શ સ્વરૂપ કહે છે —

● સૂત્ર-૧૦૮ થી ૧૧૬ :-

[૧૦૮] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક કેવા પૃથ્વી સ્પર્શને અનુભવતા વિચરે છે ? ગૌતમ ! અનિષ્ટ યાવત્ અમણામ. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક કેવા જળ સ્પર્શ અનુભવતા વિચરે છે ? ગૌતમ ! અનિષ્ટ યાવત્ અમણામ. એ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી જાણવું યાવત્ વનસ્પતિ સ્પર્શ સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી, બીજી પૃથ્વી અપેક્ષાએ બાહલ્યમાં મોટી અને સર્વાંતોમાં સૌથી નાની છે ? હા, ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી, બીજી પૃથ્વીની અપેક્ષાએ યાવત્ સૌથી નાની છે.

ભગવન્ ! બીજી પૃથ્વી, ત્રીજી પૃથ્વીની અપેક્ષાથી યાવત્ સર્વાંતથી સૌથી ક્ષુદ્ર છે, આ આલાવાથી યાવત્ છઠ્ઠી પૃથ્વી અધઃસપ્તમી પૃથ્વીની અપેક્ષાએ સર્વાંતથી સૌથી નાની છે.

[૧૦૯] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના નરકાવાસોના અંતવર્તી પ્રદેશોમાં જે પૃથ્વી યાવત્ વનસ્પતિકાયિક જીવ છે, તે મહાકર્મી-મહાક્રિયાવાળા - મહાઆસ્રવ-વાળા - મહાવેદનાવાળા છે શું ? હા, ગૌતમ ! તેમ જ છે, આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

[૧૧૦] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભાના ૩૦ લાખ નરકાવાસોમાં એક એક નરકાવાસમાં બધાં પ્રાણો, બધાં ભૂતો, બધાં જીવો, બધાં સત્વો પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિકપણે અને નૈરયિકપણે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે શું ? હા, ગૌતમ ! અનેકવાર કે અનંતવાર, એ પ્રમાણે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી કહેવું. વિશેષ એ કે - જેને જેટલા નરકાવાસ છે, તેનો ઉલ્લેખ કરવો.

[૦ આ ઉદ્દેશામાં આટલા વિષયો પ્રતિપાદિત થયા.]

[૧૧૧] પૃથ્વીની સંખ્યા, કેટલા ક્ષેત્રમાં અવગાહિત છે ?, નરકનું સંસ્થાન, બાહલ્ય, વિષ્કંભ, પરિક્ષેપ, વર્ણ, ગંધ અને સ્પર્શ... [૧૧૨] નરકોની વિસ્તીર્ણતા બતાવવા દેવની ઉપમા, જીવ અને પુદ્‌ગલોની તેમાં વ્યુત્ક્રાંતિ, શાશ્વતાદિ પ્રરૂપણા... [૧૧૩] ઉપપાત, પરિમાણ, અપહાર, ઉચ્ચત્વ, સંઘયણ, સંસ્થાન, વર્ણ-ગંધ-સ્પર્શ, ઉચ્છ્‌વાસ, આહાર... [૧૧૪] લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સમુદ્‌ઘાત, ક્ષુધા, તૃષા, વિકુર્વણા, વેદના, ભય... [૧૧૫] પાંચ મહાપુરુષોનો ઉપપાત, બે પ્રકારની વેદના, ઉદ્વર્તના, પૃથ્વીનો સ્પર્શ, સર્વે જીવોનો ઉપપાત. [૧૧૬] આ સંગ્રહણી ગાથાઓ છે.

● વિવેચન-૧૦૮ થી ૧૧૬ :-

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક કેવો સ્પર્શ અનુભવતા વિચરે છે ? ગૌતમ ! અનિષ્ટ, અકાંત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ, અમણામ. તેનો અર્થ પૂર્વવત્. તમસ્તમા સુધી આમ કહેવું. આ રીતે અપ્, તેઉ, વાયુ, વનસ્પતિના સ્પર્શ સૂત્રો પણ કહેવા. વિશેષ એ કે — તેઉ સ્પર્શ - ઉષ્ણ રૂપતા પરિણત નરકકુડી આદિ સ્પર્શ અથવા બીજા દ્વારા ઉદરિત વૈક્રિયરૂપ જાણવી. પણ સાક્ષાત્ બાદર અગ્નિકાયનો સ્પર્શ, તેમાં અસંભવ છે. - - - રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૩૦ લાખ નરકાવાસમાં પ્રત્યેક નરકાવાસમાં બધાં પ્રાણો - બેઈન્દ્રિયો, બધાં ભૂતો-વનસ્પતિકાયિક, બધાં સત્વો - પૃથ્વી આદિ, બધાં જીવો-પંચેન્દ્રિયો.

પૂર્વે પૃથ્વી-અપ્-વાયુ-વનસ્પતિ-નૈરયિકપણે ઉત્પન્ન થયા છે શું ? હા. ગૌતમ ! સંસારના અનાદિત્વથી અનેકવાર કે અનંતવાર થયા છે - આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

[વૃત્તિકારશ્રીએ નોંધેલ સૂત્ર, સૂત્રાર્થમાં કહેવાઈ ગયું છે.]

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નરકાવાસ પર્યતવર્તી પ્રદેશોમાં બાદર પૃથ્વીકાયિક-અપ્-વાયુ-વનસ્પતિકાયિક જીવો મહાકર્મતર-ઘણાં જ અસાતાવેદનીય કર્મોવાળા, અતિશય મહાકર્મી છે. મહાકર્મી કઈ રીતે ? મહાકિરિયતર છે - પ્રાણાતિપાતિદિક, પૂર્વ જન્મમાં તે ભવમાં તે અધ્યવસાયની અનિવૃત્તિ જેને છે તે મહાક્રિયા, તેનું અતિશયપણું. - x - મહાક્રિયાવાળા છે માટે મહાકર્મવાળા છે. મહાક્રિયતરત્વમ્ કઈ રીતે ? મહાશ્રવતર. મોટા પાપ ઉપાદાનના હેતુઓ આરંભાદિ, જેમાં છે તે મહાશ્રવા. જે કારણે મહાકર્મી છે, તે જ કારણે મહાવેદનાવાળા છો. કેમકે નરકમાં ક્ષેત્રજ-સ્વભાવજ વેદના ઘણી દુઃસહ હોય છે. ભગવંતે કહ્યું — હા છે.

બધી નરકમાં આમ કહેવું.

હવે ઉદ્દેશકાર્ય સંગ્રહણી ગાથા કહે છે. તેની અક્ષર ગમનિકા - પૃથ્વી. ભગવન્ ! પૃથ્વી કેટલી કહી છે ? ઓગાહિત્તાનરગા. જે પૃથ્વીમાં જે અવગાહ અને જેવી નરકો છે તે. જેમકે - ભગવન્ ! આ ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન રત્નપ્રભા પૃથ્વી બાહલ્યથી ઉપર કેટલી અવગાહે છે, ઈત્યાદિ. પછી નરકોનું સંસ્થાન, પછી બાહલ્ય,

પછી વિષ્કંભ-પરિક્ષેપ, પછી વર્ણ-ગંધ-સ્પર્શ, દેવ વડે નરકની મોટાઈની ઉપમા, પછી જીવો અને પુદ્‌ગલોની તે નરકમાં વ્યુત્ક્રાંતિ, તથા શાશ્વતા-અશાશ્વતા નરકો કહેવા. પછી ઉપપાત કહેવો. તે આ રીતે - ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ક્યાંથી આવીને ઉપજે છે ? ઈત્યાદિ.

પછી પરિમાણ, અપહાર, ઉચ્ચત્વ, સંહનન, સંસ્થાન, પછી વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ, ઉચ્છ્‌વાસ, આહાર, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સમુદ્‌ઘાત, ભુખ-તરસ, વિકુર્વણા, વેદના, ભય, પાંચ પુરુષોનો અધઃસપ્તમીમાં ઉપપાત, ઔપમ્ય વેદના, સ્થિતિ કથન, ઉદ્વર્તના, સ્પર્શ, સર્વ જીવોનો ઉપપાત કહ્યો છે.

o — x — x — x — x — x — o

❀ પ્રતિપત્તિ-૩-નૈરયિક ઉદ્દેશક-૩ ❀

-- x -- x -- x -- x -- x --

૦ નરકોદ્દેશક-૨-સમાપ્ત થયો. હવે ત્રીજો આરંભે છે —

● **સૂત્ર-૧૧૭ થી ૧૨૯ :-**

[૧૧૭] ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક કેવા પ્રકારના પુદ્ગલ પરિણામોને અનુભવતા વિચરે છે ? ગૌતમ ! અનિષ્ટ યાવત્ અમણામ. એ રીતે અધઃસપ્તમી સુધી જાણવું.

[૧૧૮] આ સાતમી પૃથ્વીમાં પ્રાયઃ નરવૃષભ, વાસુદેવ, જલચર, માંડલિક, રાજા અને મહારંભી ગૃહસ્થ ઉત્પન્ન થાય છે.

[૧૧૯] નારકોમાં અંતર્મુહૂર્ત્ત, તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત, દેવોમાં અર્દ્ધમાસ ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વણા કાળ કહ્યો છે.

[૧૨૦] જે પુદ્ગલ અનિષ્ટ છે, તે નિયમા તેઓ આહાર કરે છે તેમનું સંસ્થાન નિયમા જઘન્ય અને હુંડ જાણવું.

[૧૨૧] બધાં નૈરયિકોની વિકુર્વણા અશુભ જ હોય છે. વૈક્રિય શરીર પણ અસંહનનયુક્ત અને હુંડ સંસ્થાન હોય છે.

[૧૨૨] સર્વે નરક પૃથ્વીઓમાં અને કોઈપણ સ્થિતિવાળા નૈરયિકનો જન્મ અને નરકભવ અશાતાવાળો અને દુઃખમય હોય છે.

[૧૨૩] નૈરયિક જીવમાં કોઈ જીવ ઉપપાત સમયે, પૂર્વ સાંગતિક દેવના નિમિત્તે, કોઈ શુભ અધ્યવસાયથી અથવા કર્માનુભાવથી સાતાનું વેદન કરે છે.

[૧૨૪] સેંકડો વેદનાથી અવગાઢ હોવાથી દુઃખોથી વ્યાપ્ત નારક ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ યોજન ઉછળે છે.

[૧૨૫] રાત-દિન દુઃખોથી પચતા નૈરયિકોને નરકમાં પલક ઝપકાવવા માત્ર કાળ પણ સુખ નથી, સદા દુઃખી જ રહે છે.

[૧૨૬] તૈજસ-કાર્મણ શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને અપર્યાપ્તા જીવો દ્વારા મૂકાતા શરીર હજારો ખંડોમાં ખંડિત થઈ વિખરાય છે.

[૧૨૭] નરકોમાં નૈરયિકોને અતિશીત-અતિઉષ્ણ-અતિતૃષા, અતિભુખ, અતિભય અને સેંકડો દુઃખ નિરંતર રહે છે.

[૧૨૮] આ ગાથાઓમાં ભિન્ન મુહૂર્ત્તો, પુદ્ગલ, અશુભ, અસાતા, ઉપપાત, ઉત્પાત, અક્ષી, શરીરનું વર્ણન છે.

[૧૨૯] તે આ નૈરયિકોનું વર્ણન થયું.

● **વિવેચન-૧૧૭ થી ૧૨૯ :-**

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકો આહારાદિ પુદ્ગલ વિપાકને પ્રત્યેકને વેદતા વિચરે છે ? ગૌતમ ! અનિષ્ટ આદિ. આ પ્રમાણે અધઃસપ્તમી સુધી કહેવું. એ રીતે વેદના-લેશ્યા-નામ-ગોત્ર-અરતિ-ભય-શોક-ક્ષુધા-તૃષા-વ્યાધિ-ઉચ્છ્વાસ-અનુતાપ-

ક્રોધ આદિ, આહારાદિ સંજ્ઞા સૂત્રો કહેવા. આ વિષયોને જણાવતી સંગ્રહણી ગાથાઓ વૃત્તિકારે મૂકી છે. હવે સાતમી નરકે જનારને બતાવે છે —

આ પરિગ્રહ સંજ્ઞા પરિણામ કથનમાં છેલ્લું સૂત્ર, સાતમી નરક પૃથ્વી વિષયક છે, પછી આ ગાથા છે, તેથી અધઃસપ્તમી પૃથ્વી લીધી છે. તેમાં - x - બહુલતાથી નર વૃષભો, વાસુદેવો, તંદુલ મત્સ્યાદિ જલચરો, વસુ આદિ માંડલિકો, સુભૂમાદિ ચક્રવર્તી, કાલસૌરિકાદિ મહારંભી ગૃહસ્થીઓ જાય છે.

હવે નરકના પ્રસ્તાવથી તિર્યંચાદિનો ઉત્તર વૈક્રિય અવસ્થાનકાળ કહે છે — ભિન્ન - ખંડ મુહૂર્ત્ત તે અંતર્મુહૂર્ત્ત. નરકોમાં તે ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વણા સ્થિતિકાળ છે, તિર્યંચ-મનુષ્યમાં ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત છે. દેવોમાં અર્ધમાસ કહેલ છે. આ કાળ તીર્થંકરાદિએ કહેલ છે.

હવે નરકમાં આહારાદિ સ્વરૂપ કહે છે — જે અનિષ્ટ પુદ્ગલો છે, તે નિયમથી તેમનો આહાર થાય છે. તેમનું સંસ્થાન હુંડ છે. હુંડ પણ જઘન્ય, અતિ નિકૃષ્ટ, અનિષ્ટ જાણવું. આ ભવધારણીય શરીરને આશ્રીને જાણવું. ઉત્તર વૈક્રિય સંસ્થાન હવે કહેવાશે.

હવે વિકુર્વણા સ્વરૂપ કહે છે — બધાં નૈરયિકોની વિકુર્વણા નિશ્ચિત્ત અશુભ છે. “હું શુભ વિકુર્વણા કરીશ” એમ તે વિચારે, તો પણ તથાવિધ પ્રતિકૂલ કર્મોદયથી તેમને અશુભ વિકુર્વણા થાય છે. તેમનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર પણ અસ્થિના અભાવે અસંહનની - x - તથા હુંડ સંસ્થાન જ હોય કેમકે હુંડ સંસ્થાન નામે ભવ પ્રત્યય ઉદય હોય છે.

કોઈ જીવ રત્નપ્રભાથી તમસ્તમા પર્યન્ત બધામાં જઘન્યાદિ રૂપોમાં અસાતા ઉદય યુક્ત હોય. ઉત્પત્તિકાળે પણ પૂર્વભવ મરણકાલાનુભૂત મહાદુઃખાનુવૃત્તિથી તેમ કહ્યું. ઉત્પત્તિ પછી પણ અસાતોદય યુક્ત જ સર્વે પણ નિરયભવ છે. જન્મીને લેશમાત્ર પણ સુખને પામે છે. તો પછી ક્યારેક તેમાં સાતાનો ઉદય કઈ રીતે થાય ? તે કહે છે — ઉપપાત કાળે કોઈક સાતા વેદનીય કર્મોદય વેદે છે. જે કોઈ પૂર્વભવમાં દાહ-છેદાદિ વિના સહજ રૂપે મૃત્યુ પામીને અધિક સંક્લિષ્ટ પરિણામી ન હોય, ત્યારે તેને પૂર્વભવમાં બાંધેલ આધિરૂપ દુઃખ કે ક્ષેત્ર સ્વભાવજા પીડા ન હોય, પરમાધામીકૃત્ કે પરસ્પરોદીરિત વેદના ન હોય. એ રીતે દુઃખ અભાવે સાતાને વેદે છે.

કોઈ જીવ દેવ પ્રભાવથી સાતા વેદે છે. જેમ - કૃષ્ણવાસુદેવની વેદનાના ઉપશમન માટે બલદેવ નરકમાં ગયેલા. આ રીતે પૂર્વસાંગતિક દેવના પ્રભાવથી થોડા સમય માટે નૈરયિક સાતાને અનુભવે છે પછી તો નિયમા ક્ષેત્ર સ્વભાવજા અન્ય-અન્ય વેદના તેમને થાય છે.

અધ્યવસાન નિમિત્તે સમ્યક્ત્વ ઉત્પાદ કાળે કે પછી ક્યારેક તથાવિધ વિશિષ્ટ શુભ અધ્યવસાય નિમિત્તે કોઈ નૈરયિક બાહ્ય ક્ષેત્ર-સ્વભાવજા વેદના છતાં સાતોદય અનુભવે. સમ્યક્ત્વોત્પાદ કાળે પણ મહા પ્રમોદ ઉપજે છે. પછી પણ ક્યારેક

તીર્થંકરાગુણાનુમોદન અનુગત વિશિષ્ટ ભાવના ભાવતા સાતોદય હોઈ શકે. અથવા કર્માનુભાવ-બાહ્ય-તીર્થંકરજન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન, નિર્વાણ કલ્યાણકાદિ નિમિત્તે તથાવિધ સાતા વેદનીય કર્મના વિપાકોદય નિમિત્તે નૈરયિક સાતોદય પામે. આ વ્યાખ્યાન અનાર્ષ નથી. વસુદેવચરિત્રમાં પણ કહ્યું છે.

આ નૈરયિકો કુંભિ આદિમાં પકાવાતા, ભાલાથી ભેદાતા ભય અને ત્રાસથી ઉંચે ઉછળે છે. - x - જઘન્યથી એક કોસ, ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ યોજન ઉછળે છે, એવો પણ પાઠ છે. નૈરયિકોને - x - ઉષ્ણ કે શીત વેદનાથી રાત-દિન પકાવાતા ક્ષણ માત્ર પણ સુખ ન પામે. માત્ર દુઃખ જ પામે.

નૈરયિકોના વૈક્રિય શરીરના પુદ્‌ગલો, તે જીવો શરીર છોડે ત્યારે હજારો ખંડોમાં છિન્ન ભિન્ન થઈને વિખેરાઈ જાય છે. - x - x - x -

ઉક્ત દશ ગાથા પછી - x - x - પૂર્વોક્ત બધી ગાથામાં કહેલ બાબતોનું સંકલન કરેલ છે, જે સૂત્રાર્થમાં કહેલ છે.

મુનિ દીપરત્નસાગર દ્વારા કરાયેલ
પ્રતિપત્તિ-૩-નરકોદ્દેશકનો ટીકાસહિત અનુવાદ પૂર્ણ

॥ પ્રતિપત્તિ-૩, તિર્યંચ અધિકાર ॥

-- o -- o -- o -- o -- o --

૦ નારકાધિકાર કહ્યો. હવે તિર્યંચાધિકાર કહે છે —

પ્રતિપત્તિ-૩-તિર્યંચ ઉદ્દેશો-૧

-- x -- x -- x -- x -- x --

● **સૂત્ર-૧૩૦ :-**

તે તિર્યંચયોનિક શું છે ? તે પાંચ ભેદે છે - એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક, બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિય-ચઉરિન્દ્રિય-પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક.

તે એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? પાંચ ભેદે છે, તે આ - પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક.

તે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - સૂક્ષ્મ અને બાદર પૃથ્વી૦ એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક છે. તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વી૦ શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ૦ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ૦ તે સૂક્ષ્મ કહ્યા. તે બાદર પૃથ્વી૦ શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - પર્યાપ્ત બાદર૦ અપર્યાપ્ત બાદર૦ તે બાદર પૃથ્વી૦ એકે૦ કહ્યા.

તે અપ્‌કાયિક એકેન્દ્રિય૦ શું છે ? બે ભેદે છે. એ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકવત્ કહેવું. એ રીતે વાયુકાયિક૦ યાવત્ વનસ્પતિકાયિકના ભેદો કહેવા. તે વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક કહ્યા.

તે બેઈન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક બેઈન્દ્રિય૦ એ રીતે ચઉરિન્દ્રિય સુધી કહેવું.

તે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? ત્રણ ભેદે છે, તે આ — જલચર૦, સ્થલચર૦ અને ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકો.

તે જલચર પંચે૦ શું છે ? બે ભેદે છે - સંમૂર્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક અને ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક જલચર૦. તે સંમૂર્છિમ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? બે ભેદે છે. તે આ - પર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ૦ અપર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ૦ તે સંમૂર્છિમ૦ કહ્યા.

તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - પર્યાપ્ત ગર્ભજ૦ અપર્યાપ્તગર્ભજ૦ તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક જલચર૦ કહ્યા. તે આ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કહ્યા.

તે આ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક શું છે ? બે ભેદે છે. તે આ - ચતુષ્પદ૦ અને પરિસર્પ સ્થલચર પંચે૦ તિર્યંચ.

તે ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય શું છે ? ચતુષ્પદ૦ બે ભેદે છે, તે આ - સંમૂર્છિમ૦ અને ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક. જલચરોની માફક તેમજ ચાર ભેદો કહેવા. તે આ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય

તિર્યંચ કહ્યા.

તે પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - ઉરગ પરિસર્પ૦ અને ભુજગ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક. તે ઉરગ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - જલચર૦ ની માફક ચાર ભેદો કહેવા. આ રીતે ભુજગ પરિસર્પને પણ કહેવા. તે ભુજગ પરિસર્પ કહ્યા. તે સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક કહ્યા.

તે ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક શું છે ? બે ભેદે છે - સંમૂર્છિમ૦ અને ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક. તે સંમૂર્છિમ ખેચર૦ શું છે ? બે ભેદે છે, તે આ - પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા સંમૂર્છિમ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક. એ પ્રમાણે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક પણ જાણવા યાવત્ પર્યાપ્ત ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક યાવત્ અપર્યાપ્ત ગર્ભ૦

ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોનો યોનિસંગ્રહ, ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે છે, તે આ — અંડજ, પોતજ, સંમૂર્છિમ. અંડજ ત્રણ ભેદે છે — સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક. પોતજ ત્રણ ભેદે છે — સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક. તેમાં જે સંમૂર્છિમો છે, તે બધાં નપુંસકો છે.

● વિવેચન-૧૩૦ :-

તે તિર્યંચયોનિકો કેટલા ભેદે છે ? પાંચ ભેદે છે. એકેન્દ્રિય ઇત્યાદિ સૂત્ર પ્રાયઃ સુગમ છે. - x - અહીં અક્ષર સંસ્કાર માત્ર કરીએ છીએ — એકેન્દ્રિય યાવત્ પંચેન્દ્રિય. તે એકેન્દ્રિયો કેટલા ભેદે છે ? પાંચ ભેદે — પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક. પૃથ્વીકાયિકો બે ભેદે — સૂક્ષ્મ અને બાદર. સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિકો બે ભેદે — પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક. બાદર પૃથ્વીકાયિકો પણ બે ભેદે — પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક. આ રીતે વનસ્પતિકાયિક સુધી કહેવું. તે બેઇન્દ્રિયો કેટલા ભેદે છે ? બે ભેદે છે — પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા. આ પ્રમાણે તેઈન્દ્રિય-ચઉરિન્દ્રિય પણ છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકો ત્રણ ભેદે — જલચર, સ્થલચર, ખેચર. જલચરો બે ભેદે — સંમૂર્છિમ અને ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક. સંમૂર્છિમો બે ભેદે છે — પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક. ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક બે ભેદે છે — પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક. એ પ્રમાણે ચતુષ્પદ, ઉરઃપરિસર્પ, ભુજ-પરિસર્પ અને પક્ષીઓ પ્રત્યેક ચાર પ્રકારે કહેવા.

હવે પક્ષીના બીજા પ્રકારે ભેદ પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે — ભગવન્ ! પક્ષીનો કેટલા પ્રકારે યોનિનો સંગ્રહ - યોનિને ઉપલક્ષીને ગ્રહણ કહ્યું છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે — મયૂરાદિ અંડજ, વાગુલી આદિ પોતજ, ખંજરીટાદિ સંમૂર્છિમ. અંડજ અને પોતજ ત્રણ-ત્રણ ભેદે છે — સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક. સંમૂર્છિમ બધાં નપુંસક છે, કેમકે તેમને તે વેદ જ હોય.

● સૂત્ર-૧૩૧ :-

ભગવન્ ! આ જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? ગૌતમ ! છ લેશ્યાઓ,

તે આ — કૃષ્ણ યાવત્ શુક્લ લેશ્યા. ભગવન્ ! તે જીવો શું સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ છે ? ગૌતમ ! તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ છે, સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ છે, ભગવન્ ! તે જીવો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની છે ? ગૌતમ ! જ્ઞાની પણ છે, અજ્ઞાની પણ છે. ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનાએ છે.

ભગવન્ ! તે જીવો મનોયોગી - વચનયોગી - કાયયોગી છે ? ગૌતમ ! ત્રણે પણ છે. ભગવન્ ! તે જીવો સાકારોપયુક્ત છે કે અનાકારોપયુક્ત ? ગૌતમ ! સાકાર-અનાકાર બંને ઉપયુક્ત છે. ભગવન્ ! તે જીવો ક્યાંથી આવીને ઉપજે છે ? નૈરયિકથી કે તિર્યંચયોનિકથી આવીને ઉપજે ? ગૌતમ ! અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક, અકર્મભૂમક, અંતર્દ્વીપકને વર્જીને ઉપજે છે. ભગવન્ ! તે જીવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ.

ભગવન્ ! તે જીવોને કેટલા સમુદ્ઘાતો કહ્યા છે ? ગૌતમ ! પાંચ સમુદ્ઘાતો. તે આ - વેદના યાવત્ તૈજસ સમુદ્ઘાત. ભગવન્ ! તે જીવો મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈ મરે છે કે અસમવહત થઈ મરે છે ? ગૌતમ ! બંને રીતે મરે છે.

ભગવન્ ! તે જીવો અનંતર ઉદ્વર્તીને ક્યા જાય છે ? ક્યા ઉપજે છે ? શું નૈરયિકોમાં ઉપજે છે કે તિર્યંચયોનિકોમાં ? ગૌતમ ! એ પ્રમાણે ઉદ્વર્તના કહેવી જેમ વ્યુત્ક્રાંતિપદમાં કહી છે.

ભગવન્ ! તે જીવોની કેટલી લાખ જાતિ કુલ કોડી યોનિ પ્રમુખ કહ્યા છે ? ગૌતમ ! બાર લાખ જાતિકુલ કોડી પ્રમુખ છે.

ભગવન્ ! ભુજગ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોનો કેટલા ભેદે યોનિસંગ્રહ કહ્યો છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે છે, તે આ — અંડજ, પોતજ, સંમૂર્છિમ. એ પ્રમાણે ખેચરોમાં કહ્યા મુજબ અહીં કહેવું. વિશેષ એ કે - સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી. ઉદ્વર્તીને બે નરક સુધી જાય છે. તેની નવ લાખ જાતિ કુલ કોડી કહી છે, બાકી પૂર્વવત્. ઉરગ પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકની પૃચ્છા. ભુજગ પરિસર્પવત્ કહેવું. વિશેષ એ — સ્થિતિ, જઘન્ય અંતર્ મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડી. ઉદ્વર્તીને પાંચમી પૃથ્વી સુધી જાય. તેમની દશ લાખ જાતિ કુલ કોડી છે. ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ૦ પૃચ્છા ગૌતમ ! તે બે ભેદે છે — જરાયુજ [પોતજ] અને સંમૂર્છિમ. તે જરાયુજ શું છે ? ત્રણ ભેદે છે — સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક. સંમૂર્છિમો નપુંસક છે.

ભગવન્ ! તે જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? બાકીનું પક્ષીની માફક કહેવું. વિશેષ એ કે — સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ, ઉદ્વર્તીને ચોથી નરક સુધી જાય છે. દશ લાખ જાતિકુલ કોડી છે. જલચર

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોની પૃચ્છા. ભુજગ પરિસર્પ મુજબ કહેવું. વિશેષ એ - ઉદ્વર્તીને અધઃસપ્તમી નરક સુધી જાય. સાડા બાર લાખ કુલ કોડી યોનિ પ્રમુખ૦ યાવત્ કહી છે.

ભગવન્ ! ચતુરિન્દ્રિયની કેટલી જાતિ કુલ કોડી યોનિ પ્રમુખ કહી છે ? ગૌતમ ! નવ લાખ જાતિ કુલ કોડી પ્રમુખ યાવત્ કહી છે. તેઈન્દ્રિયોની પૃચ્છા. ગૌતમ ! આઠ લાખ જાતિ કુલ૦ યાવત્ કહી છે. ભગવન્ ! બેઈન્દ્રિયોની ? ગૌતમ ! સાત લાખ જાતિ કુલ કોડી પ્રમુખ.

● વિવેચન-૧૩૧ :-

ભગવન્ ! પક્ષીઓને કેટલી લેશ્યા છે ? ગૌતમ ! છ - કૃષ્ણ યાવત્ શુક્લ લેશ્યા. પરિણામના સંભવથી તેમને દ્રવ્ય કે ભાવથી બધી લેશ્યા છે. તે જીવોની દૃષ્ટિ સમ્યક્ - મિથ્યા - સમ્યક્મિથ્યા છે ? ત્રણે છે. તે જીવો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ? બંને છે. જે જ્ઞાની છે, તે બે કે ત્રણ જ્ઞાની છે. અજ્ઞાની પણ બે કે ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે. તે જીવો મન-વચન-કાય યોગી છે ? ત્રણે. તે જીવો સાકારોપયુક્ત છે કે અનાકારોપયુક્ત ? ગૌતમ ! બંને છે. તે પક્ષીઓ મરીને ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? જેમ પ્રજ્ઞાપનાના વ્યુત્ક્રાંતિપદમાં કહ્યું છે, તેમ જાણવું.

ભગવન્ ! તે પક્ષીની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ. તે જીવોને કેટલા સમુદ્ઘાતો છે ? પાંચ — વેદના, કષાય, મારણાંતિક, વૈક્રિય અને તૈજસ સમુદ્ઘાત. તે જીવો મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને મરે છે કે અસમવહત ? બંને રીતે મરે.

તે જીવો અનંતર ઉદ્વર્તીને કયા જાય છે ? જેમ દ્વિવિધ પ્રતિપત્તિમાં કહ્યું છે તેમ કહેવું. તે જીવોની કેટલા પ્રમાણમાં યોનિ પ્રમુખ જાતિ કુલકોટિ છે ? બાર લાખ. તેમાં જાતિ કુલ યોનિનું સ્થૂળ દૃષ્ટાંત પૂર્વાચાર્યોએ આ પ્રકારે બતાવેલ છે - જાતિ એટલે તિર્યગ્જાતિ, કુલ - કૃમિ, કીટ, વૃશ્ચિકાદિ. આ કુલ યોનિપ્રમુખ છે અર્થાત્ એક યોનિમાં અનેક કુળ હોય છે. જેમકે છગણ યોનિમાં કૃમિકુળ, કીટકુળ, વૃશ્ચિકકુળ આદિ અથવા 'જાતિકુળ' એક પદ છે. જાતિકુળ અને યોનિમાં પરસ્પર આ વિશેષતા છે કે એક યોનિમાં અનેક જાતિકુળ સંભવે છે. - x - આ પ્રકારે એક જ યોનિમાં અવાંતર જાતિભેદ હોવાથી અનેક યોનિપ્રમુખ જાતિકુળ હોય છે.

દ્વારોના સંબંધમાં અહીં સંગ્રહણી ગાથા છે — યોનિ સંગ્રહ, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, ઉપપાત, સ્થિતિ, સમુદ્ઘાત, ચ્યવન, જાતિ કુલકોટિનું આ સૂત્રમાં પ્રતિપાદન છે.

ભગવન્ ! ભુજગોનો કેટલા ભેદે યોનિસંગ્રહ કહ્યા છે ? ઇત્યાદિ પક્ષિવત્ સંપૂર્ણ કહેવું. વિશેષ આ — સ્થિતિ, ચ્યવન, કુલકોટિમાં તફાવત છે. સ્થિતિ - જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોટી. ચ્યવન-ઉદ્વર્તના. નરકમાં નીચે બીજી પૃથ્વી સુધી અને ઉપર સહસ્રાર કલ્પ સુધી ઉપજે છે. જાતિકુલ કોટિ યોનિ પ્રમુખ નવ લાખ છે. એ

પ્રમાણે ઉરઃપરિસર્પ પણ કહેવા. વિશેષ આ - ઉદ્વર્તના પાંચમી નરક સુધી કહેવી. જાતિકુલ કોટિ દશ લાખ છે.

ચતુષ્પદોનો યોનિસંગ્રહ બે ભેદે છે - પોતજ અને સંમૂર્છિમ. જે અંડજ સિવાયના ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંત છે, તે બધાં જરાયુજ કે અજરાયુજ 'પોતજ' કહ્યા છે. તેથી જ બે પ્રકારનો યોનિ સંગ્રહ કહેલ છે. અન્યથા ગાય આદિ જરાયુજ છે અને સર્પાદિ અંડજ છે આ બે અને એક સંમૂર્છિમ એમ ત્રણ પ્રકારે યોનિસંગ્રહ કહેવાત. પોતજ ત્રણ ભેદે કહ્યા — સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક. તેમાં સંમૂર્છિમ છે તે બધાં નપુંસક છે. બાકીના દ્વારો પૂર્વવત્ કહેવા. વિશેષ આ - સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમ. ઉદ્વર્તના ચોથી નરક સુધી અને ઉપર સહસ્રાર કલ્પ સુધી. ઈત્યાદિ - x -

જલચરોનો કેટલો યોનિસંગ્રહ છે ? ત્રણ ભેદે છે — અંડજ, પોતજ, સંમૂર્છિમ. બાકી સૂત્રાર્થ મજુબ જાણવું. - x - x - ચઉરિન્દ્રિયની જાતિકુલ કોડી યોનિ પ્રમુખ નવ લાખ, તેઈન્દ્રિયની આઠ લાખ અને બેઈન્દ્રિયની સાત લાખ. - - - આ જાતિકુલ કોટી યોનિજાતિયા છે, તેથી ભિન્ન જાતિયના અવસરથી ભિન્નજાતિય ગંધાંગોની પ્રરૂપણા કરે છે —

● સૂત્ર-૧૩૨ :-

ભગવન્ ! ગંધ કેટલા કહ્યા છે ? ગંધશત કેટલા છે ? ગૌતમ ! સાત ગંધ, સાત ગંધશત કહેલ છે. ભગવન્ ! ફૂલોની કેટલા લાખ જાતિકુલ કોડી યોનિ પ્રમુખ કહી છે ? ગૌતમ ! ૧૬ લાખ. તે આ — ચાર લાખ જલજ પુષ્પોની, ચાર લાખ સ્થલજ પુષ્પોની, ચાર લાખ મહાવૃક્ષોના ફૂલોની, ચાર લાખ મહાગુલ્મિક ફૂલોની.

ભગવન્ ! વલ્લી અને વલ્લીશત કેટલા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! ચાર વલ્લી, ચાર વલ્લીશત છે... ભગવન્ ! લતા કેટલી છે, લતાશત કેટલા છે ? આઠ લતા અને આઠ લતાશત છે.

ભગવન્ ! હરિતકાય અને હરિતકાયશત કેટલા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ હરિતકાય, ત્રણ હરિતકાયશત કહેલ છે. બિંટબદ્ધ ફળના હજાર પ્રકાર, નાલબદ્ધ ફળના હજાર પ્રકાર, એ બધાં હરિતકાયમાં સમાવિષ્ટ છે. આ પ્રમાણે સૂત્ર દ્વારા સ્વયં સમજવાથી, બીજા દ્વારા સૂત્રમાં સમજાવવાથી, ચિંતન કરવાથી, પુનઃ પર્યાલોચન કરવાથી આ બધાં ત્રસ અને સ્થાવર બે કાયોમાં સમાવિષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિચારણાથી આજીવિક દૃષ્ટાંતથી ૮૪-લાખ જાતિ કુલ કોડી યોનિ પ્રમુખ થાય છે તેમ જિનવરોએ કહેલ છે.

● વિવેચન-૧૩૨ :-

અહીં મૂળપાઠમાં ''ગંધ'' શબ્દ છે, તે 'ગંધાંગ'નો વાચક છે. તેથી 'ગંધાંગ' કેટલા છે ? ગંધાંગશત - ગંધાંગની પેટા જાતિ કેટલા ૧૦૦ છે ? ગંધાંગ સાત છે, ગંધાંગશત સાત છે. સાત ગંધાંગ આ પ્રમાણે — મૂલ, ત્વચા, કાષ્ઠ, નિર્યાસ, પત્ર,

ફૂલ, ફૂલ. તેમાં મૂલ - મુસ્તા, વાલુકા, ઉશીરાદિ. ત્વક્ - સુવર્ણ છાલ, ત્વચા. કાષ્ઠ - ચંદન, અગરુ આદિ. નિર્યાસ - કર્પૂરાદિ, પત્ર - જાતિપત્ર, તમાલપત્ર. પુષ્પ - પ્રિયંગુ નાગરપુષ્પાદિ, ફલ - જાઈફળ, કર્કોલ ઈત્યાદિ.

આ સાત ગંધાંગોને કાળો આદિ પાંચ વર્ણથી ગુણતાં ૩૫ ભેદ થયા. આ સુગંધવાળા જ છે તેથી એકથી ગુણતાં ૩૫ x ૧ = ૩૫ જ થાય. પ્રત્યેક વર્ણ ભેદમાં પાંચ રસ પ્રાપ્ત છે. પૂર્વોક્ત ૩૫ ને પાંચ વડે ગુણવાથી ૧૭૫ ભેદ થયા. જો કે સ્પર્શ આઠ હોય છે, પણ ગંધાંગોમાં પ્રશસ્ત સ્પર્શરૂપ મૃદુ-લઘુ-શીત-ઉષ્ણ ચાર સ્પર્શ જ વ્યવહારથી ગણાય છે, તેથી પૂર્વોક્ત ૧૭૫ x ૪ = ૭૦૦ થાય. *[આ સંબંધમાં વૃત્તિકારશ્રીએ બે ગાથા પણ ટાંકેલ છે.]*

પુષ્પ જાતિ કુલ કોટી કેટલાં લાખ છે ? સોળ લાખ. તે આ પ્રમાણે – ચાર લાખ જલજ, પદ્મોના જાતિ ભેદથી. ચાર લાખ સ્થલજ, કોરંટકાદિ જાતિભેદથી, ચાર લાખ મહાગુલ્મિક, જાઈ આદિ. ચાર લાખ મધુક આદિ મહાવૃક્ષો.

વલ્લિ અને વલ્લિશત કેટલા છે ? ચાર વલ્લિ છે. ત્રપુષિ આદિ મૂલભેદથી. મૂળ ટીકાકારે તેની અલગ વ્યાખ્યા કરી નથી. તેથી સંપ્રદાયથી જાણવું. તેના અવાંતર જાતિભેદ-૪૦૦ છે.

ભગવન્ ! લતા અને લતાશત કેટલા છે ? ગૌતમ ! મૂળ ભેદથી આઠ લતા છે, તે પણ સંપ્રદાયથી જાણવી. મૂળ ટીકાકારે વ્યાખ્યા કરી નથી. અવાંતર જાતિભેદથી ૮૦૦ લતા કહેલ છે.

હરિતકાય અને હરિતકાયશત કેટલાં છે ? ગૌતમ ! હરિતકાય ત્રણ છે – જલજ, સ્થલજ, ઉભયજ. પ્રત્યેકના અવાંતરભેદ ૧૦૦ છે. તેથી ૩૦૦ હરિતકાયો છે. વૃંતાક આદિ ફળ હજાર ભેદે છે, નાલબદ્ધ ફળ પણ હજાર ભેદે છે. તે બધાં અને બીજા પણ તેવા પ્રકારના ભેદો હરિતકાયમાં સમાવિષ્ટ છે. હરિતકાય વનસ્પતિકાયમાં, વનસ્પતિ સ્થાવરમાં, સ્થાવરો જીવમાં સમાવેશ પામે છે.

આ પ્રમાણે સમજીને - સૂત્રાનુસાર સ્વયં સમજીને, બીજા દ્વાર સમજાવવાથી, અર્થાલોચનરૂપે વિચારવાથી, યુક્તિ આદિ દ્વારા ચિંતન કરવાથી, આ બધાં સંસારી જીવોનો ત્રસકાય અને સ્થાવર કાયમાં સમવતાર થાય છે. એમ પૂર્વાપર પર્યાલોચનથી જાણવું. તે આજીવક દૃષ્ટાંતથી જાણવું. आ - સર્વ જગતમાં અભિવ્યાપ્ત જે જે દૃષ્ટાંત, તેના વડે સર્વ જીવના દર્શનથી. મૂળ ટીકાકારે પણ આમ જ કહ્યું છે. ૮૪ લાખ જાતિ કુલ કોટિ યોનિપ્રમુખ થાય છે, તેમ મેં અને બીજા ઋષભાદિ જિનવરોએ કહેલ છે.

આ ૮૪ લાખ સંખ્યાથી, તેના સિવાયની પણ જાતિ કુલકોટિ યોનિ પ્રમુખ જાણવા. તેથી કહ્યું છે – જાતિ કુલ કોટિ યોનિ પ્રમુખ પક્ષીની ૧૨-લાખ, ભુજગોની નવ લાખ, ઉરગોની દશ લાખ, ચતુષ્પદોની દશ લાખ, જલચરોની સાડા બાર લાખ, ચતુરિન્દ્રિયોની નવ લાખ, તેઈન્દ્રિયોની આઠ લાખ, બેઈન્દ્રિયોની સાત લાખ, પુષ્પ જાતિની ૧૬-લાખ. એ રીતે કુલ ૯૩ા લાખ જાતિ કુલ કોટિ યોનિ પ્રમુખ થાય છે.

તેથી ૮૪ લાખ સંખ્યા ઉપાદાન લક્ષણ જાણવી. આ અમે અમારી બુદ્ધિથી કહેતા નથી, ચૂર્ણિમાં પણ તેમ કહ્યું છે.

કુલ કોટિ વિચારણામાં વિશેષાધિકારથી કહે છે –

● **સૂત્ર-૧૩૩ :-**

ભગવન્ ! શું સ્વસ્તિક, સ્વસ્તિકાવર્ત્ત, સ્વસ્તિકપ્રભ, સ્વસ્તિકકાંત, સ્વસ્તિકવર્ણ, સ્વસ્તિકલેશ્ય, સ્વસ્તિકધ્વજ, સ્વસ્તિકશ્રૃંગાર, સ્વસ્તિકકૂટ, સ્વસ્તિકશિષ્ટ, સ્વસ્તિકોત્તરાવતંસક નામક વિમાન છે ? હા, છે. ભગવન્ ! તે વિમાનો કેટલા મોટા છે ? ગૌતમ ! જેટલે દૂર સૂર્ય ઉદિત થાય છે, જેટલે દૂર સૂર્ય અસ્ત થાય છે. એવા ત્રણ અવકાશાંતર પ્રમાણ ક્ષેત્ર, કોઈ દેવનો એક પદ ન્યાસ હોય અને તે દેવ તે ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત યાવત્ દિવ્ય દેવગતિથી ચાલતા-ચાલતા યાવત્ એક કે બે દિવસ, ઉત્કૃષ્ટ છ માસ ચાલે, તો કેટલાંક વિમાનો પાર કરી શકે છે અને કેટલાંક વિમાનો પાર પામી શકતા નથી. ગૌતમ ! આટલા મોટા તે વિમાનો કહ્યા છે. ભગવન્ ! શું અર્ચિ, અર્ચિરાવર્ત્ત આદિ યાવત્ અર્ચિરાવતંસક નામ વિમાન છે ? હા, છે. તે વિમાન કેટલા મોટા છે ? ગૌતમ ! સ્વસ્તિકાદિ વિમાનવત્ કહેવું. વિશેષ એ - પાંચ અવકાશાંતર કોઈ દેવનો પદન્યાસ કહેવો. બાકી પૂર્વવત્.

ભગવન્ ! શું કામ, કામાવર્ત્ત યાવત્ કામોત્તરાવતંસક વિમાનો છે ? હા, છે. ભગવન્ ! તે વિમાનો કેટલા મોટા છે ? ગૌતમ ! સ્વસ્તિકાદિ વિમાનવત્ કહેવું. વિશેષ આ – સાત અવકાશાંતર પદન્યાસ કહેવો. બાકી પૂર્વવત્. ભગવન્ ! વિજય, વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત નામક વિમાનો છે ? હા, છે. ભગવન્ ! તે વિમાનો કેટલા મોટા છે ? ગૌતમ ! યાવત્ જેટલા દૂરથી સૂર્ય ઉદય૦ એટલા નવ આકાશાંતર કહેવા. બાકી પૂર્વવત્. કેટલાંક વિમાનોને પાર કરી શકતા નથી. હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! આટલા મોટા તે વિમાનો કહ્યા છે.

● **વિવેચન-૧૩૩ :-**

- x - વિમાન - વિશેષરૂપે પુણ્યશાળી જીવો દ્વારા તદ્ગત સુખોનો અનુભવ કરાય છે તે વિમાન છે. તેને નામ લઈને કહે છે – અર્ચિઃ - અર્ચિઃ નામથી અર્ચિરાવર્ત્તાદિ અગિયાર નામો છે. - x - આ વિમાનો કેટલા પ્રમાણમાં મોટા છે ? ઈત્યાદિ. [અહીં ઉપમાથી કહે છે.]

જંબૂદ્વીપમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દિવસમાં સર્વાભ્યંતર મંડલમાં વર્તતો સૂર્ય જેટલાં ક્ષેત્રમાં ઉદય પામે છે અને જેટલાં ક્ષેત્રમાં અસ્ત પામે છે. આ ઉદય-અસ્ત પ્રમાણને આશ્રીને જેટલું ક્ષેત્ર છે, તે અવકાશાંતર ગણતા, તેનાથી ત્રણ ગણું ક્ષેત્ર. કલ્પના કરો કે કોઈ એક દેવનો આટલો વિક્રમ-પદન્યાસ હોય. તેમાં જંબૂદ્વીપમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દિવસે ૪૭,૨૬૩ અને $^{૨૧}/_{૬૦}$ યોજન તેનું ઉદય ક્ષેત્ર છે, આટલું જ તેનું અસ્તક્ષેત્ર છે. તે બંને મળીને - ૯૪,૫૨૬ - $^{૪૨}/_{૬૦}$ યોજન ક્ષેત્ર પરિમાણ થાય છે. આ એક અવકાશાંતરનું

પરિમાણ છે. આવા ત્રણ અવકાશાંતરથી - ૨૮,૦૩,૫૮૦ અને ૬/૬૦ પરિમાણ થાય છે. હવે તે વિવક્ષિત દેવ, સર્વ દેવજન પ્રસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત, ચપળ, ચંડ, શીઘ્ર, ઉદ્ધત, જવન, છેક, દિવ્ય દેવગતિ વડે ચાલતા-ચાલતા જઘન્યથી એક કે બે, ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ ચાલે. તો પણ કેટલાંક વિમાનોનો પાર પામે, કેટલાંકનો નહીં. - x - x - આટલા મોટા તે વિમાનો કહ્યા છે.

ભગવન્ ! સ્વસ્તિક, સ્વસ્તિકાવર્ત્ત૦ આદિ વિમાનો છે ? *[સૂત્રમાં સ્વસ્તિકાદિ વિમાન પહેલા કહ્યાં છે, અર્ચિઃ આદિ પછી કહ્યા છે, અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ આ ક્રમ આગળ-પાછળ કેમ કર્યો તે ન સમજાયું !]* હા, છે. ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. માત્ર ઉદય-અસ્ત અવકાશાંતર ક્ષેત્ર પાંચ ગણું કહેવું. ભગવન્ ! કામ, કામાવર્ત્ત આદિ વિમાનો છે ? હા, છે આદિ બધું પૂર્વવત્. માત્ર અહીં ઉદય-અસ્ત અવકાશાંતર ક્ષેત્ર સાત ગણું છે. વિજયાદિ ચાર વિમાનો છે ? હા, છે. ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. વિશેષ એ કે - નવ અવકાશાંતર કહેવા. *[અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ ચાર ગાથા આપેલ છે. જે ઉક્ત અર્થને જ પ્રતિપાદન કરનારી છે.]*

પ્રતિપત્તિ-૩-તિર્યંચ ઉદ્દેશક-૨

-- x -- x -- x -- x -- x --

૦ પહેલો ઉદ્દેશો કહ્યો. હવે બીજા ઉદ્દેશાનો અવસર છે.

● સૂત્ર-૧૩૪ :-

હે ભગવન્ ! સંસારી જીવો કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! છ ભેદે છે, તે આ - પૃથ્વીકાયિક યાવત્ ત્રસકાયિક. તે પૃથ્વીકાયિકો શું છે ? બે ભેદે છે — સૂક્ષ્મ અને બાદર પૃથ્વીકાયિક. તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક શું છે ? બે ભેદે છે - પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક. તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક કહ્યા છે. તે બાદર પૃથ્વીકાયિક શું છે ? બે ભેદે છે — પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક. એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપનાપદમાં કહ્યા મુજબ કહેવું. શ્લક્ષ્ણ૦ સાત ભેદે છે. ખર૦ અનેક ભેદે છે. યાવત્ અસંખ્યાત છે. તે બાદર પૃથ્વીકાયિક કહ્યા. તે પૃથ્વીકાયિક કહ્યા. એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના પદમાં કહ્યું છે તેમ બધું જ કહેવું. યાવત્ વનસ્પતિકાયિક. એ પ્રમાણે યાવત્ જ્યાં એક વનસ્પતિકાય છે, ત્યાં કદાચ સંખ્યાત, કદાચ અસંખ્યાત, કદાચ અનંત વનસ્પતિકાયિક જાણવા. તે બાદર વનસ્પતિકાયિક કહ્યા. તે વનસ્પતિકાયિક કહ્યા.

તે ત્રસકાયિક શું છે ? ચતુર્વિધ છે. તે આ — બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય. તે બેઈન્દ્રિયો શું છે ? અનેક ભેદે છે. એ પ્રમાણે જેમ પ્રજ્ઞાપના પદમાં કહ્યું, તે બધું સંપૂર્ણ કહેવું યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવો. તે અનુત્તરોપપાતિક કહ્યા. તે દેવો કહ્યા, પંચેન્દ્રિયો કહ્યા૦

● વિવેચન-૧૩૪ :-

ભગવન્ ! સંસારી જીવો કેટલા ભેદે છે ? છ ભેદે. તે આ - પૃથ્વી યાવત્ ત્રસકાયિક. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલાં પ્રજ્ઞાપના પદની સંપૂર્ણ વક્તવ્યતા યાવત્ "તે દેવો કહ્યા". સુધી કહેવું.

હવે વિશેષ અભિધાનાર્થે પૃથ્વીકાયિક વિષય સૂત્ર કહે છે —

● સૂત્ર-૧૩૫,૧૩૬ :-

[૧૩૫] ભગવન્ ! પૃથ્વી કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! છ ભેદે છે — શ્લક્ષ્ણપૃથ્વી, શુદ્ધ પૃથ્વી, વાલુકા પૃથ્વી, મનોશિલા પૃથ્વી, શર્કરા પૃથ્વી અને ખર પૃથ્વી... ભગવન્ ! શ્લક્ષ્ણ પૃથ્વીની કેટલી કાળ સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ વર્ષ.

શુદ્ધ પૃથ્વીનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨,૦૦૦ વર્ષ. વાલુકા પૃથ્વીનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૪,૦૦૦ વર્ષ. મનોશિલા પૃથ્વીનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૬,૦૦૦ વર્ષ. શર્કરા પૃથ્વીનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૮,૦૦૦ વર્ષ. ખર પૃથ્વીનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિ જાણવી.

ભગવન્ ! નૈરયિકોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમ સ્થિતિ. એ પ્રમાણે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ સુધી બધું જ [પ્રજ્ઞાપનાનુસાર] કહેવું.

ભગવન્ ! જીવ, જીવરૂપે કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! સર્વકાળ રહે. ભગવન્ ! પૃથ્વીકાય, પૃથ્વીકાયરૂપે કાળથી કેટલો કાળ રહે ? ગૌતમ ! સર્વકાળ. એ પ્રમાણે ત્રસકાયિક સુધી કહેવું.

[૧૩૬] ભગવન્ ! પ્રત્યુત્પન્ન પૃથ્વીકાયિક કેટલા કાળમાં નિર્લેપ થઈ શકે છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય પદે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી, ઉત્કૃષ્ટપદે પણ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી. અહીં જઘન્યપદથી ઉત્કૃષ્ટપદમાં અસંખ્યાતગણી અધિકતા જાણવી. આ પ્રમાણે પ્રત્યુત્પન્ન વાયુકાયિક સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! પ્રત્યુત્પન્ન વનસ્પતિકાયિક કેટલા કાળે નિર્લેપ થાય ? ગૌતમ ! જઘન્ય પદે અપદ, ઉત્કૃષ્ટ પદે અપદ, પ્રત્યુત્પન્ન વનસ્પતિકાયિકને નિર્લેપના નથી - કદી નિર્લેપ ન થાય.

પ્રત્યુત્પન્ન ત્રસકાયિકને પ્રશ્ન. જઘન્ય પદે સાગરોપમ શત-પૃથક્ત્વ, ઉત્કૃષ્ટ પદે પણ સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ. [પરંતુ] જઘન્ય પદથી ઉત્કૃષ્ટ પદને વિશેષાધિક જાણવું.

● વિવેચન-૧૩૫,૧૩૬ :-

- x - પૃથ્વી કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! છ ભેદે કહેલ છે. તે આ – શ્લક્ષણપૃથ્વી - ચૂર્ણિત લોટ સમાન મૃદુ માટી. શુદ્ધ પૃથ્વી - પર્વતાદિના મધ્યની માટી, મનઃશિલા, વાલુકા-રેતી રૂપ, શર્કરા-કાંકરા, ખર-પાષાણાદિરૂપ...

હવે આની સ્થિતિના નિરૂપણાર્થે કહે છે –

શ્લક્ષણ પૃથ્વીકાયિકોની ભગવન્ ! કેટલો કાળ સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૦૦ વર્ષ. આ આલાવાથી બાકીની પૃથ્વીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. શ્લક્ષણ પૃથ્વીની ૧૦૦૦ વર્ષ, શુદ્ધ પૃથ્વીની ૧૨,૦૦૦ વર્ષ, વાલુકા પૃથ્વીની ૧૪,૦૦૦ વર્ષ, મનઃશિલા પૃથ્વીની ૧૬,૦૦૦ વર્ષ, શર્કરા પૃથ્વીની ૧૮,૦૦૦ વર્ષ, ખરપૃથ્વીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-૨૨,૦૦૦ વર્ષ જાણવી. બધાંની જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત.

હવે સ્થિતિ નિરૂપણાના પ્રસ્તાવથી નૈરયિકાદિને ચોવીશ દંડના ક્રમથી સ્થિતિને નિરૂપવાને કહે છે – નૈરયિકોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? પ્રજ્ઞાપનાના સ્થિતિ પદાનુસાર ચોવીશ દંડ ક્રમથી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો સુધીની સ્થિતિની નિરૂપણા કરેલ છે.

આ રીતે ભવસ્થિતિ નિરૂપણા કરી, હવે કાયસ્થિતિને કહે છે – કાયસ્થિતિ - જીવનો વિવક્ષિત સામાન્ય કે વિશેષરૂપ પર્યાય-વિશેષ, તેમાં સ્થિતિ તે કાયસ્થિતિ. જે વસ્તુ જે પર્યાય-જીવત્વલક્ષણથી-પૃથ્વીકાયાદિત્વ લક્ષણથી આદેશ કરાય તેનું છેદન તે કાયસ્થિતિ.

તેમાં જીવ - પ્રાણોને ધારણ કરે તે જીવ. પ્રાણ બે ભેદે – દ્રવ્યપ્રાણ અને ભાવપ્રાણ. તેમાં દ્રવ્યપ્રાણ - આયુ વગેરે. પાંચ ઈન્દ્રિય, ત્રણ બળ, આયુ, શ્વાસોચ્છ્વાસ એ દશ દ્રવ્ય પ્રાણ છે. જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્ય એ ચાર ભાવપ્રાણ છે. વિશેષ ઉપાદાનથી બંનેનું ગ્રહણ કરવું. જીવ - જીવન પર્યાય વિશિષ્ટ, कालतः કાળને આશ્રીને કેટલો કાળ રહે ? ભગવંતે કહ્યું – સર્વકાળ. કેમકે સંસારી અવસ્થામાં દ્રવ્ય-ભાવ પ્રાણને આશ્રીને અને મુક્તિ અવસ્થામાં ભાવપ્રાણોને આશ્રીને બધે જીવનનું વિદ્યમાનત્વ છે. અથવા જીવ કોઈ એક જીવને નહીં પણ જીવ-સામાન્યને કહે છે, તેથી ''પ્રાણ ધારણ લક્ષણ'' - જીવ માનવામાં દોષ નથી.

- x - જીવ, જીવરૂપે કેટલો કાળ રહે છે ? સર્વકાળ. કેમકે જીવ સામાન્યનું અનાદિ અનંતત્વ છે. આ વ્યાખ્યા અમે અમારી બુદ્ધિથી કરી નથી. મૂલટીકામાં પણ તે કહ્યું છે. - x - x - એ પ્રમાણે ગતિ, ઈન્દ્રિય, કાયાદિ દ્વારો વડે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના અગિયારમાં 'કાયસ્થિતિ' નામના પદમાં કાયસ્થિતિ કહી છે, તેમ અહીં બધું સંપૂર્ણ કહેવું.

[જીવ] ગતિ-ઈન્દ્રિય-કાયાદિ દ્વાર સંગ્રાહક આ બે ગાથા છે, ગતિ, ઈન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કષાય, લેશ્યા, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, સંયત, ઉપયોગ, આહાર, ભાષક, પરિત્ત, પર્યાપ્ત, સૂક્ષ્મ, સંજ્ઞી, ભવસિદ્ધિક, અસ્તિકાય અને ચરમ. આ પદોની કાયસ્થિતિ હોય છે, તેમ જાણવું. થોડો સૂત્રપાઠ કહે છે – ભગવન્ ! નૈરયિક નૈરયિકપણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩-સાગરોપમ. ભગવન્ ! તિર્યંચયોનિક, તિર્યંચયોનિકપણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ-અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળથી. ક્ષેત્રથી અનંત લોક-અસંખ્ય પુદ્ગલ પરિવર્ત્ત, આવલિકાનો અસંખ્યાતભાગ ઈત્યાદિ.

હવે સામાન્ય પૃથ્વીકાયાદિ ગત કાયસ્થિતિ નિરૂપણા-પૃથ્વીકાય કાળથી કેટલો કાળ હોય ? ગૌતમ ! સર્વકાળ. કેમકે પૃથ્વીકાય સામાન્યથી સર્વદા હોય છે. આ રીતે અપ્કાયાદિ પાંચે સૂત્રો કહેવા.

હવે વિવક્ષિત કાળે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ પદે કેટલા અભિનવ ઉત્પદ્યમાન પૃથ્વીકાયિકાદિ છે ? તે કહે છે. તત્કાળ ઉત્પન્ન થનાર પૃથ્વીકાયિક કેટલા કાળે નિર્લેપ થાય છે ? નિર્લેપ એટલે - જો પ્રતિ સમય એક એક જીવનો અપહાર કરાય તો કેટલા સમયમાં તે જીવો બધાં જ અપહૃત થઈ જાય તે કાળ. જઘન્ય પદે અર્થાત્ જ્યારે સૌથી થોડાં હોય ત્યારે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી. ઉત્કૃષ્ટ પદે સૌથી વધુ હોય ત્યારે પણ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી. વિશેષ આ - જઘન્ય પદથી ઉત્કૃષ્ટ પદ અસંખ્યાતગણું છે.

વનસ્પતિ સૂત્રમાં - અભિનવ ઉત્પન્ન થનાર વનસ્પતિકાયિક કેટલા કાળે નિર્લેપ થાય છે ? તે જીવો અનંતાનંત હોવાથી જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ એક પણ પદમાં

નિર્લેપના સંભવ નથી. "આટલા સમયમાં તે નિર્લેપ થઈ જશે" તેમ કહેવું અસંભવ હોવાથી અપદ કહ્યા.

પ્રત્યુત્પન્ન ત્રસકાયિક કેટલા કાળે નિર્લેપ થાય ? ગૌતમ ! જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ બંને પદે સાગરોપમ શતપૃથક્ત્વ. વિશેષ એ કે - જઘન્ય કરતા ઉત્કૃષ્ટ પદ વિશેષાધિક જાણવું.

હવે અવિશુદ્ધ-વિશુદ્ધ લેશ્યા વિષયમાં કંઈક કહે છે —

● સૂત્ર-૧૩૭ :-

ભગવન્ ! અવિશુદ્ધ લેશ્યી અણગાર અસમવહત આત્માથી અવિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, દેવી અનગારને જાણે છે ? જુએ છે ? ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. ભગવન્ ! અવિશુદ્ધલેશ્યી અણગાર અસમવહત આત્મા દ્વારા વિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, દેવી, અણગારને જાણે છે ? જુએ છે ? ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

ભગવન્ ! અવિશુદ્ધલેશ્યી અણગાર સમવહત થઈ આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, દેવી, અણગારને જુએ છે ? જાણે છે ? ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી. અવિશુદ્ધલેશ્યી અણગાર સમવહત થઈ આત્મા વડે વિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, દેવી, અણગારને જુએ છે ? જાણે છે ?. ના, તે અર્થ સમર્થ નથી.

ભગવન્ ! અવિશુદ્ધલેશ્યી અણગાર સમવહત કે અસમવહત થઈ આત્મા વડે અવિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, દેવી, અણગારને જાણે છે ? જુએ છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી... અવિશુદ્ધ લેશ્યી અણગાર સમવહત કે અસમવહત થઈ, આત્મા વડે વિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, દેવી, અણગારને જુએ છે ? જાણે છે ? તે અર્થ સમર્થ નથી.

ભગવન્ વિશુદ્ધ લેશ્યી અણગાર અસમવહત થઈ આત્મા વડે અવિશુદ્ધ લેશ્યી દેવ, દેવી, અણગારને જાણે છે ? જુએ છે ? હા, જાણે છે. જુએ છે. જે રીતે અવિશુદ્ધ લેશ્યાના આલાવા કહ્યા એ રીતે વિશુદ્ધલેશ્યીના પણ છ આલાવા કહેવા. યાવત ભગવન્ ! વિશુદ્ધલેશ્યી અણગાર સમવહતાસમવહત થઈ આત્મા વડે વિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, દેવી, અણગારને જાણે-જુએ ? હા, જાણે-જુએ છે.

● વિવેચન-૧૩૭ :-

अविसुद्धलेश्यः - કૃષ્ણાદિ લેશ્ય. अनगार - જેને અગારગૃહ વિધમાન્ નથી, તે અનગાર - સાધુ. असमवहत - વેદનાદિ સમુદ્ઘાત રહિત. समवहत - વેદનાદિ સમુદ્ઘાત યુક્ત. આ રીતે બે સૂત્ર અસમવહત-સમવહત આત્મા વડે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળાના વિષયમાં, બે સૂત્ર સમવહત-અસમવહત આત્મા વડે વિશુદ્ધલેશ્યી વિષયમાં વિચારવા તથા અન્ય અવિશુદ્ધલેશ્ય-વિશુદ્ધલેશ્યી વિષયમાં બે સૂત્ર સમવહત-અસમવહત આત્મા વડે છે. સમવહતાસમવહત એટલે વેદનાદિ સમુદ્ઘાત ક્રિયાવિષ્ટ, પરિપૂર્ણ સમવહત નહીં અને સર્વથા અસમવહત પણ નહીં. આ રીતે અવિશુદ્ધલેશ્યીના છ સૂત્રો કહ્યા, એ પ્રમાણે વિશુદ્ધલેશ્યીના પણ છ સૂત્રો જાણવા. વિશેષ એ કે તેમાં જાણે છે - જુએ છે કહેવું. કેમકે યથાવસ્થિત જ્ઞાન-દર્શન છે.

મૂલ ટીકાકારે પણ આ કહ્યું છે. - x - x - x - હવે સમ્યગ્ - મિથ્યા ક્રિયાનો એક સાથે હોવાનો નિષેધ કહે છે —

● સૂત્ર-૧૩૮,૧૩૯ :-

ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે, ભાસે છે, પ્રજ્ઞાપે છે અને પ્રરૂપે છે કે — એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે. તે આ — સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા. જે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે, તે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે અને જે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે, તે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે. સમ્યક્ત્વ ક્રિયાને કરતી વેળા સાથે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે, મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરતી વેળાએ સાથે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા પણ કરે છે. એ પ્રમાણે એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયા કરે છે - સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા.

ભગવન્ ! આમ કઈ રીતે બને ? ગૌતમ ! અન્યતીર્થિકો જે આમ કહે છે, ભાસે છે, પ્રજ્ઞાપે છે, પ્રરૂપે છે કે — એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે આદિ પૂર્વવત્ યાવત્ સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા, તે જેઓ આમ કહે છે તે મિથ્યા છે. હે ગૌતમ ! હું આ પ્રમાણે કહું છું યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું કે —

નિશ્ચે એક જીવ એક સમયે એક ક્રિયા કરે છે. તે આ - સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કે મિથ્યાત્વ ક્રિયા. જે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે. તે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરતા નથી અને જે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે, તે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરતા નથી. એ રીતે એક જીવ એક સમયે એક ક્રિયા કરે છે, સમ્યક્ત્વ કે મિથ્યાત્વ ક્રિયા.

[૧૩૯] તિર્યંચયોનિક અધિકારનો બીજો ઉદ્દેશો પૂર્ણ થયો.

● વિવેચન-૧૩૮ :-

ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો - ચરક આદિ સામાન્યથી એમ કહે છે — શ્રવણ અભિમુખ થયેલ પોતાના શિષ્યોને વિસ્તારથી વ્યક્તરૂપે કહે છે, પ્રકર્ષથી જણાવે છે - પોતાના આત્મામાં જે રીતે જ્ઞાન રહેલું છે, તે રીતે બીજાને જણાવે છે. તત્ત્વ વિચારણાથી આ અસંદિગ્ધ છે એવું નિરૂપે છે. એક જીવ એક સમયે યુગપત્ બે ક્રિયા કરે છે, તે આ રીતે - सम्यक्त्वक्रिया - સુંદર અધ્યવસાયરૂપ અને मिथ्यात्वक्रिया - અસુંદર અધ્યવસાયરૂપ. જે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે, તે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે, જે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે તે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે૦ ઈત્યાદિ - x - x -

ભગવન્ ! આમ કઈ રીતે બને ? આ પ્રમાણે ગૌતમે પૂછતાં ભગવંતે કહ્યું — અન્યતીર્થિકો જે પૂર્વવત્ કહે છે, તે ખોટું છે. હું એમ કહું છું, બોલું છું, પ્રજ્ઞાપું છું, પ્રરૂપું છે કે એક જીવ એક સમયે એક ક્રિયા કરે છે. સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કે મિથ્યાત્વ ક્રિયા. તેથી જે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરે છે, તે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરતો નથી

અને જે સમયે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરે છે, તે સમયે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કરતો નથી. પરસ્પર વૈવિકત્ય નિયમ જણાવવા કહે છે કે – સમ્યકત્વ ક્રિયા કરવા વડે મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરતો નથી અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા કરવા વડે સમ્યકત્વ ક્રિયા કરતો નથી. સમ્યકત્વ અને મિથ્યાત્વ ક્રિયાના પરસ્પર પરિહાર અવસ્થાનાત્મકપણાથી જીવને તદુભય કરણ સ્વભાવત્વના અયોગથી આમ કહ્યું. અન્યથા સર્વથા મોક્ષનો અભાવ થાય, કેમકે કદાપી મિથ્યાત્વ છૂટું પડતું નથી.

આ રીતે તિર્યંચયોનિ અધિકારનો બીજો ઉદ્દેશો આ ત્રીજી પ્રતિપત્તિમાં પુરો થયો.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રતિપત્તિ-૩, તિર્યંચાધિકારનો ટીકા સહિત અનુવાદ પૂર્ણ

❀ પ્રતિપત્તિ-૩-મનુષ્યાધિકાર ❀

-- x -- x -- x -- x -- x --

૦ તિર્યંચયોનિજ અધિકાર કહ્યો. હવે મનુષ્યાધિકાર –

● સૂત્ર-૧૪૦ :-

તે મનુષ્યો કેટલા છે? મનુષ્યો બે પ્રકારે છે - સંમૂર્છિમ મનુષ્યો અને ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યો.

તે સંમૂર્છિમ મનુષ્યો કેટલા છે? તે એક જ પ્રકારના હોય છે. ભગવન્! તે સંમૂર્છિમ મનુષ્યો ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમ! મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં, જેમ પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યું યાવત્ તે આ સંમૂર્છિમ મનુષ્યો કહ્યા છે.

● વિવેચન-૧૪૦ :-

તે મનુષ્યો બે ભેદે છે - સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ. ચ શબ્દ બંને પણ મનુષ્યત્વ જાતિની તુલ્યતાના સૂચક છે.

તે સંમૂર્છિમો એક પ્રકારે કહ્યા છે. તેમનો સંભવ ક્યાં છે? - x - મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં ઈત્યાદિ પ્રાગ્વત્ કહેવું. યાવત્ અંતર્મુહૂર્ત્ત આયુ પાળીને કાળ કરે છે. - x - હવે ગર્ભજ મનુષ્યને કહે છે.

● સૂત્ર-૧૪૧,૧૪૨ :-

[૧૪૧] તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યો કેટલા ભેદે છે? ત્રણ ભેદે – કર્મભૂમજ, અકર્મભૂમજ, અંતર્દ્વીપજ.

[૧૪૨] તે અંતર્દ્વીપજ કેટલા ભેદે છે? ૨૮ ભેદે. તે આ પ્રમાણે – એકોરુકા, આભાષિકા, વૈષાણિકા યાવત્ - x - શુદ્ધદંતા.

● વિવેચન-૧૪૧,૧૪૨ :-

તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યો - x - ત્રણ ભેદે કહ્યા છે – કર્મભૂમક, અકર્મભૂમક, અંતર્દ્વીપક. તેમાં અનાનુપૂર્વીથી કથન કરાય છે, આ ન્યાયથી પહેલા અંતર્દ્વીપોનું કથન કરવા કહે છે કે – તે અંતર્ દ્વીપકો કયા છે? લવણ સમુદ્ર મધ્યે અંતરે અંતરે દ્વીપ તે અંતર્દ્વીપ. અંતર્દ્વીપમાં થનાર તે આંતર્દ્વીપકા, તે ૨૮ છે. તે આ પ્રમાણે–

એકોરુકા, આભાષિકા, વૈષાણિકા, નાંગોલિક, હયકર્ણ, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ, શષ્કુલીકર્ણ, આદર્શમુખ, મેંઢમુખ, અયોમુખ, ગોમુખ, અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ, સિંહમુખ, વ્યાઘ્રમુખ, અશ્વકર્ણ, સિંહકર્ણ, અકર્ણ, કર્ણપ્રાવરણ, ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુદ્દંત, ઘનદંત, લષ્ટદંત, ગૂઢદંત અને શુદ્ધદંત. - - આ એકોરુકાદિ નામ દ્વીપો છે. તે એકોરુક આદિ મનુષ્યો કહ્યા. જેમ પંચાલ દેશનો નિવાસી પુરુષ ''પંચાલ'' કહેવાય છે. ઐકોરુક મનુષ્યોના એકોરુક દ્વીપને વિશે પૂછે છે –

● સૂત્ર-૧૪૩ :-

ભગવન્! એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામે દ્વીપ ક્યાં આવેલ છે? ગૌતમ! જંબૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની દક્ષિણે લઘુ હિમવંત વર્ષધર પર્વતના ઈશાન

ચરમાંતથી લવણ સમુદ્રમાં ૩૦૦ યોજન ગયા પછી દક્ષિણ દિશામાં એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામે દ્વીપ કહ્યો છે. તે દ્વીપની લંબાઈ-પહોળાઈ ૩૦૦ યોજન છે, ૯૫૦ યોજનથી કંઈક અધિક પરિધિયુક્ત છે. તે એક પદ્મવર વેદિકા અને એક વનખંડથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે પદ્મવર વેદિકા આઠ યોજન ઉચ્ચત્વથી ઉર્ધ્વ છે, ૫૦૦ ધનુષ્ વિષ્કંભથી એકોરુકદ્વીપને ઘેરીને રહી છે. તે પદ્મવર વેદિકાનું આવા પ્રકારે વર્ણન છે - તેની નિમ્મા વજ્રમય છે. એ પ્રમાણે વેદિકા વર્ણન રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં જેમ કરેલ છે, તેમ કહેવું.

● વિવેચન-૧૪૩ :-

દક્ષિણ દિશાના એકોરુકાદિ મનુષ્યો શિખરી પર્વતાદિ ઉપર પણ હોય છે, તે મેરુની ઉત્તરે છે, તેથી તેના વ્યવચ્છેદાર્થે અહીં 'દક્ષિણ દિશાનો' એમ કહ્યું. ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપના મેરુ પર્વતનો અન્યત્ર સંભવ હોવાથી, અહીં ''આ જંબૂદ્વીપમાં'' એમ કહ્યું. મેરુની દક્ષિણે ચુલ્લ હિમવત્ વર્ષધર પર્વતની. અહીં 'ચુલ્લ' ગ્રહણ મહા હિમવંત વર્ષધર પર્વતના વ્યવચ્છેદાર્થે છે. પૂર્વરૂપ ચરમાંતથી ઇશાન ખૂણામાં લવણ સમુદ્રમાં ૩૦૦ યોજન ગયા પછી ચુલ્લ હિમવંત દાઢાની ઉપર, દક્ષિણ દિશાનો એકોરુક દ્વીપ છે. તે લંબાઈ-પહોળાઈથી ૩૦૦ યોજન, સાધિક ૯૪૯ યોજન પરિધિથી છે.

● સૂત્ર-૧૪૪ :-

તે પદ્મવર વેદિકા એક વનખંડ વડે ચોતરફથી ઘેરાયેલ હતી. તે વનખંડ દેશોન બે યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી વેદિકાસમ પરિધિથી કહેલ છે. તે વનખંડ કૃષ્ણ, કૃષ્ણાવભાસ ઈત્યાદિ જેમ રાજપ્રશ્નીયમાં વનખંડ વર્ણન છે, તેમ સંપૂર્ણ કહેવું. તૃણોના વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ તથા વાવડી, ઉત્પાત પર્વત, પૃથ્વીશિલાપટ્ટક કહેવા યાવત્ ત્યાં ઘણાં વ્યંતર દેવ-દેવીઓ યાવત્ વિચરે છે.

● વિવેચન-૧૪૪ :-

તે એકોરુક નામક દ્વીપ એક પદ્મવરવેદિકાથી, એક વનખંડથી બધી દિશામાં સમસ્તપણે ઘેરાયેલ છે. તેમાં પદ્મવર વેદિકા આદિ વર્ણન કહેવાનાર જંબૂદ્વીપ જગતી ઉપરની પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ વર્ણનવત્ કહેવું. - x -

● સૂત્ર-૧૪૫ :-

એકોરૂકદ્વીપ દ્વીપનો અંદરનો ભૂમિભાગ બહુસમરમણીય કહેલ છે. જેમ કોઈ આલિંગપુષ્કર હોય૰ એ રીતે શયનીય કહેવું યાવત્ પૃથ્વીશિલાપટ્ટક, ત્યાં ઘણાં એકોરૂકદ્વીપક મનુષ્યો અને સ્ત્રીઓ બેસે છે યાવત્ વિચરે છે.

હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! એકોરૂક દ્વીપમાં તે-તે દેશમાં, ત્યાં-ત્યાં ઘણાં ઉદ્દાલક, કોદ્દાલક, કૃતમાલ, નયમાલ, નૃત્યમાલ, શ્રૃંગમાલ, શંખમાલ, દંતમાલ, શેલમાલક નામે દ્રુમગણ કહ્યા છે. તે કુસ-વિકુસ-વિશુદ્ધ-વૃક્ષ મૂળવાળા, મૂલમંત યાવત્ બીજમંત, પત્ર અને પુષ્પોથી આચ્છન્ન પ્રતિચ્છન્ન છે અને શ્રી વડે અતી-અતી શોભતા-સોહતા રહેલા છે. તે એકોરૂક દ્વીપમાં ઘણાં વૃક્ષો છે - તેમાં હેરુ

તાલ - ભેરુતાલ - મેરુતાલ - સેરુતાલ - સાલ - સરલ-સપ્તપર્ણ-સોપારી-ખજૂર-નારિયેલના વન છે. તે કુશ-કાંસાદિ રહિત યાવત્ છે.

તે એકોરુકદ્વીપમાં ત્યાં ત્યાં ઘણાં તિલક, લવક, ન્યગ્રોધ યાવત્ રાજવૃક્ષ, નંદિવૃક્ષ છે. જે દર્ભ-કાંસથી રહિત છે. યાવત્ શોભે છે. એકોરૂકદ્વીપમાં ત્યાં ઘણી પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતા છે. જે નિત્ય કુસુમિત છે ઈત્યાદિ લતા વર્ણન ઉવવાઈ સૂત્ર મુજબ યાવત્ પ્રતિરૂપ સુધી કહેવું. એકોરૂકદ્વીપમાં ત્યાં ઘણાં સેરિકાગુલ્મ યાવત્ મહાજાતિ ગુલ્મ છે. તે ગુલ્મો પંચવર્ણી ફૂલોથી કુસુમિત રહે છે. તેની શાખા પવનથી હલતી રહે છે, તેથી તેના ફૂલો એકોરુકદ્વીપના ભૂમિભાગને આચ્છાદિત કરતા રહે છે.

એકોરુકદ્વીપમાં ત્યાં ઘણી વનરાજીઓ છે. તે વનરાજી કૃષ્ણા, કૃષ્ણાવભાસા યાવત્ રમ્યા, મહામેઘ નિકુરંબરૂપ યાવત્ મહાન્ ગંધને મુક્તી તથા પ્રાસાદીયાદિ છે.

[૧] એકોરૂક દ્વીપમાં ત્યાં ઘણાં મત્તાંગ નામે વૃક્ષગણો કહ્યા છે. જેમ ચંદ્રપ્રભા, મણિશલાકા, શ્રેષ્ઠ સીધુ, પ્રવર વારુણી, જાતિવંત ફળ-પત્ર-પુષ્પ સુગંધિત દ્રવ્યોથી કાઢેલ સારભૂત રસ અને વિવિધ દ્રવ્યોથી યુક્ત અને ઉચિત કાળે સંયોજિત કરીને બનાવેલ આસવ, મધુ, મેરક, રિષ્ટાભ, દુગ્ધતુલ્યસ્વાદવાળી પ્રસન્ના, મેલ્લક, શતાયુ, ખજૂર અને દ્રાક્ષનો રસ, કપિશ વર્ણનો ગોળનો રસ, સુપક્વ ક્ષોદરસ, વરસૂરાદિ વિવિધ મદ્ય પ્રકારોમાં જેવો વર્ણ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ તથા બળવીર્ય પરિણામી છે. તે રીતે જ તે મત્તાંગ વૃક્ષ વિવિધ પ્રકારે વિવિધ સ્વાભાવિક પરિણામવાળી મદ્યવિધિથી યુક્ત, ફળોથી પરિપૂર્ણ અને વિકસિત છે. તે કુશ-કાંસરહિત યાવત્ રહેલ છે.

[૨] એકોરૂક દ્વીપમાં ત્યાં ઘણાં ભૃત્તાંગ નામે વૃક્ષગણ કહેલા છે. જેમ વારક, ઘટ, કરક, કળશ, કર્કરી, પાદકંચનિકા, ઉદંક, વદ્ધણિ, સુપ્રતિષ્ઠક, પારી, ચષક, ભૃંગારક, કરોટી, શરક, થરક, પાત્રી, થાળી, પાણી ભરવાનો ઘડો, વિચિત્ર વર્તક, મણીના વર્તક, સોના અને મણિરત્નના બનેલા શુક્તિ આદિ વાસણ કે જેના ઉપર વિવિધ ચિત્રકારી કરેલી છે, તેવા આ ભૃત્તાંગ વૃક્ષ ભાજન વિધિમાં વિવિધ પ્રકારના વિસ્રસા પરિણત ભાજનોથી યુક્ત હોય છે. ફળોથી પરિપૂર્ણ અને વિકસિત હોય છે. કુશ-કાસ રહિત યાવત્ રહેલા છે.

[૩] એકોરૂકદ્વીપમાં ત્યાં ત્યાં ઘણાં ત્રુટિતાંગ નામે વૃક્ષગણો કહ્યા છે. જેમ કોઈ મુરજ, મૃદંગ, પ્રણવ, પટહ, દર્દરક, કરટી, ડિંડિમ, ભંભા, હોરંભ, ક્વણિત, ખરમુખી, મુકુંદ, શંખિકા, પરિણી, પરિવાદિની, વંશ, વીણા, સુઘોષા, વિપંચી, મહતી, કચ્છપી, રિગસકા, તલતાલ, કાંસ્યતાલ આદિ વાજિંત્ર, જે સમ્યક્ પ્રકારે વગાડાય છે. વાદ્યકળામાં નિપુણ અને ગંધર્વશાસ્ત્રમાં કુશલ વ્યક્તિ દ્વારા જે સ્પંદિત કરાય છે. જે આદિ-મધ્ય-અવસાનરૂપ ત્રણ સ્થાનોથી શુદ્ધ છે, તે રીતે આ ત્રુટિતાંગ વૃક્ષ વિવિધ પ્રકારે સ્વાભાવિક પરિણામ થકી

પરિણત થઈ તત-વિતત-ઘન-શુષિર રૂપ ચાર પ્રકારની વાદ્ય વિધિથી યુક્ત હોય છે. ફળોથી પરિપૂર્ણ અને વિકસિત હોય છે. કુશ-વિકુશથી રહિત યાવત્ શોભાયમાન રહેલા છે.

[૪] એકોરૂકદ્વીપમાં ઘણાં દીપશિખા નામના વૃક્ષગણો કહ્યા છે. જેમ સંધ્યા વિરાગ સમયે નવનિધિપતિને ત્યાં દીપિકાઓ હોય છે. જેનું પ્રકાશમંડલ ચોતરફ ફેલાયેલ હોય છે. જેમાં ઘણી બત્તિ અને ભરપુર તેલ ભરેલ હોય છે. જે પોતાના ઘન પ્રકાશથી અંધકારનું મર્દન કરે છે, જેનો પ્રકાશ કનકનિકા જેવા પ્રકાશયુક્ત કુસુમોવાળા પારિજાતના વનના પ્રકાશ જેવો હોય છે. સુવર્ણ-મણિરત્નથી બનેલ, વિમલ, બહુમૂલ્ય કે મહોત્સવોમાં સ્થાપ્ય, તપનીય અને વિચિત્ર દંડયુક્ત, - x - જેનું તેજ ખૂબ પ્રદીપ્ત થઈ રહેલ છે. જે નિર્મળ ગ્રહગણો માફક પ્રભાસિત તથા અંધકારને દૂર કરનાર સૂર્યની ફેલાયેલ પ્રભા જેવી ચમકે છે. પોતાની ઉજ્જવલ જ્વાલાથી જાણે હસી રહી હોય, એવી તે દીપિકાઓ શોભિત છે. એ જ રીતે દીપશિખા વૃક્ષ પણ વિવિધ વિસ્રસા પરિણામી ઉદ્યોત્‌વિધિથી યુક્ત છે ફળોથી પૂર્ણ અને વિકસિત છે યાવત્ શ્રી વડે અતી શોભાયમાન છે.

[૫] એકોરૂક દ્વીપમાં ત્યાં ઘણાં જ્યોતિશિખા નામે વૃક્ષગણો કહ્યા છે. જેમ તત્કાળનું ઉદિત શરત્કાલીન સૂર્યમંડલ, ખરતી એવી હજારો ઉલ્કા, ચમકતી વિજળી, જ્વાલા સહિત નિર્ધૂમ અગ્નિ, અગ્નિથી શુદ્ધ તપનીય સુવર્ણ, વિકસિત કિંશૂકના ફૂલો, અશોક અને જપા પુષ્પોનો સમૂહ, મણિરત્નોના કિરણો, શ્રેષ્ઠ હિંગલોક સમુદાય, પોત-પોતાના વર્ણ અને આભારૂપ તેજસ્વી લાગે છે. એ રીતે જ્યોતિશિખા વૃક્ષ પોતાના ઘણાં પ્રકારના અનેક વિસ્રસા પરિણામથી ઉદ્યોત્ વિધિથી યુક્ત હોય છે. તેનો પ્રકાશ સુખકારી, મંદ, મંદ આતાપ છે. પોતાને સ્થાને સ્થિત હોય છે, એકબીજામાં મિશ્ર થઈ પોતાના પ્રકાશથી પોતાના પ્રદેશમાં રહેલ પદાર્થોને ચોતરફથી પ્રકાશિત-ઉદ્યોતિત-પ્રભાસિત કરે છે. કુશ-વિકુશ આદિથી રહિત યાવત્ અતી શોભે છે.

[૬] એકોરુકદ્વીપમાં ત્યાં-ત્યાં ઘણાં ચિત્રાંગ નામે વૃક્ષ ગણો કહેલા છે. જેમ કોઈ પ્રેક્ષાગૃહ, વિવિધ પ્રકારના ચિત્રોથી ચિત્રિત, રમ્ય, શ્રેષ્ઠ ફૂલોની માળાથી ઉજ્જ્વલ, વિકસિત-વિખરાયેલા પુષ્પ પુંજોથી સુંદર, પૃથક્‌રૂપે સ્થાપિત અને વિવિધ પ્રકારની ગૂંથેલ માળાઓની શોભાના પ્રકર્ષથી અતીવ મોહક હોય છે. ગ્રંથિમ-વેષ્ટિત-પૂરિમ-સંઘાતિમ માળા, જે છેક શિલ્પી દ્વારા ગુંથી છે. સારી રીતે સજાવવાથી જેનું સૌંદર્ય વધી ગયેલ છે. વિવિધ રૂપે દૂર લટકતી પંચવર્ણી ફૂલમાલાથી સજાવેલ હોય, તેનાથી દીપ્તિમાન એવા પ્રેક્ષાગૃહ સમાન, તે ચિત્રાંગ વૃક્ષ પણ વિવિધ પ્રકારના વિસ્રસા પરિણામથી માલ્યવિધિથી યુક્ત છે. તે કુશ-વિકુશ રહિત યાવત્ શોભે છે.

[૭] એકોરુક દ્વીપમાં ત્યાં ઘણાં ચિત્રરસ નામે વૃક્ષો કહેલા છે. જેમ સુગંધી શ્રેષ્ઠ કલમ જાતિના ચોખા અને વિશિષ્ટ ગાય થકી નિસૃત, દોષ રહિત શુદ્ધ દૂધથી પકાવેલ શરદઋતુના ઘી, ગોળ, ખાંડ અને મધથી મિશ્રિત અતિ સ્વાદિષ્ટ અને ઉત્તમ વર્ણ-ગંધયુક્ત પરમાન્ન નિષ્પન્ન કરાય છે અથવા જેમ ચક્રવર્તી રાજાના કુશળ સૂપકારો દ્વારા નિષ્પાદિત ચાર ઉકાળાથી સેકેલ, કલમ ઓદન-જેનો એક એક દાણો વરાળથી સીઝીને મૃદુ થઈ ગયેલ છે. જેમાં અનેક મેવાદિ નાંખેલ છે, સુગંધિત દ્રવ્યોથી સંસ્કારિત છે. જે શ્રેષ્ઠ-વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શથી યુક્ત થઈ બળ-વીર્યરૂપે પરિણત થાય છે. ઈન્દ્રિયની શક્તિને વધારનાર, ભૂખ-તરસને શાંત કરનાર, પ્રધાન ગોળ-સાકર-ખાંડ આદિથી યુક્ત, ગરમ કરેલ ઘી નાંખેલ, અંદરના ભાગે મુલાયમ અને સ્નિગ્ધ, અત્યંત પ્રિયકારી દ્રવ્યોથી યુક્ત, એવો પરમ આનંદદાયક પરમાન્ન હોય છે. એવી ભોજન વિધિ સામગ્રીથી યુક્ત ચિત્રરસ નામક વૃક્ષ હોય છે તે વૃક્ષોમાં આ સામગ્રી વિવિધ પ્રકારના વિસ્રસા પરિણામથી થાય છે. તે વૃક્ષ કુશ-કાશાદિથી રહિત યાવત્ શોભે છે.

[૮] એકોરુક દ્વીપમાં ઘણાં મણ્યંગ નામે વૃક્ષગણો કહેલા છે. જેમ હાર, અર્ધહાર, વેષ્ટનક, મુગટ, કુંડલ, વામોત્તક, હેમજાલ, મણિજાલ, સૂત્રક, ઉચ્ચયિત કટક, મુદ્રિકા, એકાવલી, કંઠસૂત્ર, મકરાકાર આભૂષણ, ઉરઃસ્કંધ ગ્રૈવેયક, શ્રોણીસૂત્ર, ચૂડામણી, સુવર્ણતિલક, બિંદિયા, સિદ્ધાર્થક, કર્ણવાલી, ચંદ્ર-સૂર્ય-વૃષભ-ચક્રાકાર ભૂષણ, તલ ભંગક, ત્રુટિક, માળાકાર હસ્તાભૂષણ, વલક્ષ, દીનાર માલિકા, મેખલા, કલાપ, પ્રતરક, પ્રાતિહારિક, ઘુંઘરુ, કિંકિણી, રત્નમય કંદોરા, નુપૂર, ચરણમાળા, કનકનિકરમાળા આદિ સોના-મણિ-રત્નાદિ રચનાથી ચિત્રિત, સુંદર આભુષણોના પ્રકાર છે, તેની જેમ આ મણ્યંગ વૃક્ષ અનેક બહુવિધ વિસ્રસા પરિણામથી પરિણત ભૂષણવિધિથી યુક્ત છે. કુશાદિ રહિત યાવત્ શોભે છે.

[૯] એકોરુક દ્વીપમાં ત્યાં-ત્યાં ઘણાં ગેહાકાર નામક વૃક્ષો કહેલા છે. જેમ પ્રાકાર, અટ્ટાલક, ચરિકા, દ્વાર, ગોપુર, પ્રાસાદ, આકાશતલ, મંડપ, એક-બે-ત્રણ-ચાર ખંડવાળા મકાન, ગર્ભગૃહ, મોહનગૃહ, વલભિઘર, ચિત્રશાળાથી સજ્જિત પ્રકોષ્ઠ ગૃહ, ભોજનાલય, ગોળ-ત્રિકોણ-ચોરસ-નંદાવર્તાકારના ગૃહ, પાંડુર તલમુંડમાળા, હર્મ્ય અથવા ધવલ-અર્ધ-માગધ-વિભ્રમ ગૃહ, પહાડ-પહાડનો અર્ધભાગ-પર્વત શિખરના આકારનું ગૃહ, સુવિધિ કોષ્ટક ગૃહ, અનેકગૃહ, શરણ-લયન-આપમ-વિડંગ-જાલ-ચંદ નિર્યૂહ, અપવરક, દ્વારવાળા ગૃહ, ચાંદની આદિથી યુક્ત વિવિધ પ્રકારના ભવન હોય છે, એ જ પ્રકારે તે ગેહાકાર વૃક્ષ પણ વિવિધ પ્રકારના, ઘણાં વિસ્રસા પરિણત સુખારોહણ, સુખોત્તારક, સુખ નિષ્ક્રમણ પ્રવેશ, દર્દર-સોપાન-પંક્તિયુક્ત, સુખવિહારક, મનો અનુકૂલ ભવન

વિધિથી યુક્ત, કુસાદિ રહિત યાવત્ શોભે છે.

[૧૦] એકોરુકદ્વીપમાં ત્યાં-ત્યાં ઘણાં અનગ્ન નામક વૃક્ષગણો કહેલા છે. જેમ - અનેક પ્રકારના ચર્મ વસ્ત્ર, ક્ષૌમ વસ્ત્ર, કંબલ વસ્ત્ર, દુકૂલ વસ્ત્ર, કોશેયક, કાલમૃગપટ્ટ, ચીનાંશુક, વરણાત, વરવાણિગયતુ, આભરણ ચિત્રિત, શ્લક્ષ્ણ, કલ્યાણક, ભંવરી-નીલ-કાજળ જેવા વર્ણના વસ્ત્ર, બહુવર્ણ, લાલ-પીળા-સફેદ વર્ણના વસ્ત્ર, અક્ષત મૃગરોમના વસ્ત્ર, સોના-ચાંદીના તારના વસ્ત્ર, પશ્ચિમ કે ઉત્તર દેશનું વસ્ત્ર, સિંધુ-ઋષભ-તામિલ-બંગ-કલિંગ દેશનું સૂક્ષ્મ તંતુમય બારીક વસ્ત્ર ઈત્યાદિ વસ્ત્રો, જે શ્રેષ્ઠ નગરોમાં કુશળ કારીગરો વડે બનાવાયેલ છે, સુંદર વર્ણવાળા છે, તે પ્રકારે આ અનગ્ન વૃક્ષ પણ અનેક પ્રકારે અને બહુવિધ વિસ્રસા પરિણામથી પરિણત વિવિધ વસ્ત્ર યુક્ત છે, તે કુશ-કાશથી રહિત યાવત્ અતી શોભે છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં મનુષ્યોનો આકાર-પ્રકાર આદિ સ્વરૂપ કેવા છે ? હે ગૌતમ ! તે મનુષ્ય અનુપમ સૌમ્ય અને સુંદર રૂપવાળા છે. ઉત્તમ ભોગસૂચક લક્ષણવાળા, ભોગ જન્ય શોભાથી યુક્ત છે. તેમના અંગો જન્મથી જ શ્રેષ્ઠ અને સર્વાંગ સુંદર છે. તેમના પગ સુપ્રતિષ્ઠિત અને કાચબા માફક સુંદર છે. તેમના પગની તળીયા લાલ અને ઉત્પલ પત્ર સમાન મૃદુ, મુલાયમ, કોમળ છે. તેમના ચરણમાં પર્વત, નગર, સમુદ્ર, મગર, ચક્ર, ચંદ્રમા આદિના ચિહ્ન છે. તેમના ચરણની આંગળી ક્રમશઃ મોટી-નાની અને મળેલી છે. તેમની આંગળીના નખ ઉન્નત, પાતળા, તામ્રવર્ણી, સ્નિગ્ધ છે. તેમના ગુલ્ફ, પિંડલિકા ક્રમશઃ સ્થૂળ, સ્થૂળતર અને ગોળ છે, તેમના ઘુંટણ સંપુટમાં રાખેલની જેમ ગૂઢ છે. તેમની જાંઘ હાથીની સૂંઢની માફક સુંદર, ગોળ અને પુષ્ટ છે. શ્રેષ્ઠ મદોન્મત્ત હાથીની ચાલ જેવી ચાલ છે. શ્રેષ્ઠ ઘોડા માફક તેમનો ગુહ્ય દેશ સુગુપ્ત છે. આકીર્ણક અશ્વ માફક મળમૂત્રાદિ લેપથી રહિત છે તેમની કમર યૌવન પ્રાપ્ત શ્રેષ્ઠ ઘોડા અને સિંહની કમર જેવી પાતળી અને ગોળ છે. સંકોચેલી ત્રિપાઈ, મૂસલી દર્પણનો દંડ અને શુદ્ધ કરેલ સોનાની મૂંઠ વચ્ચેથી પાતળી હોય છે, તેવી પાતળી તેમની કમર છે. તેની રોમરાજિ સરળ-સમ-સઘન-સુંદર-શ્રેષ્ઠ-પાતળી-કાળી-સ્નિગ્ધ-આદેય-લાવણ્યમય-સુકુમાર-સુકોમળ અને રમણીય છે, તેમની નાભિ ગંગાના આવર્ત્ત સમાન દક્ષિણાવર્ત્ત, તરંગની જેમ વક્ર અને સૂર્યની ઉગતા કિરણોથી ખીલેલા કમળની માફક ગંભીર અને વિશાળ છે. તેમની કુક્ષિ મત્સ્ય અને પક્ષી માફક સુંદર અને પુષ્ટ છે, તેમનું પેટ માછલી માફક કૃશ છે.

તેમની ઈન્દ્રિયો પવિત્ર છે. તેમની નાભિ કમળ સમાન વિશાળ છે. તેમના પાર્શ્વભાગ નીચે નમેલ છે. પ્રમાણોપેત છે. સુંદર છે, પરિમિત માત્રાયુક્ત, સ્થૂળ અને આનંદદાયી છે. તેમના પીઠની હડ્ડી માંસલ હોવાથી અનુપલક્ષિત હોય છે. તેમના શરીર કંચનની કાંતિવાળા નિર્મળ સુંદર અને નિરુપહત હોય છે. તેઓ

શુભ બત્રીશ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે. તેમનું વક્ષસ્થળ કંચનના શિલાતલ જેવું ઉજ્જ્વલ, પ્રશસ્ત, સમતલ, પુષ્ટ, વિસ્તીર્ણ અને મોટુ હોય છે. તેમની છાતી ઉપર શ્રીવત્સનું ચિહ્ન અંકિત હોય છે, તેમની ભુજા નગરની અર્ગલા સમાન લાંબી હોય છે. તેમના બાહુ નાગના વિપુલ શરીર તથા આઠાવેલ અર્ગલા સમાન લાંબી હોય છે. તેમના હાથની કલાઈ યૂપ સમાન દૃઢ, આનંદદાયી, પુષ્ટ, સુસ્થિત, સુશ્લિષ્ટ, વિશિષ્ટ, ઘન, સ્થિર, સુબદ્ધ, નિગૂઢ પર્વ સંધિવાળી છે.

તેમની હથેળી લાલ વર્ણની, પુષ્ટ, કોમળ માંસલ, પ્રશસ્ત, લક્ષણયુક્ત, સુંદર છિદ્ર જાળ રહિત આંગળીવાળી છે. તેમના હાથની આંગળી પુષ્ટ, ગોળ, સુજાત અને કોમળ છે. તેમના નખ, તામ્રવર્ણીય, પાતળા, સ્વચ્છ, મનોહર અને સ્નિગ્ધ છે. તેમના હાથોમાં ચંદ્ર-સૂર્ય-શંખ-ચક્ર રેખા, દક્ષિણાવર્ત્ત સ્વસ્તિક રેખા અને ચંદ્રાદિની સંયુક્ત રેખા હોય છે. અનેક શ્રેષ્ઠ લક્ષણયુક્ત ઉત્તમ, પ્રશસ્ત, સ્વચ્છ, આનંદપ્રદ રેખાઓથી યુક્ત હાથ છે. તેમના સ્કંધ શ્રેષ્ઠ ભેંસ વરાહ, સિંહ, શાર્દૂલ, બળદ, હાથીના સ્કંધ માફક પ્રતિપૂર્ણ વિપુલ અને ઉન્નત છે. તેમની ડોક ચાર આંગળ પ્રમાણ અને શ્રેષ્ઠ શંખ સમાન છે. તેમની દાઢી અવસ્થિત, સુવિભક્ત, વાળતી યુક્ત, માંસલ, સુંદર સંસ્થાન યુક્ત, પ્રશસ્ત અને વાઘની વિપુલ દાઢી સમાન છે. તેમના હોઠ પરિકર્મિત શિલાપ્રવાલ અને બિંબ ફળ સમાન લાલ છે. તેમના દાંત સફેદ ચંદ્રમાના ટુકડા જેવા વિમલ છે અને શંખ, ગાયના દૂધના ફીણ, જલકણ, મૃણાલિકાના તંતુ સમાન સફેદ છે. તેમના દાંત અખંડિત હોય છે, અલગ-અલગ હોતા નથી, તેઓ સુંદર દાંતવાળા છે. તેમની જીભ અને તાળવું અગ્નિમાં તપાવી ધોયેલ અને તપાવેલ સ્વર્ણ સમાન લાલ છે.

તેમની નાસિકા ગરુડ જેવી લાંબી, સીધી અને ઉંચી હોય છે. તેમની આંખો સૂર્યકિરણોથી વિકસિત પુંડરીક કમળ જેવી, ખીલેલા શ્વેત કમળ જેવી, ખૂણામાં લાલ, વચ્ચે કાળી અને ધવલ તથા પક્ષ્મપુટવાળી હોય છે. તેમની ભંવર કંઈક આરોપેલ ધનુષ્ સમાન વક્ર, રમણીય, કૃષ્ણ મેઘરાજિ સમાન કાળી, સંગત, દીર્ઘ, સુજાત, પાતળી, સ્નિગ્ધ હોય છે. તેમના કાન મસ્તકના ભાગ સુધી કંઈક ચોંટેલા અને પ્રમાણોપેત છે. તેઓ સુંદર કાનોવાળા છે. તેમના કપોળ પીની અને માંસલ હોય છે. તેમના લલાટ નવીન ઉદિત બાલચંદ્ર જેવું પ્રશસ્ત, વિસ્તીર્ણ અને સમતલ હોય છે. તેમનું મુખ પૂર્ણિમાના ચંદ્રમા જેવું સૌમ્ય છે, મસ્તક છત્રાકાર અને ઉત્તમ હોય છે. તેમનું સિર ઘન-નિબિડ-સુબદ્ધ-પ્રશસ્ત લક્ષણવાળું, કૂટાકાર માફક ઉન્નત્ત અને પાષાણના પિંડ માફક ગોળ અને મજબૂત હોય છે. તેમની કેશાંતભૂમિ દાડમના પુષ્પવત્ લાલ, તપનીય સુવર્ણ સમાન નિર્મલ અને સુંદર હોય છે. મસ્તકના વાળ શાલ્મલિ ફળ માફક ઘન અને નિબિડ હોય છે. તે બાલ મૃદુ, નિર્મળ, પ્રશસ્ત, સૂક્ષ્મ, લક્ષણયુક્ત,

સુગંધિત, સુંદર, ભુજભોજક, નીલમણિ, ભ્રમરી, નીલ અને કાજળ સમાન કાળા, હર્ષિત ભ્રમર સમાન અતિ કાળા, સ્નિગ્ધ, નિચિત હોય છે. ઘુંઘરાલા અને દક્ષિણાવર્ત હોય છે.

તે મનુષ્યો લક્ષણ, વ્યંજન અને ગુણ યુક્ત હોય છે. તેઓ સુંદર, સુવિભક્ત સ્વરૂપવાળા હોય છે. તેઓ પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ હોય છે. આ મનુષ્યો હંસ-ક્રૌંચ-સીંહ-મંજુ-સુસ્વરવાળા, નંદિ-સીંહ-મંજુ-સુસ્વર ઘોષવાળા, અંગ-અંગમાં કાંતિવાળા, વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણી, સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા, સ્નિગ્ધ-ત્વચાવાળા, નિરાતંક, ઉત્તમ પ્રશસ્ત અતિશય યુક્ત અને નિરુપમ શરીરવાળા, સ્વેદાદિ મેલ કલંકથી રહિત, સ્વેદ-રજાદિ દોષોથી રહિત, ઉપલેપ રહિત, અનુકૂળ વાયુવેગવાળા, કંકપક્ષીવત્ નિર્લેપ ગુદાભાગવાળા, કબૂતર માફક બધુ પચાવી લેનાર, પક્ષી માફક નિર્લેપ અપાનદેશવાળા, સુંદર પૃષ્ઠભાગ, ઉદર અને જંઘાવાળા, ઉન્નત્ત અને મુષ્ટિગ્રાહ્ય કુક્ષિવાળા, પદ્મ-ઉત્પલ સમાન સુગંધી શ્વાસોચ્છ્વાસ અને મુખવાળા છે.

આ મનુષ્યોની ઉંચાઈ ૮૦૦ ધનુષ્ હોય છે, તે મનુષ્યોને ૬૪-પાંસળી હોય છે. તેઓ સ્વભાવથી જ ભદ્ર, વિનીત, શાંત, સ્વાભાવિક પાતળા ક્રોધ-માન-માયા-લોભયુક્ત, મૃદુ-માર્દવ સંપન્ન, અલ્લીન, ભદ્ર, વિનીત, અલ્પેચ્છા, અસંનિધિ સંચય, અચંડ, વૃક્ષોની શાખામાં રહેનાર, ઈચ્છાનુસાર, વિચરણ કરનારા, એવા તે મનુષ્ય ગણને હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણો ! કહેલા છે.

તે મનુષ્યોને કેટલાં કાળે આહારેચ્છા થાય છે ? હે ગૌતમ ! ચતુર્થભક્તે આહારની ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે.

ભગવન્ ! તે એકોરુક દ્વીપની સ્ત્રીઓનો આકાર-પ્રકાર-ભાવ કેવો કહ્યો છે ? તે સ્ત્રીઓ સુજાત સર્વાંગ સુંદરી છે, પ્રધાન મહિલા ગુણોથી યુક્ત, અત્યંત વિકસીત પદ્મકમળ માફક સુકોમળ અને કાચબા માફક ઉન્નત્ત ચરણવાળા છે, તેમના પગની આંગળીઓ સીધી, કોમળ, સ્થૂળ, નિરંતર, પુષ્ટ અને મળેલી છે તેમના નખ ઉન્નત્ત, રતિદેનારા, પાતળા, તામ્રવર્ણી, સ્વચ્છ અને સ્નિગ્ધ છે. તેમની પીંડીઓ રોમરહિત, ગોળ, સુંદર, સંસ્થિત, ઉત્કૃષ્ટ શુભ લક્ષણવાળી અને પ્રીતિકર હોય છે. તેમના ઘુંટણ સુગૂઢ, સુનિર્મિત, સુબદ્ધસંધિવાળા છે. તેમની જાંઘ કેળના સ્તંભથી અધિક સુંદર, વ્રણાદિ રહિત, સુકોમલ, મૃદુ, નીકટ, સમાન પ્રમાણવાળી, મળેલી, સુજાત, ગોળ, મોટી અને નિરંતર છે. તેમનો નિતંબ ભાગ અષ્ટાપદ દ્યુતના પટ્ટ આકારે, શુભ, વિસ્તીર્ણ અને મોટો છે, મુખ પ્રમાણથી બમણુ, વિશાળ, માંસલ અને સુબદ્ધ તેમનો જઘન પ્રદેશ છે, તેમનું પેટ વજ માફક સુશોભિત, શુભ લક્ષણોવાળું અને પાતળું છે. તેમની કમર ત્રિવલીથી યુક્ત, પાતળી, લચીલી હોય છે. તેમની રોમરાજિ સરળ, સમ, મળેલી, જન્મજાત પાતળી, કાળી, સ્નિગ્ધ, શોભતી, સુંદર, સુવિભક્ત, સુજાત,

કાંત, શોભાયુક્ત, રુચિર અને રમણીય છે, તેમની નાભિ ગંગાના આવર્ત માફક દક્ષિણાવર્ત, તરંગ, ભંગુર, સૂર્યવિકાસી કમળ જેવી ગંભીર છે.

તેમની કુક્ષિ ઉગ્રતારહિત, પ્રશસ્ત અને સ્થૂળ છે, પડખાં કંઈક ઝુકેલ અને પ્રમાણોપેત, જન્મજાત સુંદર છે. પરિમિત માત્રાવાળા, સ્થૂળ અને આનંદદાયી છે. શરીર માંસલ હોવાથી તેમાં પીઠની હડ્ડી અને પાંસળી દેખાતી નથી. શરીર સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળુ, નિર્મળ, જન્મજાત સુંદર, જ્વરાદિ ઉપદ્રવોથી રહિત છે. તેમના સ્તનો સુવર્ણકળશ સમાન પ્રમાણોપેત, બરાબર મળેલા, સુજાત અને સુંદર છે. સ્તનોની ડીંટડી સ્તનો ઉપર મુગટ જેવી લાગે છે, બંને સ્તનો ગોળ-ઉન્નત-રતિક સંસ્થિત છે. તેની બંને બાહુ સર્પની જેમ નીચેની તરફ અને પાતળી ગોપુચ્છવત્, પરસ્પર સમાન, પોત-પોતાની સંધીથી જોડાયેલી, નમ્ર, અતિ આદેય તથા સુંદર હોય છે. નખો તામ્રવર્ણી, પંજા માંસલ, આંગળીઓ પુષ્ટ કોમળ અને શ્રેષ્ઠ હોય છે. હાથની રેખાઓ સ્નિગ્ધ, હાથમાં સૂર્ય-ચંદ્ર-શંખ-ચક્ર-સ્વસ્તિકની અલગ-અલગ અને સુવિરચિત હોય છે, તેમની કાંખ અને બસ્તિ ભાગ પીન, ઉન્નત છે. તેમનું કપોલ ભર્યું-ભર્યુ હોય છે.

તેમની ગરદન ચાર અંગુલ પ્રમાણ અને શ્રેષ્ઠ શંખ જેવી હોય છે. દાઢી માંસલ, સુંદર આકારની અને શુભ હોય છે. નીચેનો હોઠ દાડમના ફૂલ જેવો લાલ અને પ્રકાશમાન, પુષ્ટ અને કંઈક વળેલ હોય છે. ઉપરનો હોઠ સુંદર હોય છે. તેમના દાંત દહીં-જલકણ-ચંદ્ર-કુંદ-વાસંતીકલી સમાન સફેદ અને અક્ષત હોય છે. તેમનું તાલુ, જીભ લાલ કમળના પત્ર સમાન, મૃદુ અને કોમળ હોય છે. તેમના નાક કણેરની કળી સમાન સીધી, ઉન્નત્ત, ઋજુ અને તીક્ષ્ણ હોય છે. તેમના નેત્ર શરદઋતુના કમળ અને ચંદ્ર વિકાસી નીલકમળથી વિમુક્ત પત્ર દલ સમાન કંઈક શ્વેત, કંઈક લાલ અને કંઈક કાળા અને વચ્ચે કાળી કીકીથી અંકિત હોવાથી સુંદર લાગે છે. તેમના લોચન પક્ષ્મપુટયુક્ત, ચંચળ, કાન સુધી લાંબા અને કંઈક રક્ત હોય છે. તેમની ભ્રમર કંઈક નમેલ ધનુષ્યવત્ વાંકી, સુંદર, કાળી અને મેઘરાજિ સમાન પ્રમાણોપેત, લાંબી, સુજાત, કાળી અને સ્નિગ્ધ હોય છે. તેમના કાન મસ્તકથી કંઈક જોડાયેલા અને પ્રમાણયુક્ત હોય છે. તેમની ગંડલેખા માંસલ, ચીકણી, રમણીય હોય છે. તેમનું લલાટ ચોરસ, પ્રશસ્ત અને સમતલ હોય છે, મુખ કાર્તિક પૂનમના ચંદ્ર માફક નિર્મળ અને પરિપૂર્ણ હોય છે. મસ્તક છત્ર સમાન ઉન્નત, વાળ ઘુંઘરાળા-સ્નિગ્ધ-લાંબા હોય છે.

તે સ્ત્રીઓ આ બત્રીશ લક્ષણધારી હોય છે – છત્ર, ધ્વજ, યુગ, સ્તૂપ, દામિની, કમંડલ, કળશ, વાપી, સ્વસ્તિક, પતાકા, યવ, મત્સ્ય, કુંભ, શ્રેષ્ઠરથ, મકર, શુકસ્થાલ, અંકુશ, અષ્ટાપદવીચિદ્યુત્ ફલક, સુપ્રતિષ્ઠક, મયૂર, શ્રીદામ, અભિષેક, તોરણ, મેદિનીપતિ, સમુદ્ર, ભવન, પ્રાસાદ, દર્પણ, મનોજ્ઞ હાથી,

બળદ, સિંહ અને ચમર.

તે એકોરુકદ્વીપની સ્ત્રીઓ હંસ સમાન ચાલવાળી, કોયલ સમાન સ્વરવાળી, કમનીય, બધાંને પ્રિય છે. તેમના શરીરમાં કડચલીઓ પડતી નથી, વાળ સફેદ થતા નથી. તેઓ વ્યંગ્ય, વર્ણવિકાર, વ્યાધિ, દૌર્ભાગ્ય, શોકથી મુક્ત હોય છે. તેઓ ઉંચાઈમાં પુરુષ અપેક્ષાએ કંઈક નીચી હોય છે. તેઓ સ્વાભાવિક શ્રૃંગાર અને શ્રેષ્ઠ વેશવાળી હોય છે. તેઓ સુંદર ચાલ, હાસ્ય, બોલ, ચેષ્ટા, વિલાસ, સંલાપમાં ચતુર, યોગ્ય ઉપચાર કુશળ હોય છે. તેમના સ્તન-જઘન-મુખ-હાથ-પગ-નેત્ર ઘણાં સુંદર હોય છે. તેઓ સુંદર વર્ણવાળી, લાવણ્યવાળી, યૌવનવાળી, વિલાસયુક્ત હોય છે. નંદનવનમાં વિચરણ કરનારી અપ્સરા માફક તેઓ આશ્ચર્યથી દર્શનીય છે. તે સ્ત્રીઓ પ્રાસાદીયાદિ છે.

ભગવન્ ! તે સ્ત્રીઓને કેટલા કાળના અંતરે આહાર-અભિલાષા થાય છે ? ગૌતમ ! ચતુર્થભક્ત પછી થાય છે.

ભગવન્ ! તે મનુષ્યો કેવો આહાર કરે છે ? તેઓ પૃથ્વી-પુષ્પ-ફળોનો આહાર કરે છે. ભગવન્ ! તે પૃથ્વીનો સ્વાદ કેવો છે ? જેમકે – ગોળ, ખાંડ, સાકર, મિશ્રી, કમલકંદ, પર્પટમોદક, પુષ્પ વિશેષની શર્કરા, કમલ વિશેષની શર્કરા, અકોશિતા, વિજયા, મહાવિજયા, આદર્શોપમા, અનોપમાના સ્વાદ જેવો તેનો સ્વાદ હોય છે અથવા ચતુઃસ્થાન પરિણત, ગોળ-ખાંડ-મિશ્રી યુક્ત ગાયનું દૂધ, જે મંદાગ્નિ ઉપર પકાવાયેલ તથા શુભ વર્ણાદિથી યુક્ત હોય, એવો ગોક્ષીર જેવો તે સ્વાદ હોય છે ? ના, આ અર્થ સંગત નથી. તે પૃથ્વીનો સ્વાદ તેનાથી ઈષ્ટતર યાવત્ મણામતર છે.

ભગવન્! ત્યાંના પુષ્પો અને ફળોનો સ્વાદ કેવો હોય છે? ગૌતમ! જેમ કોઈ ચાતુરંત ચક્રવર્તીનું ભોજન, જે કલ્યાણ ભોજનના નામે પ્રસિદ્ધ છે, જે લાખ ગાયોથી નિષ્પન્ન થાય છે. જે શ્રેષ્ઠ વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શથી યુક્ત છે, આસ્વાદનીય છે. જે દીપનીય, બૃંહણીય, દર્પણીય, મદનીય, સમસ્ત ઈન્દ્રિય અને શરીરને આનંદદાયક હોય છે. શું તે પુષ્પાદિનો આવો સ્વાદ છે? ના, આ અર્થ સંગત નથી. તે પુષ્પ-ફળોનો સ્વાદ આનાથી અધિકતર યાવત્ કહેલો છે.

ભગવન્ ! તે મનુષ્યો તે આહારનો ઉપભોગ કરીને કેવા નિવાસોમાં રહે છે ? ગૌતમ ! તે મનુષ્યો ગેહાકાર પરિણત વૃક્ષોમાં રહે છે, તે વૃક્ષોના આકાર કેવો છે ? ગૌતમ ! તે કૂટાકાર-પ્રેક્ષાગૃહ-છત્રાકાર-ધ્વજ-સ્તૂપ-તોરણ-ગોપુરચૈત્ય પાલક-અટ્ટાલક-પ્રાસાદ-હર્મ્યતલ-ગવાક્ષ-વાલાગ્રહપોત્તિય અને વલભી આકારે રહેલા છે. બીજા પણ ત્યાં ઘણાં ઉત્તમ ભવન, શયન, આસન, વિશિષ્ટ સંસ્થાન સંસ્થિત સુખશીલ છાયાવાળા વૃક્ષગણો હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! ત્યાં કહેલા છે.

ભગવન્ ! એકોરુક દ્વીપમાં ઘર અને માર્ગ છે ? ના, તે અર્થ સંગત

નથી. તે મનુષ્યો ગૃહાકાર બનેલ વૃક્ષમાં રહે છે. ભગવન્ ! એકોરૂકદ્વીપમાં ગામ, નગર યાવત્ સન્નિવેશ છે ? ના, તે અર્થસંગત નથી. તે મનુષ્યો ઈચ્છાનુસાર ગમન કરનારા કહ્યા છે. ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં અસિ-મસિ-કૃષિ-પણ્ય અને વાણિજ્યાદિ છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે મનુષ્યો અસિ, મિસ, કૃષિ, પણ્ય, વાણિજ્યાદિ રહિત કહેલા છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં હિરણ્ય, સુવર્ણ, કાંસ્ય, વસ્ત્ર, મણી, મોતી, વિપુલ ધન-કનક-રત્ન-મણિ-મોતી-શંખ-શિલ-પ્રવાલ-સંતસાર દ્રવ્ય છે ? હા, છે. પણ તે મનુષ્યોને તેમાં તીવ્ર મમત્વભાવ ઉપજતો નથી.

ભગવન્ ! એકોરૂકદ્વીપમાં યુવરાજ, ઈશ્વર, તલવર, માડંબિક, કૌટુંબિક, ઈભ્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ, સાર્થવાહાદિ છે ? ના, તે અર્થસંગત નથી. તે મનુષ્ય ઋદ્ધિ સત્કાર રહિત છે.

ભગવન્ ! એકોરૂકદ્વીપમાં દાસ, પ્રેષ્ય, શિષ્ય, ભૃતક, ભાગીયા, કર્મકર પુરુષો છે ? ના, તે અર્થ સંગત નથી. તે મનુષ્યો આભિયોગ્યાદિ વ્યવહાર રહિત કહેલા છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, ભાર્યા, પુત્ર, પુત્રી, પૂત્રવધૂ છે શું ? હા, છે. પરંતુ તે મનુષ્યોને તીવ્ર પ્રેમબંધન હોતું નથી. તેઓ અલ્પ પ્રેમબંધનવાળા કહ્યા છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં અરિ, વૈરી, ઘાતક, વધક, પ્રત્યનીક, પ્રત્યમિત્ર છે શું ? ના, તે અર્થ સંગત નથી. તે મનુષ્યો વૈરાનુબંધ રહિત કહેલા છે.... ભગવન્ ! એકોરૂક દ્વીપમાં મિત્ર, વ્યસ્ક, પ્રેમી, સખા, સુહૃદ, મહાભાગ, સંગતિક છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે મનુષ્યગણ પ્રેમરહિત હોય છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં આબાહ, વિવાહ, યજ્ઞ, શ્રદ્ધા, સ્થાલિપાક, ચોલોપનયન, સીમંતોન્નયન, પિતૃ પિંડદાનાદિ સંસ્કાર છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે મનુષ્યો આબાધા, વિવાહ, યજ્ઞ, શ્રાદ્ધ, ભોજ, ચોલોપનયન, પિતૃપિંડદાનાદિ વ્યવહાર રહિત છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં ઈન્દ્ર-સ્કંદ-રુદ્ર-શિવ-વૈશ્રમણ-મુકુંદ-નાગ-યક્ષ-ભૂત-કૂપ-તળાવ-નદી-દ્રહ-પર્વત વૃક્ષારોપણ-ચૈત્ય કે સ્તૂપ મહોત્સવ છે ? ના, તે અર્થ સંગત નથી. હે શ્રમણો ! તે મનુષ્યગણ મહોત્સવાદિ રહિત છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં નટ-નાટ્ય-મલ્લ-મૌષ્ટિક-વિડંબક-કથક-પ્લવક-અક્ષાટક-લાસક-લંખ-મંખ-તૂણઈલ્લ-તુંબવીણ-કાયણ-માગધ-જલ્લપ્રેક્ષક છે. ના તે અર્થ સંગત નથી. હે શ્રમણો ! તે મનુષ્યો વ્યપગત કુતૂહલવાળા છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં શકટ, રથ, યાન, યુગ્ય, ગિલ્લી, થિલ્લી, પિપિલ્લી, પ્રવહણ, શિબિકા, સ્વયંદમાનિકા છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે મનુષ્યો પગે ચાલનારા કહેલા છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં અશ્વ, હાથી, ઉંટ, બળદ, પાડા, ખર, ઘોડા, બકરા, ઘેંટા છે ? હા, છે. પણ તે મનુષ્યોના પરિભોગપણે આવતા નથી.... ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં સીંહ, વાઘ, વૃક, દ્વીપિકા, અચ્છ, પરચ્છ, પરાશર, તરચ્છ, બિડાલ, શુનક, કોલશુનક, કોકંતિક, શશક, ચિત્તલ, ચિલ્લલગ છે. હા, છે. પરંતુ તે પરસ્પર કે તે મનુષ્યોને કંઈ આબાધા, પ્રબાધા ઉત્પન્ન કરતા નથી કે છવિચ્છેદ કરતા નથી. તે શ્વાપદગણ પ્રકૃતિભદ્રક છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં શાલી, વ્રીહી, ગોધૂમ, યવ, તિલ કે ઈક્ષુ છે. હા, છે. તે મનુષ્યના પરિભોગમાં ન આવે. ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં ગર્તા, દરી, ઘંસ, ભૃગુ, ઉપાત, વિષમ, વિજ્જલ, ધૂળ, રેણુ, પંક કે ચલણી છે ? ના, તે અર્થ સંગત નથી. એકોરુકદ્વીપમાં બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં સ્થાણુ, કંટક, હીરક, શર્કરા, તૃણ કચરો, પત્ર કચરો, અશુચિ, પૂતિ, દુરભિગંધ, અચોક્ષ છે. ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. સ્થાણુ, કંટક, હીરકાદિથી રહિત આ દ્વીપ છે.

ભગવન્ ! એકોરુક દ્વીપમાં ડાંસ, મશક, પિસુક, જૂ, લીખ, ઢંકુણ છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. ડાંસ, મશકાદિ રહિત દ્વીપ છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં સર્પ, અજગર, મહોરગ છે ? હા, છે. પણ તેઓ પરસ્પર કે તે મનુષ્યોને કંઈ આબાધા, પ્રબાધા, છવિચ્છેદ કરતાં નથી. તે વ્યાલ ગણ પ્રકૃતિભદ્રક કહેલ છે.

ભગવન્ ! એકોરુક દ્વીપમાં ગ્રહદંડ, ગ્રહમુસલ, ગ્રહ ગર્જિત, ગ્રહયુદ્ધ, ગ્રહસંઘાટક, ગ્રહાપસવ, અભ્ર, અભ્રવૃક્ષ, સંધ્યા, ગંધર્વનગર, ગર્જિત, વિદ્યુત્, ઉલ્કાપાત, દિશાદાહ, નિર્ઘાત, પાંસુ વૃષ્ટિ, યૂપક, યક્ષાલિપ્ત, ધૂમિત, મહિત, રજોદ્ઘાત, ચંદ્રોપરાગ સૂર્યોપરાગ, ચંદ્ર પરિવેશ, સૂર્ય પરિવેશ, પ્રતિચંદ્ર પ્રતિસૂર્ય, ઈન્દ્રધનુષ્, ઉદક મત્સ્ય, અમોઘ, કપિહસિત, પૂર્વ વાયુ-પશ્ચિમ વાયુ યાવત્ શુદ્ધ વાયુ, ગામ-નગર યાવત્ સન્નિવેશ દાહ, પ્રાણ-જન-કુળ કે ધનક્ષય, વસનભૂત અનાર્યાદિ ત્યાં છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી.

ભગવન્! એકોરુકદ્વીપમાં ડિંબ, ડમર, કલહ, બોલ, ખાર, વૈર, વિરુદ્ધરાજ્યાદિ છે શું? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે મનુષ્યગણ ડિંબ, ડમરાદિથી રહિત છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં મહાયુદ્ધ, મહાસંગ્રામ, મહા શસ્ત્રનિપાત, મહાપુરુષોના બાણ, મહારુધિર બાણ, નાગ બાણ, આકાશ બાણ, તામસ બાણ, દુર્ભૂતિક, કુળ રોગ, ગ્રામ-નગર-મંડલ રોગ, શિર-અચ્છિ-કર્ણ-નાક-દાંત-નાંખની વેદના, કાશ-શ્વાસ, જરા-દાહ-કચ્છુ-દાદર-કોઢ-ડમરુવાત-જલોદર-અર્શ-અજીર્ણ-ભગંદર કે ઈન્દ્ર-સ્કંદ-કુમાર-નાગ-યક્ષ-ભૂત-ઉદ્વેગ-ધનુષ્-ગ્રહ હોય, કે એક-બે-ત્રણ-ચાર અંતરીયો તાવ, હૃદય-મસ્તક-પાર્શ્વ-કુક્ષી-યોનિ શૂળ કે ગામ મારી યાવત્ સન્નિવેશ મારી, કે પ્રાણક્ષય યાવત્ વસનભૂત અનાર્યતા છે ? ના, તે અર્થ

સમર્થ નથી. તે મનુષ્યગણ રોગાતંકાદિથી રહિત છે.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં અતિ વર્ષા, મંદ વર્ષા, સુવૃષ્ટિ, મંદવૃષ્ટિ, ઉદ્વાહ, પ્રવાહ, ઉદકભેદ, ઉદકપીડા, ગામવાહ યાવત્ સંનિવેશવાહ, પ્રાણક્ષય યાવત્ દુઃખરૂપાદિ ઉપદ્રવ છે શું ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે મનુષ્યગણ ઉદક ઉપદ્રવાદિ રહિત કહેલા છે. - - - ભગવન્ ! એકોરુક દ્વીપમાં લોઢા-તાંબા-શીશા-સુવર્ણ-રત્ન-વજની ખાણો કે વસુધારા કે હિરણ્ય-સુવર્મ-રત્ન-વજ-આભરણ-પત્ર-પુષ્પ-ફળ-બીજ-માલ્ય-ગંધ-વર્ણ-ચૂર્ણની વર્ષા કે ક્ષીર-રત્ન-હિરણ્ય-સુવર્ણાદિ યાવત્ ચૂર્ણ વૃષ્ટિ, સુકાળ-દુષ્કાળ, સુભિક્ષ-દુર્ભિક્ષ, અલ્પાર્ઘ-મહાર્ઘ, ક્રય-વિક્રય, સંનિધિ-સંચય, નિધિ-નિધાન, ઘણી જૂની, પ્રહીણ સ્વામી, પ્રહીણ સેચનક, પ્રહીણ ગોત્રાગાર એવા જે આ ગામ, આકર, નગર, ખેડ, કર્બટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પાટણ, આશ્રમ, સંબાહ, સંનિવેશમાં શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, ચતુર્મુખ, મહાપથ, પથોમાં તથા નગર-નિદ્ધમણ, શ્મશાન, ગિરિકંદર, સંતિશૈલ, ઉપસ્થાન, ભવનગૃહોમાં રાખેલ ધન હોય છે શું ? ના, તે અર્થ સંગત નથી.

ભગવન્ ! એકોરુકદ્વીપમાં મનુષ્યોની કેટલી કાળ-સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ અને અસંખ્યાતભાગ ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમનો અસંખ્યાત ભાગ. ભગવન્ ! તે મનુષ્યો કાળ માસે કાળ કરી ક્યાં જાય છે ? ક્યાં ઉપજે છે ? ગૌતમ ! તે મનુષ્યો છ માસ આયુ શેષ રહેતા એક મિથુનને જન્મ આપે છે, ૭૯ રાતદિવસ તેમનું સંરક્ષણ, સંગોપન કરે છે, પછી ઉચ્છ્વાસ કે નિઃશ્વાસ લેતા અથવા ખાંસીને, છીંકીને, કોઈ કષ્ટ-દુઃખ-પરિતાપ વિના સુખપૂર્વક, મૃત્યુના અવસરે મરીને કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! તે મનુષ્યગણ દેવલોકમાં જનારા જ છે.

ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશાના આભાષિક મનુષ્યોનો આભાષિક દ્વીપ ક્યા છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના લઘુહિમવંતના વર્ષધરપર્વતના અગ્નિકોણ ચરમાંતથી લવણ સમુદ્રમાં ત્રણ યોજન શેષ કથન બધું એકોરુકદ્વીપ મુજબ કરવું.

ભગવન્! દાક્ષિણાત્ય લાંગૂલિક મનુષ્યોનો દ્વીપ ક્યાં છે? ગૌતમ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતના દક્ષિણમાં લઘુ હિમવંત વર્ષધર પર્વતના ઈશાન ચરમાંતથી લવણ સમુદ્રમાં ૩૦૦ યોજન ગયા પછી લાંગૂલિક દ્વીપ છે. શેષ કથન એકોરૂક દ્વીપવત્ છે.

ભગવન્ ! દાક્ષિણાત્ય વૈષાણિક મનુષ્યોની પૃચ્છા. ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની દક્ષિણે લઘુ હિમવંત વર્ષધર પર્વતના નૈઋત્ય ખૂણાના ચરમાંતથી લવણ સમુદ્રમાં ૩૦૦ યોજન૦ શેષ કથન એકોરુકદ્વીપ મુજબ કરવું.

● **વિવેચન-૧૪૫ :-**

એકોરુકદ્વીપના ભૂમિ આદિ સ્વરૂપ કેવા છે ? ત્યાં ઘણો જ સમ, રમ્ય ભૂમિભાગ છે. જેમ કોઈ આલિંગપુષ્કર૦ અહીં ઉત્તરકુરુનો આલાવો અનુસરવો.

વિશેષ આ - મનુષ્યો ૮૦૦ ધનુષ્, ઉંચા કહેવા, ૬૪-પીઠ કરંડક, ૭૯ અહોરાત્ર પોતાના સંતાનને પાળે, સ્થિતિ-જઘન્યથી દેશોન પલ્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ, પરિપૂર્ણ પલ્યોપમનો અસંખ્યાતભાગ - x - આભાષિક દ્વીપ ક્યાં છે ? મેરુ પર્વતની દક્ષિણે૦ ઈત્યાદિ - x - x - સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું.

દાક્ષિણાત્ય નાંગોલિક દ્વીપ ક્યાં છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની દક્ષિણે૦ ઈત્યાદિ - x - x - સૂત્રાર્થ મુજબ છે.

વૈશાલિક દ્વીપ ક્યાં છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતના દક્ષિણ દિશામાં૦ ઈત્યાદિ - x - x - સૂત્રાર્થ મુજબ છે.

● સૂત્ર-૧૪૬ થી ૧૫૧ :-

[૧૪૬] ભગવન્ ! દાક્ષિણાત્ય હયકર્ણ મનુષ્યોનો હયકર્ણ નામક દ્વીપ ક્યાં છે ? ગૌતમ ! એકોરુક દ્વીપના ઈશાન ચરમાંતથી લવણસમુદ્રમાં ૪૦૦ યોજન ગયા પછી દાક્ષિણાત્ય હયકર્ણ મનુષ્યોનો હયકર્ણ નામે દ્વીપ કહ્યો છે. ૪૦૦ યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી, ૧૨૬૫ યોજનથી અધિક તેની પરિધિ છે. તે એક પદ્મવરવેદિકાથી મંડિત છે. તે પદ્મવરવેદિકાથી મંડિત છે. શેષ સર્વ કથન એકોરુકદ્વીપ અનુસાર કરવું.

ભગવન્ ! દાક્ષિણાત્ય ગજકર્ણ મનુષ્યોના દ્વીપનો પ્રશ્ન - ગૌતમ ! આભાષિક દ્વીપની દક્ષિણ-પશ્ચિમ ચરમાંતથી લવણ સમુદ્રમાં ૪૦૦ યોજન જતાં૦ શેષ બધું હયકર્ણ મુજબ કહેવું. એ પ્રમાણે ગોકર્ણ મનુષ્યની પૃચ્છા. વેશાલિક દ્વીપના દક્ષિણ-પશ્ચિમ ચરમાંતથી લવણ સમુદ્રમાં ૪૦૦ યોજન જતાં. બાકી હયકર્ણવત્ જાણવું. શષ્કુલિકર્ણની પૃચ્છા. ગૌતમ ! નંગોલિક દ્વીપના ઉત્તરપશ્ચિમ ચરમાંતથી લવણસમુદ્રમાં ૪૦૦ યોજન જઈને૦

આદર્શમુખની પૃચ્છા. હયકર્ણ દ્વીપના ઉત્તર-પૂર્વી ચરમાંતથી ૫૦૦ યોજન જઈને દાક્ષિણાત્ય આદર્શમુખ મનુષ્યોનો આદર્શમુખ નામક દ્વીપ છે. ૫૦૦ યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી છે. અશ્વમુખાદિ ચાર દ્વીપ ૬૦૦ યોજન આગળ જવાથી, અશ્વકર્ણાદિ ચાર દ્વીપ ૭૦૦ યોજન જવાથી, ઉલ્કામુખાદિ ચાર દ્વીપ ૮૦૦ યોજન જવાથી, ઘનદંતાદિ ચાર દ્વીપ ૯૦૦ યોજન જવાથી ત્યાં આવે છે.

[૧૪૭] એકોરુક દ્વીપાદિની પરિધિ ૯૪૯ યોજનથી કંઈક અધિક, હયકર્ણાદિની પરિધિ ૧૨૬૫ યોજનથી અધિક છે.

[૧૪૮] આદર્શમુખાદિની પરિધિ સાધિક ૧૫૮૧ યોજન છે. એ રીતે આ ક્રમથી ચાર-ચાર દ્વીપ એક સમાન પ્રમાણવાળા છે. અવગાહના, વિષ્કંભ, પરિધિમાં ભેદ જાણવો. પહેલા-બીજા-ત્રીજા ચતુષ્કનું અવગાહન, વિષ્કંભ અને પરિધિનું કથન કરેલ છે. ચોથા ચતુષ્કમાં ૬૦૦ યોજનનો આયામ-વિષ્કંભ, ૧૮૯૭ યોજનથી કંઈક અધિક પરિધિ છે. પાંચમાં ચતુષ્કમાં ૭૦૦ યોજન આયામ વિષ્કંભ અને ૨૨૧૩ યોજનથી અધિકની પરિધિ છે. છટ્ઠા ચતુષ્કમાં ૮૦૦ યોજન આયામ-

વિષ્કંભ અને ૨૫૨૯ યોજનથી અધિકની પરિધિ છે. સાતમાં ચતુષ્કમાં ૯૦૦ યોજન આયામ-વિષ્કંભ, ૨૮૪૫ યોજનથી કંઈક અધિકની પરિધિ છે.

[૧૪૯] જેનો જે વિષ્કંભ છે, તે તેની અવગાહના છે. પ્રથમથી બીજાની અધિક-૩૧૬ યોજન, બાકી એ રીતે અધિક જાણવી.

[૧૫૦] આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! શેષ વર્ણન એકોરુકદ્વીપ માફક શુદ્ધદંત દ્વીપ પર્યન્ત સમજવું યાવત્ તે મનુષ્યો, દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. - - - ભગવન્ ! ઉત્તરીય એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામક દ્વીપ ક્યાં છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની ઉત્તરમાં શિખરી વર્ષધર પર્વતના ઉત્તર-પૂર્વી ચરમાંતથી લવણ સમુદ્રમાં ૩૦૦ યોજન જઈને, એ પ્રમાણે જેમ દક્ષિણમાં કહ્યું તેમ ઉત્તરમાં પણ કહેવું. વિશેષ એ કે અહીં શિખરી વર્ષધરની વિદિશામાં સ્થિત છે, એમ કહેવું. એ રીતે શુદ્ધદંતદ્વીપ સુધી કહેવું.

[૧૫૧] તે અકર્મભૂમક શું છે ? ત્રીશ ભેદે કહ્યા છે. તે આ - પાંચ હૈમવતમાં ઈત્યાદિ, જેમ ''પ્રજ્ઞાપના પદ''માં છે, તેમ કહેવું યાવત્ પાંચ ઉત્તરકુરુ. આ અકર્મભૂમિકો કહ્યા.

તે કર્મભૂમિક શું છે? તે ૧૫-ભેદે છે, તે આ — પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત, પાંચ મહાવિદેહ. તે સંક્ષેપથી બે ભેદે છે — આર્ય અને મ્લેચ્છ. એ રીતે ''પ્રજ્ઞાપનાપદ'' મુજબ કહેવું. યાવત્ તે આર્યો કહ્યા. તે આ ગર્ભજ, તે આ મનુષ્યો કહ્યા.

● વિવેચન-૧૪૬ થી ૧૫૧ :-

ભગવન્ ! હયકર્ણદ્વીપ ક્યાં છે ? ગૌતમ ! એકોરુક દ્વીપના પૂર્વ ચરમાંતથી ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં૦ ઈત્યાદિ - x - સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. એ રીતે આભાષિક દ્વીપના પૂર્વ ચરમાંતથી દક્ષિણ-પૂર્વ દિશામાં - x - x - યાવત્ ગજકર્ણદ્વીપ છે. આ રીતે ગોકર્ણદ્વીપ - x - વૈશાલિકદ્વીપ - x - શષ્કુલીકર્ણ દ્વીપાદિ સૂત્રાર્થવત્ કહેવા.

આ આલાવા મુજબ [પહેલા અને બીજા ચતુષ્ક મુજબ] હયકર્ણાદિ ચાર દ્વીપ પછી યથાક્રમે પૂર્વોત્તરાદિ વિદિશામાં લવણસમુદ્રમાં ૫૦૦ યોજન ગયા પછી ૧૫૮૧ યોજન પરિધિયુક્ત, પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ મંડિત બાહ્ય પ્રદેશયુક્ત, જંબૂદ્વીપની વેદિકાના અંતથી ૫૦૦ યોજન પ્રમાણાંતરે આદર્શમુખ, મેંઢમુખ, અયોમુખ, ગોમુખ નામના ચાર દ્વીપો છે. - x -

આ આદર્શમુખાદિ ચાર દ્વીપ પછી યથાક્રમે પૂર્વોત્તર આદિ વિદિશામાં લવણસમુદ્રમાં ૬૦૦-૬૦૦ યોજન ગયા પછી સાધિક ૧૮૯૭ યોજનની પરિધિયુક્ત, વેદિકાદિથી પરિવૃત્ત, જંબૂદ્વીપ વેદિકાંતથી ૬૦૦ યોજન પ્રમાણાંતરે અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ, સિંહમુખ, વ્યાઘ્રમુખ નામક ચાર દ્વીપો કહેવા. આ ચાર દ્વીપ પછી યથાક્રમે પૂર્વોત્તરાદિ વિદિશામાં ૭૦૦-૭૦૦ યોજન લવણ સમુદ્રમાં ગયા પછી ૨૨૧૩ યોજનથી અધિક પરિધિ અને ૭૦૦ યોજન વિષ્કંભવાળા ઈત્યાદિ - x - x - અશ્વકર્ણ, હરિકર્ણ, અકર્ણ, કર્ણ પ્રાવરણ નામના ચાર દ્વીપો જાણવા. - x - x -

આ અશ્વકર્ણાદિ ચાર દ્વીપોથી આગળ યથાક્રમે પૂર્વોત્તરાદિ વિદિશામાં ૮૦૦-૮૦૦ યોજન પ્રત્યેકના લવણ સમુદ્રમાં જઈને ૮૦૦ યોજન વિષ્કંભ, સાધિક ૨૫૨૯ યોજન પરિધિ યુક્ત, વેદિકા અને વનખંડથી પરિવરેલ અને જંબૂદ્વીપ વેદિકાંતથી ૮૦૦ યોજન પ્રમાણાંતરથી ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ, વિદ્યુદંત નામના ચાર દ્વીપો કહ્યા છે. એ રીતે આગળ - x - ૯૦૦ યોજન જતાં ૯૦૦ યોજન વિષ્કંભથી અને ૨૮૪૫ યોજન પરિધિથી જંબૂદ્વીપ વેદિકાંતથી ૯૦૦ યોજન પ્રમાણાંતરથી ઘનદંત, લષ્ટદંત, ગૂઢદંત, શુદ્ધદંત નામે ચાર દ્વીપો ઉલ્કામુખાદિથી અનુક્રમે છે.

આ દ્વીપોનો અવગાહ, વિષ્કંભ, પરિધિના પરિમાણનો સંગ્રહ કરનારી છ ગાથા કહી છે – (૧) પહેલા ચતુષ્કમાં અવગાહ, વિષ્કંભાદિ ૩૦૦ યોજન છે, પછી ૧૦૦-૧૦૦ વધતાં ૯૦૦ સુધી જાણવું. (૨) પહેલા ચતુષ્કની પરિધિથી ૩૧૬ યોજન પરિધિ બીજાની અધિક છે, બીજા ચતુષ્કથી આ જ ક્રમે આગળ-આગળ ૩૧૬ યોજન કહેવા.

એકોરુકાદિ ચતુષ્કનો પરિક્ષેપ ૯૪૯ યોજન, હયકર્ણ ચતુષ્કનો ૧૨૬૫ યોજન, આ ક્રમે ૩૧૬-૩૧૬ વધારતા સાતમા ચતુષ્ક ઉલ્કામુખાદિની પરિધિ-૨૮૪૫ યોજન છે. 'સાધિક' શબ્દ બધે જ જોડવો. આની વ્યાખ્યા કહે છે – અવગાહના - અવગાહ અને વિષ્કંભ, વિષ્કંભના ગ્રહણથી આયામ પણ ગ્રહણ કરવો. કેમકે બંને તુલ્ય પરિણામપણે છે. - x - x - પહેલા ચતુષ્કમાં ૩૦૦ યોજન છે, પછી ૧૦૦-૧૦૦ યોજન, બીજા ચતુષ્કથી વધારતા જતાં સાતમા ચતુષ્કમાં ૯૦૦ યોજન થયા.

પહેલા દ્વીપ ચતુષ્કની પરિધિના પરિમાણથી બીજા દ્વીપ ચતુષ્કની પરિધિનું પરિમાણ ૩૧૬ યોજન અધિક છે. આ પ્રકારે બાકીના દ્વીપચતુષ્કોની પરિધિનું પરિમાણ પૂર્વ-પૂર્વના ચતુષ્ક કરતાં આટલું અધિક-અધિક જાણવું. - x - x - x - આ પ્રમાણે પૂર્વે જણાવ્યા મુજબ - x - પહેલા ચતુષ્ક એકોરુકાદિમાં પરિધિ સાધિક ૯૪૯ યોજન અને ઉલ્કામુખાદિ સાતમાં ચતુષ્કમાં [અનુક્રમે ૩૧૬-૩૧૬] ૨૮૪૫ યોજન થશે. અહીં વિસેસમહિઓ શબ્દથી બધામાં કંઈક વિશેષાધિક એમ 'પરિધિ' સાથે જોડવું.

આ પ્રમાણે હિમવત્ પર્વતમાં ચારે દિશામાં રહેલ સર્વ સંખ્યાથી અઠ્ઠાવીશ દ્વીપો છે. એ રીતે હિમવત્ તુલ્ય વર્ણ પ્રમાણ, પદ્મદ્રહ પ્રમાણ આયામ-વિષ્કંભ અવગાહ પુંડરીક દ્રહ ઉપશોભિત શિખરિણી પર્વતે પણ - x - યથોક્ત પ્રમાણ ચારે વિદિશામાં એકોરુકાદિ નામે - x - ૨૮ દ્વીપો જાણવા. - x - x - બધું દક્ષિણવત્ જાણવું. માત્ર શબ્દ ઉત્તર કહેવો. આ રીતે અંતર દ્વીપની સર્વ સંખ્યા-૫૬-થઈ. આ અંતર્દ્વીપો કહ્યા.

આ રીતે અકર્મભૂમક અને કર્મભૂમક મનુષ્યોની સૂચના સૂત્રકારે આપી, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર જાણવું તેમ કહ્યું.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રતિપત્તિ-૩-મનુષ્યાધિકારનો સટીકાનુવાદ પૂર્ણ

❁ પ્રતિપત્તિ-૩-"દેવાધિકાર" ❁

— x — x — x — x —

આ પ્રમાણે મનુષ્યો કહ્યા, હવે દેવોને કહે છે –

● **સૂત્ર-૧૫૨ થી ૧૫૫ :-**

[૧૫૨] તે દેવો કોણ છે ? ચાર ભેદે છે, તે આ – ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક.

[૧૫૩] તે ભવનવાસી શું છે ? દશ ભેદે કહેલા છે – અસુરકુમારાદિ, જેમ પ્રજ્ઞાપનાપદમાં દેવોના ભેદો કહ્યા છે, તેમ કહેવા યાવત્ અનુત્તરોપપાતિકો પાંચ ભેદે કહ્યા છે – વિજય, વૈજયંત, યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધક. આ અનુત્તરોપપાતિ કહ્યા.

[૧૫૪] ભગવન્ ! તે ભવનવાસી દેવોના ભવનો ક્યાં કહ્યા છે ? ભગવન્ ! ભવનવાસી દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! આ ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્યવાળી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઈત્યાદિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર યાવત્ ભવનાવાસ કહેવું. ત્યાં ભવનવાસી દેવોના ૭,૭૨,૦૦,૦૦૦ ભવનાવાસો કહેલા છે. ત્યાં ઘણાં ભવનવાસી દેવો વસે છે – અસુર, નાગ, સુવર્ણાદિ પ્રજ્ઞાપના મુજબ કહે છે.

[૧૫૫] ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં કહ્યા છે ? એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપનાના "સ્થાનપદ"માં કહ્યા મુજબ જાણવું યાવત્ વિચરે છે. ભગવન્ ! દક્ષિણના અસુરકુમાર દેવોના ભવનોની પૃચ્છા. સ્થાનપદ મુજબ 'ચમર' સુધી કહેવું. ત્યાં અસુરકુમારરાજ અસુરકુમારેન્દ્ર વસે છે યાવત્ વિચરે છે.

● **વિવેચન-૧૫૨ થી ૧૫૫ :-**

તે દેવો ચાર ભેદે કહ્યા – ભવનવાસી આદિ. આ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ પ્રજ્ઞાપના ટીકાનુસાર જાણવી. તે ભવનવાસી દશ ભેદે કહ્યા છે – આ પ્રમાણે દેવોના પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રજ્ઞાપનાપદ માફક સર્વાર્થસિદ્ધના દેવો સુધી ભેદો કહેવા. હવે ભવનવાસી દેવોના ભવન-વસન પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે – ભવનવાસીના ભવનો ક્યાં છે ? ભવનવાસી દેવો ક્યાં વસે છે ? ભગવન્ કહે છે –

ગૌતમ ! આ પ્રત્યક્ષ ઉપલભ્યમાન રત્નપ્રભાપૃથ્વીના ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્ય જેનું છે તે. તેના ઉપર અને નીચેના એક-એક યોજન વર્જીને મધ્યના ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં ભવનવાસી દેવોના ૭,૭૨,૦૦,૦૦૦ ભવનો છે, તેમ મેં અને બીજા બધાં તીર્થંકરોએ પણ કહેલ છે. તેમાં અસુરકુમારના ૬૪ લાખ, નાગકુમારના ૮૪-લાખ, સુપર્ણકુમારના-૭૨ લાખ, વિદ્યુત્-અગ્નિ-દ્વીપ-ઉદધિ-દિક્-સ્તનિત એ બધાં કુમારોના ૭૬-૭૬ લાખ, વાયુકુમારોના-૯૬ લાખ ભવનો છે. એ રીતે સર્વ સંખ્યા થશે.

તે ભવનો બહારથી ગોળ, અંદરથી સમચતુરસ્ર, અધસ્તલ ભાગમાં પુષ્કરકર્ણિકા સંસ્થાન સંસ્થિત છે. ઉક્ત પ્રકારે ભવનવર્ણન કહેવું – જેમ પ્રજ્ઞાપનાના બીજા સ્થાન પદમાં કહ્યું છે. તે આ રીતે – તે ભવનોની ચારે તરફ ઉંડી અને વિસ્તીર્ણ ખાઈ અને પરિખા ખોદેલી છે. પ્રાકાર-અટ્ટાલક-કમાડ-તોરણ-પ્રતિદ્વાર-દેશભાગ વડે શોભે છે,

ત્યાં વિવિધ યંત્ર, શતઘ્ની, મુસલ, મુસંઢી આદિ છે. - x - x - x - ઈત્યાદિ સૂત્ર પાઠ વૃત્તિકારે નોંધ્યો છે, તેની વ્યાખ્યા —

उत्कीर्ण - અતિ વ્યક્ત. જે ખાઈ-પરીખાનું અંતર અતિ વ્યક્ત છે તે उत्कीर्णान्तरा. - x - x - विपुल - વિસ્તીર્ણ, गंभीर - જે ખાઈ, પરિખાનો મધ્ય ભાગ પ્રાપ્ત નથી તે - x - x - परिखा - ઉપર વિશાળ અને નીચે સંકુચિત. खाइ - બંને તરફ સમ. - x - x - अट्टालक - પ્રાકારની ઉપર ભૃત્યાશ્રય વિશેષ, कपाट - પ્રતોલી દ્વાર - x - તોરણ, પ્રતિદ્વાર-મૂળદ્વારની અંદરના નાના દ્વાર.

जंत - યંત્ર, शतघ्नि - મોટી લાકડી કે મહાશિલા પાડે તો સો પુરુષોને હણે છે. मुषंढी - શસ્ત્ર વિશેષ, પરિવરિત-ચોતરફથી વેષ્ટિત, अयोध्य - બીજા વડે લડવું અશક્ય, અયોધ્યત્વથી કહે છે — सदा - સર્વકાળ જય જેમાં છે, તે સદાજય-સર્વકાળ જયવાળા તથા સર્વકાળ ગુપ્ત પ્રહરણ અને પુરુષ યોદ્ધા વડે, ચોતરફ નિરંતર પરિવરિત હોવાથી બીજા વડે સહન ન થતાં થોડાં પણ પ્રવેશનો અસંભવ છે. અડતાલીશ કોઠા વડે રચિત, ૪૮-વનમાળામાં સુસજ્જિત, ક્ષેમમય, શિવમય, કિંકર દેવોના દંડોથી ઉપરક્ષિત છે. તે ભૂમિ છાણાદિના ઉપલેપનથી લેપિત છે. ભીંત અને માળા ચૂના વડે સંમાર્જિત છે. महित - પૂજિત, ગોશીર્ષ અને સરસરક્ત ચંદનથી થાપા લગાવેલ છે.

જેમાં મંગલકળશો રખાયેલા છે તેવા ભવનો છે. તે ચંદનકળશો વડે શોભે છે એવા તોરણો છે, જે દ્વારના દેશભાગે રહેલા છે. તે ભવનો ઉપરથી નીચે સુધી લટકતી એવી લાંબી, વિપુલ અને ગોળાકાર પુષ્પ-માળાઓથી યુક્ત છે. તથા પંચવર્ણી-સુગંધોને છોડતા, પુષ્પપુંજ લક્ષણ પૂજા વડે યુક્ત, કાલાગરુ-પ્રધાન-કુંદુરુષ્ક-તુરુષ્કના ધૂપની જે મઘમઘતી ગંધ, અહીં-તહીં ફેલાય છે, તેના વડે રમણીય, તથા જેની શોભન ગંધ છે તે અને ઉત્તમ ગંધ છે, તેના વડે યુક્ત. તેથી જ ગંધવર્તીભૂત, સૌરભ્ય અતિશયથી ગંધદ્રવ્યગુટિકા સમાન છે.

[વળી તે ભવનો] અપ્સરાઓના સમુદાય વડે રમણીયપણે વ્યાપ્ત, તથા દિવ્ય વેણુ-વીણા-મૃદંગોના શબ્દો વડે સમ્યક્ શ્રોત્ર મનોહારિપણે પ્રકર્ષથી સર્વકાળ શબ્દ કરે છે. સમસ્ત રત્નમય, આકાશ અને સ્ફટિકવત્ સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ પુદ્ગલ સ્કંધ નિષ્પન્ન પટવત્, ઘુંટેલા પટવત્ મસૃણ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, સ્વાભાવિક રજ રહિતત્વથી નિરજ, આગંતુક મલના અસંભવથી નિર્મળ, કલંક કે કર્દમ રહિત, નિષ્કવચ-નિરાવરણ-નિરુપઘાત દિપ્તી જેની છે તેવા, સ્વરૂપથી પ્રભાવાળા, બહાર નીકળતા કિરણજાલ, બહાર રહેલ વસ્તુને પ્રકાશ કરતા, મનને પ્રસક્તિકારિણી, દર્શન યોગ્ય-જેને જોતાં ચક્ષુને શ્રમ ન લાગે, બધાં જોનારના મનને પ્રાસાદ અનુકૂળતાથી અભિમુખ રૂપવાળા અર્થાત્ અતિ કમનીય, તેથી જ પ્રતિ વિશિષ્ટ રૂપવાળા અથવા પ્રતિક્ષણ નવા-નવા રૂપવાળા આ ભવનો છે.

- x - x - અનંતર ઉક્ત ભવનોમાં ઘણાં ભવનવાસી દેવો રહે છે, તેને જાતિ

ભેદથી કહે છે — અસુર, નાગ, સુવર્ણ આદિ દશ ભેદે છે. તેમના ચિહ્નો ક્રમથી આ રીતે — ચૂડામણિ, નાગની ફેણ, ગરુડ, વજ, પૂર્ણકળશથી અંકિતમુગટ, સિંહ, શ્રેષ્ઠ અશ્વ, શ્રેષ્ઠ હાથી, મગર, વર્દ્ધમાનક. તે ભવનવાસી દેવો સુરૂપ, મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાયશા, મહાબલી, મહાનુભાગ, મહાસૌખ્ય૦ ઈત્યાદિ - x - x - દિવ્ય ભોગ ભોગવતા વિચરે છે.

असुर - અસુરકુમાર, એ રીતે નાગકુમારાદિ દશ ભેદ. તેઓ અનુક્રમે ચૂડામણી આદિ ચિહ્નોથી યુક્ત છે. જેના મુગટમાં ચૂડામણિ ચિહ્ન છે તે ચૂડામણિ મુગટ રત્ના. એ રીતે વૃત્તિકારશ્રીએ અહીં દશે ભવનવાસીને તેમના પોત-પોતાના દશેના ચિહ્નોથી ઓળખાવેલ છે. - x - વળી તે બધાં કેવા છે ? તે કહે છે —

सुरूप - જેમનું શોભનરૂપ છે તે - અત્યંત કમનીય રૂપવાળા. મહર્દ્ધિકાદિ વિશેષણ પૂર્વવત્. હાર વડે વિરાજિત છાતી વાળા, કટક અને ત્રુટિત વડે સ્તંભિત ભુજાવાળા અંગદ, કુંડલ, મૃષ્ટગંડ, કર્ણપીઠ આભરણને ધારણ કરનારા, વિચિત્ર હસ્તાભરણ વાળા, વિચિત્ર માળા-મુગટથી યુક્ત, કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરેલા, કલ્યાણકારી શ્રેષ્ઠમાળા અને અનુલેપનના ધારક, દેદીપ્યમાન શરીરવાળા, લાંબી વનમાળાના ધારક, દિવ્ય એવા વર્ણ-ગંધ-સ્પર્શ-સંહનન-આકૃતિ-ઋદ્ધિ-ધુતિ-પ્રભા-છાયા-અર્ચિ-તેજ-લેશ્યા વડે દશે દિશાઓને પ્રકાશિત કરતા, સુશોભિત કરતા તેઓ સ્વસ્થાનમાં પોત-પોતાના લાખો ભવનો, પોત-પોતાના હજારો સામાનિકો, પોત-પોતાના ત્રાયસ્ત્રિંશકો, પોત-પોતાના લોકપાલો, અગ્રમહિષીઓ, સૈન્યો, સૈન્યાધિપતિઓ, આત્મરક્ષક દેવો, બીજા પણ ઘણાં સ્વસ્વ ભવન-આવાસ-નગરીમાં વસતા ભવનવાસી દેવો અને દેવીઓનું - - - -

- - - - આધિપત્ય-અધિપતિકર્મ, રક્ષા કરતા. આ રક્ષા સામાન્યથી આરક્ષક કરે છે, તેથી કહે છે — પુરનો પતિ તે પુરપતિ, તેનું કર્મ તે પૌરોપત્ય અર્થાત્ બધાં આત્મીયોનું અગ્રેસરત્વ, તે અગ્રેસરત્વ નાયકત્વ અંતરથી પણ થાય. નાયક-તથાવિધ ગૃહચિંતક સામાન્ય પુરુષ પણ હોય, તેથી કહે છે — स्वामित्व - નાયકત્વ તે નાયકત્વ, પોષકત્વ વિના પણ થાય, તેથી કહે છે — भर्तृत्व - પોષકત્વ. તેથી જ મહત્તરકત્વ પણ મહત્તરકત્વ, કોઈ આજ્ઞાવિકલને પણ સંભવે છે, તેથી કહે છે — આજ્ઞેશ્વર અને સેનાપતિત્વ. સ્વ સૈન્ય પ્રતિ અદ્ભૂત આજ્ઞા પ્રાધાન્ય. - x - સ્વયં પાલન કરતો.

आहय - આખ્યાનક પ્રતિબદ્ધ અથવા અવ્યાહત - નિત્યાનુબંધી જે નૃત્ય, ગાન, તંત્રી-તાલ-ત્રુટિત જે વાજિંત્રો, કુશળ પુરુષો વડે વગાડાતું ઘનમૃદંગ. આ બધાંના મધુર રવ વડે દિવ્ય કે પ્રધાન શબ્દાદિ ભોગોને ભોગવતો ત્યાં રહે છે. - x - x -

અસુરકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં છે ? તે દેવો ક્યાં વસે છે ? એ પ્રમાણે સ્થાનપદમાં જે વક્તવ્યતા છે, તે કહેવી. - x - તે કથન કંઈક આવું છે —

૧,૮૦,૦૦૦ યોજન બાહલ્યવાળી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર-નીચેના એક-એક હજાર યોજન છોડીને મધ્યના ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં આ અસુરકુમાર દેવોના ૬૪-લાખ ભવનો કહ્યા છે. તે ભવનો બહારથી વૃત્ત, અંદરથી ચોરસ, નીચે પુષ્કરકર્ણિકા સંસ્થાન સંસ્થિત, વિપુલ-ગંભીર ખાત-પરિખા યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં અસુરકુમાર દેવોના ભવનો કહ્યા છે. અહીં ઘણાં અસુરકુમાર દેવો વસે છે. જેઓ કાળા, લોહિતાક્ષ બિંબ હોઠવાળા, ધવલ પુષ્પદંતવાળા, અશ્વેત કેશવાળા, ડાબા કાનમાં કુંડલને ધારણ કરેલા, આર્દ્ર ચંદનાનું લિપ્ત ગાત્રવાળા શિલિંધ્ર પુષ્પ સમાન કિંચિત્ રક્ત, સંક્લેશ ઉત્પન્ન ન કરનાર, પ્રવર સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર ધારણ કરેલા, પ્રથમ વયને સમતિક્રાંત, બીજી વયને અસંપ્રાપ્ત, ભદ્ર, યૌવનમાં વર્તતા, તલભંગક, ત્રુટિત અને અન્યાન્ય શ્રેષ્ઠ આભૂષણોથી જડિત નિર્મળ મણી તથા રત્નોથી મંડિત ભુજાવાળા, દશ મુદ્રિકાથી શોભિત આંગળીઓવાળા, ચૂડામણિ ચિહ્નવાળા, સુરૂપ, મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાયશસ્વી, મહાપ્રભાવયુક્ત, મહાસુખી, હાર વડે શોભિત છાતીવાળા યાવત્ દશે દિશાને ઉદ્યોતીત-પ્રભાસિત કરતા વિચરે છે.

તેઓ ત્યાં પોત-પોતાના લાખો ભવનો યાવત્ દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતા વિચરે છે. અસુરકુમાર રાજા અને અસુરકુમારેન્દ્ર ચમર અને બલિ એવા બે ઈન્દ્રો વસે છે. તે કાળા, મહાનીલ સદૃશ, નીલ-ગુલિક-ગવલ-પ્રકાશ, વિકસિત શતપત્ર નિર્મળ કંઈક શ્વેત-રક્ત-તામ્ર નયન, ગરુડ જેવી નાસિકાવાળાસ ઉપચિત શિલપ્રવાલ, બિંબફળ જેવા અધરોષ્ઠવાળા, શ્વેત-વિમલ-ચંદ્રખંડ, જામેલ દહીં, શંખ, ગાયનું દૂધ, કુંદ, જલકણ, મૃણાલિકા સમાન ધવલ દંતપંક્તિવાળા, અગ્નિમાં તપાવેલ અને ધોયેલ સોના સમાન લાલ તાળવા અને જીભવાળા, અંજન અને મેઘ સમાન કાળા રુચક રત્ન સમાન રમણીય અને સ્નિગ્ધ વાળ વાળા, ડાબા એક કાનમાં કુંડલના ધારકાદિ પૂર્વવત્ કહેવું.

દક્ષિણના અસુરકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં છે ? તે દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન મધ્યેના ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં દક્ષિણના અસુરકુમાર દેવોના ચોત્રીશ લાખ ભવનો કહ્યા છે. વર્ણન પૂર્વવત્. ત્યાં ઘણાં દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવો વસે છે. - x - અહીં અસુરકુમાર રાજા અસુરેન્દ્ર ચમર વસે છે. - x - ત્યાં ૩૪-લાખ ભવનાવાસ, ૬૪,૦૦૦ સામાનિક દેવો, ૩૩-ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવ, ચાર લોકપાલ, સપરિવાર પાંચ અગ્રમહિષી, ત્રણ પર્ષદા, સાત અનિક, સાત અનિકાધિપતિ, ૨,૫૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો તથા બીજા દક્ષિણ દિશાના દેવો-દેવીનું આધિપત્ય, પૌરોપત્ય કરતાં યાવત્ વિચરે છે.

આ સૂત્રપાઠ પ્રાયઃ સુગમ છે. વિશેષ આ - लोहियक्ख बिंबोट्ठा - લોહિતાક્ષરત્ન અને બિંબવત્ હોઠવાળા. અશ્વેત-કાળા વાળ વાળા. અહીં દાંત અને કેશ વૈક્રિય જાણવા, સ્વાભાવિક નહીં. वामेयकुंडलधरा - એક કાનમાં કુંડલ ધારણ કરનારા.

आर्द्र - સરસ ચંદનથી અનુલિપ્ત ગાત્રવાળા. ईषत् - કંઈક. असंक्लिष्टानि - અત્યંત સુખજનકતાથી થોડાં પણ સંક્લેશનો અનુત્પાદક. - x -

वय - ઉંમર, प्रथम - કુમારત્વ લક્ષણને ઓળંગી ગયેલ અર્થાત્ તેના છેડે રહેલ અને द्वितीय - મધ્ય લક્ષણ વયને ન પામેલ. भद्र - અતિ પ્રશસ્ય યૌવનમાં વર્તતા. तलभंगक - બાહુનું આભરણ, त्रुटित - બાહુ રક્ષક, તેમાં જે નિર્મલ મણિ - ચંદ્રકાંતાદિ, રત્ન-ઈન્દ્રનીલાદિ તેના વડે મંડિત, જેમને ચૂડામણિ નામે અદ્‌ભૂત ચિહ્ન રહેલું છે તે. ચમર બલિ સામાન્ય સૂત્રમાં શું કહે છે ? —

काला - કૃષ્ણ વર્ણના, આને જ ઉપમા વડે કહે છે — મહાનીલ કોઈ વસ્તુ લોકમાં હોય, તેના સમાન. गवल - ભેંસના શીંગડા, તેમના જેવા પ્રકાશ-પ્રતિમાવાળા. - x - x - ગરુડ જેવી લાંબી, અકુટિલ, ઉન્નત નાસિકા જેમની છે તે તથા પાંડુર, સંધ્યાકાળભાવિ આરક્ત નહીં. શશિશકલ-ચંદ્ર ખંડ. વળી રજરહિત કે કલંક રહિત, ઘન દહીં, શંખ, ગાયનું દૂધ આદિવત્ નિર્મળ એવી ધવલ દંતશ્રેણિ જેમની છે તે. તથા અગ્નિ વડે ધમીને પછી ધોઈને નિર્મળ કરેલ, તપનીય, લાલ સુવર્ણ જેવા હાથ-પગના તળીયા, તાળવું અને જીભ જેના છે તે. અંજન-વર્ષાકાળના મેઘવત્ કૃષ્ણ-રુચક રત્નવત્ રમણીય અને સ્નિગ્ધ વાળવાળા.

ચમર સૂત્રની પર્ષદા વિશેષને હવે કહે છે —

● **સૂત્ર-૧૫૬ :-**

ભગવન્ ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજની કેટલી પર્ષદા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ-સમિતા, ચંડા, જાતા, અભ્યંતર તે સમિતા, મધ્યા તે ચંડા અને બાહ્યા તે જાતા કહેવાય છે.

ભગવન્ ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની અભ્યંતર પર્ષદાની કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે ? મધ્યમાની૰ અને બાહ્ય પર્ષદાના કેટલા હજાર દેવો કહ્યા છે ? ગૌતમ ! અસુરેન્દ્ર ચમરની અભ્યંતર પર્ષદામાં ૨૪,૦૦૦ મધ્યમ પર્ષદાની ૨૮,૦૦૦ અને બાહ્ય પર્ષદામાં ૩૨,૦૦૦ દેવો છે... ભગવન્ ! અસુરરાજ અસુરેન્દ્ર ચમરની અભ્યંતર-મધ્યમ અને બાહ્ય પર્ષદામાં કેટ-કેટલા સો દેવીઓ છે ? ગૌતમ ! અસુરરાજ અસુરેન્દ્ર ચમરની અભ્યંતર પર્ષદામાં ૩૫૦, મધ્યમ પર્ષદામાં-૩૦૦ અને બાહ્ય પર્ષદામાં ૨૫૦ દેવીઓ કહેલી છે.

ભગવન્ ! અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની-મધ્યમ પર્ષદીય દેવોની - બાહ્ય પર્ષદીય દેવોની કેટલી કાળ સ્થિતિ કહી છે ? અભ્યંતર-મધ્યમ-બાહ્ય પર્ષદાની દેવીની કેટલો કાળ સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! અસુરેન્દ્ર ચમરની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની સ્થિતિ અઢી પલ્યોપમ, મધ્યમ પર્ષદાના દેવોની બે પલ્યોપમ, બાહ્ય પર્ષદાના દેવોની દોઢ પલ્યોપમ સ્થિતિ છે. દેવીઓમાં આભ્યંતરની દોઢ, મધ્યમની એક અને બાહ્ય પર્ષદાની અડધો પલ્યોપમની છે.

ભગવન્ ! એમ કેમ કહેવાય છે કે — અસુરેન્દ્ર ચમરની ત્રણ પર્ષદા કહી

છે – સમિતા, ચંડા, જાયા ઈત્યાદિ ? ગૌતમ ! અસુરરાજ અસુરેન્દ્ર ચમરની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવો બોલાવાતા જલ્દી આવે છે, બોલાવ્યા વિના નહીં, મધ્યમ પર્ષદાના દેવો બોલાવતા પણ આવે, ન બોલાવતા પણ આવે છે. બાહ્ય પર્ષદાના દેવો ન બોલાવા છતાં જલ્દી આવે છે. ગૌતમ ! બીજું એ કે - અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમર કોઈ ઉંચ-નીચ કુટુંબ કાર્ય ઉત્પન્ન થતાં અભ્યંતર પર્ષદા સાથે વિચારણા કરે છે, તેમની સંમતિ લે છે. મધ્યમ પર્ષદાને પોતે નિશ્ચિત કરેલ કાર્યની સૂચના આપીને તેમને સ્પષ્ટતા સહિત કારણાદિ સમજાવે છે, બાહ્ય પર્ષદાને આજ્ઞા આપતા વિચરે છે. તેથી હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે કે અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમરની ત્રણ પર્ષદા છે. ઈત્યાદિ - x - x -

● વિવેચન-૧૫૬ :-

અસુરકુમાર રાજ અસુરેન્દ્ર ચમરની ત્રણ પર્ષદા છે. - x - તેમાં આભ્યંતર પર્ષદા 'સમિતા' નામે છે. મધ્યમિકા 'ચંડા' નામે અને બાહ્યા 'જાતા' નામે છે. ચમરેન્દ્રની અભ્યંતર-મધ્યમ અને બાહ્ય પર્ષદામાં કેટલા-કેટલા દેવો છે ? ઈત્યાદિ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો વૃત્તિકારે નોંધ્યા તે સૂત્રાર્થ મુજબ જ છે. - x - x - એ પ્રમાણે જ ત્રણે પર્ષદાના દેવો અને દેવીની સ્થિતિ વિષયક પ્રશ્નોત્તર પણ વૃત્તિકારશ્રીએ નોંધેલ છે. જે સૂત્રાર્થમાં લખ્યા પ્રમાણે હોવાથી અહીં પુનરુક્તિ કરી નથી. જો કે વૃત્તિકારશ્રી નોંધે છે કે – જો કે અહીં ઘણાં વાંચના ભેદો છે, તેથી સૂત્ર અક્ષરનું જ વિવરણ કર્યુ છે. - - હવે અભ્યંતરિકાદિના વ્યપદેશનું કારણ કહે છે –

ચમરેન્દ્રની ત્રણ પર્ષદા સમિતા-ચંડા-જાતા આદિ કેમ કહેવાય છે ? - x - અભ્યંતર પર્ષદાના દેવો वाहिता - બોલાવતા, हव्व - શીઘ્ર આવે છે. अव्वाहिता - ન બોલાવેલા નહીં. આના દ્વારા તેમનું ગૌરવ કહ્યું. મધ્યમ પર્ષદાના દેવો બોલાવતા પણ આવે, ન બોલાવતા પણ આવે. કેમકે મધ્યમપ્રતિપત્તિ વિષય છે. બાહ્ય પર્ષદાના દેવો ન બોલાવવા છતાં જલ્દી આવે છે. કેમકે તેઓ એવા ગૌરવને યોગ્ય નથી. વળી શોભન-અશોભન કૌટુંબિક કાર્યોમાં અભ્યંતર પર્ષદા સાથે સંમતિ-સંપ્રશ્નબહુલથી વિચરે છે. અહીં સંમતિ-ઉત્તમ મત્તિ વડે, સંપ્રશ્ન-પર્યાલોચન બહુલ.

જે અભ્યંતર પર્ષદા સાથે જે પર્યાલોચના કરી તે કર્તવ્યપણે માધ્યમિક પર્ષદા સાથે કર્તવ્યપણે નિશ્ચિત કરે છે. - x - બાહ્ય પર્ષદા-જે અભ્યંતર પર્ષદા સાથે પર્યાલોચન કરેલ છે, મધ્યમા સાથે ગુણદોષ પ્રપંચ કથનથી વિસ્તારેલ છે તેને બાહ્ય પર્ષદા આજ્ઞા પ્રધાન થઈને અવશ્ય કર્તવ્યપણે નિરૂપતા રહે છે. જેમકે તમારે આ કરવા યોગ્ય છે અને આ કરવા યોગ્ય નથી.

આ રીતે એકાંત ગૌરવને યોગ્ય છે, જેની સાથે ઉત્તમ મતિત્વથી સ્વલ્પ કાર્ય પણ પ્રથમથી પર્યાલોચે છે, તે ગૌરવ વિષયમાં પર્યાલોચનામાં અત્યંત અભ્યંતર વર્તે છે તેથી અભ્યંતર, - x - પછી જે પર્યાલોચનાના મધ્યમ ભાગે વર્તે છે, તે મધ્યમિકા અને જે ગૌરવને યોગ્ય નથી - x - x - જેને માત્ર આદેશ અપાય છે તે ગૌરવને

અયોગ્ય અને પર્યાલોચનાના બાહ્ય ભાગે વર્તે છે, તે બાહ્ય.

હવે - x - ઉપસંહાર કરે છે. જે સમિતા-ચંડા-જાતા નામો છે, તે બીજા કારણે છે. તે કારણો બીજા ગ્રંથોથી જાણવા. અહીં વૃત્તિકાર શ્રી સંગ્રહણી ગાથા નોંધે છે, જેમાં પર્ષદાના દેવાદિની સંખ્યા કહી છે.

● સૂત્ર-૧૫૭ :-

ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારના ભવનો ક્યાં કહ્યા છે ? 'સ્થાનપદ' અનુસાર 'બલી' સુધી કહેવું. અહીં વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિ નિવાસ કરે છે, યાવત્ વિચરે છે.

ભગવન્ ! વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચન રાજ બલિની કેટલી પર્ષદા કહી છે ? ગૌતમ ! ત્રણ-સમિતા, ચંડા, જાયા. અભ્યંતરિકા-સમિતા, મધ્યમિકા-ચંડા, બાહ્યા–જાયા.

વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિની અભ્યંતર પર્ષદાના કેટલા હજાર દેવો છે ? મધ્યમા પર્ષદાના કેટલા હજાર દેવો છે ? યાવત્ બાહ્ય પર્ષદાની કેટલી સો દેવીઓ છે ? ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર બલિની અભ્યંતર પર્ષદાના ૨૦,૦૦૦ દેવો છે, મધ્યમા પર્ષદાના ૨૪,૦૦૦ દેવો છે, બાહ્ય પર્ષદાના ૨૮,૦૦૦ દેવો છે. દેવીઓ અભ્યંતર પર્ષદામાં ૪૫૦, મધ્યમા પર્ષદામાં ૪૦૦, બાહ્ય પર્ષદામાં ૩૫૦ કહેલી છે.

બલિની સ્થિતિની પૃચ્છા યાવત્ બાહ્ય પર્ષદાની દેવીની કેટલા કાળની સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! વૈરોચનેન્દ્ર બલિની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની સાડા ત્રણ પલ્યોપમ, મધ્યમ પર્ષદાની ત્રણ પલ્યોપમ, બાહ્ય પર્ષદાની અઢી પલ્યોપમ સ્થિતિ કહી છે. દેવીઓમાં અભ્યંતર પર્ષદાની અઢી પલ્યોપમ, મધ્યમા પર્ષદાની બે પલ્યોપમ અને બાહ્ય પર્ષદાની દોઢ પલ્યોપમ સ્થિતિ કહી છે, શેષ કથન અસુરકુમાર રાજ અસુરેન્દ્ર ચમર મુજબ જાણવું.

● વિવેચન-૧૫૭ :-

ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારના ભવનો ક્યાં છે ? પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા 'સ્થાન' પદમાં કહ્યા મુજબ છે. - x - તે આ પ્રમાણે - ઉત્તરીય અસુરકુમારો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની ઉત્તરે આ ૧,૮૦,૦૦૦ યોજન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર-નીચેના એક-એક હજાર યોજન વર્જીને મધ્યના ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં આ ઉત્તર દિશાના અસુરકુમાર દેવોના ત્રીશ લાખ ભવનો કહ્યા છે. તે ભવનો બહારથી વૃત્ત, અંદરથી ચોરસ, બાકી દક્ષિણ દિશા મુજબ કહેવું. અહીં બલીન્દ્ર વસે છે. તે કાળા, મહાનીલ સદૃશ યાવત્ પ્રભાસે છે.

તે ત્યાં ત્રીશ લાખ ભવનોમાં ૬૦,૦૦૦ સામાનિક યાવત્ ૨,૪૦,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો અને બીજા પણ ઉત્તર દિશાના અસુરકુમાર દેવો અને દેવીઓનું આધિપત્ય કરતા યાવત્ વિચરે છે. બધું પૂર્વવત્.

હવે પર્ષદા નિરૂપણાર્થે સૂત્ર છે, બધું પૂર્વવત્. માત્ર અહીં દેવ-દેવીની સંખ્યા

સ્થિતિમાં ભેદ છે. જે સૂત્રકારશ્રીએ બતાવેલ છે.

● **સૂત્ર-૧૫૮ :-**

નાગકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં કહ્યા છે ? ‘સ્થાનપદ’ મુજબ યાવત્ દક્ષિણ દિશાના પણ પૂછવા જોઈએ. યાવત્ ધરણ. અહીં નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજા વસે છે, યાવત્ વિચરે છે.

ભગવન્ ! નાગકુમારરાજા નાગકુમારેન્દ્ર ધરણની કેટલી પર્ષદાઓ છે ? ગૌતમ ! ત્રણ. ચમરમાં કહ્યા મુજબ બધું કહેવું. ભગવન્ ! ધરણેન્દ્રની અભ્યંતર પર્ષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે ? યાવત્ બાહ્ય પર્ષદામાં કેટલી દેવી છે ? ગૌતમ ! નાગકુમારરાજ નાગકુમારેન્દ્ર ધરણની અભ્યંતર પર્ષદામાં ૬૦,૦૦૦ દેવો, મધ્યમ પર્ષદામાં ૭૦,૦૦૦ દેવો, બાહ્ય પર્ષદામાં ૮૦,૦૦૦ દેવો છે. આભ્યંતર પર્ષદામાં ૧૭૫ દેવીઓ, મધ્યમમાં ૧૫૦, બાહ્યમાં ૧૨૫ દેવીઓ છે.

ધરણેન્દ્રની અભ્યંતર પર્ષદામાં દેવોની કેટલી કાળ સ્થિતિ કહી છે ? મધ્યમ પર્ષદામાં દેવોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? બાહ્ય પર્ષદાના દેવોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? આભ્યંતર-મધ્યમ-બાહ્ય પર્ષદાની દેવીની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! ધરણેન્દ્રની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની સાતિરેક અર્ધ પલ્યોપમની સ્થિતિ છે. મધ્યમ પર્ષદાના દેવોની અર્દ્ધ પલ્યોપમ સ્થિતિ છે, બાહ્ય પર્ષદાના દેવોની દેશોન અર્ધ પલ્યોપમ સ્થિતિ છે, અભ્યંતર પર્ષદાની દેવીની સ્થિતિ દેશોન અર્ધપલ્યોપમ છે. મધ્યમ પર્ષદાની સાતિરેક ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ, બાહ્ય પર્ષદાની દેવીની ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ સ્થિતિ છે. શેષ કથન ચમરેન્દ્ર સમાન છે.

ઉત્તર દિશાના નાગકુમારો૦ સ્થાન પદ મુજબ કહેવું.

ભગવન્ ! નાગકુમારરાજ નાગકુમારેન્દ્ર ભૂતાનંદની અભ્યંતર પર્ષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે ? મધ્યમ પર્ષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે ? બાહ્ય પર્ષદામાં કેટલા હજાર દેવો છે ? અભ્યંતર-મધ્યમ-બાહ્ય પર્ષદામાં કેટલા સો દેવીઓ છે ? ગૌતમ ! નાગકુમારેન્દ્ર નાગકુમાર રાજા ભૂતાનંદની અભ્યંતર પર્ષદામાં ૫૦,૦૦૦ દેવો છે, મધ્યમા પર્ષદામાં ૬૦,૦૦૦ દેવો છે, બાહ્ય પર્ષદામાં ૭૦,૦૦૦ દેવો છે. અભ્યંતર પર્ષદામાં ૨૨૫ દેવી, મધ્યમા પર્ષદામાં ૨૦૦ દેવી, બાહ્ય પર્ષદામાં ૧૭૫ દેવીઓ કહેલી છે.

ભગવન્ ! નાગકુમારરાજ નાગકુમારેન્દ્ર ભૂતાનંદની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની કેટલો કાળ સ્થિતિ છે ? યાવત્ બાહ્ય પર્ષદાની દેવીની કેટલો કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! ભૂતાનંદેન્દ્રની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની સ્થિતિ દેશોન પલ્યોપમ છે, મધ્યમ પર્ષદાના દેવોની સાતિરેક અર્દ્ધપલ્યોપમ સ્થિતિ છે. બાહ્ય પર્ષદાના દેવોની અર્ધપલ્યોપમ સ્થિતિ છે, બાહ્ય પર્ષદાના દેવીની સ્થિતિ સાતિરેક ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ છે, મધ્યમા પર્ષદાના દેવીની દેશોન અર્ધ પલ્યોપમ સ્થિતિ છે, અભ્યંતર પર્ષદાની દેવીની અર્ધપલ્યોપમ સ્થિતિ છે. શેષ કથન ચમરેન્દ્ર

મુજબ જાણવું.

બાકીના વેણુદેવથી મહાઘોષ પર્યન્તનું કથન સ્થાન પદની વક્તવ્યતા મુજબ સંપૂર્ણ કહેવું. ધરણ અને ભૂતાનંદની પર્ષદા માફક બાકીના ભવનપતિ કહેવા. ધરણ માફક દક્ષિણ દિશાના, ભૂતાનંદ માફક ઉત્તર દિશાના ઈન્દ્રો કહેવા. પરિમાણ-સ્થિતિ પણ જાણવા.

● **વિવેચન-૧૫૮ :-**

નાગકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં છે ? પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ‘સ્થાન’ નામક બીજા પદમાં કહ્યા મુજબ જાણવું. - x - તે આ રીતે - ભગવન્ ! નાગકુમાર દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના - x - મધ્યના ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં વસે છે. અહીં નાગકુમાર દેવોના ૮૪-લાખ ભવનો કહ્યા છે. તે ભવનો યાવત્ પ્રતિરૂપ કહ્યા છે. અહીં નાગકુમાર દેવોના ભવનો કહ્યા, તેમાં ઘણાં મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક દેવો વસે છે. બાકી બધું ઔધિક મુજબ યાવત્ વિચરે છે. અહીં ધરણ અને ભૂતાનંદ એ બે નાગકુમારેન્દ્ર વસે છે, બાકી ઔધિક મુજબ જાણવું.

ભગવન્ ! દક્ષિણના નાગકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં છે ? તે દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં - x - વસે છે. અહીં દક્ષિણ દિશાના નાગકુમાર દેવોના ૪૪-લાખ ભવનો કહેલા છે. તે ભવનો બહારથી વૃત્ત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં દક્ષિણ દિશાના નાગકુમાર દેવોના ભવનો છે. અહીં ઘણાં મહર્દ્ધિક દાક્ષિણી નાગકુમારો વસે છે યાવત્ વિચરે છે. અહીં ધરણેન્દ્ર રહે છે. તે ત્યાં ૪૪ લાખ ભવનાવાસ, ૬૦૦૦ સામાનિકો, ૩૩-ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો, ચાર લોકપાલ, છ અગ્રમહિષી, ત્રણ પર્ષદા, સાત સૈન્ય, સાત સૈન્યાધિપતિ આદિનું આધિપત્ય કરતા વિચરે છે.

હવે પર્ષદા નિરૂપણ - પૂર્વવત્ છે. વિશેષ એ કે - અભ્યંતર પર્ષદામાં ૬૦,૦૦૦ દેવો છે યાવત્ બાહ્ય પર્ષદામાં ૧૨૫ દેવી છે. - x - x - અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની સ્થિતિ સાતિરેક અર્દ્ધ પલ્યોપમ છે ઈત્યાદિ - x - x - બધું સૂત્રાર્થ મુજબ કહેવું.

ભગવન્ ! ઉત્તરના નગાકુમારોના ભવનો ક્યાં છે ? ઈત્યાદિ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ‘સ્થાન’ નામક પદ મુજબ કહેવું. તે આ પ્રમાણે — ભગવન્ ! ઉત્તરિલ્લ નાગકુમારો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની ઉત્તર આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના મધ્યના ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં ઉત્તરિલ્લ નાગકુમારના ૪૦ લાખ ભવનાવાસ કહ્યા છે. તે ભવનો બહારથી વૃત્ત યાવત્ દક્ષિણવત્ કહેવું. અહીં ભૂતાનંદ નાગકુમારેન્દ્ર વસે છે - x - તે ત્યાં ૪૦-લાખ ભવનોનું ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ યાવત્ વિચરે છે.

પર્ષદા નિરૂપણ - ભૂતાનંદની પર્ષદા૦ પૂર્વવત્. વિશેષ એ કે અભ્યંતર પર્ષદામાં ૫૦,૦૦૦ દેવો ઈત્યાદિ સંખ્યા સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું તથા અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની સ્થિતિ દેશોન પલ્યોપમ ઈત્યાદિ સંખ્યા સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવી, બાકી પૂર્વવત્.

નાગકુમાર રાજ સિવાયના વેણુદેવાદિથી મહાઘોષ સુધીની વક્તવ્યતા પ્રજ્ઞાપનાના ‘‘સ્થાનપદ’’ મુજબ કહેવું. તે આ પ્રમાણે - સુવર્ણકુમાર દેવોના ભવનો ક્યાં છે ?

તે દેવો ક્યાં રહે છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી મધ્યે - x - છે. અહીં સુવર્ણકુમાર દેવોના ૭૨-લાખ ભવનો કહ્યા છે. તે ભવનો બહારથી વૃત્ત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં સુવર્ણકુમારના ભવનો છે, તેમાં ઘણાં સુવર્ણકુમાર દેવો વસે છે, બાકી ઔધિક મુજબ જાણવું. વેણુદેવ અને વેણુદાલી આ બે સુવર્ણકુમારેન્દ્રો ત્યાં વસે છે યાવત્ વિચરે છે.

દક્ષિણદિશાના સુવર્ણકુમારોના ભવનો ક્યાં છે ? તે દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી મધ્યે ૧,૭૯,૦૦૦ યોજનમાં દક્ષિણ દિશાના સુવર્ણકુમારના ૩૮-લાખ ભવનો કહ્યા છે તે ભવનો યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં દક્ષિણી સુવર્ણકુમારના ભવનો છે. તેમાં ઘણાં દક્ષિણી સુવર્ણકુમારો વસે છે. અહીં વેણુદેવ સુવર્ણકુમારેન્દ્ર વસે છે. તેઓ મહર્દ્ધિક યાવત્ પ્રભાસે છે. તેઓ ત્યાં ૩૮ લાખ ભવનોનું યાવત્ વિચરે છે. પર્ષદા કથન ધરણવત્ છે.

ભગવન્ ! ઉત્તરના સુવર્ણકુમારના ભવનો ક્યાં છે ? તે દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વી મધ્યે ૧,૭૮,૦૦૦ યોજનમાં ઉત્તરિલ્લ સુવર્ણકુમાર દેવોના ૩૪-લાખ ભવનો કહ્યા છે. તે ભવનો બહારથી વૃત્ત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહીં ઘણાં સુવર્ણકુમારો વસે છે. અહીં મહર્દ્ધિક૦ એવો સુવર્ણકુમારેન્દ્ર સુવર્ણકુમાર રાજા વસે છે. તે ત્યાં ૩૪-લાખ ભવનાવાસનું૦ બાકી નાગકુમારવત્ કહેવું. પર્ષદા વક્તવ્યતા ભૂતાનંદવત્ સંપૂર્ણ કહેવી.

સુવર્ણકુમારવત્ બાકીનાની વક્તવ્યતા કહેવી. વિશેષ આ - અસુરના-૬૪, નાગના-૮૪, સુપર્ણના-૭૨, વાયુના-૯૬, દ્વિપ-દિક્-ઉદધિ-વિધુત્-સ્તનિત-અગ્નિકુમારના પ્રત્યેકના ૭૬-૭૬ લાખ ભવનો છે. દક્ષિણ દિશાના અસુરના-૩૪, નાગના-૪૪, સુવર્ણના-૩૮, વાયુના-૫૦, દ્વીપાદિ છ ના ૪૦-૪૦ લાખ ભવનો છે. ઉત્તર દિશાના અસુરના-૩૦, નાગ-૪૦, સુવર્ણ-૩૪, વાયુ-૪૬, બાકીના છ ના પ્રત્યેકના ૩૬-૩૬ લાખ ભવનો છે.

ઈન્દ્રોના નામ આ પ્રમાણે છે :- ચમર, ધરણ, વેણુદેવ, હરિકંત, અગ્નિશીખ, પૂર્ણ, જલકાંત, અમિત, વેલંબ અને ઘોષ તથા બલિ, ભૂતાનંદ, વેણુદાલિ, હરિસ્સહ, અગ્નિમાણવ, વિશિષ્ટ, જલપ્રભ, અમિતવાહન, પ્રભંજણ, મહાઘોષ સામાનિક દેવો ચમરના ૬૪,૦૦૦, બલિનાં ૬૦,૦૦૦, બાકીના બધા છ-છ હજાર. આત્મરક્ષક દેવો તેનાથી ચાર ગણાં જાણવા. - x -

o — x — x — x — x — x — o

❀ હવે વ્યંતરની વક્તવ્યતા ❀

— x — x — x — x —

● **સૂત્ર-૧૫૯ :-**

ભગવન્ ! વ્યંતર દેવોના ભવન [ભૌમેય નગરો] ક્યાં કહ્યા છે ? 'સ્થાનપદ' મુજબ કહેવું. યાવત્ વિચરે છે.

ભગવન્ ! પિશાચ દેવોના ભવનો ક્યાં છે ? સ્થાન પદમાં કહ્યા મુજબ જાણવું યાવત્ વિચરે છે. ત્યાં કાલ અને મહાકાલ નામે બે પિશાચકુમાર રાજા વસે છે યાવત્ વિચરે છે.

ભગવન્ ! દાક્ષિણિલ્લ પિશાચકુમારના ભવનો ક્યાં છે ? યાવત્ વિચરે છે. અહીં પિશાચકુમારરાજ, પિશાચકુમારેન્દ્ર કાલ વસે છે. તે મહર્દ્ધિક છે યાવત્ વિચરે છે.

ભગવન્ ! પિશાચકુમારરાજ પિશાચકુમારેન્દ્ર કાળની કેટલી પર્ષદા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ — ઈશા, ત્રુટિતા, દૃઢરથા, અભ્યંતરિકા-ઈસા, મધ્યમિકા—ત્રુટિતા, બાહ્યા-દૃઢરથા.

ભગવન્ ! પિશાચકુમારેન્દ્ર કાલની અભ્યંતર પર્ષદામાં કેટલાં હજાર દેવો છે ? યાવત્ બાહ્ય પર્ષદામાં કેટલા સો દેવીઓ છે ? ગૌતમ ! પિશાચેન્દ્ર કાળની અભ્યંતર પર્ષદામાં ૮૦૦૦, મધ્યમ પર્ષદામાં ૧૦,૦૦૦, બાહ્ય પર્ષદામાં ૧૨,૦૦૦ દેવો છે. અભ્યંતર-મધ્યમ અને બાહ્ય ત્રણે પર્ષદામાં ૧૦૦-૧૦૦ દેવીઓ છે.

ભગવન્ ! પિશાચેન્દ્ર કાળની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? મધ્યમ પર્ષદાના દેવોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? બાહ્ય પર્ષદાના દેવોની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? યાવત્ બાહ્ય પર્ષદાની દેવીની કેટલી કાળ સ્થિતિ છે ? ગૌતમ ! પિશાચેન્દ્ર કાળની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની અર્દ્ધપલ્યોપમ, મધ્યમ પર્ષદાના દેવોની દેશોન અર્ધ પલ્યોપમ, બાહ્ય પર્ષદાના દેવોની સાતિરેક ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ સ્થિતિ છે. અભ્યંતર પર્ષદાની દેવીની સાતિરેક ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ, મધ્યમ પર્ષદાની દેવીની ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ, બાહ્ય પર્ષદાની દેવીની દેશોન ચતુર્ભાગ પલ્યોપમ સ્થિતિ કહી છે. શેષકથન ચમરવત્ કહેવું. એ પ્રમાણે ઉત્તરના વ્યંતરો પણ કહેવા. એ પ્રમાણે ગીતયશ પર્યન્ત કહેવું.

● **વિવેચન-૧૫૯ :-**

ભગવન્ ! વ્યંતર દેવોના ભૌમેય નગરો ક્યાં છે ? પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા ''સ્થાન'' પદ મુજબ કહેવું. તે આ રીતે — ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રજતમય કાંડના ૧૦૦૦ યોજન બાહલ્યના ઉપર-નીચેના ૧૦૦-૧૦૦ યોજન છોડીને મધ્યેના ૮૦૦ યોજનોમાં અહીં વ્યંતરોના તિર્છા અસંખ્ય લાખ ભૌમેય નગરાવાસ હોય છે. તે ભૌમેય નગરો બહારથી વૃત્ત, અંદરથી ચોરસ, નીચે પુષ્કરકર્ણિકા સંસ્થાન સંસ્થિત છે. તેની ચોતરફ ઉંડી અને વિસ્તીર્ણ ખાઈ અને પરિખા ખોદેલી છે. તે યથાસ્થાને

પ્રાકાર, અટ્ટાલક, કપાટ, તોરણ, પ્રતિદ્વારોથી યુક્ત છે. ઈત્યાદિ વર્ણન - x - x - ચમર સૂત્રવત્ સમજી લેવું યાવત્ તે ભૌમેય નગરો પ્રાસાદીય, દર્શનીય આદિ છે.

ત્યાં ઘણાં વ્યંતર દેવો વસે છે. જેમકે — પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરુષ, ભુજગપતિ મહાકાય ગંધર્વગણ અને નિપુણ ગંધર્વગીતરમણ અણપન્નિ, પણપન્નિ, ઋષિવાદી, ભૂતવાદી, કંદિત, મહાકંદિત, કુહંડપતંગ દેવા ચંચલ ચપલ ચિત્ત ક્રીડન અને પરિહાસ પ્રિય હોય છે. ગંભીર હાસ્ય, ગીત, નૃત્યમાં તેમની અનુરક્તિ રહે છે. વનમાળા, કલગી, મુગટ, કુંડલ અને ઈચ્છાનુસાર વિકુર્વિત આભૂષણોથી તેઓ મંડિત રહે છે. સર્વઋતુક સુગંધી પુષ્પોથી રચિત, લાંબી, શોભનીય, સુંદર અને ખીલતી વનમાળાથી તેમનું વક્ષઃસ્થળ શોભે છે. પોતાની કામનાનુસાર કામભોગોને સેવે છે. ઈચ્છા અનુસાર રૂપ અને દેહના ધારક, વિવિધ વર્ણી વેશભૂષા કરે છે.

તેમને પ્રમોદ, કંદર્પ, કલહ, કેલિ, કોલાહલ પ્રિય છે તેમનામાં હાસ્ય, બોલ-ચાલ ઘણાં હોય છે. તેમના હાથોમાં ખડ્ગ, મુદ્ગર, શક્તિ અને ભાલા પણ રહે છે. તેઓ અનેક મણિ અને રત્નોના વિવિધ ચિહ્નવાળા હોય છે. તેઓ મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિમાન્, મહાયશસ્વી, ઈત્યાદિ, હારથી શોભિત વક્ષઃસ્થળવાળા યાવત્ દશે દિશાઓને ઉદ્યોતીત અને પ્રભાસીત કરતા વિચરણ કરે છે.

તેઓ ત્યાં પોત-પોતાના લાખો ભોમેજ્જ નગરાવાસ, હજારો સામાનિકો, અગ્રમહિષીઓ, પર્ષદાઓ, સૈનિકો, સૈન્યાધિપતિ, આત્મરક્ષક દેવો, બીજા પણ ઘણાં વ્યંતર દેવ-દેવીઓનું આધિપત્ય યાવત્ ભોગવતા વિચરે છે. પ્રાયઃ સુગમ છે. વિશેષ આ પ્રમાણે —

महाकाय - મહોરગ. ગંધર્વગણ - ગંધર્વ સમુદાય. કેવો ? નિપુણ - પરમ કૌશલયુક્ત, ગંધર્વ-ગંધર્વજાતીય દેવો, તેમના જે ગીત, તેમાં જેમની રતિ છે તે. આવા વ્યંતરોના આઠ મૂળ ભેદો અને આઠ અવાંતર ભેદો - 'અણપન્નિક' આદિ છે. આ સોળે વ્યંતર દેવો કેવા છે ? અનવસ્થિત ચિત્તવાળા, અતિશય ચપળ, વિવિધ ક્રીડા અને પરિહાસ જેમને પ્રિય છે તેવા. ગંભીર હસિત, ગીત, નર્ત્તનમાં જેમની રતિ છે તેવા. વનમાલામય શેખરવાળા મુગટ અને કુંડલ તથા સ્વચ્છંદ વિકુર્વિત આભૂષણોને ધારણ કરે છે તથા સર્વ ઋતુવર્તી સુગંધી ફૂલોથી શોભિત લાંબી, શોભતી, કમનીય, અમુકુલિત, અમ્લાન પુષ્પમયી વિચિત્ર વનમાળા હૃદયે ધારણ કરે છે. તેઓ સ્વેચ્છાચારી છે. काम - સ્વેચ્છાથી, काम - મૈથુનસેવા જેમને છે તે कामकामा - અનિયતકામા. સ્વેચ્છાથી રૂપ અને ઈચ્છિત દેહને ધારણ કરનારા, તે કામરૂપદેહધારી.

- x - x - x - कंदर्प - કામોદ્દીપન વચન ચેષ્ટા, कलह - રાટિ, કેલિ-ક્રીડા, કોલાહલ-બોલ. અતિ પ્રભૂત હાસ્ય-બોલ યુક્ત, હાથમાં અસિ, મુદ્ગર, શક્તિ, કુંતવાળા. मणि - ચંદ્રકાંતાદિ, रत्न - કર્કેતનાદિ, અનેક મણિ-રત્નો વડે નિયુક્ત ચિહ્નવાળા.

ભગવન્ ! પિશાચ દેવોના ભૌમેય નગરો ક્યાં છે ? પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના 'સ્થાનપદ' મુજબ જાણવું. તે આ રીતે — ભંતે ! પિશાચ દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રજતમય કાંડના ૧૦૦૦ યોજન બાહલ્યના ઉપર-નીચેના ૧૦૦-૧૦૦ યોજન છોડી વચ્ચેના ૮૦૦ યોજનોમાં પિશાચ દેવોના તિર્છા અસંખ્યાતા ભોમેજ્જ નગરો છે તે ભોમેજ્જનગરો બહારથી વૃત્ત, ઈત્યાદિ ઔધિકવત્ કહેવું. ત્યાં ઘણાં પિશાચ દેવો વસે છે. કાલ, મહાકાલ નામે બે પિશાચેન્દ્રો વસે છે ઈત્યાદિ.

ભગવન્ ! દાક્ષિણિલ્લ પિશાચોના ભોમેજ્જ નગરો ક્યાં છે ? યાવત્ તે બહારથી વૃત્ત આદિ ઔધિકવત્ કહેવું. અહીં પિશાચોના ભોમેજ્જ નગરો કહ્યા છે. ભગવન્ ! દાક્ષિણિલ્લ પિશાચદેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની દક્ષિણે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રજતમય કાંડના મધ્યના ૮૦૦ યોજનોમાં દાક્ષિણિલ્લ પિશાચદેવોના ભૌમેય નગરો છે. ત્યાં ઘણાં દાક્ષિણિલ્લ પિશાચ દેવો વસે છે. ત્યાં કાલ પિશાચેન્દ્ર રહે છે. તે ત્યાં તિર્છા અસંખ્યાતા લાખ ભૌમેય નગરો, ૪૦૦૦ સામાનિક, ચાર અગ્રમહિષી સપરિવાર, ત્રણ પર્ષદા, સાત સૈન્ય, સાત સૈન્યાધિપતિ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવાદિનું આધિપત્ય કરતાં યાવત્ વિચરે છે.

પર્ષદા નિરૂપણ-ભગવન્ ! પિશાચેન્દ્ર કાળની કેટલી પર્ષદા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ. ઈસા-ત્રુટિતા-દૃઢ રથા ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. દેવ-દેવીની સંખ્યા આદિ સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ જાણવા - x - x - ભગવન્ ! ઉત્તરિલ્લ પિશાચના ભૌમેય નગરો ક્યાં છે ? તે દેવો ક્યાં વસે છે ? દાક્ષિણિલ્લ જેવી જ વક્તવ્યતા કહેવી. એ રીતે પિશાચ માફક ભૂતથી ગંધર્વ સુધી કહેવું. ભૂતના-સૂરૂપ અને પ્રતિરૂપ, યક્ષના પૂર્ણભદ્ર-માણિભદ્ર, રાક્ષસના ભીમ-મહાભીમ, કિંનરના કિંનર-કિંપુરુષ, કિંપુરુષના સત્પુરુષ-મહાપુરુષ, મહોરગના અતિકાય-મહાકાય, ગંધર્વના ગીતરતિ-ગીતયશ.

૦ એ પ્રમાણે વ્યંતરો કહ્યા.

❀ હવે જ્યોતિષ્કોને કહે છે ❀

-- x -- x -- x -- x --

● **સૂત્ર-૧૬૦ :-**

ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનો ક્યાં કહેલા છે ? ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! દ્વીપ સમુદ્રોથી ઉપર, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમરમણીય ભૂમિ ભાગથી ૭૯૦ યોજન ઉપર ગયા પછી ૧૧૦ યોજન પ્રમાણ ઉંચાઈરૂપ ક્ષેત્રમાં તિર્છા જ્યોતિષ્ક દેવોના અસંખ્યાત લાખ વિમાનાવાસ કહ્યા છે. તે વિમાનો અર્દ્ધ કપિષ્ઠક સંસ્થાન સંસ્થિત છે. એ રીતે સ્થાનપદમાં કહ્યા મુજબ યાવત્ ત્યાં ચંદ્ર અને સૂર્ય જ્યોતિષેન્દ્ર, જ્યોતિષ્રાજ નિવાસ કરે છે. તેઓ મહર્દ્ધિક યાવત્ ભોગ ભોગવતા વિચરે છે.

ભગવન્ ! જ્યોતિષેન્દ્ર જ્યોતિષરાજ સૂર્યની કેટલી પર્ષદાઓ કહી છે ? ગૌતમ ! ત્રણ પર્ષદા — તુંબા, ત્રુટિતા, પ્રેત્યા. અભ્યંતરિકા-તુંબા, મધ્યમિકા-ત્રુટિતા, બાહ્યા-પ્રેત્યા. બાકી બધું 'કાલ' ઈન્દ્ર મુજબ જાણવું. પરિમાણ અને સ્થિતિ પણ તેમજ જાણવા. બાકી બધું 'ચમર'વત્ જાણવું. ચંદ્ર વિશે પણ તેમજ કહેવું.

● **વિવેચન-૧૬૦ :-**

જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનો ક્યાં કહ્યા છે ? તે દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમરમણીય ભૂમિ ભાગથી રુચકને ઉપલક્ષીને ૭૯૦ યોજન ઉંચે-બુદ્ધિ વડે જઈને ૧૧૦ યોજન બાહલ્યમાં તિર્છા અસંખ્યાત યોજન કોટાકોટી પ્રમાણ જ્યોતિર્વિષયમાં આ પ્રદેશમાં જ્યોતિષ્ક દેવોના તિર્છા અસંખ્યાત લાખ જ્યોતિષ્ક વિમાનો છે, તેમ મેં અને બાકીના તીર્થંકરોએ પણ કહ્યું છે. તે વિમાનો અર્દ્ધ કપિત્થ સંસ્થાન સંસ્થિત છે.

અહીં આક્ષેપ-પરિહાર ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિટીકા, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ ટીકા અને સંગ્રહણીટીકામાં બતાવેલ છે, ત્યાંથી અવધારવા.

સર્વ સ્ફટિકમય. જેમ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં 'સ્થાન' નામક બીજા પદમાં ચંદ્ર-સૂર્ય સુધી કહેલ છે, તેમ કહેવું. ઈત્યાદિ૦ આ પ્રમાણે — અભ્યુદ્ગત ઉચ્છ્રિત પ્રહસિત એવા વિવિધ મણિ-કનક રત્ન વડે ચિત્રિત, વાયુથી ઉડતી વિજય વૈજયંતી પતાકા, છત્રાતિછત્ર યુક્ત, તુંગ, ગગનતલને સ્પર્શતા શિખરોવાળા છે. તેની જાળીઓમાં રત્ન જડેલ છે, તે વિમાન આચ્છાદન ખસેડ્યા પછી પ્રગટ થયેલ વસ્તુ માફક ચમકદાર છે. તે મણિ અને રત્નોની સ્તૂપિકાથી યુક્ત છે તેમાં શતપત્ર અને પુંડરીક કમળ ખીલેલા છે. તિલકો અને રત્નમય અર્ધચંદ્રોથી તે ચિત્ર-વિચિત્ર છે, વિવિધ મણિમયમાલા વડે સુશોભિત છે. અંદર અને બહારથી સ્નિગ્ધ છે. તેના પ્રસ્તટ સોનાની રુચિર રેતીવાળા છે. તે સુખદ સ્પર્શવાળા, શ્રીસંપન્ન, સુરૂપ, પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ છે. અહીં જ્યોતિષ્ક વિમાનો છે. અહીં જ્યોતિષ્ક દેવો વસે છે, તે આ — ગુરુ,

ચંદ્ર, સૂર્ય, શુક્ર, શનૈશ્ચર, રાહુ, ધૂમકેતુ, મંગળ. આ દેવો તપેલા સુવર્ણ સમાન કનકવર્ણી છે તથા જ્યોતિષ્ક ક્ષેત્રમાં વિચરતા, ગતિરતિક, અઠ્ઠાવીસ ભેદે નક્ષત્ર દેવગણો, વિવિધ સંસ્થાન સંસ્થિત અને પંચવર્ણી તારાઓ સ્થિત લેશ્ય, સંચાર કરનારા, અવિશ્રામ મંડલ ગતિ યુક્ત, પોતાના નામાંકિત ચિહ્નધારીઓ ત્યાં વસે છે.

તેઓ ત્યાં પોત-પોતાના લાખો વિમાનો, હજારો સામાનિકો, સપરિવાર અગ્રમહિષી, પર્ષદા, સૈન્ય, સૈન્યાધિપતિ, આત્મરક્ષક દેવો આદિનું આધિપત્યાદિ કરતાં યાવત્ વિચરે છે. અહીં બે મહર્દ્ધિક જ્યોતિષેન્દ્ર, જ્યોતિષ્રાજ ચંદ્ર અને સૂર્ય વસે છે. તેઓ ત્યાં પોત-પોતાના લાખો વિમાનો, ચાર-ચાર હજાર સામાનિકો, સપરિવાર ચાર-ચાર હજાર સામાનિકો, સપરિવાર ચાર-ચાર અગ્રમહિષી ઈત્યાદિનું આધિપત્યાદિ કરતાં વિચરે છે. અહીં અભ્યુદ્ગત - સર્વથા આભિમુખ્યથી ગયેલ - x - x - x - વાતોદ્ધૂતા - વાયુ વડે કંપિત, વિજય - અભ્યુદય સૂચિકા વૈજયંતી નામક પતાકા અથવા વિજય એ વૈજયંતીની પાર્શ્વકર્ણિકા કહેવાય છે - x - ઉપરી-ઉપરી સ્થિત છત્રો વડે યુક્ત.

તુંગ-ઉચ્ચ, ગગનતલ-આકાશતલ, - x - x - x - સ્તૂપિકા-શિખર, - x - x - તિલક - ભિંત આદિમાં રહેલ પુંડ્ર, અને રત્નમય અર્ધચંદ્ર. - x - x - શ્લક્ષ્ણ-મસૃણ, તપનીય-સુવર્ણ વિશેષ, તેનાથી યુક્ત રુચિર વાલુકા-રેતી, પ્રસ્તટ-પ્રતર તથા સુખ કે શુભ સ્પર્શયુક્ત. ગુરુ-ચંદ્ર-સૂર્ય આદિ ગ્રહો કંઈક સુવર્ણ વર્ણી છે. જ્યોતિષ્ ચક્રમાં જે ચાર ચરે છે, તે બાહ્ય દ્વીપ સમુદ્રમાં છે તે અગતિરતિક છે. જે ૨૮-નક્ષત્ર દેવગણો છે, તે બધાં પણ વિવિધ સંસ્થાન સંસ્થિત છે. તારાઓ પંચવર્ણી છે.

આ બધાં અવસ્થિત તેજોલેશ્યાવાળા છે, ચાર રત હોવાથી અવિશ્રામ મંડલ ગતિક છે. બધાં પોત-પોતાના નામથી અંકિત ચિહ્ન મુકુટવાળા છે. ચંદ્રના સ્વમુગટમાં ચંદ્રમંડલ લાંછન, સૂર્યમાં સૂર્યમંડલ, ગ્રહમાં ગ્રહમંડલ, નક્ષત્રમાં મંડલ છે.

પર્ષદા નિરૂપણાર્થે કહે છે — જ્યોતિષ્કેન્દ્ર સૂર્યની કેટલી પર્ષદા છે ? ત્રણ — તુંબા, ત્રુટિકા, પ્રેત્યા૦ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
પ્રતિપત્તિ-૩-માં દેવાધિકારનો સટીકાનુવાદ પૂર્ણ

❀ પ્રતિપત્તિ-૩-"દ્વીપસમુદ્રાધિકાર" ❀

-- x -- x -- x -- x -- x --

૦ હવે તીર્છાલોકના પ્રસ્તાવથી દ્વીપ-સમુદ્ર વક્તવ્યતા કહે છે—

● **સૂત્ર-૧૬૧ :-**

ભગવન્ ! દ્વીપ-સમુદ્રો ક્યાં છે ? ભગવન્ ! દ્વીપસમુદ્રો કેટલા છે ? ભગવન્ ! દ્વીપ સમુદ્રો કેટલા મોટા છે ? કયા સંસ્થાને છે ? ક્યા આકાર-ભાવ પ્રત્યાવતારથી છે ?

ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ આદિ દ્વીપો, લવણ આદિ સમુદ્રો છે. સંસ્થાનથી એકવિધ વિધાનવાળા, વિસ્તારથી અનેકવિધ પ્રકારે છે. બમણાં-બમણાં છે, પ્રત્યુત્પદ્યમાન-પ્રવિસ્તારમાણ-અવભાસમાન તરંગવાળા, ઘણાં ઉત્પલ, પદ્મ, કુમુદ, નલિન, સુભગ, સૌગંધિક, પૌંડરીક, મહાપૌંડરીક, શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, પ્રફૂલ્લ કેસરા યુક્ત, પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદ્મવરવેદિકાથી ઘેરાયેલા, પ્રત્યેકે પ્રત્યેક વનખંડથી પરિક્ષિપ્ત છે. હે આયુષ્માન્ શ્રમણ ! તિર્છાલોકમાં અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્ત કહેલા છે.

● **વિવેચન-૧૬૧ :-**

भदंत - પરમ કલ્યાણયોગી ! દ્વીપ-સમુદ્રો ક્યાં છે ? આના વડે દ્વીપસમુદ્રોનું અવસ્થાન પૂછ્યું. કેટલી સંખ્યામાં છે ? આના વડે દ્વીપસમુદ્રોની સંખ્યા પૂછી. કેટલા મહાલય-આશ્રય, વ્યાપ્ય ક્ષેત્રરૂપ અર્થાત્ કેટલાં મોટા છે ? - x - આના દ્વારા દ્વીપ-સમુદ્રોનું આયામ-પરિમાણ પૂછ્યું. તેનું સંસ્થાન-આકાર શું છે તે પૂછ્યું. आकारभाव - સ્વરૂપ વિશેષ તે દ્વીપસમુદ્રોનું શું છે ?

ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ આદિ દ્વીપ, લવણસમુદ્રાદિ સમુદ્રો છે. આના દ્વારા દ્વીપ-સમુદ્રોની આદિ કહી. આ ન પૂછવા છતાં ભગવંતે કહ્યું, આગળ તે ઉપયોગી છે. શિષ્યએ ન પૂછવા છતાં જાણવા માટે આ કથન કર્યુ છે. સંસ્થાનને આશ્રીને એક પ્રકારનો વિધાનવાળા છે અર્થાત્ એક સ્વરૂપવાળા છે. કેમકે બધાં વૃત્તસંસ્થાન સંસ્થિત છે. વિસ્તારને આશ્રીને વળી અનેક પ્રકારના છે અર્થાત્ વિસ્તારને આશ્રીને વિવિધ સ્વરૂપવાળા છે. તે કહે છે —

જે રીતે બમણાં-બમણાં થાય, એ રીતે ગુણન કરાતા પ્રકર્ષથી વિસ્તારને પામે છે. તેથી કહે છે — જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજન, લવણસમુદ્ર બે લાખ યોજન, ધાતકીખંડ ચાર લાખ યોજન ઈત્યાદિ. દૃશ્યમાન જળતરંગોથી તરંગિત છે. આ વિશેષણ સમુદ્રોમા તો પ્રતીત છે જ, દ્વીપોમાં પણ તે જાણવું. તેમાં પણ નદી, દ્રહ, તળાવા આદિમાં કલ્લોલનો સંભવ છે.

આ દ્વીપ-સમુદ્રો ઘણાં ઉત્પલ, પદ્મ, કુમુદ આદિ વડે વિકસિત કેસર વડે ઉપલક્ષિત-અત્યંત શોભિત છે. તેમાં ઉત્પલ-ગર્દભક, પદ્મ-સૂર્યવિકાસી, કુમુદ-ચંદ્ર વિકાસી, નલિન- કંક રક્ત પદ્મ. સુભગ-પદ્મવિશેષ, સૌગંધિક-કલ્હાર, પૌંડરીક-

સિતાંબુજ, તે જ મહાપૌંડરીક. - x - x - પ્રત્યેક દ્વીપ-સમુદ્ર પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડથી ઘેરાયેલ છે. જંબૂદ્વીપાદિ દ્વીપ સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ પર્યન્ત, લવણસમુદ્રાદિ સમુદ્ર સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્ત આ તિર્છાલોકમાં જ્યાં આપણે છીએ તે અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રો કહ્યા છે. "આ તિર્છાલોકમાં" શબ્દથી 'સ્થાન' કહ્યું. असंखेज्ज - સંખ્યા કહી. બમણાં-બમણાં શબ્દથી 'મહત્ત્વ' કહ્યું. - x - હવે સ્વરૂપ કહે છે —

● **સૂત્ર-૧૬૨ :-**

તેમાં આ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપ બધાં દ્વીપસમુદ્રોમાં અભ્યંતર, સૌથી નાનો, વૃત્ત-તેલના પૂડલા જેવા આકારે રહેલ, વૃત્તરથ ચક્વાલ સંસ્થાન સંસ્થિત, વૃત્ત-પુષ્કર કર્ણિકા સંસ્થાન સંસ્થિત, વૃત્ત-પ્રતિપૂર્ણ ચંદ્ર સંસ્થાન સંસ્થિત, એક લાખ યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી, ૩,૧૬,૨૨૭ યોજન, ત્રણ કોશ, ૧૨૮ ધનુષ્, ૧૩॥ અંગુલથી કંઈક અધિક પરિધિવાળું છે. તે એક જગતી વડે ચોતરફથી ઘેરાયેલો છે. તે જગતી આઠ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચપણે, મૂળમાં ૧૨-યોજન વિષ્કંભથી, મધ્યે આઠ યોજન, ઉપર ચાર યોજન વિષ્કંભથી છે. મૂળમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યે સંક્ષિપ્ત, ઉપર તનુક, ગોપુચ્છ સંસ્થાન સંસ્થિત, સર્વ વજ્રમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, લષ્ટ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિષ્કંટક છાયા, સપ્રભા, સકિરણ, સઉદ્યોત્, (તથા) પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ હતી.

તે જગતી એક જાલકટક વડે ચોતરફથી ઘેરાયેલી છે તે જાલકટક અર્ધયોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી ૫૦૦ ધનુષ્ વિષ્કંભથી સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

● **વિવેચન-૧૬૨ :-**

તે દ્વીપ-સમુદ્ર મધ્યે જ્યાં આપણે વસીએ છીએ. તે જંબૂદ્વીપ નામે દ્વીપ છે. બધાં દ્વીપ-સમુદ્રોમાં સર્વાભ્યંતર. - x - તેથી કહે છે — બધાં પણ બાકીના દ્વીપ-સમુદ્રો જંબૂદ્વીપથી આરંભીને આગમ અભિહિત ક્રમથી બમણાં-બમણાં વિસ્તારથી છે, તેથી સર્વ દ્વીપ સમુદ્રોમાં સર્વાભ્યંતર છે. આના વડે જંબૂદ્વીપનું અવસ્થાન કહ્યું. તે બધાં દ્વીપસમુદ્રથી લઘુ, તેથી કહે છે — બધાં લવણાદિ સમુદ્ર, બધાં ધાતકીખંડાદિ દ્વીપો, જંબૂદ્વીપથી આરંભી બમણાં-બમણાં આયામ, વિષ્કંભ, પરિધિ છે, તેથી બીજા દ્વીપ-સમુદ્રાપેક્ષાથી લઘુ છે. આનાથી સામાન્યથી પરિમાણ કહ્યું. - x -

વૃત્ત-તેલ વડે પક્વ અપૂપ, પ્રાયઃ પરિપૂર્ણ વૃત્ત હોય છે. ઘીથી પકવેલ નહીં, તેના જેવું જે સંસ્થાન, તેના વડે સંસ્થિત. તથા વૃત્ત-રથચક્રવાલ સંસ્થિત - રથના અવયવ એવા ચક્ર-મંડલ, તેના જેવું સંસ્થાન. વૃત્ત-પુષ્કરકર્ણિકા અર્થાત્ પદ્મબીજ કોશ સંસ્થાનથી સંસ્થિત. વૃત્ત-પરિપૂર્ણ ચંદ્ર સંસ્થાન. આ રીતે જંબૂદ્વીપ સંસ્થાન કહ્યું.

હવે આયામાદિ પરિમાણ - આયામ-વિષ્કંભથી એક લાખ યોજન છે. પરિધિ-સૂત્રાર્થમાં કહી છે. આ પરિક્ષેપ પરિમાણ-સ્વયં ગણવું અથવા ક્ષેત્રસમાસ ટીકાથી ભાવના કરવી. - x -

હવે આકાર-ભાવ પ્રત્યવતાર-અનંતરોક્ત આયામ, વિષ્કંભ, પરિક્ષેપ પરિમાણ જંબૂદ્વીપ એક જગતી જે સુનગરના પ્રાકાર સમાન છે, તેનાથી બધી દિશામાં સામસ્ત્યથી સમ્યગ્ વેષ્ટિત છે તે જગતી ઉંચી આઠ યોજન છે ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. આ જગતી ગોપુચ્છના સંસ્થાનથી સંસ્થિત, ઉંચા કરેલ ગોપુચ્છ આકારે છે. તે સર્વથા વજરત્નાત્મિક, આકાશ-સ્ફટિકવત્ અતિ સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ પુદ્ગલ સ્કંધ નિષ્પન્ન, ઘુંટિત પટ માફક મસૃણ, શાનપત્થર વડે ઘસેલ પાષાણ પ્રતિમાવત્ ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ-સુકુમાર શાનથી રગડેલ પાષાણ પ્રતિમાવત્. સ્વાભાવિક રજોરહિત, આગંતુક મલના અભાવથી, કલંક કે કર્દમ રહિત, નિષ્કંટક-નિષ્કવચ, નિરાવરણ, નિરુપઘાત.

સપ્રભા-સ્વરૂપથી પ્રભાવાળી, સમરીચ-બહારનીકળતી કિરણોની જાળ, તેથી જ સોદ્યોત-બહાર રહેલ વસ્તુને પ્રકાશકારી, પ્રાસાદીય-મનને પ્રહ્લાદકારી, દર્શનીય-જેને જોતાં ચક્ષુ ન થાકે. અભિરૂપ-જોનારના મનને પ્રાસાદનુકૂળ. પ્રતિરૂપ-અસાધારણરૂપ.

તે - અનંતરોદિત સ્વરૂપવાળી જગતી જાળકટકથી-ભવનની ભીંતોમાં રહેલ જાલક, તેમનો સમૂહ. જાલકાકીર્ણ રમ્ય સંસ્થાન પ્રદેશ વિશેષ પંક્તિ, તે જાલ કટક વડે બધી દિશામાં ઘેરેલ. તેનું ઉચ્ચત્વાદિ સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. સર્વરત્નમયાદિ પૂર્વવત્.

● સૂત્ર-૧૬૩ :-

તે જગતીની ઉપર બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં અહીં એક મોટી પદ્મવર વેદિકા છે. તે પદ્મવરવેદિકા ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી અર્દ્ધ યોજન, ૫૦૦ ધનુષ્ વિષ્કંભથી, સર્વરત્નમય, જગતી સમાન પરિધિથી છે. તથા સર્વ રત્નમયીય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે પદ્મવર વેદિકાનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે — વજ્રમય નેમ, રિષ્ટરત્નમય પ્રતિષ્ઠાન, વૈડૂર્યમય સ્તંભ, સોના-રૂપામય ફલક, વજ્રમય સંધિ, લોહિતાક્ષમય શૂચિઓ, વિવિધમણિમય કલેવર અને કલેવર સંઘાત, વિવિધમણિમય રૂપ અને રૂપ સંઘાત, અંકમય પક્ષ અને પક્ષબાહા, જ્યોતિરસમય વંશ અને વંશ કવેલ્લુક, રજતમય પટ્ટિકા, જાત્યરૂપમયી અવઘાટની, વજ્રમયી ઉપરની પુંછણીઓ, સર્વ શ્વેત રજતમય કવેલૂના આચ્છાદન છે.

તે પદ્મવર વેદિકા એક હેમજાલ, એક ગવાક્ષજાલ, એક ખિંખિણિજાલ યાવત્ મણિજાલ, કનકજાલ, રત્નજાલ, એક શ્રેષ્ઠ પદ્મજાલ [આ બધાં] વડે ચોતરફથી ઘેરાયેલી છે. તે જાલો તપનીય ઝૂમખાં, સુવર્ણ પ્રતર મંડિત, વિવિધ મણિરત્ન, વિવિધ હાર-અર્ધહાર વડે ઉપશોભિત સમુદય કંઈક અન્યોન્યસંપત્ત પૂર્વ-પશ્ચિમ-દક્ષિણ-ઉત્તરાગત વાયુ વડે મંદ-મંદ હલતી-ચલતી, કંપતી-કંપતી, લંબાતી, ટકરાતી, શબ્દો કરતી, તે ઉદાર મનોજ્ઞ, કાન અને મનને સુખકારી શબ્દો વડે ચોતરફથી પૂરતી, શ્રી વડે અતીવ શોભતી રહેલી છે.

તે પદ્મવર વેદિકામાં તે-તે દેશમાં, ત્યાં-ત્યાં ઘણાં અશ્વ-હાથી-મનુષ્ય-

કિંનર-કિંપુરુષ-મહોરગ-ગંધર્વ-વૃષભ સંઘાટકો છે, જે સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિષ્કંટક છાયા, પ્રભા-કિરણો-ઉદ્યોત સહિત છે તેમજ પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ છે.

તે પદ્મવર વેદિકાના તે-તે દેશમાં, ત્યાં-ત્યાં ઘણી અશ્વપંક્તિઓ આદિ પૂર્વવત્ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. એ રીતે અશ્વવીથી, અશ્વયુગલ આદિ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે, તે પદ્મવર વેદિકામાં ત્યાં-ત્યાં, તે-તે દેશમાં ઘણી જ પદ્મલતા, નાગલતા, અશોક-ચંપક-ચૂતવન-વાસંતિ-અતિમુક્તક-કુંદ અને શ્યામલતા નિત્ય કુસુમિત યાવત્ સુવિભક્ત પિંડમંજરી વતંસકધરી છે. તે સર્વે રત્નમય, શ્લક્ષ્ણ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિષ્કંટક છાયા, પ્રભા-કિરણો-ઉદ્યોત સહિત છે, પ્રાસાદીય-દર્શનીય-અભિરૂપ-પ્રતિરૂપ છે.

તે પદ્મવર વેદિકામાં તે-તે દેશમાં ત્યાં-ત્યાં ઘણાં અક્ષય સ્વસ્તિક કહ્યા છે. તે સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ ઈત્યાદિ છે.

ભગવન્ ! એવું કેમ કહે છે કે પદ્મવરવેદિકા પદ્મવર-વેદિકા છે ? ગૌતમ ! પદ્મવરવેદિકાના તે-તે દેશમાં ત્યાં-ત્યાં વેદિકામાં, વેદિકાબાહામાં, વેદિકા શીર્ષફલકમાં, વેદિકાપુટંતરમાં, સ્તંભ-સ્તંભની બાહા શીર્ષ અને પુડંતરમાં, શૂચિ-શૂચિમુખ ફલક અને પુટંતરમાં, પક્ષ-પક્ષબાહા અને પક્ષ પેરંતરમાં ઘણાં જ ઉત્પલ, પદ્મ યાવત્ શતસહસ્ર પત્રો છે. તે સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, લષ્ટ,ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિષ્કંટક છાયા, પ્રભા-કિરણો-ઉદ્યોત સહિત પ્રાસાદીય-દર્શનીય-અભિરૂપ-પ્રતિરૂપ છે. મોટા-મોટા વર્ષા કાળ સમયે લગાડેલા છત્રાકાર છે. તે કારણથી હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું કે પદ્મવરવેદિકા એ પદ્મવર વેદિકા છે.

ભગવન્ ! પદ્મવરવેદિકા શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ? ગૌતમ ! કિંચિત્ શાશ્વત છે - કિંચિત્ અશાશ્વત છે. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું કે કિંચિત્ શાશ્વત-કિંચિત્ અશાશ્વત છે ? ગૌતમ ! દ્રવ્યાર્થપણે શાશ્વત છે. વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ પર્યાયથી અશાશ્વત છે. તેથી હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું છે કે કિંચિત્ શાશ્વત-કિંચિત્ અશાશ્વત છે.

ભગવન્ ! પદ્મવરવેદિકા કાળથી કેટલો કાળ રહેશે ? ગૌતમ ! કદી ન હતી તેમ નથી, કદી નથી તેમ નથી, કદી નહીં હોય તેમ નથી. તે હતી - છે - રહેશે. તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત, નિત્ય એવી પદ્મવર વેદિકા છે.

● વિવેચન-૧૬૩ :-

[આ સૂત્રમાં પદ્મવર વેદિકાનું વર્ણન છે.] તે જગતીના ઉપરના તળમાં જે બહુમધ્યદેશભાગ છે - x - x - ત્યાં પૂર્વવત્ એક મોટી પદ્મવરવેદિકા મેં તથા બધાં તીર્થંકરે કહેલ છે. તેની ઉંચાઈ અડધું યોજન અર્થાત્ બે ગાઉ છે. ૫૦૦ ધનુષ્

વિષ્કંભ છે. જગતી સમાન પરિધિ છે. તે સર્વ રત્નમય છે. સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ ઈત્યાદિ વિશેષણ પૂર્વવત્.

તે પદ્મવર વેદિકાનું સ્વરૂપ - યથાવસ્થિત સ્વરૂપ કીર્તન, વર્ણક નિવેશ આ પ્રમાણે છે — નેમ એટલે પદ્મવર વેદિકાના ભૂમિભાગથી ઉર્ધ્વ નીકળતો પ્રદેશ વજરત્નમય છે. મૂળ પાદ રિષ્ટરત્ન મય છે. સ્તંભ વૈડૂર્ય રત્નમય છે. ફલકો સોના-રૂપાના છે. શૂચિઓ લોહિતાક્ષ રત્નમય છે. સંધિ-બે ફલક છૂટા ન પડે તેવા હેતુ પાદુકા સ્થાનીય સંધિ બધી વજમય છે. અર્થાત્ વજ રત્ન વડે તે ફલકોની સંધિઓ પૂરેલી છે. વિવિદ મણિમય-મનુષ્ય શરીર, મનુષ્ય શરીરયુગ્મ, રૂપક, રૂપયુગ્મ છે. અંકરત્નમય પક્ષો અને પક્ષની બાહાઓ છે. - x - જ્યોતીરસ રત્નમય મહાન્ પૃષ્ઠવંશ, પૃષ્ઠવંશની બંને બાજુ તીર્છા સ્થપાતા વંશ કવેલ્લુક છે. વંશોની ઉપર કંબાસ્થાનીય પટ્ટીકા રજતમયી છે. સુવર્ણ વિશેષમય અવઘાટિન્ય-આચ્છાદન કિલિંચિકો છે. વજ રત્નમય એવી અવઘાટનીની ઉપર પુંછણી-નિબિડ આચ્છાદન હેતુ શ્લક્ષ્ણતર તૃણ વિશેષ છે. - x - x - સર્વ શ્વેત રજતમય છે.

આવી પદ્મવરવેદિકાના તે-તે પ્રદેશમાં એકૈક-સર્વથા સુવર્ણમય લટકતા માળાસમૂહ, ગવાક્ષાકૃતિ રત્નવિશેષ માળાસમૂહ, ક્ષુદ્ર ઘંટિકા જાળ, મહતી ઘંટિકા જાળ, મુક્તાફળમય માળા સમૂહ, મણીમય માળા સમૂહ, પીળા સુવર્ણની માળાનો સમૂહ, રત્નજાળ-રત્નમય પદ્મજાળ ઈત્યાદિથી બધી દિશા-વિદિશામાં ઘેરાયેલ છે. - x - x -

લાલ સુવર્ણમય માળાના અગ્રભાગે ઝુંમખા છે. પડખે સમસ્તપણે સુવર્ણપત્રક વડે મંડિત છે. વિવિધ મણી અને રત્નોના જે વિચિત્ર વર્ણવાળા અઢારસરા હાર, નવસરા હારથી શોભે છે. કંઈક અન્યોન્ય અસંલગ્ન છે પૂર્વાદિ વાયુ વડે તે મંદ મંદ કંપે છે - x - કંઈક કંપનના વશથી પ્રકર્ષથી અહીં-તહીં કંઈક ચલન વડે લંબાતા-વિશેષ લંબાતા, પરસ્પર સંપર્ક વડે શબ્દો કરતા-કરતા, ઉદાર શબ્દો થાય છે. તે મનને પ્રતિકૂળ પણ હોય, તેથી કહે છે મનોનુકૂળ છે. વળી આ મનોનુકૂલત્વ થોડું પણ હોય. તેથી કહે છે — શ્રોતાના મનને હરે છે, તેથી મનોહર છે તે મનોહરત્વ કાન અને મનને સુખનું નિમિત્ત છે. આવા શબ્દો વડે તે નીકટની દિશા-વિદિશાને આપૂરિત કરે છે તે રીતે શોભા વડે અતીવ ઉપશોભિત રહે છે.

તે પદ્મવર વેદિકાના તે-તે દેશમાં, જ્યાં એક છે ત્યાં બીજા પણ વિદ્યમાન છે (શું ?) અશ્વયુગ્મ. એ રીતે હાથી-કિંનર આદિના યુગ્મો પણ કહેવા. એ કેવા છે ? સંપૂર્ણ રત્નમય, આકાશ સ્ફટિકવત્ અતિ સ્વચ્છ, યાવત્ પ્રતિરૂપ અર્થાત્ પૂર્વોક્ત વિશેષણો લેવા. આ બધાં અશ્વયુગ્માદિ પુષ્પાવકીર્ણ કહ્યા. હવે આ અશ્વાદિની પંક્તિ આદિ પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે — તેની પંક્તિ, વીથી, યુગલો છે. - x - પંક્તિ એટલે એક દિશામાં જે શ્રેણી તે. બંને બાજુ એકૈક શ્રેણિ ભાવથી જે બે શ્રેણી તે વીથી. - x - આ અશ્વ આદિની સ્ત્રી-પુરુષ યુગ્મ તે મિથુન કહેવાય છે. જેમકે

અશ્વમિથુન આદિ.

તે પદ્મવર વેદિકાના તે-તે દેશમાં. જ્યાં એક લતા છે, ત્યાં બીજી પણ ઘણી લતા છે તેમ જાણવું. ઘણી પદ્મિની, નાગ વૃક્ષની લતા-તીર્છી શાખાનો પ્રસાર. વન-તરુ વિશેષ. આ બધી લતાં જે સૂત્રમાં કહી છે તે કેવી છે ? સર્વકાળ છ ઋતુક. કુસુમિત - જેમાં પુષ્પો આવેલા છે તેવી. મુકુલિત-કળીઓ હોવી તે. પલ્લવિત, સ્તબકિત, ગુલ્મિત, યમલિત, યુગલિત. સર્વકાળ ફળના ભારથી નમેલ-કંઈક નમેલ અને મહાભારથી વધારે નમેલ. સુવિભક્ત, પ્રતિવિશિષ્ટ મંજરીરૂપ અવતંસકને ધારણ કરનારી.

અહીં કુસુમિતત્વાદિ ધર્મ એકૈક લતાનો કહ્યો. હવે કેટલીક લતાનો સર્વ કુસુમિત આદિ ધર્મ કહે છે — નિત્યં કુસુમિતાદિ૦ આ લતા સર્વથા રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ આદિ છે.

હવે પદ્મવર વેદિકાનું શબ્દ પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત પૂછે છે — - x - x - પદ્મવર વેદિકાના દેશ-પ્રદેશમાં, વેદિકા-બેસવા યોગ્ય મત્ત વારણરૂપ, વેદિકાના પડખા, વેદિકા પુટના અપાંતરાલમાં, એ રીતે સ્તંભ, સ્તંભપાર્શ્વ, સ્તંભશીર્ષ, બે સ્તંભન, અંતરમાં, ફલક છુટા ન પડે તે માટે પાદુકા સ્થાનીય શૂચિમાં, જ્યાં શૂચિ, ફલકને ભેદીને મધ્યે પ્રવેશે, તેની નીકટના દેશમાં, શૂચિ સંબંધી ફલક પ્રદેશો, બે શૂચિનું અંતર. ઈત્યાદિમાં ઘણાં ઉત્પલ, સૂર્યવિકાસી-ચંદ્રવિકાસી કમળ ઈત્યાદિ કમળો છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય આદિ છે. વર્ષાકાળે પાણીથી રક્ષણાર્થે કરેલ તે વાર્ષિક એવા છત્રો, તેના સમાન છે. આ કારણોથી તેને પદ્મવર વેદિકા કહે છે - x - પદ્મપ્રધાન વેદિકા તે પદ્મવરવેદિકા.

પદ્મવર વેદિકા શાશ્વતી છે કે અશાશ્વતી ? કથંચિત્ નિત્ય [શાશ્વતી] અને કથંચિત્ અશાશ્વતી છે. કેમ ? દ્રવ્યાસ્તિક નયના મતે શાશ્વતી. દ્રવ્યાસ્તિક નય દ્રવ્યને જ તાત્ત્વિક માને છે પર્યાયોને નહીં. દ્રવ્ય અન્વયિપરિણામી છે. અન્યથા દ્રવ્ય ત્વનો અયોગ થાય. અન્વયિત્વથી સર્વકાળ ભાવિથી શાશ્વતી છે પરંતુ સમુત્પન્ન થનાર વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શના પર્યાયોથી અને ઉપલક્ષણ થકી અન્ય પુદ્ગલ વિચટન-ઉચ્ચટનથી અશાશ્વતી છે. કેમકે પર્યાયાસ્તિક નયના મતે પર્યાયની પ્રધાનતા છે. પર્યાય કેટલાંક કાળે તો વિનાશ પામે જ છે. અહીં દ્રવ્યાસ્તિક નયવાદી કહે છે — ઉત્પાદ અત્યંત અસત્ નથી, વિનાશ સત્ નથી, જે વસ્તુનો ઉત્પાદ અને વિનાશ દેખાય છે, તે આવિર્ભાવ કે તિરોભાવ માત્ર છે માટે નિત્ય છે.

ફરી પૂછે છે હે પરમ કલ્યાણયોગી ! પદ્મવર વેદિકા કેટલો કાળ રહેશે ? અનાદિ હોવાથી સર્વદા હતી, સર્વદા રહેલી છે અને સર્વદા રહેશે જ. કેમકે અનંત છે. ત્રણે કાળમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ધ્રુવ હોવાથી સદા સ્વરૂપે નિયત છે. નિયતત્વથી શાશ્વતી છે - x - x - વળી યથોક્ત સ્વરૂપ આકારથી પરિભ્રંશ તે ક્ષય. જેમાં ક્ષય વિદ્યમાન નથી તે અક્ષય. અક્ષયત્વથી જ અવ્યય. પોતાના સ્વરૂપથી ચલિત થવાનું અસંભવ હોવાથી અવ્યય. અવ્યયત્વથી સ્વપ્રમાણમાં અવસ્થિત, માનુષોત્તર પર્વતના

બહારના સમુદ્રવત્. સ્વપ્રમાણમાં સદા અવસ્થાનથી નિત્ય-ધર્માસ્તિકાયાદિવત્.

● સૂત્ર-૧૬૪ :-

તે જગતીની ઉપર બહારની પદ્મવરવેદિકામાં અહીં એક મોટું વનખંડ કહ્યું છે. તે દેશોન બે યોજન ચક્રવાલ વિષ્કંભથી છે અને તેની પરિધિ જગતી સમાન છે. તે વનખંડ કૃષ્ણ, કૃષ્ણ આભાવાળું યાવત્ અનેક શકટ-રથ-યાન-યુગ્ય પરિમોચન, સુરમ્ય, પ્રાસાદીય, શ્લક્ષ્ણ, લષ્ટ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિષ્પંક, નિર્મળ, નિષ્કંટકછાયા, પ્રભા-કિરણ-ઉધોત્ સહિત, પ્રાસાદીયાદિ છે.

તે વનખંડની અંદર બહુસમરણીય ભૂમિભાગ છે. જેમકે — આલિંગપુષ્કર, મૃદંગપુષ્કર, સરતલ, કરતલ, આદર્શમંડલ, ચંદ્રમંડલ, સૂર્યમંડલ, ઘેટાં-વૃષભ-વરાહ-સીંહ-વાઘ-વૃક કે દીપડાનું ચામડું હોય. તે જ્યારે શંકુ પ્રમાણ હજારો ખીલીથી તાડિત હોય ત્યારે તે સંપૂર્ણ સમતલ થઈ જાય છે. તે વનખંડ આવર્ત્ત, પ્રત્યાવર્ત્ત, શ્રેણી, પ્રશ્રેણી, સ્વસ્તિક, સૌવસ્તિક, પુષ્યમાણવ, વર્ધમાનક, મત્સ્યકંડક, મકરંડક, જારમાર લક્ષણવાળી પુષ્પાવલી, પદ્મપત્ર, સાગરતરંગ, વાસંતીલતા, પદ્મલતાદિ વિવિધ ચિત્રયુક્ત મણિ અને તૃણોથી સુશોભિત છે. તે મણિઓ છાયા-કિરણ-ઉધોત સહિત, વિવિધ પંચવર્ણી તૃણ અને મણિથી શોભે છે. તે આ પ્રમાણે - કૃષ્ણ યાવત્ શુક્લ.

તેમાં જે તે કૃષ્ણ તૃણ અને મણી છે તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે — જેમ કોઈ જળ ભરેલ વાદળ, અંજન, ખંજન, કાજલ, મસી, ગુલિકા, ગવલ, ગવલગુલિકા, ભ્રમર, ભ્રમરાવલિ, ભ્રમર પત્રગતસાર, જંબુના ફળ, આર્દ્ર અરીઠો, પરિપુષ્ઠક, ગજ, ગજકલભ, કૃષ્ણસર્પ, કૃષ્ણ કેસરા, આકાશ થિગ્ગલ, કૃષ્ણાશોક, કૃષ્ણકણવીર કે કૃષ્ણબંધુજીવક હોય. તેના જેવો કાળો વર્ણ તેનો હોય ? ગૌતમ ! ના, આ અર્થ સમર્થ નથી. તે કૃષ્ણ તૃણ અને મણી આના કરતાં પણ ઈષ્ટતરક, કાંતતરક, પ્રિયતરક, મનોજ્ઞતરક, મણામતરક વર્ણવાળું કહેલ છે.

તેમાં જે નીલ તૃણ અને મણી તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે કહેલ છે — જેમ કોઈ ભૃંગ-ભૃંગપત્ર, ચાસ-ચાસપિચ્છ, શુક-શુકપિચ્છ, નીલી-નીલીભેદ-નીલીગુલિકા, શ્યામાક, ઉચ્ચંતક, વનરાજી, બળદેવનું વસ્ત્ર, મોરની ગ્રીવા, પારેવાની ગ્રીવા, અતસીકુસુમ, અંજનકેશિકાકુસુમ, નીલોત્પલ, નીલાશોક, નીલકણવીર કે નીલબંધુજીવક હોય. શું તેના જેવા નીલવર્ણ આ તરુ અને મણીનો હોય ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે નીલ તૃણ અને મણી આના કરતાં પણ ઈષ્ટતરક યાવત્ મણામતરક વર્ણથી કહેવાયેલ છે.

તેમાં જે લોહિતક તૃણ અને મણી છે, તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે — જેમ કોઈ સસલાનું લોહી, ઘેટા-મનુષ્ય-વરાહ કે મહિસનું લોહી, બાલ ઈન્દ્રગોપ, બાલસૂર્ય, સંધ્યાના વાદળનો રંગ, અર્ધ ચણોઠીનો રંગ, જાતિહિંગલોક, શિલપ્રવાલ, પ્રવાલાંકુર, લોહિતાક્ષમણિ લાક્ષારસ, કૃમિરાગ, રક્તકંબલ, ચણાના લોટનો

ઢગલો, જાસુદનું ફૂલ, કિંશુકનું ફૂલ, પારિજાતના ફૂલ, રક્તોત્પલ, રક્તાશોક, રક્ત કણેર, રક્ત બંધુજીવક આ બધાં જેવો લાલ રંગ તેનો હોય ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે લોહિતક [લાલ] તૃણ અને મણી આનાથી પણ ઈષ્ટતરક ઈત્યાદિ યાવત્ વર્ણથી કહ્યા છે.

તેમાં જે પીળા તૃણ અને મણીનું આવું વર્ણન છે - જેમ કોઈ :— ચંપક - ચંપકની છાલ-ચંપકખંડ, હળદર-હળદર ખંડ-હળદરની ગોળી, હરિતાલ-હરિતાલખંડ-હળદરની ગોળી, હરિતાલ-હરિતાલખંડ-હરિતાલ ગુલિકા ચિકુર-ચિકુરંગરાગ, વરકનક-વરકનકનિઘસ, સુવર્ણશિપ્રિય, ઉત્તર પુરુષનું વસ્ત્ર, શલ્લકી કુસુમ, ચંપક કુસુમ, કુહંડિકા-કોરંટક-તડપુટ-ઘોષાડિયા-સુવર્ણયૂથિકા-સુહરણ્યિકા કે બીજગ કુસુમ, પીતાશોક, પીત કણેર, પ્રીયબંધુજીવ. એ બધાં જેવો પીળો વર્ણ છે શું ? ના, આ અર્થ સમર્થ નથી. તે પીળા તૃણ અને મણી આના કરતાં પણ ઇષ્ટતર યાવત્ વર્ણથી કહેલ છે.

તેમાં જે શ્વેત તૃણ અને મણી છે, તેનું આવું વર્ણન છે — અંક, શંખ, ચંદ્ર, કુંદ, કુસુમ, દકરજ, ઘનદહીં, ક્ષીર, ક્ષીરપૂર, હંસ-ક્રૌંચ-હાર-બલાક-ચંદ્ર-શારદીયબલાહકની શ્રેણી, ધંતધોત-રૂપ્યપટ્ટ, ચોખાના લોટનો ઢગલો, કુંદપુષ્પરાશી, કુમુદરાશી, શુકછિવાડી, પેહુણમિંજ, બિસ, મૃણાલિકા, ગજદંત, લવંગદલ, પુંડરીક દલ, સિંદુવારમાલ્યદામ, શ્વેત અશોક, શ્વેત કણવીર, શ્વેત બંધુજીવક, શું આ બધાં જેવો શ્વેત વર્ણ છે ? ના, આ અર્થ સમર્થ નથી. તેનાથી પણ તે શુક્લ તૃણ અને મણી ઈષ્ટતરકાદિ યાવત્ વર્ણથી છે.

ભગવન્ ! તે તૃણ અને મણીની કેવી ગંધ કહી છે ? જેમકે — કોષ્ઠપુટ, પત્ર-ચોય-તગર-એલચી-કિરિમેરી-ચંદન-કુંકુમ-ઉસીર-ચંપક-મરુતક-દમનક-જાતિ-જૂહિકા-મલ્લિય-નોમાલિય-વાસંતિક-કેતકી કે કર્પૂરનું પુટ હોય. અનુવાતમાં ઉઘાડતા, ભેદ કરતા, કૂટતા, નાના ખંડ કરતા, ઉડાડતા-વિખેરતા, પરિભોગ કરાતા, એક ભાંડથી બીજા ભાંડમાં સંહરતા, જેવી મનોજ્ઞ અને ઉદાર, ઘ્રાણ અને મનને સુખકારી, ચોતરફથી ગંધ ફેલાય છે, આવી ગંધ તેની હોય છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે તૃણ અને મણીની ગંધ આનાથી પણ ઈષ્ટતર યાવત્ મણામતર કહી છે.

ભગવન્ ! તે તૃણ અને મણીનો કેવો સ્પર્શ કહ્યો છે ? જેમ કોઈ આજિન, રૂ, બૂર, નવનીત, હંસગર્ભતુલી, શિરીષકુસુમનો સમૂહ, બાલ કુમુદ પત્રનો ઢગલો હોય. આ બધાં જેવો સ્પર્શ તેનો છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. તે તૃણો અને મણીઓ આના કરતા પણ ઈષ્ટતરક આદિ યાવત્ સ્પર્શથી કહેલ છે.

ભગવન્ ! તે તૃણ અને મણીઓ, પૂર્વ-પશ્ચિમ-દક્ષિણ-ઉત્તર દિશાથી આવતા વાયુથી મંદ-મંદ એજિત-વેજિત-કંપિત-ક્ષોભિત-ચાલિત-સ્પંદિત-ઘટ્ટિત-ઉદીરિત કરાતા કેવો શબ્દ થાય છે ? જેમ કોઈ શિબિકા, સ્યંદમાનિકા, શ્રેષ્ઠ રથ જે

છત્ર-ધ્વજ-ઘંટ-શ્રેષ્ઠ તોરણ-નંદિઘોષ-ઘંટિકાથી યુક્ત એવી સુવર્ણની માળા સમૂહોથી ચોતરફથી વ્યાપ્ત છે. જે હિમવંત પર્વતના ચિત્ર-વિચિત્ર-તિનિશ લાકડીથી બનેલ, સોનાથી ખચિત છે. જેના આરા સારી રીતે લાગેલ છે, જેની ધુરા મજબૂત છે. જેના પૈડા ઉપર લોઢાની પટ્ટી ચઢાવેલ હોય, ગુણયુક્ત શ્રેષ્ઠ ઘોડા જોડેલ હોય. કુશળ અને દક્ષ સારથી હોય. પ્રત્યેકમાં સો-સો બાણવાળા બત્રીશ તૂણીર જેમાં લાગેલ હોય, કવચ જેનો મુગટ હોય, ધનુષ્ સહિત બાણ અને ભાલા આદિ શસ્ત્રો તથા આવરણોથી પરિપૂર્ણ હોય, યુદ્ધ નિમિત્તે સજાવાયેલ હોય. રાજાંગણ કે અંતઃપુરમાં મણીથી જડેલ ભૂમિતલમાં વારંવાર વેગથી ચાલતો હોય, આવતો-જતો હોય, ત્યારે જે ઉદાર, મનોજ્ઞ, મન અને કાનને તૃપ્ત કરનાર શબ્દ ચોતરફથી નીકળે, તેના જેવો શું તૃણો અને મણીનો શબ્દ હોય છે ? હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી.

જેમ કોઈ વૈતાલિકા, વીણા, ઉત્તરમંદા મૂર્છનાથી યુક્ત, ખોળામાં સારી રીતે રાખેલ હોય, ચંદનસારથી નિર્મિત કોણ વડે ઘર્ષિત કરાતી હોય, વગાડવામાં કુશળ નર-નારી વડે સંગૃહીત હોય, પ્રાતઃકાળ અને સંધ્યાકાળે મંદ-મંદ અને વિશેષરૂપે કંપિત કરાતી, વગાડાતી, ક્ષોભિત, ચાલિત, સ્પંદિત, ઘર્ષિત અને ઉદિરિત કરવાથી જેવો ઉદાર, મનોજ્ઞ, કાન અને મનને તૃપ્તિકર શબ્દ ચોતરફથી નીકળતો હોય, શું તેવો તે તૃણ-મણીનો શબ્દ છે ? ગૌતમ ! આ અર્થ સમથી નથી.

જેમ કોઈ કિંનર, કિંપુરુષ, મહોરગ, ગંધર્વ હોય. તે ભદ્રશાલ-નંદન-સોમનસ-પાંડુક વનમાં ગયેલ હોય, હિમવંત-મલય-મેરુ-ગિરિગુફામાં બેઠેલ હોય, એક સ્થાને એકઠા થયા હોય, પરસ્પર સંમુખ બેઠા હોય, સુખપૂર્વક આસીન હોય, સમસ્થાને સ્થિત હોય, જે પ્રમુદિત અને ક્રીડામાં મગ્ન હોય, ગીતરતિ હોય, ગંધર્વ નાટ્યાદિથી જેનું મન હર્ષિત થઈ રહ્યું હોય, તે ગંધર્વાદિના ગદ્ય, પદ્ય, કથ્ય પદબદ્ધ, પાદબદ્ધ, ઉત્ક્ષિપ્ત, પ્રવર્તક, મંદાક એ આઠ પ્રકારના ગેયને, રોચિતાવસાનને, સાત સ્વરોથી યુક્ત ગેયને, આઠ રસ સુસંપ્રયુક્ત, છ દોષ વિપ્રમુક્ત, અગિયાર ગુણાલંકાર અને આઠ ગુણોથી યુક્ત, વાંસળીની સુરીલી અવાજથી ગવાતા ગેયને, રાગથી રક્ત, ત્રિસ્થાન-કરણ શુદ્ધ, મધુર-સમ-સુલલિત, વાંસળી અને તંત્રી વગાડાતા બંનેના મેળ સાથે ગવાતું ગેય, તાલ-લય-ગ્રહ સંપ્રયુક્ત, મનોહર, મૃદુ અને રિભિત પદ સંચાર વાળા, શ્રોતાને આનંદ દેનાર, અંગોના સુંદર ઝુકાવવાળા, શ્રેષ્ઠ-સુંદર દિવ્ય ગીતો ગાનાર તે કિન્નરાદિના મુખથી નીકળતા શબ્દ જેવા તે તૃણ-મણીના શબ્દ હોય છે શું ? હા, ગૌતમ ! આવા પ્રકારે તે શબ્દો હોય.

● વિવેચન-૧૬૪ :-

તે જગતી ઉપર પદ્મવર વેદિકાના બહિર્વર્ત્તી પ્રદેશ, તેમાં એક મહાન્ વનખંડ છે. અનેક ઉત્તમ જાતીય મહીરુહ સમૂહ વનખંડ છે. - x - તે પ્રત્યેક દેશોન બે યોજન

વિષ્કંભથી છે. તે વનખંડ કેવું છે ? કૃષ્ણ ઇત્યાદિ. અહીં પ્રાયઃ વૃક્ષોની મધ્યવયમાં વર્તમાન પત્રો કૃષ્ણ નહીં પણ તેવો પ્રતિભાસ પણ છે. તેથી કહ્યું — જેટલા ભાગમાં કૃષ્ણ પત્રો છે, તેટલા ભાગમાં તે વનખંડ કૃષ્ણ ભાસે છે તેથી કૃષ્ણાવભાસ કહ્યું. તથા હરિતત્વને ઓળંગીને કૃષ્ણત્વને અસંપ્રાપ્ત પત્રો છે, તે નીલ પત્રોના યોગે વનખંડ પણ નીલ છે. તે રીતે જ નીલાવભાસ પૂર્વવત્ સમજવું.

યૌવનમાં તે જ પત્રો કિશલયત્વ અને રક્તત્વને ઓળંગીને કંઈક હરિતના લાભથી પાંડૂ હોય ત્યારે હરિત કહેવાય છે. તેના યોગથી વનખંડ પણ હરિત કહેવાય છે. હરિતાવભાસ પૂર્વવત્. બાલ્યપણાને ઓળંગીને વૃક્ષોના પત્રો શીત થાય છે, તેના યોગથી વનખંડ પણ શીત છે. શીતાવભાસ - અધોભાગવર્તી વ્યંતર દેવ-દેવીના યોગે શીત વાત સંસ્પર્શ છે. - x -

તથા આ કૃષ્ણ-નીલ-હરિતવર્ણા જે કારણે પોતાના રૂપે અત્યર્થ ઉત્કટ સ્નિગ્ધ કહેવાય છે, તેથી તેના યોગમાં વનખંડ પણ સ્નિગ્ધ અને તીવ્ર કહ્યું. તેનો અવભાસ પણ જાણવો. આવો અવભાસ ભ્રમ પણ હોય, જેમ મૃગજળ. તેથી અવભાસ માત્રના ઉપદર્શનથી યથાવસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપ વર્ણિત્ ન થાય, પણ યથાવસ્તુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદનથી પછી કૃષ્ણત્વાદિ તથા સ્વરૂપ પ્રતિપાદનાર્થે અનુવાદ સહ વિશેષથી કહે છે —

કૃષ્ણછાય - સર્વ અવિસંવાદિતતાથી તેમાં કૃષ્ણ આકાર પામે છે. ભ્રમ કે અવભાસમાત્રથી નહીં - x - આ પ્રમાણે નીલ, નીલચ્છાય પણ કહેવું. માત્ર શીત-શીતછાય ન કહેવું. કેમકે છાયા શબ્દ આતપનો પ્રતિપક્ષ વસ્તુ વાચી જાણવો.

घणकडियच्छाए - અહીં શરીરના મધ્ય ભાગમાં કેડ છે, તેથી બીજાના મધ્ય ભાગને પણ 'કેડ'-કમર જ કહે છે घन - અન્યાન્યશાખા-પ્રશાખાના પ્રવેશથી નિબિડ મધ્ય ભાગમાં છાયા જેની છે તે. પાઠાંતરથી कट વડે સંજાત તે कटित - કટના અંતરથી ઉપર આવૃત્ત કટિત એવો આ કટ તે કટિત કટ. તેના જેવી અધોભૂમિમાં છાયા જેની છે તે ઘનકટિતચ્છાય. તેથી જ રમણીય. જળના ભારથી નમેલ વર્ષાકાળભાવી મેઘસમૂહ, તે ગુણથી પ્રાપ્ત.

તે વનખંડ અંતર્ગત્ વૃક્ષો મૂળવંત, કંદવત્ એ રીતે સ્કંધ-ત્વક્-શાખા-પ્રવાલ-પત્ર-પુષ્પ-ફળ-બીજવંત કહેવા. તેમાં મૂલ - પ્રસિદ્ધ છે, कंद ની નીચે પ્રસરે છે, કંદ તે મૂળની ઉપર વર્તે છે, તે પણ પ્રસિદ્ધ છે. स्कंध - થડ, જેમાંથી મૂળશાખા નીકળે છે. त्वक् - છાલ, प्रवाल - પલ્લવાંકુર. તે મૂલાદિ ક્રમથી સારી રીતે ઉત્પન્ન તે આનુપૂર્વી સુજાત, रुचिल - સ્નિગ્ધતાથી દેદીપ્યમાન. વૃત્તભાવથી પરિણત - બધી દિશા-વિદિશામાં શાખા અને પ્રશાખા વડે પ્રસૃત જેથી વર્તુલ થયેલ.

તે વૃક્ષો પ્રત્યેક એક સ્કંધવાળા છે. અનેક શાખા-પ્રશાખા વડે મધ્ય ભાગમાં વિસ્તાર જેનો છે તે. તિર્છી બે બાહુ પ્રસારણ પ્રમાણ તે વ્યામ. અનેક પુરુષ વ્યામ વડે અગ્રાહ્ય. ઘન અને વિસ્તીર્ણ સ્કંધ જેમાં છે તે. अच्छिद्रपत्र - તે પત્રમાં વાત અને કાળ દોષથી તેમાં ઈતિ ઉપજતી નથી, તે પત્રોમાં છિદ્રો નથી શાખા-પ્રશાખાના

અનુપ્રવેશથી પત્રોમાં કંઈપણ અપાંતરાલ કે છિદ્ર થતાં નથી, તેથી અવિરલપત્ર કહ્યું. તે પત્ર વાયુ વડે ઉપહત કે પાડેલ નથી અર્થાત્ ત્યાં પ્રબળ વાયુ નથી, જેનાથી પત્રો તુટીને ભૂમિ ઉપર પડે છે. તેથી અવાતીનપત્રત્વથી અવિરલપત્ર કહ્યું.

અણઈઙ્ - જેમાં ઈતિ વિદ્યમાન નથી તે. અનીતિપત્રપણાથી અચ્છિદ્ર પત્ર કહ્યું. જેમાંથી જરઠ અને પાંડુ પત્ર દૂર કરાયેલ છે તે. અર્થાત્ જે વૃક્ષસ્થાને જરઠ પાંડુ પત્રો છે, તે વાયુ વડે ઘસડી-ઘસડીને ભૂમિ ઉપર પાડીને, ત્યાંથી બીજે લઈ જાય છે. પ્રત્યગ્રથી હરિત-નીલ ભાસતા, સ્નિગ્ધ ત્વચાથી દીપતા, દલ સંચયથી થતાં અંધકાર વડે મધ્યભાગ ન દેખાતો હોય તેવું તથા નિરંતર વિનિર્ગત નવતરુણ પલ્લવ વડે તથા કોમલ અને શુદ્ધ એવા કંઈક કંપતા કિશલય-પલ્લવ વિશેષ, સુકુમાર પલ્લવ અંકુરથી શોભતા, શ્રેષ્ઠ અંકુરયુક્ત અગ્રશિખર જેમાં છે તે. - x - x - x - અહીં અંકુર-પ્રવાલાદિથી કાળકૃત્ અવસ્થા વિશેષ જાણવી. નિત્ય કુસુમિત, મુકુલિત ઇત્યાદિ પૂર્વવત્.

પક્ષીગણોનું મિથુન-સ્ત્રીપુરુષ યુગલ વડે અહીં તહીં વિચરિત, ઉન્નત શબ્દક મધુરસ્વર અને નાદિત, તેથી જ સુરમ્ય છે. અહીં શુક - પોપટ, બર્હિણો - મયૂર, મદનશલાકા, સારિકા, કોકીલા, ચક્વાક ઈત્યાદિ જીવ વિશેષ. એકત્ર થયેલા. મદોન્મત્તપણે દર્પથી ધ્માત, ભ્રમર અને મધુકરીનો સંઘાત તથા પરિલીયમાન - બીજેથી આવી-આવીને ઉન્મત્ત ષટ્પદો ભમે છે. કિંજલ્ક પાનમાં લંપટ અને મધુર શબ્દ વિશેષને કરે છે. - x - x -

બાહિરપત્તચ્છન્ન - બહાર પત્ર વડે છન્ન-વ્યાપ્ત. અવચ્છન્નપરિચ્છન્ન - અત્યંત આચ્છાદિત. નીરોગ - રોગ વર્જિત. અકંટક - કંટક રહિત, તેની મધ્યે બબુલાદિના વૃક્ષો ન હોય. - x - x - નાના પ્રકારનતા ગુચ્છાથી - વૃંતાકી આદિ. ગુલ્મ-નવમાલિકાદિ, મંડપ-દ્રાક્ષાદિનો માંડવો, તેના વડે ઉપશોભિત. શુભ - મંગલભૂત, કેતુ - ધ્વજા, બહુલ - વ્યાપ્ત. વાપી-ચાર ખૂણાના આકારે. દીર્ધિકા - ઋજુસારિણી. નિર્હારિમ - તે સુગંધને દૂર લઈ જતી.

સુહસેઉકેઉબહુલ - તેમાં શુભ - પ્રધાન, સેતુ - માર્ગ, કેતુ - ધ્વજા, બહુલ - અનેકરૂપ જેના છે તે. અણેગરહજાણજુગ્ગસિબિય સંદમાણિપડિમોયણા - તેમાં રથ - બે ભેદે છે - ક્રીડા રથ અને સંગ્રામ રથ, યાન - સામાન્યથી વાહન, યુગ્ય - ગોલ્લ દેશ પ્રસિદ્ધ બે હાથ પ્રમાણ વેદિકા વડે ઉપશોભિત જંપાન. શિબિકા - કૂટાકારથી આચ્છાદિત જંપાન વિશેષ, સ્યન્દમાનિકા - પુરુષ પ્રમાણ જંપાન વિશેષ. પાસાઇય - પ્રાસાદીય આદિ ચાર પદો પૂર્વવત્.

તે વનખંડના અંત - મધ્યમાં બહુસમ રમણીય ભૂમિ ભાગ કહેલ છે. કેવો ? આલિંગપુક્ખર - મુરજ નામે વાદ્ય વિશેષ, તેનું પુષ્કર-ચર્મપુટક, તે ખરેખર અત્યંત સમ હોવાથી ઉપમા કહી. ઇતિ શબ્દ, બધે જ સ્વ-સ્વ ઉપમાભૂત વસ્તુ પરિસમાપ્તિ ધોતક છે. મૃદંગ-લોક પ્રતીત મર્દલ, તેનું પુષ્કર. તડાગ - સરોવર, તેનું તલ - ઉપરનો

ભાગ તે સરસ્તલ. ચંદ્રમંડલ જો કે તત્ત્વવૃત્તિથી ઉત્તાનીકૃત કપિત્થ આકાર પીઠ પ્રાસાદ અપેક્ષાથી વૃત્ત આલેખ છે, તેમાંનો દૃશ્યમાન ભાગ સમતલ નથી, તો પણ સમતલ જેવો લાગે છે તેથી ઉપમા કહી.

ઉરબ્ભચમ્મ૦ ઈત્યાદિ. અહીં સર્વત્ર અણેગસંકુકીલગ સહસ્સવિતતે એ વિશેષણ જોડવું. તેમાં उरभ्र - ઘેટું, વૃષભ, વરાહ આદિ પ્રસિદ્ધ છે. द्वीपी - ચિત્તો, આ બધાં ચર્મ અનેક શંકુ પ્રમાણ હજારો ખીલાઓ વડે ઠોકવામાં આવતા પ્રાયઃ મધ્યક્ષામ થાય છે પણ સમતલ નહીં, તેથી શંકુ ગ્રહણ કર્યુ. વિતત-ખેંચીને ઠોકવામાં આવ્યું. એ રીતે જેમ અત્યંત બહુસમ થાય, તેમ તે વનખંડનો અંદરનો ભૂમિભાગ ઘણો સમ હતો. વળી કેવો ? વિવિધ પંચવર્ણી મણી અને તૃણ વડે ઉપશોભિત. નાનાવિધ - જાતિભેદથી વિવિધ પ્રકારના, જે પંચવર્ણ મણીઓ અને તૃણો વડે ઉપશોભિત, કેવા મણી ?

આવડ - આવર્ત્તાદિ મણી લક્ષણ, પ્રત્યાવર્ત્ત - એક આવર્ત્તના પ્રત્યભિમુખ આવર્ત્ત. શ્રેણિ - તથાવિધ બિંદુ જાતાદિની પંક્તિ, પ્રશ્રેણિ - તે શ્રેણિથી નીકળેલ અન્યા શ્રેણિ. - x - जारमार - સમ્યગ્ મણિ લક્ષણ જણાવતા લક્ષણ વિશેષ, પુષ્પાવલિ પદ્મ૦ આદિ પ્રસિદ્ધ છે. - x - x - આવર્ત્તાદિ લક્ષણયુક્ત, સચ્છાય-છાયા સહિત, શોભન પ્રભાકાંતિ જેની છે તે સત્પ્રભા. સમરીચિક - બહાર નીકળતા કિરણજાલસહિત સોધોત્-બહાર રહેલ નજીકની વસ્તુને પ્રકાશકર.

હવે પંચવર્ણોને કહે છે — તે મણી-તૃણમાં જે કાળા મણિ અને તૃણ છે, તેનું વર્ણન કરીએ છીએ — તેમાં જીમૂત - મેઘ વાદળ તે આ વર્ષાના પ્રારંભ સમયે જળભૃત જાણવું. તે પ્રાયઃ અતિ કાળુ સંભવે છે. 'वा' શબ્દ બીજી ઉપમાની અપેક્ષાએ સમુચ્ચય માટે છે. અંજન - સૌવીરાંજન કે રત્નવિશેષ, ખંજન-દીવાની મેસ, કજ્જલ-કાજળ, મષી - તે જ કાજળ તામ્રભાજનાદિમાં સામગ્રી વિશેષથી ઘોલિત. મષીગુલિકા - ઘોલિત કાજળ ગુટિકા. ગવલ-ભેંસનું શીંગડુ, તે પણ ઉપરના ત્વચાના ભાગે કહેવું. ત્યાંજ વિશિષ્ટ કાળાપણું સંભવે છે. તે જ ભેંસના શીંગડાની નિબિડતર સાર નિર્વર્તિત ગુટિકા. ભ્રમરાવલી-ભ્રમર પંક્તિ, ભ્રમરપતંગસાર - ભ્રમરની પાંખમાં રહેલ વિશિષ્ટ કાલિમાયુક્ત પ્રદેશ. આર્દ્રારિષ્ટ-કોમળ કાક. પરપુષ્ટ-કોકિલ. કૃષ્ણસર્પ - કાળાવર્ણનો સર્પ જાતિ વિશેષ. आकाशथिग्गल - શરદમાં મેઘ રહિત આકાશખંડ તેના જેવો કૃષ્ણ લાગે છે માટે તે ઉપમા લીધી. તો શું મણિ-તૃણોનો વર્ણ આવો કૃષ્ણ છે ? ના, તેમ નથી. પણ કૃષ્ણ મણી અને તૃણ ઉક્ત જીમૂત આદિથી ઈષ્ટતરક - કૃષ્ણ વર્ણથી વિશેષ ઈષ્ટતરક હોય છે. તેમાં કંઈક અકાંત હોવા છતાં કોઈને ઈષ્ટતર હોય, તેથી અકાંતતાનો વ્યવચ્છેદ કરવા કહે છે :— કાંતતરક - અતિ સ્નિગ્ધ મનોહારી કાલિમા યુક્ત જીમૂતાદિથી કમનીયતર. તેથી જ મનોજ્ઞતરક-મનથી અનુકૂળપણે સ્વપ્રવૃત્તિવિષયી કરાય છે તેથી મનોજ્ઞ. મનોજ્ઞતર છતાં કિંચિત્ મધ્યમ હોય છે, તેથી સર્વોત્કર્ષ પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે - મણામતર-જોતાની સાથે જ મનમાં-આત્મવશ થાય.

તેમાં જે નીલ મણી-તૃણો છે, તેનું આવું વર્ણન કહ્યું છે — જેમ કોઈ भृंग - કીટક વિશેષ, भृंगपत्र - ભૃંગ નામક કીટ વિશેષની પાંખ, शुक - પોપટ, शुकपिच्छ - પોપટની પાંખ. चाष - પક્ષિ વિશેષ, नीलीभेद - નીલીનો છેદ, ગુલિકા-ગુટિકા. श्यामाक - ધાન્ય વિશેષ. ઉચ્ચંતગ-દંતરાગ, હલધર-બળદેવ તે નીલ હોય છે. કેમકે તથા સ્વભાવત્વથી બળદેવ નીલવસ્ત્ર ધારણ કરે છે. - x - ઈન્દ્રનીલાદિ રત્ન વિશેષ છે. अंजनकेशिका - વનસ્પતિ વિશેષ નીલોત્પલ-કુવલય. તેના જેવો નીલવર્ણ ? ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

તેમાં જે લોહિત મણિ-તૃણ છે, તેનું વર્ણન કહે છે — ઉરભ્ર-ઘેટું તેનું લોહી, વરાહ-શૂકર, મહિષ-ભેંસ, બાકીના રુધિર કરતાં લોહિતવર્ણ ઉત્કટ હોવાથી તે ઉપમાનું ઉપાદાન કર્યુ. बालेन्द्र गोपक - સદ્ય જન્મેલ ઈન્દ્રગોપક. તે જ પ્રવૃદ્ધ થઈ કંઈક પાંડુરક્ત થાય છે, તેથી 'બાલ' ગ્રહણ કર્યુ છે. ઈન્દ્રગોપક - પહેલી વર્ષામાં થયેલ કીટ વિશેષ. बालदिवाकर - પહેલો ઉગેલો સૂર્ય, સંધ્યાભ્રરાગ - વર્ષામાં સંધ્યા સમયે થનાર અભ્રરાગ. ગુંજા-ચણોઠી, તેનો અર્ધભાગ, તે અતિ લાલ હોય છે, અર્ધો અતિ કૃષ્ણ. તેથી ગુંજાર્દ્ધ ગ્રહણ કર્યુ. શિલાપ્રવાલ-પ્રવાલ નામે રત્ન, તે જ રત્નવિશેષનું પ્રવાલ નામે અંકુર. તે પ્રથમ ઉદ્ગતપણે અત્યંત રક્ત હોય છે, તેથી તે ઉપમા લીધી. લોહિતાક્ષમણિ પણ એક રત્ન છે. શેષ પૂર્વવત્.

તેમાં જે હરિદ્ર [પીળા] મણિ અને તૃણો છે, તેનું આવા સ્વરૂપનું વર્ણન છે. જેમકે - चंपक - સામાન્યથી સુવર્ણચંપક વૃક્ષ. ચંપકછલ્લી-સુવર્ણ ચંપકત્વક્, ચંપકભેદ - સુવર્ણચંપકનો ટુકડો. हरिद्राभेद - હળદરનો ટુકડો હરિદ્રાગુલિકા - હરિદ્રાસારની બનેલ ગોળી. હરિતાલ-પૃથ્વી વિકારરૂપ - x - x - चिकुर - રાગ દ્રવ્ય વિશેષ, ચિકુરાંગરાગ - ચિકુર સંયોગ નિમિત્ત વસ્ત્રાદિમાં રાગ. વરકનક-જાત્યસુવર્ણ. વરપુરુષ-વાસુદેવ, તેનું વસ્ત્ર, તે પીળું જ હોય છે. માટે તે ઉપમા લીધી. કૂષ્માંડીકુસુમ - પુષ્પફલી કુસુમ, કોરંટક-પુષ્પની એક જાતિ વિશેષ, તેની માળા. આ રીતે બીજા પુષ્પો પણ સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ જાણવા. सुहरिण्यक - વનસ્પતિ વિશેષ, બીયક એક વૃક્ષ છે. - x - શું આવો વર્ણ હોય ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

તે તૃણ મણીમાં જે સફેદ વર્ણના છે, તેનું વર્ણન-જેમ કોઈ अंक - રત્ન વિશેષ. શંખ-ચંદ્ર-કુમુદ આદિ ઉપમા પ્રસિદ્ધ છે. चंद्रावली - તળાવ આદિમાં જળમધ્યે પ્રતિબિંબિત ચંદ્ર પંક્તિ. સારઈયબલાહગ - શરદઋતુમાં થનાર મેઘ. ધંતધોયરુપ્પપટ્ટ-અગ્નિના સંપર્કથી નિર્મળ કરેલ, રાખાદિથી ખરડેલ હાથે સંમાર્જન વડે અતિ શિત કરાયેલ રજતપટ અથવા અગ્નિ સંયોગથી શોધિત એવો રૂપ્યપટ્ટ. શાલિ પિષ્ટરાશિ - ચોખાના લોટનો ઢગલો. सुक्क छेवाडियाइ તેમાં छेवाडि - વાલ આદિની શીંગ, તે કોઈ દેશવિશેષમાં સુકાયા પછી શ્વેત થાય છે, માટે તેની ઉપમા આપી. पेहुणमिंजियाइ - મોરપીંછ, તેના મધ્યવર્તી મિંજા, તે અતિ શુક્લ હોય છે. बिस - પદ્મિની કંદ, मृणाल - પદ્મતંતુ. આ બધાં જેવા શ્વેત છે શું ? ઈત્યાદિ પ્રાગ્વત્.

હવે ગંધ સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવા કહે છે — તે મણી અને તૃણોની કેવી ગંધ કહી છે ? ''જેવી ગંધ આ પદાર્થોમાંથી નીકળે છે તે'' — એ સંબંધ જોડવો. कोष्ठ - ગંધ દ્રવ્ય, તેની પુટ तगर - એ ગંધ દ્રવ્ય છે. चोयग - ગંધ દ્રવ્ય છે. उशीर - વીરણીમૂલ, સ્નાન યોગ્ય મલ્લિકા વિશેષ. अनुवात - સુંઘનાર કોઈ પુરુષને અનુકૂલ વાયુ વાય ત્યારે. उद्भिद्यमान - ઉઘાડતાં, निर्भिद्यमान - અતિશય ભેદતા, પુટ વડે પરિમિત જે કોષ્ઠાદિગંધ દ્રવ્યો, તે પણ પરિમેય પરિમાણ ઉપચારથી કોષ્ઠપુટ કહેવાય છે તેમને ખલ આદિમાં કૂટતા, શ્લક્ષ્ણ ખંડ કરાતા. - x - છરી આદિ વડે કોષ્ઠાદિ પુટ કે કોષ્ઠાદિ દ્રવ્યોના નાના-નાના ટુકડા કરાતા, અહીં-તહીં વિખેરાતા, પરિભોગને માટે ઉપયોગ કરાતા, પાસે રહેનારને થોડોક ભાગ આપતા, એક સ્થાન કે એક ભાજનમાંથી બીજા સ્થાને કે બીજા ભાજનમાં લઈ જવાતા ઉદાર ગંધ પ્રસરે છે. તે અમનોજ્ઞ પણ હોઈ શકે, તેથી કહે છે मनोज्ञ - મનને અનુકૂળ. તે મનોજ્ઞત્વ કઈ રીતે ? મનોહર-મનને હરે છે. મનોહરત્વ કઈ રીતે ? ઘ્રાણ અને મનને સુખકારી. એ પ્રમાણે બધી દિશામાં, સામસ્ત્યથી ગંધ સુંઘનારની સન્મુખ નીકળે છે. - x -

તે મણી અને તૃણોનો કેવો સ્પર્શ કહ્યો છે ? ગૌતમ ! જેમકે - आजिनक - ચર્મમય વસ્ત્ર, बूर - વનસ્પતિ વિશેષ, નવનીત-માખણ, बालकुमुदपत्तरासी - તુરંતના કાળના ઉગેલ જે કુમુદપત્રો, તેનો ઢગલો. શું આવો સ્પર્શ છે ? ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

તે તૃણોને પૂર્વાદિ વાયુ વડે મંદ-મંદ કંપિત, વિશેષ કંપિત, આ જ પર્યાય શબ્દથી કહે છે — કંપિત, અહીં-તહીં વિક્ષિપ્ત, સ્પંદિત, પરસ્પર ઘર્ષણથી સંઘટ્ટિત. ક્ષોભિત-સ્વસ્થાનથી ચલિત સ્વસ્થાનથી ચાલન કઈ રીતે ? પ્રાબલ્યથી પ્રેરિત કરીને, કેવા શબ્દો કહે છે ? ભગવંતે કહ્યું — ગૌતમ ! જેમ કોઈ શિબિકા કે રથાદિ હોય. તેમાં શિબિકા-જંપાનવિશેષરૂપે ઉપરથી આચ્છાદિત કોષ્ઠ આકારે હોય છે. दीर्घ - જંપાન વિશેષ, પુરુષને સ્વપ્રમાણ અવકાશદાયી તે સ્યંદમાનિકા. આ બંનેને પુરુષો ઉપાડીને ચાલે ત્યારે લઘુ હેમ ઘંટિકાદિના ચલનવશથી [શબ્દો થાય તેમ] જાણવું.

'રથ' શબ્દથી અહીં સંગ્રામ રથ જાણવો, ક્રીડારથ નહીં, કેમકે તેને આગળના વિશેષણો અસંભવ છે. - x - તે રથના વિશેષણો કહે છે — ધ્વજ, છત્ર સહિત, બંને પડખાને અવલંબીને મોટા પ્રમાણની ઘંટાયુક્ત, પતાકા સહિત, તોરણયુક્ત, બાર વાજિંત્ર નિનાદ રૂપ સનંદિઘોષ, ક્ષુદ્ર ઘંટિકા સહિત, જે હેમમય માળાનો સમૂહ, બધી દિશામાં બાહ્ય પ્રદેશોમાં વ્યાપ્ત. તથા હિમવત્ પર્વતમાં થનાર મનોહારી ચિત્રોપેત તિનિશ કાષ્ઠ સંબંધી કનક નિયુક્ત કાષ્ઠ જેનું છે તે હૈમવત ચિત્રવિચિત્રતૈનિશકનક નિયુક્ત દારુ [કાષ્ઠ]. - x - x - कालायस - લોઢું सुष्ठु - અતિશય, नेम - યંત્રની બાહ્ય પરિધિ, આરા ઉપર ફલક ચક્રવાલનું કર્મ જેમાં તે. आकीर्ण - ગુણો વડે વ્યાપ્ત. वर - પ્રધાન, सुष्ठु - અતિશય સમ્યક્, प्रयुक्ता - જોડેલ. સારથી કર્મમાં જે કુશલ નર, તેઓની મધ્યે અતિશય છેક - દક્ષ સારથી, તેણે સારી રીતે ગ્રહણ કરેલ. - x - x - x - कंकट - કવચ, કંકટ સહિત તે સકંકટ, ચાપ સહિત તે સચાપ. - x -

x - x - મણિકુટ્ટિમતલ-મણિબદ્ધભૂમિતલ - x - અભિઘટ્ટિજ્જમાણ - વેગ વડે જતા અભિઘટ્ટ્યમાન, ઉદાર - મનોજ્ઞ, કાન-મનને સુખકારી ચોતરફથી શબ્દો નીકળે છે.

શું તે મણી અને તૃણોનો શબ્દ આવો હોય છે ? ભગવંતે કહ્યું — ના, આ અર્થ સમર્થ નથી. ફરી ગૌતમે કહ્યું — સવારે કે સાંજે દેવતાની આગળ જે વગાડવા માટે સ્થપાય છે, તે મંગલપાઠિકા તાલ અભાવે પણ વગાડે છે માટે વિતાલ કહ્યું. વૈતાલિકી-વીણા. જેમાં મૂર્છના થાય તે મૂર્છિતા, ગાંધાર સ્વર અંતર્ગત્, સાતમી મૂર્છના, અર્થાત્ ગાંધારસ્વરની સાતમી મૂર્છના તે આ રીતે — નંદી, ખુટ્ટિમા, પૂરિમા, શુદ્ધ ગંધારા, ઉનર ગંધારા, સૂક્ષ્મોત્તરઆયામા, સાતમી મૂર્છના તે ઉત્તરમંદા જાણવી.

મૂર્છના કયા સ્વરૂપની છે ? આ સાત મૂર્છના એટલા માટે સાર્થક છે કે આ ગાનારા અને સાંભળનારાને અન્ય-અન્ય સ્વરોથી વિશિષ્ટ થઈને મૂર્છિત જેવા કરી દે છે.

ગાંધાર સ્વર અંતર્ગત્ મૂર્છનાની વચ્ચે ઉત્તરમંદા નામે મૂર્છના જ્યારે અતિ પ્રકર્ષને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, ત્યારે તે શ્રોતાજનોને મૂર્છિત જેવા બનાવી દે છે. એટલું જ નહીં પણ સ્વર વિશેષોને કરતો ગાયક પણ મૂર્છિત સમાન થઈ જાય છે.

આવી ઉત્તરમંદા મૂર્છનાથી યુક્ત વીણાનો જેવો શબ્દ નીકળે છે, શું એવો શબ્દ તે તૃણ અને મણીઓનો છે ? ત્યારે ભગવંતે કહ્યું — ના, આ સ્વરથી પણ અધિક ઈષ્ટ, કાંત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, મનોહર તે તૃણ-મણીનો શબ્દ હોય છે.

ફરી ગૌતમસ્વામી ત્રીજી ઉપમા કહે છે — ભગવન્ ! જેવા કિંનર, કિંપુરુષ, મહોરગ કે ગંધર્વનો, જે ભદ્રશાલવન, નંદનવન, સોમનસવન, પંડકવનમાં સ્થિત હોય કે હિમવંત-મલય-મંદર પર્વતની ગુફામાં બેઠા હોય, એક સ્થાને એકત્રિત થયેલ હોય, એકબીજાની સમક્ષ બેઠા હોય, એ રીતે બેઠા હોય કે કોઈને બીજાના રગડવાથી બાધા ન હોય, પોતાને પણ કોઈ પોતાના અંગથી બાધા ન પહોંચતી હોય, જેના શરીર હર્ષિત હોય, જે આનંદથી ક્રીડા રવામાં રત હોય, ગીતમાં જેની રતિ હોય, નાટ્યાદિ દ્વારા જેમનું મન હર્ષિત થઈ રહ્યું હોય એવા ગંધર્વોના આઠ પ્રકારના ગેયથી તથા આગળ કહેલ ગેયના ગુણો સહિત અને દોષો રહિત તાલ અને લયથી યુક્ત ગીતોના ગાવાથી જે સ્વર નીકળે છે, તેવો શું આ તૃણ અને મણીનો શબ્દ છે ?

ગેય આઠ પ્રકારે હોય છે — (૧) ગદ્ય - જે સ્વર સંચારથી ગવાય છે. (૨) પદ્ય - જે છંદાદિરૂપ છે, (૩) કથ્ય-કથાત્મકગીત, (૪) પદબદ્ધ-જે એકાક્ષરાદિ રૂપ હોય, (૫) પાદબદ્ધ - શ્લોકના ચતુર્થ ભાગરૂપે હોય, (૬) ઉત્ક્ષિપ્ત - જો પહેલા આરંભ કરેલ હોય, (૭) પ્રવર્તક - પહેલા આરંભથી ઉપર આક્ષેપપૂર્વક થનાર, (૮) મંદાક-મધ્ય ભાગમાં સકલ મૂર્છનાદિ ગુણોપેત તથા મંદ-મંદ સ્વરથી સંચરિત હોય.

આ આઠ પ્રકારનું ગેય રોચિતાવસાન વાળા હોય. અર્થાત્ જે ગીતનો અંત રુચિકર રીતે ધીમે - ધીમે થતો હોય, તથા જે સપ્તસ્વરોથી યુક્ત હોય, તથા જે સપ્તસ્વરોથી યુક્ત હોય, ગેયના સાત સ્વર આ રીતે —

ષડ્જ, ઋષભ, ગંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત અને નૈષાદ, આ સાત સ્વર છે. આ સાત સ્વર પુરુષ કે સ્ત્રીના નાભિ દેશથી નીકળે છે. કહ્યું છે કે — 'सप्तसरा नाभिओ'

અષ્ટરસ સંપ્રયુક્ત - તે ગેય, શ્રૃંગારાદિ આઠ રસયુક્ત છે.

ષડ્દોષ વિપ્રયુક્ત - તે ગેય છ દોષોથી રહિત હોય છે તે છ દોષ આ પ્રકારે છે — ભીત, દ્રુત, ઉપ્પિચ્છ, ઉત્તાલ, કાકસ્વર અને અનુનાસ. આ ગેયના છ દોષ છે.

એકાદશ ગુણાલંકાર - પૂર્વોની અંતર્ગત્ સ્વરપ્રાભૃતમાં ગેયના અગિયાર ગુણોનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. વર્તમાનમાં પૂર્વો વિચ્છિન્ન છે, તેથી આંશિક રૂપોમાં પૂર્વોથી નીકળેલ જે ભરત, વિશાખિલ આદિ ગેય શાસ્ત્ર છે - તેનાથી જાણવું.

અષ્ટગુણોપેત - ગેયના આઠ ગુણ આ પ્રકારે છે — (૧) પૂર્ણ - જે સ્વર કલાઓથી પરિપૂર્ણ હોય, (૨) રક્ત-રાગથી અનુરક્ત થઈને જે ગવાય. (૩) અલંકૃત્ - પરસ્પર વિશેષરૂપ સ્વરથી જે ગવાય. (૪) વ્યક્ત - જેમાં અક્ષર અને સ્વર સ્પષ્ટ રૂપે ગવાય (૫) અવિઘુષ્ટ - જે વિસ્વર અને આક્રોશ યુક્ત ન હોય, (૬) મધુર - જે મધુર સ્વરે ગવાય. (૭) સમ-જે તાલ, વંશ, સ્વર આદિ સાથે મેળ ખાતું એવું ગવાય. (૮) સુલલિત - જે શ્રેષ્ઠ ઘોલના પ્રકારથી શ્રોત્રેન્દ્રિયને સુખદ લાગે એ રીતે ગવાય. આ ગેયના આઠ ગુણ છે.

गुंजंत वंशकुहरम् - જે વાંસળીમાં ત્રણ મધુર અવાજથી ગવાયેલ હોય એવું ગેય. रत्त - રાગથી અનુરક્ત ગેય. त्रिस्थानकरणसुद्ध - જે ગેય ઉર, કંઠ, મસ્તક આ ત્રણ સ્થાનોથી શુદ્ધ હોય અર્થાત્ ઉર અને કંઠ શ્લેષ્મવર્જિત હોય અને મસ્તક અવ્યાકુલિત હોય. આવું ગેય ત્રિસ્થાનકરણશુદ્ધ હોય છે.

सकुहरगुजंतवंसतंतीसुसंपउत्तं - જે ગાનમાં એક બાજુ વાંસળી વગાડાતી હોય અને બીજી બાજુ વીણા વગાડાતી હોય, આ બંનેના સ્વરથી જે ગાન અવિરુદ્ધ હોય અર્થાત્ તે બંનેના સ્વરોથી મળતું એવું જે ગવાઈ રહ્યું હોય.

तालसुसंप्रयुक्त - હાથની તાલીઓથી સાથે સુસંવાદી ગવાતું હોય તે. એ રીતે તાલ, લય, વીણાદિના સ્વર સાથે સંવાદી એવું ગવાતું ગેય તે तालसम लयसंप्रयुक्त ग्रहसुसंप्रयुक्त. मणोहर - મનને હરનારું ગેય. सम - તાલ વંશ સ્વરાદિ સમનુગત.

મૃદુરિભિતપદ સંચાર - મૃદુ સ્વરથી યુક્ત પણ નિષ્ઠુર નહીં. જેમાં સ્વર-અક્ષરોમાં અર્થાત્ ઘોલના સ્વર વિશેષમાં સંચરી રાગમાં અતી પ્રતિભાસે તે પદ સંચાર રિભિત કહેવાય છે. મૃદુરિભિત પદોમાં ગેય નિબદ્ધમાં સંચાર જે ગેયમાં છે તે મૃદુરિભિતપદ સંચાર.

सुरई - શ્રોતાઓને આનંદ દેનાર ગેય. सुनर्ति - અંગોના સુંદર હાવભાવથી યુક્ત ગેય. वरचारुरूप - વિશિષ્ટ સુંદર રૂપવાળું ગેય. दिव्य - પ્રધાન નૃત્ય ગેય ગાન અનુસાર ધ્વનિમાન્‌ને જેવા શબ્દો અતિ મનોહર થાય, કંઈક એવા સ્વરૂપના તૃણો અને મણીઓનો શબ્દ હોય ? ત્યારે ભગવંતે કહ્યું — હા, આવા શબ્દો હોય.

● સૂત્ર-૧૬૫ :-

તે વનખંડના મધ્યમાં તે-તે દેશમાં, ત્યાં-ત્યાં ઘણી જ નાની-નાની ચોખૂણી વાવડીઓ છે. ગોળ-ગોળ કે કમળયુક્ત પુષ્કરિણીઓ છે. સ્થાને-સ્થાને નહેરોવાળી દીર્ઘિકાઓ છે. વાંકી-ચુંકી ગુંજાલિકાઓ છે. સ્થાને-સ્થાને સરોવર છે, સરોવરની પંક્તિઓ છે. અનેક સરસર પંક્તિઓ અને ઘણાં જ કુવાની પંક્તિઓ છે. તે સ્વચ્છ છે અને મૃદુ પુદ્‌ગલોથી નિર્મિત છે. એના તીર સમ છે.

તેના કિનારા ચાંદીના બનેલ છે, કિનારે લાગેલ પાષાણ વજ્રમય છે. તેનો તલભાગ તપનીય સુવર્ણનો બનેલો છે. તેનો તટવર્તી અતિ ઉન્નત પ્રદેશ વૈડૂર્યમણિ અને સ્ફટિકનો બનેલો છે. તેનું તળ માખણ જેવું સુકોમળ છે. રેતી સોના-ચાંદીની છે. આ બધાં જળાશય સુખપૂર્વક પ્રવેશ અને નિષ્ક્રમણ યોગ્ય છે. વિવિધ પ્રકારના મણીઓથી તેના ઘાટ મજબુત બનેલા છે. કુવા અને વાવડી ચોખૂણા છે. તેના જળસ્થાન ક્રમશઃ નીચે-નીચે ઉંડુ હોય છે અને તેનું જળ અગાધ અને શીતળ છે. પદ્મિનીપત્ર, કંદ, પદ્મનાલથી તે ઢાંકેલ છે.

તે [જળાશય]માં ઘણાં જ ઉત્પલ, કુમુદ, નલિન, સુભગ, સૌગંધિક, પુંડરીક, શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, પુષ્પો રહેલા છે, તે પરાગથી સંપન્ન છે. આ બધાં કમળ ભ્રમરો વડે પરિભુજયમાન્ છે. અર્થાત્ ભ્રમર તેનું રસપાન કરતા રહે છે. આ બધાં જળાશય સ્વચ્છ અને નિર્મળ જળથી પરિપૂર્ણ છે. પરિહત્થ [ઘણાં] મત્સ્ય અને કચ્છપ અહીં-તહીં ઘૂમતા રહે છે. અનેક પક્ષી યુગલ પણ ભમે છે.

આ જળાશયોમાં પ્રત્યેક જળાશય વનખંડથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે અને પ્રત્યેક જળાશય પદ્મવરવેદિકાથી યુક્ત છે. તેમાં કેટલાંકનું પાણી આસવ જેવા સ્વાદવાળું છે, કેટલાંક વારુણ સમુદ્ર જેવા જળ છે, કોઈકનું જળ દૂધ જેવું, કોઈનું જળ ઘી જેવું, કોઈનું ઈક્ષુરસ જેવું, કોઈનું અમૃતરસ જેવું અને કોઈ જળ સ્વભાવથી ઉદક રસ જેવું છે આ બધાં જળાશય પ્રાસાદીયાદિ છે.

તે નાની વાવડી યાવત્ બિલપંક્તિઓમાં તે-તે દેશમાં ત્યાં-ત્યાં યાવત્ ઘણાં ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકો કહેલા છે. તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકનો આવા સ્વરૂપનો વર્ણક નિવેશ છે. તે આ – વજ્રમય નેમા, રિષ્ઠમય પ્રતિષ્ઠાન, વૈડૂર્યમય સ્તંભ, સુવર્ણ-રૂપ્યમય ફલક, વજ્રમય સંધી, લોહિતાક્ષમય શૂચિઓ, વિવિધમણિમય અવલંબનો અને અવલંબન બાહાઓ છે.

તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોની આગળ પ્રત્યેક-પ્રત્યેકને તોરણો કહેલા છે. તે તોરણો વિવિધ મણિમય સ્તંભો ઉપર ઉપનિવિષ્ટ અને સન્નિવિષ્ટ છે. અનેક પ્રકારની રચના યુક્ત મોતી તેની વચ્ચે વચ્ચે લાગેલા છે. વિવિધ પ્રકારના તારાઓથી તે તોરણ ઉપચિત છે. તે તોરણોમાં ઈહામૃગ, વૃષભ, ઘોડા, મનુષ્ય, મગર, પક્ષી, વ્યાલ, કિન્નર, રુરુ, સરભ, હાથી, વનલતા અને પદ્મલતાનાં ચિત્રો બનેલા છે. આ તોરણોના સ્તંભો ઉપર વજ્રમયી વેદિકાઓ છે. સમશ્રેણિ વિદ્યાધર

યુગલોના યંત્રોના પ્રભાવથી આ તોરણો હજારો કિરણોથી પ્રભાસિત થઈ રહ્યા છે. આ તોરણો દીપ્યમાન છે, વિશેષ દીપ્યમાન છે, જોનારના નેત્રો તેના ઉપર ચોંટી જાય છે. તે તોરણો સુખસ્પર્શવાળા, સશ્રીક રૂપવાળા, પ્રાસાદીયાદિ છે.

તે તોરણોની ઉપર અનેક આઠ-આઠ મંગલો કહેલા છે – સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નંદ્યાવર્ત, વર્દ્ધમાન, ભદ્રાસન, કલશ, મત્સ્ય, દર્પણ. તે સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે તોરણોની ઉપર ઘણાં કૃષ્ણ-ચામરધ્વજ, નીલ-ચામરધ્વજ, લોહિત-ચામરધ્વજ, હારિદ્ર ચામરધ્વજ, શુક્લ ચામરધ્વજ છે. તે ધ્વજો સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, રૂપ્યપટ્ટ, વજ્રદંડ, કમળ સમાન ગંધવાળા, સુરૂપ અને પ્રાસાદીયાદિ ચારે પ્રકારે છે.

તે તોરણોની ઉપર ઘણાં છત્રાતિછત્રો, પતાકા-અતિપતાકા, ઘંટાયુગલ, ચામર યુગલ, ઉત્પલ હસ્તક યાવત્ શત-સહસ્રપત્ર હસ્તકા છે, તે સર્વે રત્નમય સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે લઘુ વાવડી યાવત્ બિલપંક્તિઓના તે-તે દેશમાં ત્યાં-ત્યાં ઘણાં ઉત્પાત્ પર્વતો, નિયતિ પર્વતો, જગતિ પર્વતો, દારુ પર્વતો, દકમંડપક, દકમંચક, દકમાલક, દકપ્રાસાદક છે. જેમાં કોઈ ઉંચા છે - કોઈ નાના છે, કોઈક નીચા છે પણ લાંબા છે. ત્યાં ઘણાં હીંચકા, પક્ષીઓના હીંચકા છે. તે સર્વરત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે ઉત્પાત્ પર્વતોમાં યાવત્ પક્ષીના હીંચકાઓમાં ઘણાં હંસાસન, ક્રૌંચાસન, ગરુડાસન, ઉન્નતાસન, પ્રનતાસન, દીર્ઘાસન, ભદ્રાસન, પક્ષાસન, મકરાસન, વૃષભાસન, સીંહાસન, પદ્માસન, દિશાસૌવસ્તિકાસનો છે, તે સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરય, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિષ્કંટકછાયા, સપ્રભા, સકિરણ, સોદ્યોત્, પ્રાસાદીયો, દર્શનીયો, અભિરૂપો અને પ્રતિરૂપો છે.

તે વનખંડમાં તે-તે દેશમાં ત્યાં-ત્યાં ઘણાં આલિગૃહો માલિગૃહો, કદલિગૃહો, લતાગૃહો, અચ્છણગૃહો, પ્રેક્ષણગૃહો, મજ્જનગૃહો, પ્રસાધનગૃહો, ગર્ભગૃહો, મોહનગૃહો, શાલગૃહો, જાલગૃહો, કુસુમગૃહો, ચિત્રગૃહો, ગંધર્વગૃહો, આદર્શગૃહો છે. તે બધાં સંપૂર્ણ રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિષ્કંટક છાયા, સપ્રભા, સકિરણો, સોદ્યોત્, પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે આલિગૃહો યાવત્ આદર્શગૃહોમાં ઘણાં હંસાસન યાવત્ દિશા સૌવસ્તિકાસન છે. તે સર્વે રત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે વનખંડના તે-તે દેશમાં, ત્યાં-ત્યાં ઘણાં જાઈ-મંડપ, જૂહિકમંડપ, મલ્લિકામંડપ, નવમાલિકા-મંડપ, વાસંતીમંડપ, દધિવાસુકમંડપ, સૂરિલ્લિમંડપ, તંબોલીમંડપ, મુદ્રિકામંડપ, નાગલતામંડપ, અતિમુક્તમંડપ, આસ્ફોટકમંડપ, માલુકામંડપ, શ્યામલતામંડપ છે. તે નિત્ય કુસુમીત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે જાઈમંડપાદિમાં ઘણાં પૃથ્વીશિલાપટ્ટકો કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે –

હંસાસન સંસ્થિત, ક્રૌંચાસન સંસ્થિત, ગરુડાસન સંસ્થિત, ઉન્નતાસન સંસ્થિત, પ્રનતાસન સંસ્થિત, દીર્ઘાસન સંસ્થિત, ભદ્રાસન સંસ્થિત, પક્ષાસન સંસ્થિત, મકરાસન સંસ્થિત, વૃષભાસન સંસ્થિત, સીંહાસન સંસ્થિત, પદ્માસન સંસ્થિત, દિશાસૌવસ્તિકાસન સંસ્થિત કહેલા છે. હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! ત્યાં ઘણાં શ્રેષ્ઠ શયન-આસનો વિશિષ્ટ સંસ્થાન સંસ્થિત કહેલા છે. તેનો સ્પર્શ આજિનક, રૂત, બૂર, નવનીત, તૂલી સમાન છે તે મૃદુ, સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

ત્યાં ઘણાં વ્યંતર દેવો-દેવીઓ વિશ્રામ કરે છે, સુવે છે, ઉભે છે, બેસે છે, પડખાં ફેરવે છે, રમે છે, લીલા કરે છે, ક્રીડા કરે છે, મોહન કરે છે. જૂના પુરાણા સુચિર્ણ, સુપરિક્રાંત, શુભ, કલ્યાણ, કૃત્ કર્મોના કલ્યાણકારી ફળ વૃત્તિ વિશેષને અનુભવતા વિચરે છે.

તે જગતીની ઉપર અંદરના ભાગે પદ્મવર વેદિકામાં ત્યાં એક મોટું વનખંડ કહેલ છે. દેશોન બે યોજન વિષ્કંભથી, વેદિકા સમાન પરિધિથી છે. તે કૃષ્ણ-કૃષ્ણાવભાસ છે ઈત્યાદિ વનખંડ વર્ણન, મણિ-તૃણ શબ્દ સિવાયનું પૂર્વવત્ જાણવું.

ત્યાં ઘણાં વ્યંતર દેવો-દેવીઓ વિશ્રામ કરે છે, સુવે છે, ઉભે છે, બેસે છે, પડખાં ફેરવે છે, રમે છે, લીલા કરે છે, ક્રીડા કરે છે, મોહન કરે છે. જૂના-પુરાણા સુચિર્ણ, સુપરિક્રાંત, શુભ, કાંત કર્મોના કલ્યાણકારી ફળ-વૃત્તિ વિશેષને અનુભવતા વિચરે છે.

● **વિવેચન-૧૬૫ :-**

વનખંડના મધ્યમાં તે-તે દેશમાં, તે જ દેશના તે-તે એક દેશમાં ઘણી લઘુ-લઘુ-લઘુ ચતુરસ્રાકાર વાવ, વૃત્તાકાર પુષ્કરિણી અથવા જેમાં પુષ્કરો વિધમાન છે તે પુષ્કરિણી, સારિણી-વકા ગુંજાલિકા, ઘણાં કેવળ-કેવળ પુષ્પાવકીર્મ સરોવરો, ઘણાં સરોવર એક પંક્તિ વ્યવસ્થિત છે, ઘણાં બહુ પંક્તિ વ્યવસ્થિત છે, જે સરપંક્તિમાં કૂવાનું પાણી નાલિકા વડે સંચરે છે, તે સરસર પંક્તિ, તથા બિલ જેવા કૂવા, તેની પંક્તિઓ. આ બધાં કેવા છે? સ્ફટિકવત્ બહિર્નિર્મલ પ્રદેશવાળા, શ્લક્ષ્ણ પુદ્‌ગલ નિષ્પાદિત બહિઃપ્રદેશા, રજતમય કાંઠાવાળા, તથા અગર્તાના સદ્‌ભાવથી અવિષમ તીર - કાંઠાવાળા - x - વજ્રમય પાષાણ, તપનીય સુવર્ણમય ભૂમિતલવાળા, પીળી કાંતિવાળા સુવર્ણ, રૂપ્ય વિશેષ, રજત મય રેતી તેમાં છે. વૈડૂર્ય મણિમય, સ્ફટિક પટલમય, તટ સમીપવર્તી અતિ ઉન્નત પ્રદેશવાળા છે. જળમધ્યે પ્રવેશન ઘણું સુખમય છે. જલમધ્યેથી બહાર નીકળવાનું પણ સરળ છે. વિવિધ મણી વડે સુબદ્ધ તીર્થો છે.

ચાર ખૂણા છે જેના તે ચતુષ્કોણ, આ વિશેષણ વાવ અને કૂવા માટે કહેલ છે. કેમકે તેમને જ ચતુષ્કોણ સંભવ છે, બીજાને નહીં. आनुपूर्वी - ક્રમથી, सुष्टु - અતિશય, वप्र - કેદાર. ગંભીર - અલબદ્ધસ્થાન સંછન્ન - જળ વડે અંતરિત પત્ર-

બિસ-મૃણાલ, પત્ર-પદ્મિની પત્રો જાણવા. બિસ - કંદ, મૃણાલ - પદ્મનાલ. ઘણાં ઉત્પલ, કુમુદ, નલિનાદિ યુક્ત. ભ્રમર વડે પરિભોગમાં આવતા કમળો. સ્વરૂપથી સ્ફટિકવત્ શુદ્ધ, વિમલ - આગંતુક મલરહિત, જળ વડે પૂર્ણ પડિહત્થ - અતિપ્રભૂત.

અનેક મત્સ્ય, કાચબા, શકુનમિથુન વડે પ્રવિચરિત છે. આ વાપી વગેરે સરસ્સરપંક્તિ સુધી. પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી ઘેરાયેલ છે. કેટલીક વાવડીમાં. ચંદ્રહાસાદિ પરમ આસવ સમાન ઉદક જેમાં છે, તે આસવોદક. વારુણ સમુદ્રની માફક ઉદક જેમાં છે તે વારુણોદકા, ક્ષીર જેવા ઉદકવાળા તે ક્ષીરોદકા ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. પ્રાસાદીય આદિ ચાર વિશેષણ પૂર્વવત્ જાણવા.

તે નાની-નાની વાવડી યાવત્ બિલપંક્તિના પ્રત્યેકની ચારે દિશામાં - એક એક દિશામાં એકૈકના ભાવથી ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક છે. તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકનું હવે કહેવાનાર સ્વરૂપે વર્ણન છે —

વજરત્નમય નેમા-ભૂમિથી ઉંચો નીકળતો પ્રદેશ, રિષ્ઠ રત્નમય ત્રિસોપાનમૂળપાદ, વૈડૂર્યરત્નના સ્તંભ, સોનારૂપના ફલક - ત્રિસોપાનના અંગભૂત વજમય-વજરત્નાપૂરિત, સંધિ - બે ફલકના અંદરના પ્રદેશો, લોહિતાક્ષમય સૂચિ ઈત્યાદિ તથા ચડતી ઉતરતી વખતે અવલંબન હેતુભૂત બાહાઓ - બંને બંને પડખે અવલંબનના આશ્રયભૂત ભિંતો પ્રાસાદીયાદિ છે.

તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકને પ્રત્યેકને તોરણો કહેલા છે. તે તોરણોનું વર્ણન — મણિ - ચંદ્રકાંતાદિ, उपविष्ट - સમીપતાથી સ્થિત, विविहमुत्तंतरोचिया - વિવિધ મુક્તા ફળોને અંતરમાં આરોપિત. - x - x - विविहताराऊवोवचिय - વિવિધ તારિકા રૂપો વડે ઉપચિત. તોરણોમાં શોભાર્થે તારા બંધાય છે, તે લોકમાં પણ પ્રતીત છે. ઈહામૃગ - વરુ, વ્યાલ - શ્વાપદ ભુજગ. તે બધાંના ચિત્રો આલેખેલા છે. સ્તંભોદ્‌ગત - સ્તંભની ઉપર રહેલ વજરત્નમયી વેદિકા વડે પરિગત હોવાથી અભિરમણીય છે.

विज्जाहरजंत० ઈત્યાદિ-વિદ્યાધરના જે સમશ્રેણિક યુગલ તેના પ્રપંચોથી યુક્ત, હજારો અર્ચિ. વડે પરિવારણીય. અહીં અર્ચિમાલિની-પ્રભાના સમુદાયયુક્ત, વિશિષ્ટ વિદ્યાશક્તિવાળા પુરુષ વિશેષના પ્રપંચયુક્ત. હજારો રૂપક વડે યુક્ત. દીપતા અને અતિ દીપતા ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું.

તે તોરણોની ઉપર આઠ-અષ્ટમંગલો છે, ઈત્યાદિ સુગમ છે. તે તોરણોની ઉપર ઘણાં કૃષ્ણ ચામરયુક્ત ધ્વજો છે. એ રીતે ઘણાં નીલ-લોહિત-હારિદ્ર-શુકલ ચામર ધ્વજો પણ છે. તે ધ્વજો કેવાં છે ? આકાશ સ્ફટિકવત્ અતિ નિર્મળ, કૃષ્ણ પુદ્‌ગલ સ્કંધથી નિર્મિત, વજમય દંડની ઉપર રજતમય પટ્ટ તે રૂપ્યપટ્ટ તે રૂપ્ય પટ્ટ મધ્યવર્તી વજરત્નમય દંડ. જલજકુસુમ અને પદ્માદિની માફક અમલ-નિર્મલ, કુદ્રવ્યગંધ સંમિશ્ર જે ગંધ, જેમાં વિધમાન નથી તે જલજામલગંધિકા. તેથી જ સુરમ્યાદિ જાણવી.

તે તોરણોની ઉપર ઘણાં છત્રાતિચ્છત્ર - લોકપ્રસિદ્ધ સંખ્યાથી અતિશાયી બે સંખ્યક, છત્રો. ઘણી પતાકા-લોકપ્રસિદ્ધથી અતિશાયી દીર્ઘત્વ અને વિસ્તારથી પતાકા.

ઘણાં જ ઘંટાયુગલ અને ચામર યુગલો, ઉત્પલ નામે જલજકુસુમ સમૂહ વિશેષ. એ રીતે પદ્મહસ્તક, નલિનહસ્તક આદિ. આ બધાં રત્નમય છે યાવત્ શબ્દથી સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, લષ્ટ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે નાની વાવડી યાવત્ બિલપંક્તિના અપાંતરાલમાં તે-તે દેશમાં, તે દેશના તે-તે એકદેશમાં ઘણાં ઉત્પાત્ પર્વતો છે. જ્યાં આવીને વ્યંતર દેવ-દેવી વિચિત્ર ક્રીડા નિમિત્તે વૈક્રિય શરીરની રચના કરે છે, નૈયત્યથી પર્વત તે નિયતિપર્વતા. નિયત-સદા, ભોગ્યત્વથી અવસ્થિત પર્વત. અહીં વ્યંતર દેવો-દેવી ભવધારણીય અને વૈક્રિય શરીરથી પ્રાયઃ સદા રમણ કરતા રહે છે.

જગતીપર્વત - એક પર્વત વિશેષ. દારુ પર્વત - લાકડામાંથી બનેલો એવો પર્વત. દકમંડપ-સ્ફટિક મંડપ. - x - આ મંડપ આદિ કેટલાંક ઉત્સૃત-ઉચ્ચ, કેટલાંક ક્ષુદ્ર-લઘુ, કેટલાંક નાના અને લાંબા તથા અંદોલક આદિ જ્યાં આવી મનુષ્યો પોતાને હીંચોડે છે, તે અંદોલક. જ્યાં પક્ષીઓ આવી પોતાને હીંચોડે છે તે પક્ષ્યંદોલક. તે વનખંડમાં તે-તે પ્રદેશમાં વ્યંતર દેવ-દેવી ક્રીડા યોગ્ય ઘણાં હોય છે. તે ઉત્પાત્પર્વતાદિ સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ ઈત્યાદિ છે.

તે ઉત્પાતપર્વતમાં યાવત્ પક્ષ્યન્દોલકમાં ઘણાં જ હંસાસનો છે, તેમાં જે આસનોના અધો ભાગે હંસો રહેલા છે, જેમ સિંહાસનમાં સિંહ હોય તેમ હંસાસન જાણવું. એ પ્રમાણે ક્રૌંચાસન, ગરુડાસનાદિ કહેવા. ઉન્નત આસન નામે જે ઉચ્ચાસન, પ્રણતાસન-નિમ્નાસન, દીર્ઘાસન-શય્યારૂપ, ભદ્રાસન-જેમાં અધોભાગમાં પીઠિકાબંધ હોય છે. પક્ષ્યાસન - જેના અધો ભાગે વિવિધ પક્ષીઓ છે. એ પ્રમાણે મકરાસન, સીંહાસન કહેવા. પદ્માસન-પદ્મ આકાર આસન. દિશા સૌવસ્તિકાસન - જેના અધો ભાગમાં દિક્ સૌવસ્તિક આલેખેલ છે. અહીં વૃત્તિકારશ્રીએ આસનોની સંગ્રાહક ગાથા નોંધી છે.

આ બધાં આસનો કેવા છે ? સર્વે રત્નમય ઇત્યાદિ પૂર્વવત્. તે વનખંડ મધ્યે તે-તે પ્રદેશમાં તે જ દેશના એકદેશમાં ઘણાં આલિગૃહકો ઈત્યાદિ છે. અહીં आलि - વનસ્પતિ વિશેષ છે, તેનાથી યુક્ત ગૃહક તે આલિગૃહક. એ રીતે मालि - વનસ્પતિ વિશેષ છે. કદલી અને લતા પ્રસિદ્ધ છે. અવસ્થાનગૃહક - જેમાં ગમે ત્યારે આવીને ઘણાં લોકો સુખે બેસીને રહે છે. પ્રેક્ષણકગૃહ - જ્યાં આવીને પ્રેક્ષકો નિરખે છે. મજ્જનકગૃહ - જ્યાં આવીને સ્વેચ્છાએ મજ્જન કરે છે, પ્રસાધનગૃહક - જ્યાં આવી સ્વ અને પરને મંડન કરે છે. મોહનગૃહ - મૈથુન સેવા, તેનાથી પ્રધાનગૃહ તે મોહનગૃહ-વાસભવન. શાલાગૃહક - પટ્ટશાલા પ્રધાન ગૃહક, જાલગૃહક - જાલયુક્તગૃહક. કુસુમગૃહક-કુસુમ પ્રકરોપચિત ગૃહક. ચિત્રગૃહક - ચિત્ર પ્રધાનગૃહક. ગંધર્વગૃહક - ગીત, નૃત્ય, અભ્યાસ યોગ્ય ગૃહકો. બધાં રત્નમય છે.

તે આલીગૃહાદિમાં હંસાસનાદિ પૂર્વવત્ જાણવા.

તે વનખંડ મધ્યે તે દેશમાં, તે દેશના એકદેશમાં ઘણાં જાતિ મંડપો, યૂથિકા

મંડપો ઈત્યાદિ છે. તેમાં દધિવાસુકા અને સૂરિલ્લિ બંને વનસ્પતિ વિશેષ છે. તેનાથી યુક્ત મંડપ સમજવો. તાંબૂલી-નાગવલ્લી, તેનાથી યુક્ત મંડપક. નાગ-દ્રુમવિશેષ, તે જ લતા. - x - x - अप्फोय - વનસ્પતિ વિશેષ, તેનાથી યુક્ત મંડપ. मालुका - એકાસ્થિક ફળ વૃક્ષ વિશેષ, તેનાથી યુક્ત મંડપ, તે માલુકા મંડપ. આ બધાં મંડપો કેવા છે ? સર્વ રત્નમય ઈત્યાદિ.

તે જાતીયમંડપ યાવત્ માલુકામંડપ. ત્યાં ઘણાં શિલાપટ્ટક કહેલ છે. તે આ રીતે - કેટલાંક હંસાસન વત્ સંસ્થિત, યાવત્ કેટલાંક દિક્ સૌવસ્તિકાસન સંસ્થિત. યાવત્ શબ્દથી કેટલાંક ક્રૌંચાસન સંસ્થિત, કેટલાંક ગરુડાસન સંસ્થિત, કેટલાંક ઉન્નતાસન સંસ્થિત, કેટલાંક પ્રણતાસન સંસ્થિત, કેટલાંક ભદ્રાસન સંસ્થિત, કેટલાંક પક્ષાસન સંસ્થિત, કેટલાંક મકરાસન સંસ્થિત, કેટલાંક વૃષભાસન સંસ્થિત, કેટલાંક સીંહાસન સંસ્થિત, કેટલાંક પદ્માસન સંસ્થિત, કેટલાંક દીર્ઘાસન સંસ્થિત, એમ ગ્રહણ કરવું. બીજા પણ ઘણાં શિલાપટ્ટક, જે વિશિષ્ટચિહ્નો અને વિશિષ્ટ નામો છે. તે પ્રધાન શયન અને આસન, તેની જેમ સંસ્થિત. પાઠાંતરથી બીજા ઘણાં શિલાપટ્ટક માંસલની માફક માંસલ - અકઠિન હતા. सुघुष्ट - અતિશય મસૃણ. વિશિષ્ટ સંસ્થાન સંસ્થિત.

ત્યાં આ ઉત્પાત્ પર્વતાદિના હંસાસનાદિમાં જ્યાં વિવિધ સંસ્થાન સંસ્થિત પૃથ્વીશિલાપટ્ટકમાં પૂર્વવત્ ઘણાં વ્યંતર દેવો અને દેવીઓ સુખે બેસે છે. કાયાને પ્રસારીને રહે છે પણ નિદ્રા કરતા નથી. કેમકે તેમને દેવ યોનિપણાથી નિદ્રાનો અભાવ હોય છે, ઉર્ધ્વસ્થાને રહે છે, બેસે છે, પડખાં ફેરવે છે. રતિ-રમણ કરે છે. મનને ઈપ્સિત લાગે તેમ વર્તે છે યથાસુખં અહીં-તહીં ગમનવિનોદ કે ગીતનૃત્યાદિ વિનોદથી રહે છે. મૈથુન સેવા કરે છે. પૂર્વભવે કરેલાં કર્મો જે સુચરિત હોય. કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી સુચરિત કહ્યા. વિશિષ્ટ તથાવિધ ધર્માનુષ્ઠાન વિષય અપ્રમાદ કરણ ક્ષાંત્યાદિ સુચરિત તથા સુપરાક્રાંત કે તેના વડે જનિત કર્મો. સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી, સત્ય ભાષણ, પરદ્રવ્ય ન લેવું, સુશીલ આદિરૂપ સુપરાક્રમ જનિત કર્મો. તેથી જ શુભ ફળવાળા. હવે કેટલાંક અશુભ ફળ પણ ઈન્દ્રિય અને મતિ વિપર્યાસથી શુભફળ જેવા લાગે છે. તેથી તાત્ત્વિક શુભત્વ પ્રતિપત્તિ અર્થે તેના પર્યાય શબ્દને કહે છે — कल्याण - તત્ત્વવૃત્તિથી તથાવિધ વિશિષ્ટ ફળ દેનાર અથવા કલ્યાણ - અનર્થ ઉપશમકારી કે કલ્યાણરૂપ ફળ વિપાકને અનુભવતા વિચરે છે.

હવે તે જ પદ્મવરવેદિકાની પૂર્વની જગતી ઉપર જે વનખંડ તેની જેમ વક્તવ્યતા જણાવતા કહે છે — તે જગતી ઉપર પદ્મવરવેદિકાના મધ્ય ભાગે એક મોટું વનખંડ કહેલ છે. બધું જ બહિર્વનખંડવત્ સંપૂર્ણ કહેવું. માત્ર અહીં મણી-તૃણોના શબ્દો ન કહેવા. કેમકે પદ્મવર વેદિકાથી અંતરિતપણે હોવાથી તથાવિધ વાયુના અભાવે મણી અને તૃણોના ચલનનો અભાવ થવાથી પરસ્પર સંઘર્ષનો અભાવ છે.

હવે દ્વાર સંખ્યા કહે છે —

● સૂત્ર-૧૬૬,૧૬૭ :-

[૧૬૬] ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપના કેટલાં દ્વારો કહ્યા છે ? ગૌતમ ! ચાર. તે આ – વિજય, વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત.

[૧૬૭] ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપનું વિજય નામે દ્વાર ક્યાં છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપના મેરુ પર્વતની પૂર્વે ૪૫,૦૦૦ યોજન અબાધાએ ગયા પછી જંબૂદ્વીપ દ્વીપના પૂર્વાંતમાં તથા લવણ સમુદ્રના પૂર્વાર્ધના પશ્ચિમ ભાગમાં સીતા મહાનદી ઉપર જંબૂદ્વીપનું વિજયદ્વાર છે. આ દ્વાર આઠ યોજન ઉંચુ, ચાર યોજન પહોળું અને ચાર યોજન પ્રવેશમાં છે, આ દ્વાર શ્વેતવર્ણી છે, તેનું શિખર શ્રેષ્ઠ સોનાનું છે. આ દ્વાર ઉપર ઈહામૃગ, વૃષભ, અશ્વ, મનુષ્ય, મગર, પક્ષી, સર્પ, કિન્નર, રુરુ, સરભ, ચમર, હાથી, વનલતા અને પદ્મલતાના વિવિધ ચિત્રો બનેલા છે. તેના સ્તંભ ઉપર વજ્રવેદિકા હોવાથી તે રમ્ય લાગે છે. તે વિદ્યાધર યમલ યુગલ યંત્ર યુક્તની માફક અર્ચીસહસ્રમાલિનીના હજારો રૂપથી કલિત, દીપ્યમાન, દેદીપ્યમાન, જોતાં જ આંખ ચોંટી જાય તેવું, સુખ સ્પર્શવાળું, સશ્રીકરૂપ છે. તે દ્વારનું વર્ણન આ પ્રમાણે –

વજ્રમય નેમા, રિષ્ટરત્નમય પ્રતિષ્ઠાન, વૈડૂર્યમય સ્તંભ, જાત્યરૂપ ઉપચિત પ્રવર પંચવર્ણી મણિ-રત્નોથી જડિત તળ, હંસગર્ભમય દેહલી, ગોમેજ્જ રત્નની ઈન્દ્રકાલ, લોહિતાક્ષ રત્નમય દ્વારશાખા, જ્યોતિરસમય ઉત્તરંગ, વૈડૂર્યમય કમાડ, વજ્રમય સંધી, લોહિતાક્ષરત્નમય શૂચિ, વિવિધ મણિમય સમુદ્ગક, વજ્રમયી અર્ગલા અને અર્ગલાપાસા, વજ્રમયી આવર્તન પીઠિકા, અંકરત્નનું ઉત્તર પાર્શ્વ, નિરંતરિત ઘન કપાટ અને ભીંતોમાં ૧૬૮ ભિત્તીગુલિકા હોય છે. તેટલી જ ગોમાનસી હોય છે. દ્વાર ઉપર વિવિધ મણિ-રત્ન વ્યાલ રૂપક લીલાસ્થિત શાલભંજિકા, વજ્રમય કૂડ, રજતમય ઉત્સેધ, સર્વ તપનીયમય ઉલ્લોક, વિવિધ મણિ રત્નના જાલપંજર મણિ વંશક, લોહિતાક્ષ રત્નના પ્રતિવંશક, રજતમય ભૂમિ છે. અંકરત્નમય પક્ષબાહા, જ્યોતિરસમય વંશ અને વંશ કવેલ્લુગ, રજતમયી પટ્ટિકા, જાત્યરૂપમયી અવઘાટની, વજ્રરત્નમયી ઉપરની પુંછલી, સર્વ શ્વેત રજતમય છાદન, અંકરત્નમય કનકકૂટ, તપનીય સ્તૂપિકા, શ્વેત-શંખતલ-વિમલ-નિર્મલ-દધિઘન-ગોક્ષીર-ફીણ-રજત નિકર સમાન છે. તિલકરત્ન અને અર્દ્ધચંદ્રોથી તે વિવિધ મણિમય માળાથી અલંકૃત્ છે. અંદર અને બહારથી શ્લક્ષ્ણ, તપનીય રુચિર વાલુકા પ્રસ્તટ છે. સુખ સ્પર્શવાળા, સશ્રીકરૂપ, પ્રાસાદીયાદિ તે દ્વાર છે.

વિજય દ્વારની બંને પડખે બે નિસિધિકા છે. બબ્બે ચંદન કળશની પરિપાટી છે. તે ચંદન કળશો શ્રેષ્ઠ કમળો પર પ્રતિષ્ઠિત છે. સુગંધિત અને શ્રેષ્ઠ જળથી ભરેલા છે. તેના ઉપર ચંદનનો લેપ કરેલો છે. તેના કંઠોમાં મૌલી બાંધેલી છે. પદ્મકમળ વડે ઢાંકેલ છે. તે સર્વરત્નોના બનેલા છે, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! તે કળશો મોટા મોટા મહેન્દ્રકુંભની

સમાન છે.

તે વિજયદ્વારની બંને બાજુ બે નૈષેધિકાઓમાં બે-બે નાગદંતોની પંક્તિ છે. તે મુક્તાજાળોની અંદર લટકતી સુવર્ણની માળાઓ અને ગવાક્ષની આકૃતિની રત્નમાળાઓ અને નાની-નાની ઘંટિકાઓથી યુક્ત છે. આગળના ભાગમાં કંઈક ઉંચી છે, ઉપરના ભાગે આગળ નીકળેલી છે અને સારી રીતે ઠોકેલી છે. સર્પના નીચલા અર્દ્ધભાગની માફક તેનું રૂપ છે પન્નગાર્દ્ધ સંસ્થાન સંસ્થિત છે. તે સંપૂર્ણ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. મોટા-મોટા ગજદંત સમાન કહેલ છે.

તે નાગદંતોમાં કાળા દોરામાં બાંધેલ ઘણી માળાનો સમૂહ લટકી રહ્યો છે. યાવત્ શુક્લ દોરામાં બાંધેલ માળાનો સમૂહ લટકી રહ્યો છે. તે માળા તપનીય લંબૂસક અને સુવર્ણપ્રતર મંડિત, વિવિધ મણિરત્ન, વિવિધ હાર - અર્દ્ધહારથી ઉપશોભિત સમુદય યાવત્ શ્રી વડે અતીવ અતીવ શોભતું-શોભતું રહેલ છે.

તે નાગદંતકોની ઉપર બીજી બબ્બે નાગદંત પરિપાટી કહેલી છે. તે નાગદંતક મોતીના જાળમાં લટકતી ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ કહેલી છે.

તે નાગદંતકોમાં ઘણાં રજતમય સિક્કા કહેલ છે. તે રત્નમય સિક્કાઓમાં ઘણી વૈડૂર્યમય ધૂપઘટીઓ કહેલી છે. તે આ રીતે - તે ધૂપઘટિકા કાળો અગરુ, પ્રવર કુંદરુષ્ક, તુરુષ્ક, ધૂપથી ગંધિકા-ગંધવતીભૂત એવી ઉદાર, મનોજ્ઞ, ઘ્રાણ-મનને સુખકારી ગંધથી તે પ્રદેશને ચોતરફથી આપૂરીત કરતી-કરતી, અતી અતી શોભા વડે યાવત્ રહે છે.

વિજય દ્વારને બંને પડખે, બંને નૈષેધિકામાં બબ્બે શાલભંજિકાની પરિપાટી કહી છે. તે શાલભંજિકા લીલાસ્થિત, સુપ્રતિષ્ઠિત, સુઅલંકૃત્, વિવિધ આકાર-વસ્ત્રયુક્ત, વિવિધ માળાઓને ધારણ કરેલી, મુષ્ટીમાં ગ્રાહ્ય મધ્ય ભાગવાળી છે તથા તેના પયોધર સમશ્રેણિક, ચુચુક યુગલથી યુક્ત, કઠિન, ગોળાકાર છે. તે સામે તરફ ઉઠેલા અને પુષ્ટ છે, તેથી રતિ-ઉત્પાદક છે. આ પુતળીના આંખના ખૂણા લાલ છે, વાળ કાળા અને કોમલ છે. વિશદ, પ્રશસ્ત લક્ષણ છે તેનો અગ્રભાગ મુગટથી આવૃત્ત છે. તે અશોકવૃક્ષનો કંઈક સહારો લઈને ઉભેલી છે. ડાબા હાથે તેણે અશોકવૃક્ષનો અગ્રભાગ પકડી રાખેલ છે. પોતાના તિર્છા કટાક્ષથી દર્શકોનું મન આકર્ષી રહી છે. પરસ્પરના તિર્છા અવલોકનથી લાગે છે કે એક-બીજીને ખિન્ન કરી રહી છે. આ પુતળી પૃથ્વીકાયના પરિણામરૂપ અને શાશ્વત ભાવને પ્રાપ્ત છે. તેમનું મુખ ચંદ્રમાં જેવું છે. લલાટ અર્ધચંદ્ર સમાન છે, દર્શન ચંદ્રમા કરતાં પણ સૌમ્ય છે. ઉલ્કા સમાન ચમકતી છે. તેમનો પ્રકાશ વિજળીના પ્રગાઢ કિરણો અને અનાવૃત્ત સૂર્યના તેજથી પણ અધિક છે. આકૃતિ શ્રૃંગારપ્રધાન છે. વેશભૂષા શોભાવાન્ છે. તે પ્રાસાદીય - દર્શનીયાદિ છે. તેજથી

અતી શોભતી એવી રહેલી છે.

વિજય દ્વારની બંને પડખે બબ્બે નૈષેધિકીમાં બબ્બે જાલકટકો કહ્યા છે, તે જાલકટકો સંપૂર્ણ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. વિજય દ્વારની બંને પડખે બબ્બે નૈષેધિકી, બબ્બે ઘંટા-પરિપાટીઓ કહી છે. તે ઘંટાનો આવા સ્વરૂપે વર્ણક નિવેશ છે. તે આ — જાંબુનદમયી ઘંટા, વજ્રમયી લાલા, વિવિધ મણિમય ઘંટાના પાર્શ્વભાગ તપનીયમયી સાંકળો, રજતમયી રજ્જૂ છે.

તે ઘંટાઓ ઓઘસ્વરા, મેઘસ્વરા, હંસસ્વરા, ક્રૌંચસ્વરા, નંદીસ્વરા, નંદિઘોષા, સીંહસ્વરા, સીંહઘોષા, મંજુસ્વરા, મંજુઘોષા, સુસ્વરા, સુસ્વર નિર્ઘોષા છે. તે પ્રદેશમાં ઉદાર, મનોજ્ઞ, કાન-મનને સુખકારી શબ્દોથી યાવત્ રહેલ છે.

વિજય દ્વારની ઉભય પડખે બબ્બે નૈષેધિકાઓ છે. બબ્બે વનમાલા પરિપાટી કહી છે. તે વનમાલા વિવિધ દ્રુમલતા, કિશલય, પલ્લવ સમાકુલ, ષટ્પદ પરિભુજ્યમાન કમળોથી શોભંત, સશ્રીકો, પ્રાસાદીયાદિ, તે પ્રદેશમાં ઉદાર યાવત્ ગંધથી વ્યાપ્ત કરતી યાવત્ સ્થિત છે.

● વિવેચન-૧૬૬,૧૬૭ :-

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપને કેટલા દ્વારો કહ્યા છે ? ગૌતમ ! ચાર દ્વારો કહ્યા છે. તે આ — વિજય, વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત. જંબૂદ્વીપનું વિજય દ્વાર ક્યાં છે. ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં ૪૫,૦૦૦ યોજન પ્રમાણના અપાંતરાલથી જે જંબૂદ્વીપનો પૂર્વ પર્યન્તનો લવણસમુદ્ર તેના પૂર્વાર્દ્ધના પશ્ચિમ ભાગમાં શીતા મહાનદી ઉપર જંબૂદ્વીપનું વિજય દ્વાર છે.

આઠ યોજન ઉચ્ચત્વથી, ચાર યોજન વિષ્કંભથી, ચાર યોજન પ્રવેશથી કેવા છે ? શ્વેતવર્ણ યુક્ત. બાહલ્યથી અંકરત્નમયત્વથી. વર કનકમય શિખરયુક્ત. ઈહામૃગ, વૃષભાદિ ચિત્રોથી યુક્ત૦ ઈત્યાદિ બધું સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું.

वण्णो - વર્ણક નિવેશ, વિજય નામક દ્વારનું. આ પ્રમાણે થશે. તે કહે છે — વજ્રમય નેમ - ભૂમિ ભાગથી ઉર્ધ્વ નીકળતો પ્રદેશ, રિષ્ટરત્નમય મૂળ પાદ, વૈડૂર્ય રત્નમય રુચિર સ્તંભ. સુવર્ણ વડે ઉપચિત પ્રધાન પંચવર્ણી મણિ વડે - ચંદ્રકાંતાદિ વડે, રત્ન-કર્કેતનાદિ વડે. कुट्टिमतल - બદ્ધભૂમિતલ જેનું છે તે તથા હંસ ગર્ભ - રત્ન વિશેષ, તેનાથી યુક્ત एलुक - દેહલી, ગોમેજ્જ રત્નમય ઈન્દ્રકીલ, લોહિતાક્ષ રત્નમય દ્વાર શાખ છે. જ્યોતિરસ મય ઉત્તરંગ-દ્વારની ઉપર તિર્છુ વ્યવસ્થિત કાષ્ઠ છે. વૈડૂર્ય રત્નમય કબાટ છે, લોહિતાક્ષ રત્નાત્મિક શૂચિઓ - બે ફલક સંબંધ વિઘટનના અભાવે હેતુ પાદુકા સ્થાનીય. વજ્રમય ફલકોના સંધિમેલા. કેવા ? વજરત્નથી પૂરિત ફલકોની સંધિઓ.

વિવિધ મણિમય સમુદ્ગક - સૂતિકા ગૃહો, તે વિવિધ મણિમય છે. અર્ગલા-પ્રાસાદા - જ્યાં અર્ગલાનું નિયમન થાય છે. - x - આ બંને વજરત્નમય છે. આવર્ત્તન પીઠિકા જ્યાં ઈન્દ્રકીલિકા હોય છે. જેના પડખાં અંકરત્નમય છે તે. જેમાંથી લઘુ

અંતરરૂપ ચાલ્યુ ગયેલ છે, તે નિરંતરિક, તેથી જ ઘન કપાટ જેનો છે તે નિરંતરઘન કપાટ. તેના દ્વારની બંને પડખાની ભિંતોમાં ભિત્તિગુલિકા - પીઠક સંસ્થાનીય છે, તે છપ્પન્ન-ત્રિક પ્રમાણ છે. ગોમાનસ્ય-શય્યા તે પણ ૫૬ x ૩ પ્રમાણ જ છે.

નાનામણિ રત્નમય વ્યાલરૂપક લીલા સ્થિત શાલ ભંજિકા-લીલા સ્થિતપુત્રિકા. વજરત્નમય कूट - માડ ભાગ છે, રજતમય ઉત્સેધ-શિખર. - x - કેવળ શિખર, તેના જ માડ ભાગના સંબંધી કહેવું, દ્વારનું નહીં. તે પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે. સંપૂર્ણ તપનીય એવો ઉલ્લોક-ઉપરિભાગ. नानामणिरयण० ઈત્યાદિ. મણિમય વંશ જેના છે, તે મણિમયવંશક. લોહિતાક્ષમય પ્રતિવંશા જેમાં છે તે. रजत - રજતમયી ભૂમિ જેમાં છે તે રજતભૂમિ. - x - વિવિધ મણિરત્નમય જાલપંજર - ગવાક્ષનો અપર પર્યાય જે દ્વારમાં છે તે.

- x - x - x - अंकमय - બાહુલ્યથી અંક રત્નમય કેમકે પક્ષના બાહુ આદિ અંકરત્નાત્મક છે. कनक - કનકમય, कूट - શિખર જેને છે, તે કનકકૂટ, તપનીયમયી સ્તૂપિકા - લઘુ શિખરરૂપ જેની તે તપનીય સ્તૂપિકા. - x - x - x -

હવે તે જ શ્વેતત્વ ઉપસંહારાર્થે ફરી દર્શાવે છે — सेए - શ્વેતત્વ જ ઉપમા વડે દૃઢ કરે છે. શંખતલ, વિમલ - જે શંખતલ - શંખના ઉપરના ભાગમાંથી મલ ચાલ્યો ગયેલ છે તે. દધિઘન-ઘનીભૂત દહીં, ગાયના દૂધના ફીણ, રજતનો ઢગલો, તેના જેવો પ્રકાશ - પ્રતિમત. તિલકરત્ન-પુંડ્ર વિશેષ, તેવા અર્ધચંદ્રથી ચિત્ર - વિવિધ રૂપ તિલકાર્દ્ધ ચંદ્ર ચિત્ર. - x - x -

નાના મણિમય दामानि - માળા, તેના વડે અલંકૃત્. અંદર અને બહાર. શ્લક્ષ્ણ પુદ્ગલ સ્કંધ વડે નિર્મિત. તપનીય-તપનીય મય્ય જે વાલુકા - રેતી, તેના પ્રસ્તટ-પ્રસ્તાર જેમાં છે તે. સુખ સ્પર્શ, સશ્રીક, પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

વિજય દ્વારના બંને પડખે એકૈક નૈષેધિકીભાવથી — બે પ્રકારે, નૈષેધિકી - નિષીદન સ્થાન. - x - પ્રત્યેકમાં બબ્બે ચંદન કળશો કહેલા છે. તે ચંદનકળશો પ્રધાન, જે કમળ, તત્પ્રતિષ્ઠાન-આધાર જેનો છે તે વરકમલપ્રતિષ્ઠાન. તથા સુરભિ વર વારિ વડે પ્રતિપૂર્ણ ચંદન કૃત્ ઉપરાગ. आविद्ध - આરોપિત કંઠમાં લાલ દોરા રૂપ જેમાં તેવો, પદ્મ ઉત્પલને યથાયોગ્ય ઢાંકેલ છે, જેમાં તે.

महयामहया - અતિશય મહાન્, મહેન્દ્રકુંભ સમાન. કુંભોનો ઈન્દ્ર તે ઈન્દ્રકુંભ. મહેન્દ્ર કુંભ સમાન - મહાકળશ પ્રમાણ.

વિજયદ્વારના બંને પડખે એકૈક નૈષેધિકી ભાવથી બે નૈષેધિકી વડે બબ્બે નાગદંતક અર્થાત્ અંકુટકો. તે નાગદંતક-મુક્તજાલના અંતરમાં જે ઉત્સૃત-લટકતી હેમજાલ - હેમમય માળા સમૂહ, જે ગવાક્ષ જાળ - ગવાક્ષાકૃતિ રત્ન વિશેષ માળા સમૂહ. જે किंकिणी - લઘુ ઘંટિકા. તેના વડે પરિક્ષિપ્ત - સર્વથા વ્યાપ્ત.

अब्भुग्गया - અભિમુખ ઉદ્ગત, અભ્યુદ્ગત અર્થાત્ અગ્રિમભાગે કંઈક ઉન્નત. अभिनिसिट्ठा - બહિર્ભાગ અભિમુખ નિસૃષ્ટ તે અભિનિસૃષ્ટ. तिरियं सुसंपग्गहिया

- ભિત્તના પ્રદેશમાં સારી રીતે અતિશયથી સમ્યક્ - કંઈપણ ચલન રહિત પરિગૃહીત. अहेपन्नगद्धरूवा - નીચે રહેલ જે પન્નગ-સર્પનું અર્દ્ધ, તેના જેવો રૂપ-આકાર જેનો છે તે, અધઃપન્નગાર્દ્ધવત્ અતિ સરળ અને દીર્ઘ. આ જ વાતને કહે છે — અધઃ પન્નગાર્દ્ધ સંસ્થાન સંસ્થિત. સર્વથા વજ્રમય. महयामहया - અતિશય ગજદંત આકાર કહેલ છે.

તે નાગદંતકોમાં કાળા દોરા વડે બાંધેલ ઘણાં અવલંબિત પુષ્પ માળા સમૂહ, નીલ સૂત્ર બદ્ધ ઘણો પુષ્પમાળા સમૂહ, આ પ્રમાણે લોહિત-હારિદ્ર-શુક્લ દોરાથી બદ્ધ પણ કહેવો. તે માળાઓ તપનીયકાય લંબૂસગ - માળાના આગળના ભાગે લટકતું આભુષણ વિશેષ ગોલક આકૃતિ જેમની છે તે. सुवण्ण पयरगमंडिय - પડખાંઓ સામસ્ત્યથી સુવર્ણના પતરા વડે મંડિત. नानामणिरयणविविह० વિવિધરૂપ મણી અને રત્નોના જે વિચિત્ર વર્ણવાળા હાર - અઢાર સરો, અર્દ્ધહાર - નવસરોહાર, તેના વડે ઉપશોભિત સમુદાય જેનો છે તે તથા યાવત્ અતી શોભતો રહે છે.

અહીં યાવત્ શબ્દથી પરિપૂર્ણ પાઠ આ પ્રમાણે — કંઈક અન્યોન્ય અસંપ્રાપ્ત, પૂર્વ-પશ્ચિમ-દક્ષિણ-ઉત્તરથી આવતા વાયુથી મંદ-મંદ કંપતા, લટકતા-શબ્દો કરતા, ઉદાર-મનોજ્ઞ-મનહર-કાન મનને સુખકારી શબ્દોથી તે પ્રદેશમાં ચોતરફથી આપૂરિત કરતા-કરતા શ્રી વડે શોભતા-શોભતા રહે છે. - x -

તે નાગદંત ઉપર બીજા બે નાગદંતકો કહેલ છે. તે નાગદંતકો મુક્તાજાળતી૦ ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત બધું કહેવું યાવત્ ગજદંત સમાન કહેલ છે. તે નાગદંતકમાં ઘણાં રજતમય સિક્કામાં ઘણાં વૈડૂર્યરત્નમય ધૂપઘટિકાઓ કહી છે. તે ધૂપઘટિકાઓ કાલાગરુ, પ્રધાન કુંદુરુક્ક, તુરુક્ક તેમની ધૂપનો જે મઘમઘતી ગંધ જે અહીં-તહીં પ્રસરે છે, તેના વડે રમ્ય. તથા જેમાં શોભન ગંધ છે, તે સુગંધ, તેવી ઉત્તમ ગંધ તેમાંથી આવે છે માટે તે સુગંધવર ગંધિકા કહ્યું. તેથી જ ગંધવર્તીભૂત-સૌરભ્યના અતિશયથી ગંધદ્રવ્ય ગુટિકા સમાન. ઉદાર - મનોજ્ઞ અનુકૂળથી કઈ રીતે ? ઘ્રાણ અને મનને સુખ કરવાના હેતુથી, તે ગંધ વડે તે નીકટવર્તી પ્રદેશોને આપૂરિત કરતા-કરતા તેથી જ શ્રી વડે અતીવ શોભતા ત્યાં રહેલ છે.

વિજય દ્વારના બંને પડખે એકૈક નૈષેધિકીભાવથી બે પ્રકારે નૈષેધિકીમાં બબ્બે શાલભંજિકા કહી છે. તે શાલભંજિકા લીલા વડે લલિતાંગ નિવેશ રૂપથી સ્થિત છે. તે મનોજ્ઞપણે પ્રતિષ્ઠિત છે. અતિશય રમણીયપણે અલંકૃત છે. જેમાં વિવિધ પ્રકારે રાગ છે, તે નાનાવિધ રાગાણિ, તેવા વસ્ત્રો જેને પહેરાવેલ છે. જેના આંખના ખૂણા રક્ત છે. જેના કાળા વાળ છે. મૃદુ - કોમળ, विशद - નિર્મળ, પ્રશસ્ત-શોભન, અસ્ફૂટિતત્વ વગેરે લક્ષણો જેમાં છે, તે પ્રશસ્ત લક્ષણ, જેમાં શેખરકરણથી અગ્રભાગ સંવૃત્ત છે, તે સંવેલ્લિતાગ્રા. शिरोज - મસ્તકના કેશ. नाणामल्लपिणद्धाओ - વિવિધરૂપ માલ્ય-પુષ્પો, પિનદ્ધ-આવિદ્ધ. - x - મુષ્ઠિગ્રાહ્ય, શોભન મધ્ય ભાગ જેમનો છે તે મુષ્ટિ ગ્રાહ્ય સમુધ્ય. आमेलगजमलजुगल० તેમાં

પીન - પીવર રચિત, સંસ્થિત-સંસ્થાન. आमेलक - આપીડઃ અર્થાત્ શેખરક. તેનો યમલ - સમશ્રેણિક યુગલ, તેની જેમ વર્તિત - બદ્ધ સ્વભાવ ઉપચિત કઠિન ભાવ, અભ્યુન્નત એવા પયોધરવાળી.

ईषत् - કંઈક, ઉત્તમ અશોકવૃક્ષે સમવસ્થિત, તથા ડાબા હાથથી ગ્રહણ કરેલ અગ્ર શાખાના અર્થાત્ અશોકવૃક્ષની શાખા ડાબા હાથે પકડી છે તેવી. ईषत् - - કંઈક, अड्डु - તિર્છી વલિત આંખમાં જે કટાક્ષરૂપમાં - ચેષ્ટિતમાં, દેવજનોના મનને આકર્ષિત કરે છે. પરસ્પર ચક્ષુના અવલોકનથી તેનો સંશ્લેષ પરસ્પર વિધ્યમાનવત્ રહે છે અર્થાત્ પરસ્પર સૌભાગ્યને સહન ન કરતા તિર્છા વલિત કટાક્ષથી પરસ્પર ખેદ પામતી એવી જણાય છે. પૃથ્વી પરિણામરૂપ શાશ્વતભાવને પામી વિજયદ્વારની માફક, ચંદ્રના જેવા મુખવાળી તે ચંદ્રાનના, ચંદ્રવત્ મનોહર વિલાસ કરવાના સ્વભાવથી ચંદ્રવિલાસિણી. આઠમના ચંદ્રની સમાન લલાટ જેમનું છે તે ચંદ્રાર્ધસમ લલાટા. ચંદ્રથી પણ અધિક સુભગ કાંતિમત્ દર્શન-આકાર જેનો છે તે. ઉલ્કા જેવી ચમકતી. વિદ્યુતના જે બહુલતર કિરણો અને સૂર્યનું દીપતું અનાવૃત તેજ, તે બંનેથી અધિકતર પ્રકાશ જેનો છે તેવી. મંડન-ભૂષણના આટોપથી પ્રધાન, आकार - જેની આકૃતિ છે, તે શ્રૃંગારાકાર અને ચારુવેષ જેનો છે તે. પ્રાસાદીયાદિ વિશેષણ પૂર્વવત્.

વિજયદ્વારના બંને પડખે એક-એક નૈષેધિકીભાવથી બે પ્રકારે નૈષેધિકીના બબ્બે જાલકટક કહ્યા છે, તે જાલકટક આકીર્ણ રમ્ય સંસ્થાન પ્રદેશ વિશેષ છે. તે સર્વ રત્નમયાદિ છે.

વિજયદ્વારના બંને પડખે બે પ્રકારની નૈષેધિકી છે. તેમાં બબ્બે ઘંટા કહેલ છે. તે ઘંટાનું આવું વર્ણન છે - જેમકે - જાંબૂનદમય ઘંટા, વજ્રમયલાલા, વિવિધ મણિમય ઘંટા પાર્શ્વા, તપનીયમય સાંકળ જેમાં છે, તે રજતમય રજ્જુમાં લટકે છે.

તે ઘંટાઓ ઓઘસ્વરા - પ્રવાહ વડે સ્વર જેનો છે તે ઓઘસ્વર, મેઘસ્વર-મેઘની જેમ અતિ દીર્ઘ સ્વર જેમાં છે તે. હંસ જેવો મધુર સ્વર જેનો છે તે. સિંહની જેમ પ્રભૂત દેશવ્યાપી સ્વર જેનો છે તે સિંહસ્વરા, દુંદુભિસ્વર-નંદિ સ્વર, બાર વાજિંત્રનો સંઘાત તે નંદી. નંદીવત્ ઘોષ જેનો છે તે નંદિઘોષ. મંજુ-પ્રિય સ્વરવાળી. એ રીતે મંજુઘોષ. વિશેષ શું કહીએ ? સુસ્વરા, સુસ્વરઘોષા. ઉદાર૦ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

વિજય દ્વારના બંને પડખે બે પ્રકારની નૈષેધિકીમાં બબ્બે વનમાલા કહી છે. તે વનમાલા વિવિધ વૃક્ષ અને લતાના જે કિશલયરૂપ અર્થાત્ અતિકોમળ, પલ્લવો વડે સંમિશ્ર. ભ્રમરો વડે ભોગવાતા હોવાથી શોભતા, તેથી જ સશ્રીક- છે.

● **સૂત્ર-૧૬૮ :-**

વિજય દ્વારના બંને પડખે બંને નૈષેધિકીમાં બબ્બે પ્રકંઠકો કહેલા છે. તે પ્રકંઠકો ચાર યોજન આયામ-વિષ્કંભથી, બે યોજન બાહલ્યથી છે, તે સર્વ વજ્રમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે પ્રકંઠકો ઉપર પ્રત્યેક-પ્રત્યેક પ્રાસાદાવતંસક કહેલા છે. તે પ્રાસાદાવતંસક

ચાર યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી, બે યોજન આયામ-વિષ્કંભથી, અભ્યુદ્‌ગત-ઉચ્છ્રિત-પ્રહસિત સમાન વિવિધ મણિરત્ન વડે ચિત્રિત છે, વાયુ વડે ઉદ્ધૂત વિજય-વૈજયંતી-પતાકા, છત્રાતિછત્ર યુક્ત હતી તુંગ, ગગનતલને ઉલ્લંઘતી કે સ્પર્શતા શિખરો હતા. તેની જાળીમાં રત્ન જડેલા હતા, તે આવરણથી બહાર નીકળેલ વસ્તુ માફક નવા નવા લાગતા હતા. તેના શિખર મણી અને સોનાના છે. વિકસિત શતપત્ર, પુંડરીક, તિલકરત્ન, અર્દ્ધચંદ્રોના ચિત્રોથી ચિત્રિત છે. વિવિધ પ્રકારની મણીની માળાથી અલંકૃત છે. અંદર-બહારથી શ્લક્ષ્ણ છે. તપનીય સુવર્ણની રેતી તેના આંગણમાં બિછાવેલી છે. તેનો સ્પર્શ અત્યંત સુખદાયી છે, આકર્ષક રૂપ છે. આ પ્રાસાદાવતંસકો પ્રાસાદીય આદિ વિશેષણ યુક્ત છે.

તે પ્રાસાદાવતંસકોના ઉપરી ભાગ પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતાના ચિત્રોથી ચિત્રિત છે. તે સર્વે તપનીયમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે પ્રાસાદાવતંસકોમાં પ્રત્યેકે પ્રત્યેકનો ઘણો સમ-રમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે. જેમ કોઈ આલિંગ પુષ્કર યાવત્ મણી વડે ઉપશોભિત હોય. મણીના ગંધ-વર્ણ-સ્પર્શ જાણવા.

તે બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગોના બહુ મધ્યદેશ ભાગે પ્રત્યેકે પ્રત્યેકમાં મણિપીઠિકાઓ કહી છે. તે મણિપીઠિકા યોજન આયામ વિષ્કંભથી, અષ્ટ યોજન બાહલ્યથી, સર્વ રત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે મણિપીઠિકા ઉપર એક એક સીંહાસન કહેલ છે. તે સીંહાસનનું આવા પ્રકારનું વર્ણન છે —

તપનીયમય ચક્રવાલ, રજતમય સીંહો, સુવર્ણના પાદ, વિવિધ મણિમય પાદપીઠક, જંબૂનદમય ગાત્રો, વજ્રમય સંધી, વિવિધ મણિમય મધ્ય ભાગ છે. તે સીંહાસનો ઈહામગૃ-વૃષભ યાવત્ પદ્મલતાદિ ચિત્રોથી ચિત્રિત છે. સસારસારોવચિત વિવિધ મણિ રજતપાદપીઠ, મૃદુ સ્પર્શવાળા આસ્તરક યુક્ત ગાદી, જેમાં નવીન છાલવાળા મુલાયમ-મુલાયમ દર્ભાગ્ર અને અતિ કોમળ કેસરા ભરી છે, ગાદી ઉપર વેલબૂંટાથી યુક્ત સુતરાઉ ચાદર બિછાવેલી છે, તેના ઉપર રજસ્ત્રાણ છે. તે રમણીય લાલ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત છે, સુરમ્ય છે, આજિનક, રૂ, બૂર, વનસ્પતિ, માખણ, અર્કતૂલાની સમાન મૂલાયમ સ્પર્શવાળા છે. તે સીંહાસન પ્રાસાદીયાદિ છે.

તે સિંહાસનની ઉપર પ્રત્યેક પ્રત્યેકમાં વિજયદૂષ્ય કહેલ છે. તે વિજયદૂષ્ય શ્વેત શંખ-કુંદ-દકરજ-અમૃતમથિત ફિણના પુંજ સદૃશ સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે વિજયદૂષ્યના બહુ મધ્ય દેશભાગમાં પ્રત્યેક પ્રત્યેક વજ્રમય અંકુશ કહેલ છે. તે વજ્રમય અંકુશમાં પ્રત્યેક-પ્રત્યેકમાં કુંભિકા મુક્તાદામ કહેલ છે. તે કુંભિકા મુક્તાદામ બીજા ચાર-ચાર તેનાથી અર્દ્ધ ઉચ્ચપ્રમાણ માત્રથી અર્દ્ધકુંભિક્ક મુક્તાદામથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે દામ તપનીય લંબૂસક અને સુવર્ણ પ્રતરકથી મંડિત યાવત્ રહેલ છે. તે પ્રાસાદાવતંસકની ઉપર ઘણાં આઠ-આઠ મંગલો કહેલ છે. સ્વસ્તિક થી છત્ર.

● વિવેચન-૧૬૮ :-

વિજય દ્વારની બંને પડખે બે પ્રકારે નૈષેધિકીમાં બબ્બે પ્રકંઠકો કહ્યા. પ્રકંઠક એટલે પીઠ વિશેષ મૂળ ટીકાકાર અને ચૂર્ણિકાર બંને આમ જ કહે છે. તે પ્રત્યેક ચાર યોજન આયામ-વિષ્કંભથી છે અને બે યોજન બાહલ્યથી છે. તે પ્રકંઠકો સર્વથા વજ્રમયાદિ છે.

તે પ્રકંઠકોની ઉપર પ્રત્યેકને પ્રાસાદાવતંસક છે. અર્થાત્ પ્રાસાદ વિશેષ છે. તેની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે — પ્રાસાદોના અવતંસકવત્ - શેખરકવત્ તે પ્રાસાદાવતંસક. તે પ્રત્યેક ચાર યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી અને બે યોજન આયામ-વિષ્કંભથી છે. આભિમુખ્યતાથી સર્વથા વિનિર્ગત, પ્રબળતાથી બધી દિશામાં પ્રસૃત જે પ્રભાપણે બદ્ધવત્ રહેલ છે. અર્થાત્ અન્યથા કઈ રીતે તે અતિ ઉચ્ચ નિરાલંબ રહે ? અથવા પ્રબળ શ્વેત પ્રભા પટલથી પ્રહસિત માફક પ્રકર્ષથી હસતા એવા. તથા विविहमणिरयण-भत्तिचित्ता - વિવિધ-અનેક પ્રકારના જે મણી-ચંદ્રકાંતાદિ, જે રત્નો-કર્કેતનાદિ તેના વડે ચિત્રિત - વિવિધરૂપ આશ્ચર્યવંત અથવા વિવિધ મણિરત્ન વડે ચિત્રિત. वाउद्धयविजयवेजयंति० વાયુ વડે કંપિત વિજય-અભ્યુદય, તેને સૂચવતી વૈજયંતી નામની જે પતાકા અથવા વિજયા એટલે વૈજયંતીની પાર્શ્વકર્ણિકા, તત્પ્રધાન વૈજયંતી - x -

છત્રાતિછત્ર - ઉપર ઉપર રહેલ આતપત્ર, તેના વડે યુક્ત. તુંડ - ઉચ્ચ, ઉચ્ચત્વથી ચાર યોજન પ્રમાણ. તેથી જ गगनतल - આકાશ, તેને ઉલ્લંઘતા શિખરો જેમાં છે તે. जालानि - જાલક, જે ભવનની ભીંતોમાં લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેના આંતરામાં વિશિષ્ટ શોભા નિમિત્ત રત્નો જેમાં છે તે જાલાંતર રત્ન તથા પાંજરાથી બહિષ્કૃત એવા. જેમ કોઈ વસ્તુ વંશાદિમય પ્રચ્છાદન વિશેષથી બહિષ્કૃત્ અત્યંત અવિનષ્ટછાય થાય છે, એ રીતે તે પણ પ્રાસાદાવતંસકા છે.

મણિકનકમય્ય સ્તૂપિકા-શિખરો જેમાં છે તે તથા વિકસિત જે શતપત્રો અને પુંડરીકો દ્વારાદિમાં પ્રતિકૃતિત્વથી સ્થિત, તિલકરત્નો ભિંત આદિમાં પુંડ્ર વિશેષ, અર્ધચંદ્રદ્વારાદિમાં, તેના વડે વિશેષ આશ્ચર્યરૂપ છે. - x - x - શ્લક્ષ્ણ - મસૃણ, તપનીય-સુવર્ણ વિશેષમયી વાલુકાનો પ્રસ્તટ જેમાં છે તે. શેષ પૂર્વવત્.

તે પ્રાસાદાવતંસકોના ઉપરના ભાગમાં પદ્મલતા, અશોકલતા આદિના ચિત્રોથી ચિત્રિત છે તે સંપૂર્ણ તપનીયમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે તે પ્રાસાદાવતંસકોની અંદર બહુસમ-રમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે. તેનું સમસ્ત ભૂમિવર્ણન, મણીનો વર્ણપંચક, સુરભિગંધ, શુભ સ્પર્શ એ બધું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

તે પ્રાસાદાવતંસકોની અંદરના બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગના બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં એકે એક મણિપીઠિકા કહી છે. તે મણિપીઠિકા એક યોજન આયામ-વિષ્કંભથી, આઠ યોજન બાહલ્યથી, સર્વ રત્નમય્ય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે મણિપીઠિકા ઉપર સિંહાસન છે. તે સિંહાસનનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે — રજતમય સિંહ વડે

ઉપશોભિત, સોનાના પાયા, તપનીયમય ચક્કલા-પાયાનો અધો પ્રદેશ છે વિવિધ મણિમય પાદ શિર્ષક-પાયાના ઉપરના અવયવ વિશેષ છે. જાંબુનદમય ગાત્ર, વજરત્નમય પૂરિત ગાત્રોની સંધિ છે ઈત્યાદિ તથા ઈહામૃગ, ઋષભ, તુરગ, નર, મનુષ્ય આદિના ચિત્રોથી ચિત્રિત છે. પ્રધાન-પ્રધાન, વિવિધ મણિ રત્ન વડે ઉપચિત પાદપીઠ સાથે છે.

તેનું आस्तरक - આચ્છાદન. મૃદુ આચ્છાદન જેને છે તે. જેને નવી ત્વચા છે તે નવત્વગ્. કુશાંત-દર્ભ પર્યન્ત. તે અતિ કોમળ છે. ૦ आजिनक - ચર્મમય વસ્ત્ર, તે સ્વભાવથી જ અતિ કોમળ હોય છે. રૂત-કપાસનું પક્ષ્મ. बूर - વનસ્પતિ વિશેષ નવનીત - માખણ, તૂલ-અર્કતુલ તેના જેવો સ્પર્શ જેનો છે તે, તથા પ્રત્યેકની ઉપર સુવિરચિત રજસ્ત્રાણ જેમાં છે તે.

उपचित - પરિકર્મિત જે ક્ષૌમદુકૂલ - કપાસનું વસ્ત્ર, તે રજસ્ત્રાણ ઉપર બીજું આચ્છાદન તે પ્રત્યેકમાં છે. તેની ઉપર અતિ રમણીય લાલ વસ્ત્રથી સંવૃત્ત - આચ્છાદિત, તેથી જ સુરમ્ય છે. અહીં પ્રાસાદીય ઈત્યાદિ ચાર પદો પૂર્વવત્ કહેવા.

તે સિંહાસનની ઉપર પ્રત્યેક-પ્રત્યેક વિજય દૂષ્ય-વસ્ત્ર વિશેષ કહેલ છે. તે વિજયદૂષ્ય કેવું છે ? શંખ, કુંદ-કુંદકુસુમ, દકરજ-ઉદકકણ, અમૃત-ક્ષીરોદધિજળના મથનથી જે ફેણપુંજ-ફીણોનો ઢગલો થાય, તેની સદૃશ-તત્સમ પ્રમાણ. વળી તે કેવા છે ? સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ-શ્લક્ષ્ણ યાવત્ પ્રતિરૂપ પૂર્વવત્.

તે સિંહાસનની ઉપર રહેલ વિજય દૂષ્યોના પ્રત્યેક-પ્રત્યેકના બહુ મધ્યદેશ ભાગે વજમય-વજરત્નાત્મક અંકુશ-અંકુશાકાર મુક્તાદામ અવલંબન આશ્રયભૂત કહેલ છે તે વજમય અંકુશમાં પ્રત્યેક-પ્રત્યેક કુંભપ્રમાણ મુક્તામય મુક્તાદામ કહેલ છે. તે પ્રત્યેકે પ્રત્યેક બીજા ચાર કુંભાગ્ર મુક્તાદામ કે જે તેનાથી અર્દ્ધ પ્રમાણ માત્ર છે, તે બધી દિશામાં સામસ્ત્યથી પરીવરેલ છે.

તે દામ તપનીય લંબૂસક વિવિધ મણિરત્ન વિવિધ હાર, અર્દ્ધહાર વડે ઉપશોભિત સમુદાયવાળા છે. કંઈક અન્યોન્ય અસંપ્રાપ્ત પૂર્વ-પશ્ચિમ-દક્ષિણ-ઉત્તરથી આવતા વાયુ વડે મંદ-મંદ કંપતા, વિશેષ કંપતા, પ્રકંપતા-પ્રકંપતા, ઉદાર-મનોજ્ઞ-મનોહર-કાન મનને સુખકારી શબ્દો તે પ્રદેશમાં ચોતરફ પૂરિત કરતા રહે છે.

● સૂત્ર-૧૬૯ :-

વિજયદ્વારના બંને પડખે બે પ્રકારની નિષિધિકામાં બબ્બે તોરણો કહ્યા છે. તે તોરણો વિવિધ મણિમય આદિ પૂર્વવત્ કહેવું યાવત્ આઠ અષ્ટમંગલો અને છત્રાતિછત્ર જાણવું. તે તોરણો આગળ બબ્બે શાલભંજિકા કહી છે. વર્ણન પૂર્વવત્. તે તોરણોની આગળ બબ્બે નાગદંતકો કહ્યા છે. તે નાગદંતકો મુક્તાજાલમાં અંદર લટકતી માળા યુક્ત છે. તે નાગદંતકો ઘણી કાળા ઘેરામાં ગુંથેલ વૃત્ત-લટકતી-માલ્યદામથી યુક્ત યાવત્ રહેલ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે શાલભંજિકાઓ કહી છે. તે પૂર્વવત્ કહેવી. તે તોરણોની આગળ બબ્બે નાગદંતકો કહ્યા છે. તે નાગદંતકો મુક્તાજાળની

અંદર લટકતી માળાઓથી યુક્ત છે આદિ પૂર્વવત્. તે તોરણોની આગળ બબ્બે અશ્વ સંઘાટકો કહેલા છે. સંપૂર્ણ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. એ પ્રમાણે પંક્તિ, વીથી, મિથુનકો જાણવા. બબ્બે પદ્મલતા યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે તોરણોની આગળ અક્ષત સૌવસ્તિક, સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે તોરણોની આગળ બબ્બે ચંદનકળશો કહ્યા છે. તે ચંદન કળશો શ્રેષ્ઠ કમળે પ્રતિષ્ઠાન છે. પૂર્વવત્ સર્વે રત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે ભૃંગારક કહેલ છે. શ્રેષ્ઠ કમળ પ્રતિષ્ઠિત યાવત્ સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. મોટા મોટા મત્ત ગજ મુખાકૃતિ સમાન હે આયુમાન શ્રમણ ! કહેલ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે આદર્શક કહેલ છે. તે આદર્શકોનું આવા સ્વરૂપનું વર્ણન છે. તે આ — તપનીયમય પ્રકંઠક, વૈડૂર્યમય સ્તંભ, વજમય વરાંગ, વિવિધ મણિમય વલાક્ષ, અંકમય મંડલ, અનવઘર્ષિત નિર્મળ છાયાથી યુક્ત સર્વતઃ સમનુબદ્ધ, ચંદ્રમંડલ સમાન ગોળાકાર છે. આ દર્પણ મોટા-મોટા અને અર્ધકાય સમાન છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે વજમય સ્થાલ કહ્યા છે. તે થાળા સ્વચ્છ, ત્રણ વખત સૂપ આદિ દ્વારા સાફ કરેલ, મૂસલાદિથી ખાંડેલ શુદ્ધ સ્ફટિક જેવા ચોખાથી ભરેલ છે તે સર્વ સ્વર્ણમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. મોટા-મોટા રથ ચક્રસમાન તે કહ્યા છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે પાત્રીઓ કહી છે. તે પાત્રીઓ સ્વચ્છ જળથી પરિપૂર્ણ છે. વિવિધ પંચરંગી લીલા ફળોથી ભરેલી હોય એવી લાગે છે. તે પાત્રીઓ સર્વ રત્નમયી યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. મોટા-મોટા ગોકલિંજર ચક્રની સમાન હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણ ! કહેલી છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે સુપ્રતિષ્ઠક કહેલ છે. તે સુપ્રતિષ્ઠકો વિવિધ પંચવર્ણી પ્રસાધનક ભાંડ વિરચિત સર્વૌષધિ પ્રતિપૂર્ણ, સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે મનોગુલિકાઓ કહેલ છે. તે મનોગુલિકામાં ઘણાં સોના-રૂપાના ફલકો કહ્યા છે. તે સોના-રૂપાના ફલકોમાં ઘણાં વજમય નાગદંતક, મુક્તાજાલની અંદર લટકતા૦ સુવર્ણ યાવત્ ગજદંતક સમાન કહેલ છે. તે વજમય નાગદંતકોમાં ઘણાં રજતમય સિક્કા કહેલ છે. તે રજતમય સિક્કામાં ઘણાં વાતકરગો કહેલ છે. તે વાતકરક કાળ દોરાના બનેલા ઢાંકણથી યાવત્ સફેદ સૂત્રના બનેલ ઢાંકણથી આચ્છાદિત છે. બધાં વૈડૂર્યમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે ચિત્ર રત્નકરંડક છે. જેમ કોઈ ચાતુરંત ચક્રવર્તી રાજાનું ચિત્ર રત્નકરંડક વૈડૂર્યમણિ અને સ્ફટિક મણીઓનું ઢાંકણ

લાગેલ હોય, પોતાની પ્રભાથી તે પ્રદેશને ચોતરફથી અવભાસિત કરે છે, ઉદ્યોતિત-તાપિત-પ્રભાસિત કરે છે. એ પ્રમાણે તે ચિત્ર રત્નકરંડક વૈડૂર્યરત્નના ઢાંકણથી યુક્ત થઈને પોતાની પ્રભાથી તે પ્રદેશને બધી તરફથી અવભાસિત કરે છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે અશ્વ કંઠકો યાવત્ બબ્બે ઋષભકંઠકો કહ્યા છે તે સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે અશ્વકંઠકો યાવત્ ઋષભ કંઠકોમાં બબ્બે પુષ્પ ચંગેરી, એ પ્રમામે માલ્ય-ગંધ-ચૂર્ણ-વસ્ત્ર-આભરણ ચંગેરીઓ, સિદ્ધાર્થ ચંગેરી, રોમહસ્ત ચંગેરીઓ છે. તે સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે પુષ્પ પટલ યાવત્ લોમહસ્ત પટલ છે. તે સર્વે રત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે તોરણોની આગળ બબ્બે સીંહાસન કહ્યા છે. તે સીંહાસનોનું આવું વર્ણન છે. તે બધું પૂર્વવત્ કહેવું યાવત્ પ્રાસાદીય છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે ચાંદીના આચ્છાદનવાળા છત્ર કહેલ છે. તે છત્રોના દંડ વૈડૂર્યમણીના છે, તે ચમકતા અને નિર્મળ છે. તેની કર્ણિકા સ્વર્ણની છે, તેમની સંધિઓ વજરત્નથી પૂરિત છે. તે છત્ર મોતીની માળાથી યુક્ત છે. તે ૧૦૦૮ શલાકાથી યુક્ત છે, જે શ્રેષ્ઠ સુવર્ણની બનેલ છે. વસ્ત્રથી છણેલ ચંદનની ગંધ સમાન સુગંધિત અને સર્વ ઋતુમાં સુગંધી રહેનારી તેની શીતળ છાયા છે. તે છત્રો ઉપર મંગલ ચિત્રિત છે. તે ચંદ્રાકાર સમવૃત્ત છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે ચામરો કહી છે. તે ચામર ચંદ્રપ્રભ-વજ-વૈડૂર્યાદિ વિવિધ મણિ રત્ન ખચિત દંડ, વિવિધ મણિ-કનક-રત્ન-વિમલ-મહાર્હ-તપનીય-ઉજ્જ્વલ વિચિત્ર દંડ-ચમકતા છે. [તે ચામર] શંખ, અંક, કુંદ, જળકણ, અમૃત મથિત ફેણના પુંજ સદૃશ સુક્ષ્મ રજત દીર્ઘ બાલયુક્ત, સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે તેલ સમુદ્ગક, કોષ્ઠ સમુદ્ગક, પત્ર સમુદ્ગક, ચોય સમુદ્ગક, તગર સમુદ્ગક, એલ સમુદ્ગક, હરિતાલ સમુદ્ગક, હિંગલોક સમુદ્ગક, મનોશીલ સમુદ્ગક, અંજન સમુદ્ગક છે. તે સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

● **વિવેચન-૧૬૯ :-**

વિજય દ્વારના બંને પડખે બે પ્રકારે નિષિધિકામાં બબ્બે તોરણો કહ્યા છે. તે તોરણો વિવિધ મણિમય ઈત્યાદિ તોરણ વર્ણન સંપૂર્ણ પૂર્વવત્ કહેવું. તે તોરણોની આગળ બબ્બે શાલભંજિકા કહી છે. શાલભંજિકા વર્ણન પૂર્વવત્. તે તોરણોના બબ્બે નાગદંતકો કહ્યા છે. તે નાગદંતકોનું વર્ણન જેમ પૂર્વે કહ્યું તેમ કહેવું.

તે તોરણોના બબ્બે નાગદંતકો કહ્યા છે. તે નાગદંતકોનું વર્ણન જેમ પૂર્વે કહ્યું તેમ કહેવું. માત્ર ઉપરના નાગદંતકો ન કહેવા, કેમકે તેનો અભાવ છે. તે તોરણોની આગળ બબ્બે અશ્વ સંઘાટક, બબ્બે ગજસંઘાટક, બબ્બે નરસંઘાટક, બબ્બે કિન્નર

સંઘાટક, બબ્બે કિંપુરુષ સંઘાટક, બબ્બે મહોરગ સંઘાટક, બબ્બે ગંધર્વ સંઘાટક, બબ્બે વૃષભસંઘાટક છે. એ બધાં સર્વ રત્નમયાદિ પૂર્વવત્ છે. આ પ્રમાણે પંક્તિ, વીથી, મિથુનક પણ પ્રત્યેકમાં કહેવા.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે — પદ્મલતા, નાગલતા, અશોકલતા, ચંપકલતા, ચૂતલતા, વાસંતીલતા, કુંદલતા, અતિમુક્તલતા અને શ્યામલતા છે. તે કેવી છે ? નિત્ય કુસુમિત, નિત્ય મુકુલિત, નિત્ય લવચિક, નિત્ય સ્તબકીત, નિત્ય ગુલ્મિક, નિત્ય યમલિક, નિત્ય વિનમિત, નિત્યપ્રણમિત, નિત્ય સુવિભક્ત-પ્રતિમંજરી-વતંસકધરી છે. વ્યાખ્યા પૂર્વવત્. વળી તે કેવી છે ? સર્વરત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપ. અહીં પણ સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણાદિ વિશેષણ કહેવા.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે ચંદનકળશ કહ્યા છે. તે શ્રેષ્ઠ કમળે પ્રતિષ્ઠિત છે, ઈત્યાદિ વર્ણન પૂર્વવત્ કહેવું. તે તોરણોની આગળ બબ્બે ભૃંગારકો કહ્યા છે. તેનું પણ ચંદન કળશવત્ વર્ણન કહેવું. વિશેષ એ કે — મત્ત ગજ મહામુખાકૃતિ સમાન કહેલ છે, તેમ કહેવું. મત્ત એવો જે હાથી, તેના અતિ વિશાળ જે મુખ, તેની આકૃતિ આકાર, તેની સમાન-તત્સદૃશ કહેલ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે આદર્શકો કહ્યા છે. તે આદર્શોનો આ આવા સ્વરૂપે વર્ણકનિવેશ કહેલ છે. જેમકે તપનીયમય. પીઠક વિશેષ. વૈડૂર્યમય સ્તંભ - આદર્શક ગંડ પ્રતિબંધ પ્રદેશ, અર્થાત્ આદર્શ ગંડોનો મુષ્ટિ ગ્રહણ યોગ્ય પ્રદેશ. વજરત્નમય વરાંગ, વિવિધ મણિમય વલક્ષ-શ્રૃંખલાદિરૂપ અવલંબન. અંકરત્નમય મંડલ, જેમાં પ્રતિબિંબ પડે છે. અવઘર્ષિત-ભૂતિ આદિ વડે નિમજ્જન અનવઘર્ષિત વડે નિર્મલ, તેની છાયા વડે સમનુબદ્ધ. ચંદ્રમંડલ સદૃશ. અતિશય મહાન્. શરીરના અર્દ્ધ પ્રમાણ કહેલ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે વજનાભ થાળા કહેલ છે. તે થાળાઓ अच्छ - નિર્મળ, શુદ્ધ સ્ફટિકવત્ ત્રિછટિત. - x - ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. પૃથ્વી પરિમાણરૂપ તે થાળો ત્યાં સ્થિત છે. માત્ર આકારાદિથી ઉપમા છે તથા કહે છે — સર્વથા જાંબુનદમય છે. હે આયુષ્યમાન્ ! તેને અતિશય મહાન્ રથચક્રસમાન કહેલ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે પાત્રીઓ કહેલ છે. તે પાત્રીઓ સ્વચ્છ પાણીથી પરિપૂર્ણ છે. નાનાવિધ હરિત ફળ વડે ઘણી પ્રતિપૂર્ણ એવી રહેલ છે. ખરેખર તેવા ફળો કે જળ નથી, પણ તથારૂપ શાશ્વત ભાવને પામેલ, પૃથ્વી પરિણામને તે ઉપમા આપી છે. - x - અતિશય મહતી ગોકલિંજર ચક્ર સમાન કહેલ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે સુપ્રતિષ્ઠક-આધારવિશેષ કહેલ છે. તે સુપ્રતિષ્ઠક સર્વોષધિથી પ્રતિપૂર્ણ, નાનાવિધ પંચવર્ણ પ્રસાધન ભાંડથી બહુ પરિપૂર્ણવત્ છે. ઉપમા ભાવના પૂર્વવત્.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે મનોગુલિકા કહેલ છે. મનોગુલિકા નામે પીઠિકા છે. તે મનોગુલિકા સંપૂર્ણ વૈડૂર્ય રત્નમય, ‘अच्छ’ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ છે. તે મનોગુલિકામાં

ઘણાં સુવર્ણમય અને રૂપ્યમય ફલકો કહેલા છે. તે ફલકોમાં ઘણાં વજ્રમય નાગદંતકો-અંકુટક કહ્યા છે. તે નાગદંતકોમાં ઘણાં રૂપાના સિક્કા કહેલા છે.

તે રજતમય સિક્કામાં ઘણાં વાતકરક-જળશૂન્ય ઘડાં કહેલા છે. તે વાતકરકો. આચ્છાદન ગવસ્થાથી સંજાત તે ગવસ્થિત, કૃષ્ણ સૂત્રમય ગવસ્થ વડે. કાળા દોરાવાળા સિક્કામાં અવસ્થિત. આ પ્રમાણે નિલસૂત્ર સિક્કગ અવસ્થિત આદિ કહેવું. તે વાતકરકો સર્વથા વૈડૂર્યમય, સ્વચ્છ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે ચિત્ર વર્ણોપિત આશ્ચર્ય ભૂત રત્નકરંડક કહેલ છે. જેમ કોઈ રાજા - ચાતુરંત ચક્વર્તી હોય. ચાર — પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ, ઉત્તર રૂપ પૃથ્વી પર્યન્તમાં ચક્ર વડે વર્તવાનો સ્વભાવ જેનો છે તે, આશ્ચર્યરૂપ, નાના મણિમયત્વથી કે વર્ણથી બાહુલ્યથી વૈડૂર્યમણિમય તથા સ્ફટિક-પટલ-મય-આચ્છાદન છે. તે પોતાની પ્રભા વડે નીકટના પ્રદેશને બધી દિશામાં સમસ્તપણે અવભાસે છે. એ જ ત્રણ પર્યાયથી કહે છે — ઉધોત કરે છે, તપાવે છે, પ્રભાસે છે. ઈત્યાદિ સુગમ છે.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે અશ્વકંઠ પ્રમાણ રત્ન વિશેષ કહેલ છે. એ પ્રમાણે ગજ-કિન્નર આદિ પણ જાણવા. - x - સર્વ રત્નવિશેષરૂપ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. તે તોરણોની આગળ બબ્બે પુષ્પચંગેરી છે. એ રીતે માળા, ચૂર્ણ, ગંધ ઈત્યાદિની ચંગેરી પણ કહેવી. આ બધાં સર્વથા રત્નમય્ય છે. એ રીતે પુષ્પાદિ પટલ બબ્બે કહેવા.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે સિંહાસન કહેલ છે. તેનું વર્ણન પૂર્વે કહ્યા મુજબ સંપૂર્ણ દામ વર્ણન સુધી કહેવું. તે તોરણો આગળ રૂપ્ય આચ્છાદન છત્ર કહેલ છે. તે છત્રો વૈડૂર્ય રત્નમય વિમલ દંડ અને જાંબૂનદ કર્ણિકા છે, વજરત્ન વડે આપૂરિત દંડશલાકા સંધિ છે, મુક્તાજાલ પરિગત ૧૦૦૮ ઉત્તમ કાંચનમય્ય શલાકા જેમાં છે તે. દર્દર-વસ્ત્ર વડે ઢાંકેલ કુંડિકાદિ ભાજન મુખ, તેના વડે ગાળેલ કે તેમાં પકવેલ જે મલય - મલયોદ્‌ભવ શ્રીખંડ, તત્સંબંધી સુગંધ, ગંધવાસ, તેની જેમ બધી ઋતુમાં સુરભિ અને શીતળ છાયાવાળું. તથા અષ્ટમંગલના ચિત્ર વડે આલેખેલ છે જેમાં તે. તથા ચંદ્રાકાર-ચંદ્રાકૃતિ ઉપમા જેમાં છે તે તથા ચંદ્રમંડલ વત્ વૃત્ત.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે ચામર કહેલ છે. તે ચામરો ચંદ્રકાંત-વજ-વૈડૂર્ય તથા બાકીના વિવિધ મણિરત્ન વડે ખચિત જે દંડમાં છે તે. એ પ્રકારે ચિત્ર-વિવિધ પ્રકારના દંડ, જે ચામરોમાં છે તે. સૂક્ષ્મ-રજતમય-દીર્ઘ વાળ જેમાં છે તે. તથા શંખ, અંકરત્નવિશેષ, કુંદપુષ્પ, જલકણ, ક્ષીરોદના જળનું મથન કરવા સમુત્થ ફેણ પુંજ, તેની જેમ પ્રભા જેની છે તે. શેષ પૂર્વવત્.

તે તોરણોની આગળ બબ્બે તૈલ સમુદ્‌ગક છે, તે સુગંધિ તૈલાધાર વિશેષ છે. એ રીતે કોષ્ઠાદિ સમુદ્‌ગક પણ કહેવા. અહીં સંગ્રહણી ગાથા છે. જે વૃત્તિકારશ્રીએ નોંધેલ છે. તે બધાં જ સંપૂર્ણ રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ છે ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

● **સૂત્ર-૧૭૦ :-**

વિજય દ્વાર ઉપર ૧૦૮ ચક્રધ્વજ, ૧૦૮ મૃગધ્વજ, ૧૦૮-ગરુડધ્વજ, ૧૦૮ વૃકધ્વજ, ૧૦૮ ગરુડધ્વજ, ૧૦૮ છત્રધ્વજ, ૧૦૮ પિચ્છ ધ્વજ, ૧૦૮ શકુનિધ્વજ, ૧૦૮ સીંહધ્વજ, ૧૦૮ વૃષભ ધ્વજ, ૧૦૮ શ્વેત ચાર દાંતવાળા હાથી [થી અંકિત] ધ્વજા - આ રીતે બધી મળીને ૧૦૮૦ ધ્વજાઓ વિજયદ્વારે કહેલી છે.

વિજય દ્વારે નવ ભોમ કહેલા છે. તે ભોમની અંદર બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે યાવત્ મણીનો સ્પર્શ. તે ભોમની ઉપર ઉલ્લોક, પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતાના ચિત્રો યાવત્ સર્વ તપનીયમય સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે ભોમના બહુ મધ્ય દેશ ભાગે જે પાંચમું ભોમ છે, તે ભોમના બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં એક મોટું સીંહાસન કહેલ છે. સીંહાસન વર્ણન વિજયદૂષ્ય યાવત્ અંકુશ યાવત્ માળાઓ રહેલી છે. [પૂર્વવત્ જાણવું.]

તે સીંહાસનની પશ્ચિમ-ઉત્તરમાં, ઉત્તરમાં, ઉત્તર-પૂર્વમાં આ વિજય દેવના ૪૦૦૦ સામાનિકોના ૪૦૦૦ ભદ્રાસન કહ્યા છે. તે સીંહાસનની પૂર્વે અહીં વિજય દેવની સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષીના ચાર ભદ્રાસન કહ્યા છે. તે સીંહાસનની દક્ષિણ-પૂર્વમાં વિજય દેવની અભ્યંતર પર્ષદાના ૮૦૦૦ દેવોના ૮૦૦૦ ભદ્રાસનો કહેલ છે. તે સીંહાસનની દક્ષિણે વિજય દેવની મધ્યમા પર્ષદાના ૧૦,૦૦૦ દેવોના ૧૦,૦૦૦ ભદ્રાસનો કહ્યા છે. તે સીંહાસનની દક્ષિણ-પશ્ચિમે વિજયદેવની બાહ્ય પર્ષદાના ૧૨,૦૦૦ દેવોના ૧૨,૦૦૦ ભદ્રાસનો કહ્યા છે.

તે સીંહાસનની પશ્ચિમે આ વિજય દેવના સાત સેનાધિપતિના સાત ભદ્રાસનો કહેલ છે. તે સીંહાસનની પૂર્વમાં, દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં, ઉત્તરમાં આ વિજય દેવના ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોના ૧૬,૦૦૦ ભદ્રાસનો કહ્યા છે. તે આ રીતે — પૂર્વમાં ૪૦૦૦ એ પ્રમાણે ચારેમાં યાવત્ ઉત્તરમાં ૪૦૦૦ છે. બાકીના ભોમોમાં પ્રત્યેક-પ્રત્યેકમાં ભદ્રાસન કહેલા છે.

● **વિવેચન-૧૭૦ :-**

તે વિજયદ્વારમાં ૧૦૮ ચક્રધ્વજ - ચક્ર આલેખરૂપ ચિહ્નયુક્ત ધ્વજ, એ પ્રમાણે મૃગથી હાથી સુધી બીજા નવ પણ કહેવા. બધાં ૧૦૮-૧૦૮ કહેવા. આ રીતે બધાં મળીને ૧૦૮૦ ધ્વજો થાય છે. એ પ્રમાણે મેં તથા બીજા બધાં તીર્થંકરોએ કહેલ છે.

વિજય દ્વારની આગળ નવ ભૌમ-વિશિષ્ટ સ્થાન કહેલ છે. તે ભૌમોનો ભૂમિભાગ અને ઉલ્લોક પૂર્વવત્ કહેવો. તે ભૌમોના બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં પાંચમાં ભૌમના બહુમધ્યદેશભાગમાં વિજયદ્વારાધિપતિ વિજય દેવને યોગ્ય સિંહાસન છે. તે સિંહાસનનું વર્ણન, વિજયદૂષ્ય, કુંભાગ્ર-મુક્તાદામ વર્ણન પૂર્વવત્ છે. ભદ્રાસનાદિની સંખ્યા સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ છે. તેથી અહીં પુનરુક્તિ કરી નથી. માત્ર વિશિષ્ટ શબ્દાદિ અહીં નોંધેલ છે.

અપરોત્તર - વાયવ્ય ખૂણો, ઉત્તરપૂર્વ-ઈશાન, દક્ષિણપૂર્વ-અગ્નિકોણ, દક્ષિણ પશ્ચિમ-નૈઋત્ય ખૂણો.

વિજય દેવ સંબંધી આત્મરક્ષક દેવોના ૧૬,૦૦૦ ભદ્રાસનો કહેલા છે. બાકીના

પ્રત્યેક પ્રત્યેક સિંહાસન સપરિવાર સામાનિકાદિ દેવ યોગ્ય ભદ્રાસનરૂપ પરિવાર રહિત કહેલ છે.

● **સૂત્ર-૧૭૧ :-**

વિજય દ્વારનો ઉપરનો ભાગ સોળ પ્રકારના રત્નોથી ઉપશોભિત છે. તે આ પ્રમાણે — રત્ન, વજ, વૈડૂર્ય યાવત્ રિષ્ટ. વિજયદ્વારની ઉપર ઘણાં આઠ-આઠ મંગલો કહ્યા છે. તે આ — સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ યાવત્ દર્પણ, સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. વિજય દ્વારની ઉપર ઘણાં કૃષ્ણ ચામરધ્વજ છે યાવત્ સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. વિજય દ્વારની ઉપર ઘણાં છત્રાતિછત્રો છે. આ બધાંનું વર્ણન પૂર્વવત્ જાણવું.

● **વિવેચન-૧૭૧ :-**

વિજય દ્વારનો ઉપરિતન આકાર - ઉતરંગાદિ રૂપ સોળ પ્રકારના રત્નોથી ઉપશોભિત છે. તે આ રીતે — કર્કેતન, વજ, વૈડૂર્ય, લોહિતાક્ષ, મસારગલ્લ, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગંધિક, જ્યોતિરસ, અંક, અંજન, રજત, જાતરૂપ, અંજનપુલક, સ્ફટિક, અને રિષ્ટ.

વિજયદ્વારની ઉપર આઠ-આઠ સ્વસ્તિકાદિ મંગલ કહેલ છે. તે બધાં સર્વરત્નમય છે, ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ જાણવું.

● **સૂત્ર-૧૭૨ :-**

ભગવન્ ! એમ કેમ કહેવાય છે કે વિજયદ્વાર એ વિજયદ્વાર છે ? ગૌતમ ! વિજય દ્વારે વિજય નામક મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક યાવત્ મહાનુભાવ એવો પલ્યોપમ-સ્થિતિક દેવ વસે છે. તે ત્યાં ૪૦૦૦ સામાનિક, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષી, ત્રણ પર્ષદા, સાત સૈન્ય, સાત સૈન્યાધિપતિ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષકદેવ, વિજયદ્વાર, વિજયા રાજધાની, બીજા પણ ઘણાં વિજયા રાજધાનીમાં વસતા દેવો, દેવીઓનું આધિપત્ય યાવત્ દિવ્ય ભોગોપભોગને ભોગવતો વિચરે છે. તેથી હે ગૌતમ ! વિજયદ્વારને વિજયદ્વાર કહે છે અથવા હે ગૌતમ ! વિજયદ્વાર એ શાશ્વત નામ છે. જે કદી ન હતું-નથી કે નહીં હશે તેમ નહીં યાવત્ અવસ્થિત, નિત્ય એવું આ વિજય દ્વાર છે.

● **વિવેચન-૧૭૨ :-**

પ્રશ્નસૂત્ર સુગમ છે. ભગવંતે કહ્યું — વિજયદ્વારે વિજય નામનો. પ્રવાહથી અનાદિકાળ સંતતિ પતિતથી વિજય નામે દેવ છે. મહર્દ્ધિક - ભવન પરિવારાદિ મોટી ઋદ્ધિવાળો. મહાદ્યુતિક - જેને શરીરમાં રહેલ અને આભરણમાં રહેલ મોટી દ્યુતિ છે તે. મોટું બળ - શારીર પ્રાણ જેને છે તે મહાબલ, મોટી ખ્યાતિ જેને છે તે મહાયશ અથવા મહેશ નામે પ્રસિદ્ધ અથવા ઈશ - ઐશ્વર્ય, આત્માની ખ્યાતિ, મહા એવી આ ઈશા તે મહેશ. મહાસૌખ્ય - ઘણાં સત્ વેદ્યના ઉદયના વશથી છે તે. પલ્યોપમના આયુવાળો દેવ વસે છે.

તે ત્યાં ૪૦૦૦ સામાનિકો, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષી - તે પ્રત્યેકને એક-એક હજારનો પરિવાર છે, અભ્યંતર - મધ્યમ - બાહ્ય રૂપ યથાક્રમે આઠ-દશ-બાર હજાર દેવોની પર્ષદા, સાત સૈન્ય-અશ્વ, હાથી, રથ, પદાતિ, મહિષ, ગંધર્વ, નાટ્ય રૂપ. સાત સૈન્યાધિપતિ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો૦ ઈત્યાદિનું આધિપત્ય - અધિપતિકર્મ અર્થાત્ રક્ષા, તે રક્ષા સામાન્યથી આરક્ષક કરે છે, તેથી કહે છે — પુરનો પતિ તે પુરપતિ, તેનું કર્મ પૌરોપત્ય - સર્વનું અગ્રેસરત્વ. તે અગ્રેસરત્વ નાયકત્વ વિના પણ થાય. - x - તેથી નાયકત્વની પ્રતિપત્તિ અર્થે કહે છે — સ્વામી અર્થાત્ નાયક. તે નાયકત્વ કદાચ પોષકત્વ સિવાય પણ થાય - x - તેથી કહે છે — ભતૃત્વ અર્થાત્ પોષકત્વ તેથી જ મહત્તરકત્વ, તે કોઈ આજ્ઞારહિતને પણ થાય, તેથી કહે છે — આજ્ઞેશ્વર સેનાપતિ - સ્વ સૈન્ય પ્રતિ અદ્ભુત આજ્ઞા પ્રાધાન્ય.

कारयन् - બીજા નિયુક્ત પુરુષ વડે કે સ્વયં પાલન કરતા મોટા-મોટા શબ્દોથી એ જોડવું. अहय - આખ્યાનક પ્રતિબદ્ધ અથવા અવ્યાહત નિત્ય અર્થાત્ નિત્યાનુબંધી. જે નૃત્ય-ગાન અને વાજિંત્ર, તંત્રી-વીણા, તલ-હસ્તતલ, તાલ-કંસિકા, ત્રુટિત-વાજિંત્ર તથા જે ઘન મૃદંગ પટુ પુરુષ વડે પ્રવાદિત છે. તેમાં घनमृदंग - ઘન સમાન ધ્વનિ જે મૃદંગ, તે બધાંનો રવ-અવાજ. दिव्य - પ્રધાન, ભોગ - શબ્દ આદિ, તે ભોગોને ભોગવતા વિચરે છે. આ કારણથી ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે, વિજયદ્વાર એ વિજયદ્વાર છે, વિજય દેવથી ''વિજય'' એવું નામ છે.

● **સૂત્ર-૧૭૩ :-**

વિજય દેવની વિજયા નામે રાજધાની ક્યાં કહી છે ? ગૌતમ ! વિજયદ્વારના પૂર્વમાં તિર્છા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્ર ઓળંગ્યા પછી અન્ય જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં ૧૨,૦૦૦ યોજન ગયા પછી આ વિજય દેવની વિજયા નામે રાજધાની છે. તે ૧૨,૦૦૦ યોજન લાંબી-પહોળી અને ૩૭,૯૪૮ યોજનથી કંઈક વિશેષાધિક પરિધિ કર્ઈ છે.

તે એક પ્રાકાર વડે ઘેરાયેલ છે. તે પ્રાકાર ૩૭ાા યોજન ઉંચા છે, તેનો વિષ્કંભ મૂળમાં ૧૨ાા યોજન, મધ્યમાં ૬-યોજન એક કોસ અને ઉપર [ને છેડે] ૩ યોજન અને અડધો કોસ છે. એ રીતે મૂળમાં વિસ્તૃત, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત, ઉપર પાતળું છે. તે બહારથી ગોળ, અંદરથી ચોરસ, ગાયની પૂંછના આકારે સંસ્થિત છે. તે સર્વ કનકમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે પ્રાકાર વિવિધ પંચવર્ણી કપિશીર્ષકથી શોભે છે. તે આ પ્રમાણે — કૃષ્ણ યાવત્ શુક્લ. તે કપિશીર્ષક અર્દ્ધ કોશ લાંબા, ૫૦૦ ધનુષ્ વિષ્કંભથી, દેશોન અર્દ્ધકોશ ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે. તે સર્વે મણિમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

વિજયા રાજધાનીની એક-એક બાહામાં ૧૨૫-૧૨૫ દ્વાર હોય છે, એમ કહેલ છે. તે દ્વારો ૬૨ાા યોજન ઉંચા, ૩૧ યોજન વિષ્કંભ અને તેટલો જ પ્રવેશ છે. તે દ્વાર શ્વેતવર્ણી છે, શ્રેષ્ઠ સ્વર્ણની સ્તૂપિકા છે, તેના ઉપર ઈહામૃગાદિના ચિત્ર બનેલા છે ઈત્યાદિ. યાવત્ તેના પ્રસ્તટમાં સ્વર્ણમય રેતી બિછાવેલી છે

તેનો સ્પર્શ શુભ અને સુખદ છે. તે પ્રાસાદીયાદિ વિશેષણયુક્ત છે.

તે દ્વારોની બંને બાજુ બંને નિષિધિકામાં બબ્બે ચંદન કળશની પરિપાટી છે ઈત્યાદિ યાવત્ વનમાલા કહેવું.

તે દ્વારની બંને બાજુ બંને નૈષેધિકામાં બબ્બે પ્રકંઠકો કહ્યા છે. તે પ્રકંઠક- ૩૧ યોજન એક કોશ લંબાઈ-પહોળાઈથી અને ૧૫- યોજન અઢી કોશ બાહલ્યથી છે. સર્વે રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે પ્રકંઠક ઉપર એકૈક પ્રાસાદાવતંસક છે. તે પ્રાસાદાવતંસક ૩૧। યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી, ૧૫ યોજન-અઢી કોશ લંબાઈ-પહોળાઈથી છે. બાકી પૂર્વવત્ યાવત્ સમુદ્ગક્ વિશેષ એ કે આ બધું બહુવચનમાં કહેવું.

વિજય રાજધાનીમાં એકૈક દ્વારમાં ૧૦૮ ચક્રધ્વજ યાવત્ ૧૦૮ શ્વેત ચતુર્દંત શ્રેષ્ઠ હાથીની આકૃતિવાળી ધ્વજા છે. એ પ્રમાણે તે બધી મળીને વિજયા રાજધાનીના એકૈક દ્વારમાં ૧૦૮૦ ધ્વજાઓ હોય છે, એમ કહેલ છે.

વિજય રાજધાનીના એકૈક દ્વારે - તે દ્વારની આગળ ૧૭-ભૌમ કહ્યા છે. તે ભૌમોનો ભૂમિભાગ, ઉલ્લોક પદ્મલતાદિ ચિત્રોથી ચિત્રિત છે. તે ભૌમના બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં જે નવ-નવ ભૌમ છે. તે ભૌમના બહુમધ્યદેશ ભાગમાં પ્રત્યેક પ્રત્યેક સીંહાસન કહેલ છે. સીંહાસન વર્ણન દામ પર્યન્ત પૂર્વે કહ્યા મુજબ જાણવું. અહીં અવશેષ ભૌમમાં પ્રત્યેકપ્રત્યેક ભદ્રાસન છે.

તે દ્વારોના ઉપરનો ભાગ સોળ પ્રકારના રત્નોથી શોભિત છે આદિ પૂર્વવત્ યાવત્ છત્રાતિછત્ર, એ પ્રમાણે બધાં મળીને વિજયા રાજધાનીમાં ૫૦૦ દ્વાર છે એમ કહેલ છે.

● **વિવેચન-૧૭૩ :-**

ભદંત ! વિજય દેવની વિજયા રાજધાની ક્યાં છે ? ગૌતમ ! વિજય દ્વારની પૂર્વ દિશામાં તિર્છા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રો ઓળંગીને તેના અંતરમાં જે અન્ય જંબૂદ્વીપ, અધિકૃત્ દ્વીપ તુલ્ય નામક, આના દ્વારા જંબૂદ્વીપનું પણ અસંખ્યેયત્વ સૂચવે છે. તેમાં ૧૨,૦૦૦ યોજન અવગાહ્યા પછી તેના માર્ગમાં વિજય દેવની યોગ્યા વિજયા નામની રાજધાની મેં અને બધાં તીર્થંકરે કહી છે. તે ૧૨,૦૦૦ યોજન લાંબી-પહોળી છે ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થ મુજબ કહેવું.

વિજયા નામની રાજધાની એક મોટા પ્રાકાર વડે બધી દિશાથી સમસ્તપણે પરિક્ષિપ્ત છે. તે પ્રાકાર ૩૭॥ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે ઈત્યાદિ માપ પ્રમાણ સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું. આ પ્રાકાર મૂળમાં વિસ્તીર્ણ, મધ્યમાં સંક્ષિપ્ત-મૂળ વિષ્કંભનું અડધું થવાથી, ઉપર તનુ-પાતળું, કેમકે મધ્ય વિષ્કંભથી પણ અડધું થવાથી છે. તે ઉંચા કરાયેલ ગાયની પૂંછના આકારે રહેલ છે. સંપૂર્ણ સુવર્ણમય છે, સ્વચ્છ ઈત્યાદિ વિશેષણ પૂર્વવત્, તે પ્રાકાર વિવિધ પંચવર્ણી - કૃષ્ણાદિ વર્ણ તારતમ્યતાથી કહેવા. પંચવર્ણત્વને જ જણાવે છે - ‘કૃષ્ણ’ ઈત્યાદિ.

તે કપિશીર્ષક પ્રત્યેક અર્દ્ધક્રોશ-૧૦૦૦ ધનુષ્ પ્રમાણ આયામથી - દીર્ઘતાથી, ૫૦૦ ધનુષ્ વિસ્તારથી આદિ છે. - x - વિજયા રાજધાનીની એકૈક બાહામાં ૧૨૫-૧૨૫ દ્વારો કહેલા છે. સર્વ સંખ્યા ૫૦૦ દ્વાર છે. તે દ્વારો પ્રત્યેક ૬૨॥ યોજન ઉર્ધ્વ, ૩૧। યોજન વિષ્કંભથી અને ૩૧। યોજન પ્રવેશથી છે. દ્વારોનું વર્ણન સંપૂર્ણ, વનમાળાના વર્ણન પર્યન્ત કહેવું.

તે દ્વારોના પ્રત્યેક ઉભય પડખામાં એકૈક નૈષેધિકી ભાવથી બે પ્રકારે નૈષેધિકીમાં બબ્બે પ્રકંઠક-પીઠ વિશેષ કહી છે. તે પ્રકંઠકો પ્રત્યેક ૩૧। યોજન લંબાઈ-પહોડાઈથી ઈત્યાદિ કહેવું. તે પ્રકંઠકો વજરત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

તે પ્રકંઠકો ઉપર પ્રતર્યેક પ્રાસાદ વિશેષ કહેલ છે. તે પ્રાસાદાવતંસક ૩૧। યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી ઈત્યાદિ કહેવું. તે પ્રાસાદોનું અભ્યુદ્ગત ઈત્યાદિ સામાન્યથી સ્વરૂપ વર્ણન, ઉલ્લોક વર્ણન, મધ્યભૂમિ ભાગ વર્ણન, સિંહાસન વર્ણન, વિજયદૂષ્ય વર્ણન, મુક્તદામ વર્ણન એ બધું વિજયદ્વારવત્ જાણવું. બાકીના તોરણાદિ વિજય-દ્વારવત્ હવે કહેવાનાર ગાથા મુજબ જાણવા.

તોરણ ઈત્યાદિ ત્રણ ગાથા, દ્વારોમાં પ્રત્યેક એકૈક નૈષેધિકીમાં બબ્બે તોરણ કહ્યા. તે તોરણોની ઉપર પ્રત્યેકમાં આઠ-આઠ મંગલો છે. તે તોરણોની ઉપર કૃષ્ણ ચામર ધ્વજાદિ ધ્વજા છે. પછી તોરણોની આગળ શાલભંજિકા, પછી નાગદંતકો, નાગદંતકોમાં માળા, પછી અશ્વસંઘાટાદિ સંઘાટો કહેવા. પછી અશ્વપંક્તિ આદિ, પંક્તિ પછી અશ્વવીથી આદિ વીથીઓ, પછી અશ્વમિથુનકાદિ મિથુનો, પછી પદ્મલતાદિ લતા, પછી ચતુર્દિક્ સૌવસ્તિક કહેવા. પછી વંદન કળશ, પછી ભૃંગારક, પછી આદર્શક, પછી સ્થાલ, પછી પાત્રી, પછી સુપ્રતિષ્ઠ, પછી મનોગુલિકા તેમાં વાતકરક-વાયુ ભરેલ અથવા જળશૂન્ય ઘડા છે. પછી ચિત્ર રત્નકરંડક, પછી અશ્વ કંઠ, ગજકંઠ, નરકંઠ, ઉપલક્ષણથી કિંનર-કિંપુરુષ-મહોરગ-ગંધર્વ-વૃષભ કંઠક ક્રમથી કહેવા. પછી પુષ્પ ચંગેરી, પછી પુષ્પાદિ પટલક, પછી સિંહાસન, પછી છત્ર, પછી ચામર, પછી તૈલ સમુદ્ગક વક્તવ્યતા પછી ધ્વજા, તે ધ્વજાનું આ છેલ્લું સૂત્ર છે –

એ પ્રમાણે બધાં મળીને વિજયા રાજધાનીના એકૈક દ્વારમાં ૧૦૮૦-૧૦૮૦ ધ્વજાઓ થાય છે, એમ કહ્યું છું. પછી ભૌમો કહેવા. તેમાં સૂત્રમાં સાક્ષાત્ કહે છે – તે દ્વારોની આગળ સત્તર-સત્તર ભોમો કહ્યા છે. તે ભૌમોના ભૂમિભાગ, ઉલ્લોક પૂર્વવત્ કહેવા.

તે ભૌમોના બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં જે નવ-નવ ભૌમ છે તેના બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં પ્રત્યેકમાં વિજયદેવ યોગ્ય સિંહાસન, જેમ વિજયદ્વાર પાંચમાં ભૌમમાં છે, તેમ કહેવું. માત્ર સપરિવાર સિંહાસન કહેવું. બાકીના ભૌમમાં પ્રત્યેકમાં સપરિવાર કહેલ છે. - x -

● **સૂત્ર-૧૭૪ :-**

વિજયા રાજધાનીની ચારે દિશામાં ૫૦૦ યોજન અબાધાએ અહીં ચાર

વનખંડો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે — અશોકવન, સપ્તવર્ણવન, ચંપકવન અને ચૂતવન. પૂર્વમાં અશોકવન, દક્ષિણમાં સપ્તવર્ણવન, પશ્ચિમમાં ચંપકવન, ઉત્તરમાં ચૂતવન છે.

તે વનષંડો સાતિરેક ૧૨,૦૦૦ યોજન લંબાઈથી અને ૫૦૦ યોજન વિષ્કંભથી કહેલ છે. પ્રત્યેક-પ્રત્યેક પ્રાકાર વડે ઘેરાયેલ છે. કૃષ્ણ, કૃષ્ણાવભાસ વનખંડ વર્ણન કહેવું યાવત્ ઘણાં વ્યંતર દેવો અને દેવીઓ ત્યાં વિશ્રામ કરે છે, સુવે છે, રહે છે, બેસે છે, પડખાં બદલે છે, રમણ કરે છે, લીલા કરે છે, ક્રીડા કરે છે, મોહન કરે છે, જૂના-પુરાણા સુચીર્ણ સુપરિકાંત શુભ કર્મોના કરેલા કલ્યાણ-ફળવૃત્તિ વિશેષને અનુભવતા વિચરે છે.

તે વનખંડોના બહુમધ્ય દેશ ભાગમાં પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પ્રાસાદાવતંસક કહેલ છે. તે પ્રાસાદાવતંસક ૬૨॥ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી અને ૩૧। યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી અભ્યુદ્ગત, ઉચ્છ્રિત આદિ પૂર્વવત્ યાવત્ અંદર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ કહેલો છે. ઉલ્લોક અને પદ્મભક્તિચિત્રો કહેવા. તે પ્રાસાદાવતંસકોના બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં પ્રત્યેક-પ્રત્યેકમાં સીંહાસન કહેલ છે. સપરિવાર વર્ણન કરવું. તે પ્રાસાદાવતંસકની ઉપર ઘણાં આઠ આઠ મંગલો, ધ્વજ, છત્રાતિછત્ર છે. [તે કહેવું.]

ત્યાં ચાર મહર્દ્ધિક દેવો યાવત્ પલ્યોપમ સ્થિતિક દેવો વસે છે. તે આ રીતે — અશોક, સપ્તપર્ણ, ચંપક, ચૂત. ત્યાં પોત-પોતાના વનષંડોનું, પોત-પોતાના પ્રાસાદાવતંસકોનું, પોત-પોતાના સામાનિક દેવોનું, પોત-પોતાની અગ્રમહિષીઓનું પોત—પોતાની પર્ષદાનું, પોત-પોતાના આત્મરક્ષક દેવોનું આધિપત્ય કરતા યાવત્ વિચરે છે.

વિજયા રાજધાનીની અંદર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે. યાવત્ તે પંચવર્ણીમણીથી ઉપશોભિત છે. તૃણ શબ્દરહિત મણીઓનો સ્પર્શ યાવત્ દેવ-દેવીઓ ત્યાં બેસે છે યાવત્ વિચરે છે.

તે બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગના બહુમધ્યદેશ ભાગે અહીં એક મોટું ઉપકારિકાલયન કહેલ છે. તે ૧૨૦૦ યોજન લાંબુ-પહોળું અને ૩૭૯૫ યોજનથી કંઈક અધિક તેની પરિધિ છે. અડધો કોસ તેની જાડાઈ છે. તે સંપૂર્ણ સુવર્ણનું યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે એક પદ્મવર વેદિકા અને એક વનખંડથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. પદ્મવર વેદિકા વર્ણન, વનખંડ વર્ણન યાવત્ વિહરે છે, સુધી કહેવું. તે વનખંડ દેશોન બે યોજન ચક્વાલ વિષ્કંભથી અને ઉપકારિકાલયનની પરિધિ તુલ્ય પરિધિવાળું વનખંડ છે.

તે ઉપકારિકાલયનની ચારે દિશામાં ચાર ત્રિસોપાન-પ્રતિરૂપક કહેલ છે. (વર્ણન કરવું). તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકની આગળ પ્રત્યેક પ્રત્યેક તોરણ કહેલ

છે. છત્રાતિછત્ર છે. તે ઉપકારિકા લયન ઉપર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે યાવત્ મણી વડે શોભે છે. મણિ વર્ણન કરવું. ગંધ-રસ-સ્પર્શ [કહેવા]. તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુમધ્ય દેશભાગમાં એક મોટું મૂલ પ્રાસાદાવતંસક કહેલ છે તે ૬૨॥ યોજન ઉંચુ, ૩૧। યોજન લાંબુ-પહોળું, અભ્યુદ્ગત-ઉન્નિત-પ્રહસિત પૂર્વવત્. તે પ્રાસાદાવતંસકના અંદર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે. યાવત્ મણિસ્પર્શ, ઉલ્લોક.

તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુ મધ્યદેશ ભાગે અહીં એક મોટી મણિપીઠિકા કહી છે. તે એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધયોજન બાહલ્યથી સર્વ મણિમયી સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ છે. તે મણિપીઠિકા ઉપર એક મોટું સીંહાસન કહેલ છે. એ પ્રમાણે સપરિવાર સીંહાસન વર્ણન કરવું.

તે પ્રાસાદાવતંસક ઉપર ઘણાં આઠ-આઠ મંગલો, ધ્વજો, છત્રાતિછત્રો છે. તે પ્રાસાદાવતંસક બીજા ચાર, તેનાથી અર્દ્ધ ઉચ્ચત્વ પ્રમાણ માત્ર પ્રાસાદાવતંસકોથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ હતું. તે પ્રાસાદાવતંસકો ૩૧। યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી અને સાડા પંદર યોજન અને અર્દ્ધ કોશ લાંબા-પહોળા છે, અભ્યુદ્ગત૦ આદિ પૂર્વવત્. તે પ્રાસાદાવતંસકોની અંદર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ અને ઉલ્લોક છે. તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુમધ્ય દેશભાગમાં પ્રત્યેકે પ્રત્યેક સીંહાસન કહેલ છે. વર્ણન કરવું તેમાં પરિવારરૂપ ભદ્રાસન કહેલ છે, તેમાં આઠ આઠ મંગલ તથા ધ્વજ, છત્રાતિછત્રો કહેવા.

તે પ્રાસાદાવતંસકો તેનાથી અર્દ્ધ ઉચ્ચત્વ પ્રમાણ માત્ર બીજા ચાર ચાર પ્રાસાદાવતંસકથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે પ્રાસાદાવતંસકો ૧૫॥ યોજન અને અર્ધકોશ ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી, દેશોન આઠ યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી આદિ પૂર્વવત્ કહેવું. તે પ્રાસાદાવતંસકોની અંદર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ, ઉલ્લોક છે. તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુમધ્ય દેશભાગે પ્રત્યેક પ્રત્યેક પદ્માસનો કહેલા છે. તે પ્રાસાદે અષ્ટમંગલો, ધ્વજો, છત્રાતિ છત્રો છે.

તે પ્રાસાદાવતંસકો તેનાથી અર્દ્ધ ઉચ્ચત્વ પ્રમાણ બીજા ચાર પ્રાસાદાવતંસકોથી ચોતરફથી ઘેરાયેલા છે. તે પ્રાસાદાવતંસકો દેશોન આઠ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી, દેશોન ચાર યોજન લંબાઈ-પહોડાઈથી છે. શેષ પૂર્વવત્. ભૂમિભાગ, ઉલ્લોક, ભદ્રાસનો ઉપર અષ્ટ મંગલો, ધ્વજો, છત્રાતિછત્રો કહેવા.

તે પ્રાસાદાવતંસક, તેનાથી અર્દ્ધ ઉચ્ચત્વ પ્રમાણ બીજા ચાર પ્રાસાદાવતંસકોથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે પ્રાસાદાવતંસકો દેશોન ચાર યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી અને દેશોન બે યોજન લંબાઈ-પહોડાઈથી છે તે અભ્યુદ્ગત૦ આદિ પૂર્વવત્. ભૂમિભાગ, ઉલ્લોક, પદ્માસન, ઉપર અષ્ટમંગલ, ધ્વજ, છત્રાતિછત્રો છે.

● **વિવેચન-૧૭૪ :-**

વિજયા રાજધાનીની ચારે દિશામાં - x - ૫૦૦-૫૦૦ યોજન અબાધાએ -

આક્રમણ રહિત અર્થાત્ અપાંતરાલ છોડીને. ચાર વનખંડો કહ્યા છે. તે જ વનખંડોને નામથી દિશા ભેદથી દર્શાવે છે. અશોક વૃક્ષ પ્રધાન વન તે અશોકવન. એ પ્રમાણે સપ્તપર્ણવન, ચંપકવન, ચૂતવન પણ જાણવું. - x -

તે વનખંડ સાતિરેક ૧૨,૦૦૦ યોજન લંબાઈથી અને ૫૦૦ યોજન વિષ્કંભથી પ્રત્યેક કહ્યા છે, પ્રત્યેક પ્રાકારથી ઘેરાયેલ છે. વળી તે વનખંડો કેવા છે ? પદ્મવર વેદિકા, બાહ્ય વનખંડ સુધી તે વિશેષણો કહેવા. ત્યાં ઘણાં વ્યંતર દેવો અને દેવીઓ યાવત્ વિચરે છે.

તે વનખંડોના બહુ મધ્ય દેશ ભાગે પ્રત્યેક પ્રાસાદાવતંસકો કહ્યા છે. તે પ્રાસાદાવતંસકો ૬૨॥ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી અને ૩૧। યોજન વિષ્કંભથી છે ''અભ્યુદ્ગત૦'' ઈત્યાદિ પ્રાસાદાવતંસકોનું વર્ણન સંપૂર્ણ, સપરિવાર પ્રત્યેક સિંહાસન સુધી કહેવું.

તે વનખંડોમાં પ્રત્યેકમાં એકૈક દેવ ભાવથી ચાર દેવો મહર્દ્ધિક, મહદ્યુતિક, મહાબલ, મહાયશ, મહાસૌખ્ય, મહાનુભાવ એવા પલ્યોપમ સ્થિતિક દેવ વસે છે. તે આ પ્રમાણે – અશોકવનમાં અશોક, સપ્તપર્ણ વનમાં સપ્તપર્ણ, ચંપકવનમાં ચંપક, ચૂતવનમાં ચૂત.

તે અશોકાદિ દેવો, તે વનખંડના પોતાના પ્રાસાદાવતંસકના પોત-પોતાના હજારો સામાનિકો, પોત-પોતાની સપરિવાર અગ્રમહિષી, પોત-પોતાની પર્ષદા ઈત્યાદિનું આધિપત્ય કરતાં વિચરે છે.

વિજયા રાજધાનીનો અંદરનો બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ કહ્યો છે. તેનું – ''જેમ કોઈ આલિંગપુષ્કર'' ઈત્યાદિ ''વર્ણન પૂર્વવત્ સંપૂર્ણ મણીના સ્પર્શ સુધી કહેવું. તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં અહીં એક મોટું ઉપકારિકાલયન કહેલ છે. રાજધાની સ્વામીના પ્રાસાદાવતંસકાદિને ઉપકાર કરે છે અથવા ઉપકારીકા એટલે પ્રાસાદાવતંસકાદિની પીઠિકા. અન્યત્ર આ ઉપકારક પ્રસિદ્ધ છે. આ ઉપકારિકાલયનવત્ ઉપકારિકલયન છે. તે ૧૨૦૦ યોજન લાંબુ-પહોળું, ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. - x - તે સંપૂર્ણ જાંબૂનદમય છે, ''સ્વચ્છ'' ઈત્યાદિ વિશેષણ પૂર્વવત્ જાણવા.

તે ઉપકારિકાલયન એક પદ્મવરવેદિકાથી, તેના પછી એક વનખંડથી બધી દિશામાં, સામસ્ત્યથી પરીવરેલ છે. બંનેનું વર્ણન પૂર્વવત્ કહેવું. ત્યાં ઘણાં વ્યંતર દેવો અને દેવીઓ બેસે છે, સુવે છે યાવત્ વિચરે છે. તે ઉપકારિકાલયનની ચારે દિશામાં એક-એક દિશામાં એકૈક ભાવથી ચાર ત્રિસોપાનપ્રતિરૂપક - પ્રતિવિશિષ્ટરૂપ ત્રિસોપાન કહે છે. વર્ણન પૂર્વવત્ કહેવું. તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોની આગળ પ્રત્યેક-પ્રત્યેકને તોરણ કહેલ છે, તેનું વર્ણન પૂર્વવત્.

તે ઉપકારિકાલયનની ઉપર બહુસમરમણીય ભૂમિભાગ કહેલ છે. - x - ભૂમિભાગ વર્ણન પૂર્વવત્ મણીના સ્પર્શ સુધી કહેવું. તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના

બહુમધ્ય દેશભાગે અહીં એક મહાન્ મૂલ પ્રાસાદાવતંસક કહેલ છે. તે ૬૨॥ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે. ૩૧। યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી છે. - x - તેનું વર્ણન, મધ્યમાં ભૂમિભાગ વર્ણન, સિંહાસન વર્ણન, બાકીના ભદ્રાસનો, તેના પરિવાર ભૂત વિજયદ્વાર બહાર રહેલ પ્રાસાદવત્ કહેવું.

તે મૂલ પ્રાસાદાવતંસકના બહુમધ્ય દેશભાગે અહીં એક મણિપીઠિકા કહી છે, તે એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્ધયોજન બાહલ્યથી છે. તે સંપૂર્ણ મણિમયી છે. શેષ વિશેષણ પૂર્વવત્. તે મણિપીઠિકાની ઉપર અહીં એક મોટું સિંહાસન કહેલ છે. તે સિંહાસનના પરિવારભૂત બીજા ભદ્રાસનો પૂર્વવત્ કહેવા. તે મૂલ પ્રાસાદાવતંક બીજા ચાર મૂલપ્રાસાદાવતંસકતી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે પ્રાસાદો, મૂલ પ્રાસાદથી અર્દ્ધ ઉચ્ચત્વ પ્રમાણવાળા છે. બાકી સૂત્રાર્થ મુજબ છે.

તે પ્રાસાદાવતંસકોના બહુમધ્ય દેશભાગે એક-એકમાં સિંહાસન કહેલ છે, તે સિંહાસનનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે. વિશેષ એ કે સિંહાસનોમાં શેષ-બાકીનાને પરિવારભૂત ન કહેવા. તે પ્રાસાદાવતંસકો બીજા ચાર પ્રાસાદાવતંસકોથી ઘેરાયેલા છે. તે પૂર્વના પ્રાસાદ કરતા અર્દ્ધા ઉચ્ચત્વ પ્રમાણથી છે ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્. તેથી તે મૂલ પ્રાસાદની અપેક્ષાએ ચતુર્થ ભાગ માત્ર પ્રમાણથી થશે. - x - x -

આ પ્રાસાદાવતંસકો પણ તેનાથી અર્દ્ધા ઉચ્ચત્વ પ્રમાણ માત્ર - અનંતરોક્ત પ્રાસાદાવતંસકોથી અડધી ઉંચાઈવાળા બીજા ચાર પ્રાસાદાવતંસકોથી પરિવરેલ છે. સ્વરૂપાદિ વર્ણન અનંતર પ્રાસાદવત્ કહેવું. તે પ્રાસાદાવતંસકો પણ તેનાથી અર્દ્ધ ઉચ્ચત્વવાળા બીજા ચાર પ્રાસાદાવતંસકોથી ઘેરાયેલ છે. અર્થાત્ તે પ્રાસાદાવતંસકો મૂળ પ્રાસાદાવતંસકની અપેક્ષાએ સોળમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તેનું લંબાઈ આદિ પ્રમાણ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. તેનું સ્વરૂપ વર્ણન, મધ્ય ભૂમિભાગ વર્ણન, ઉલ્લોક વર્ણન સિંહાસનનું પરિવાર વર્જિત વર્ણન પૂર્વવત્.

● સૂત્ર-૧૭૫ :-

તે મૂલ પ્રાસાદાવતંસકની ઉત્તરપૂર્વમાં અહીં વિજય દેવની સુધર્માસભા કહી છે. તે ૧૨॥ યોજન લાંબી, ૬। યોજન પહોળી અને નવ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે. અનેકશત સ્તંભ સંનિવિષ્ટ છે. અભ્યુદ્ગત સુકૃત્ વજવેદિકા, શ્રેષ્ઠ તોરણ ઉપર રતિદાયી શાલભંજિકા, સુશ્લિષ્ટ-વિશિષ્ટ-લષ્ટ-સંસ્થિત-પ્રશસ્ત-વૈડૂર્ય-વિમલ સ્તંભ છે. વિવિધ મણિ-કનક-રત્ન ખચિત ઉજ્જ્વલ-બહુસમ-સુવિભક્ત-ચિત્ર-નિચિત રમણીય કુટ્ટિમતલ, ઈહામૃગ-વૃષભ-અશ્વ-નર-મગર-વિહગ-વ્યાલક-કિન્નર-રુરુ-સરભ-ચમર-કુંજર-વનલતા-પદ્મલતા આદિના ચિત્રો [તે સભામાં છે] તેના સ્તંભો ઉપર વજ વેદિકાથી પરિગત હોવાથી અભિરામ - રમ્ય લાગે છે. સમશ્રેણીના વિદ્યાધરોના યુગલોના યંત્રોના પ્રભાવે આ સભા હજારો કિરણોથી પ્રભાસિત છે.

[આ સભા] હજારો રૂપકોથી યુક્ત છે. તે દીપ્યમાન છે, વિશેષ દીપ્યમાન

છે, જોનારના નેત્ર ચોંટી જાય તેવી છે. સ્પર્શ સુખદ છે, સશ્રીકરૂપ છે, કંચન-મણિ-રત્ન-સ્તૂપિકાગ્ર છે. વિવિધ પંચવર્ણી ઘંટા-પતાકાથી પ્રતિમંડિત શીખરો છે. તે સભા શ્વેત, મરીચિ કવચને છોડતી, લીંપેલી-ચુનો દીધેલી, ગોશીર્ષ-સરસ-રક્ત ચંદનથી હાથના થાપા ભીંત ઉપર લગાવેલ છે, તેમાં ચંદન કળશ સ્થાપિત કરેલ છે, તેના દ્વાર ભાગ ઉપર ચંદનના કળશોથી તોરણ સુશોભિત કરાયેલ છે. ઉપરથી નીચે સુધી વિસ્તૃત, ગોળ, લટકતી એવી પુષ્પમાળાથી તે યુક્ત છે. પંચવર્ણી સરસ સુરભિ ફૂલોના પુંજથી તે સુશોભિત છે. કાળો અગરુ-શ્રેષ્ઠ કુંદુરુક્ક-તુરુક્કની ધૂપની ગંધથી તે મહેકી રહી છે. શ્રેષ્ઠ સુગંધી દ્રવ્યોની ગંધથી સુગંધી છે. સુગંધની ગુટિકા સમાન છે. અપ્સરાના સમુદાયથી વ્યાપ્ત દિવ્યવાદ્યના શબ્દોથી નિનાદિત, સુરમ્ય, સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ આ સુધર્માસભા છે.

તે સુધર્માસભાની ત્રણ દિશામાં ત્રણ દ્વારો કહ્યા છે, તે દ્વારો પ્રત્યેક પ્રત્યેક બબ્બે યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી, એક યોજન વિષ્કંભથી, તેટલું જ પ્રવેશથી છે. તે શ્વેત, શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ સ્તૂપિકાગ્ર યાવત્ વનમાળા દ્વારનું વર્ણન કરવું.

તે દ્વારની આગળ મુખમંડપો કહ્યા છે. તે મુખમંડપો સાડા બાર યોજન લાંબા, સવા છ યોજન પહોળા, સાતિરેક બે યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે. તે મુખ મંડપો અનેકશત સ્તંભ-સંનિવિષ્ટ છે યાવત્ ઉલ્લોક, ભૂમિભાગનું વર્ણન કરવું. તે મુખમંડપોની ઉપર પ્રત્યેક પ્રત્યેક આઠ આઠ મંગલો કહ્યા છે. તે આ રીતે — સૌવસ્તિક યાવત્ મત્સ્ય.

તે મુખમંડપોની આગળ પ્રત્યેક પ્રત્યેક પ્રેક્ષાગૃહમંડપ કહેલ છે. તે પ્રેક્ષાગૃહમંડપ સાડા બાર યોજન લાંબુ, યાવત્ બે યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી યાવત્ મણીના સ્પર્શ સુધી કહેવું. તેના બહુ મધ્યદેશ ભાગે પ્રત્યેક પ્રત્યેક વજ્રમય અક્ષાટક કહેલ છે. તે વજ્રમય અક્ષાટકના બહુ મધ્યદેશ ભાગે પ્રત્યેક પ્રત્યેક મણિપીઠિકા કહેલ છે. તે મણિપીઠિકા એક યોજન લાંબી-પહોળી અને અર્દ્ધયોજન બાહલ્યથી છે. સર્વ મણિમયી, સ્વચ્છ પ્રતિરૂપ છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર પ્રત્યેક પ્રત્યેક સીંહાસન કહેલ છે. સીંહાસન વર્ણન યાવત્ દામ, પરિવાર કહેવું.

તે પ્રેક્ષાગૃહમંડપની ઉપર આઠ-આઠ મંગલ, ધ્વજો, છત્રાતિછત્રો છે. તે પ્રેક્ષાગૃહમંડપની આગળ ત્રણ દિશામાં ત્રણ મણિપીઠિકા છે. તે મણિપીઠિકા બે યોજન લાંબી-પહોળી અને એક યોજન બાહલ્યથી સર્વ મણિમય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર પ્રત્યેક પ્રત્યેક ચૈત્યસ્તૂપ કહેલ છે. તે ચૈત્ય સ્તૂપો બે યોજન લાંબા-પહોળા, સાતિરેક બે યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે. તે શ્વેત, શંખ-અંક-કુંદ-જલકણ-અમૃતમથિતફિણના પુંજ સમાન, સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે ચૈત્ય સ્તૂપની ઉપર આઠ-આઠ મંગલકો, ઘણાં કૃષ્ણચામર ધ્વજો, છત્રાતિછત્ર કહેલા છે.

તે ચૈત્યસ્તૂપની ચારે દિશામાં પ્રત્યેક પ્રત્યેક ચાર મણિપીઠિકાઓ કહી છે. તે મણિપીઠિકાઓ એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધયોજન બાહલ્યથી છે. સર્વ મણીમય્યી છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર પ્રત્યેક પ્રત્યેકમાં ચાર જિન — અરિહંત પ્રતિમા, જિનોત્સેધ પ્રમાણ માત્ર, પલ્યંકાસને બેઠેલી, સ્તૂપ અભિમુખ સન્નિવિષ્ટ રહેલી હતી. તે આ પ્રમાણે — ઋષભ, વર્દ્ધમાન, ચંદ્રાનન, વારિષેણ.

તે ચૈત્યસ્તૂપની આગળ ત્રણ દિશામાં પ્રત્યેક પ્રત્યેક મણિપીઠિકા કહી છે. તે મણિપીઠિકા બબ્બે યોજન લાંબી-પહોળી, એક યોજન બાહલ્યથી, સર્વ મણીમય્યી, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, લષ્ટ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નિષ્પંક, નીરજ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે મણિપીઠિકા ઉપર પ્રત્યેક-પ્રત્યેક ચૈત્યવૃક્ષ છે. તે ચૈત્યવૃક્ષ આઠ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી, અર્ધયોજન ઉદ્વેધથી, બે યોજન સ્કંધ છે - તે સ્કંધનો વિષ્કંભ અર્ધયોજન છે છ યોજન વિડિમા, બહુમધ્યદેશ ભાગે આઠ [અધી] યોજન લાંબી-પહોળી છે. તે સર્વાગ્રથી સાતિરેક આઠ યોજન કહેલ છે.

તે ચૈત્યવૃક્ષનું વર્ણન આ પ્રમાણે કહે છે — તેનું મૂળ વજ્રમય છે, રજત સુપ્રતિષ્ઠિત વિડિમા, રિષ્ટમય વિપુલ કંદ, સ્કંધ વૈડૂર્ય રત્નમય અને રુચિર છે. મૂળભૂત વિશાળ શાખા શુદ્ધ અને શ્રેષ્ઠ સ્વર્ણની છે. વિવિધ શાખા-પ્રશાખા વિવિધ મણિરત્નની છે, પાંદડા વૈડૂર્ય રત્નના છે, પાંદડાના વૃંત તપનીય સુવર્ણના છે. જાંબુનદ સુવર્ણ સમાન લાલ, મૃદુ, સુકુમાર, પ્રવાલ અને પલ્લવ તથા પહેલા ઉગનાર અંકુરોને ધારણ કરનારા છે. તેના શિખર તથાવિધ પ્રવાલ પલ્લવ અંકુરોથી સુશોભિત છે. તે ચૈત્ય વૃક્ષોની શાખા વિચિત્ર મણિરત્ન, સુગંધી ફૂલ, ફળના ભારથી ઝુકેલી છે. તે ચૈત્યવૃક્ષ સુંદર છાયા-પ્રભા-કિરણ-ઉધોતથી યુક્ત છે, અમૃતરસ સમાન ફળોનો રસ છે. તે નેત્ર અને મનને અત્યંત તૃપ્તિદાયી, પ્રાસાદીય-દર્શનીય-અભિરૂપ-પ્રતિરૂપ છે.

તે ચૈત્યવૃક્ષ બીજા ઘણાં તિલક, લવંગ છત્રોપગ શિરિષ, સપ્તપર્ણ, દધિપર્ણ, લોધ્ર, ધવ, ચંદન, નીપ, કુટજ, કદંબ, પનસ, તાલ, તમાલ, પ્રિયાલ, પ્રિયંગુ, પારાપત, રાજવૃક્ષ અને નંદિવૃક્ષોથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે તિલક યાવત્ નંદિવૃક્ષ મૂલવાળા, કંદ વાળા યાવત્ સુરમ્ય છે. તે તિલક યાવત્ નંદિવૃક્ષ બીજી ઘણી પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતાથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે.

તે પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતા નિત્ય કુસુમિત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે ચૈત્યવૃક્ષોની ઉપર ઘણાં આઠ-આઠ મંગલો, ધ્વજ અને છત્રાતિછત્રો છે.

તે ચૈત્યવૃક્ષોની આગળ ત્રણ દિશામાં ત્રણ મણિપીઠિકા કહી છે. તે મણિપીઠિકા એક યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી અને અડધી યોજન બાહલ્યથી છે. તે સર્વે મણીમયી, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર પ્રત્યેક પ્રત્યેક મહેન્દ્રધ્વજ છે. તે સાડા સાત યોજન ઉર્ધ્વ-ઉચ્ચત્વથી, અર્દ્ધકોશ ઉદ્વેધ,

અર્દ્ધ કોશ વિષ્કંભ વજ્રમય, વૃત્ત, લષ્ટ, સંસ્થિત, સુશ્લિષ્ટ, પરિઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, સુપ્રતિષ્ઠિત, વિશિષ્ટ, અનેક શ્રેષ્ઠ પંચવર્ણી લઘુપતાકાથી પરિમંડિત હોવાથી સુંદર લાગે છે. વાયુથી ઉડતી વિજયસૂચક વૈજયંતી પાતાકથી યુક્ત છે. છત્રો પર છત્રોથી યુક્ત છે, ઉંચી છે, તેના શિખરો આકાશને લાંઘી રહ્યા છે. તે પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે મહેન્દ્ર ધ્વજો ઉપર આઠ આઠ મંગલ, ધ્વજ, છત્ર છે.

તે મહેન્દ્ર ધ્વજની આગળ ત્રણ દિશામાં ત્રણ નંદા પુષ્કરિણી છે. તે પુષ્કરિણીઓ ૧૨॥ યોજન લાંબી, ૬। યોજન પહોળી, ૧૦ યોજન ઉંડી, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ છે આદિ પુષ્કરિણી વર્ણન કરવું પ્રત્યેક પ્રત્યેક પુષ્કરિણી પદ્મવર વેદિકાથી ઘેરાયેલી, તે વનખંડોથી ઘેરાયેલ છે. તેનું વર્ણન કરવું યાવત્ તે પ્રતિરૂપ છે.

તે પુષ્કરિણી પ્રત્યેક પ્રત્યેકમાં ત્રણ દિશામાં ત્રિસોપાનક પ્રતિરૂપકો છે. તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકોનું વર્ણન કરવું, તોરણો કહેવા યાવત્ છત્રાતિછત્ર (કહેવું). સુધર્માસભામાં છ હજાર મનોગુલિકા કહી છે. તે આ રીતે – પૂર્વમાં ૨૦૦૦, પશ્ચિમમાં-૨૦૦૦, દક્ષિણમાં ૧૦૦૦, ઉત્તરમાં-૧૦૦૦. તે મનોગુલિકામાં ઘણાં સુવર્ણ-રૂપ્યમય ફલકો કહ્યા છે. તે સુવર્ણ-રૂપ્યમય ફલકોમાં ઘણાં વજ્રમય નાગદંતકો કહ્યા છે. તે વજ્રમય નાગદંતકોમાં કાળા દોરામાં બાંધેલ ઘણાં વૃત્ત-લટકતા-માલ્યદામ સમૂહો છે. તે દામોમાં તપનીય લંબૂસકો છે યાવત્ રહેલા છે.

તે સુધર્માસભામાં ૬૦૦૦ ગોમાનસિકા કહેલી છે. તે આ રીતે – પૂર્વમાં ૨૦૦૦, પશ્ચિમમાં ૨૦૦૦, દક્ષિણમાં-૧૦૦૦, ઉત્તરમાં ૧૦૦૦, તે ગોમાનસીમાં ઘણાં સુવર્ણ-રૂપ્યમય ફલકો કહ્યા છે. યાવત્ તે વજ્રમય નાગદંતકોમાં ઘણાં રજતમય સિક્કા કહ્યા છે. તે રજતમય સિક્કામાં ઘણી વૈડૂર્યમય ધૂપઘટિકાઓ કહી છે. તે ધૂપઘટિકાઓ કાળો અગરુ, પ્રવર કુંદુરુષ્ક યાવત્ ઘ્રાણ-મનને સુખકર ગંધથી ચોતરફથી ભરી દેતી રહેલી છે. સુધર્માસભામાં અંદર બહુ સમ રમણીય ભૂમિભાગ કહ્યો છે યાવત્ મણીનો સ્પર્શ, ઉલ્લોક, પદ્મલતાદિના ચિત્રો યાવત્ સર્વ તપનીયમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

● વિવેચન-૧૭૫ :-

તે મૂલ પ્રાસાદાવતંસકની ઈશાન દિશામાં આ ભાગમાં વિજય દેવને યોગ્ય સુધર્માસભા નામે વિશિષ્ટ છંદક યુક્ત સાડાબાર યોજન લાંબી, સવા છ યોજન પહોળી, નવ યોજન ઉંચી છે, તે અનેક સેંકડો સ્તંભ ઉપર રહેલી છે. અભ્યુદ્ગત - અતિરમણીયપણે જોનારની સન્મુખ પ્રાબલ્યથી સ્થિત છે. સુકૃત્ - નિપુણ શિલ્પીરચિત છે. વજ્રવેદિકા-દ્વારમુંડક ઉપર વજરત્નમયી વેદિકા, તોરણ છે, પ્રધાન, વિરચિત કે રતિદાયી શાલભંજિકા વડે સંબદ્ધ, પ્રધાન, મનોજ્ઞ, સંસ્થાન જેનું છે, તેવી પ્રશસ્ત-પ્રશંસાદિરૂપ, જેમાં વૈડૂર્યરત્નમય સ્તંભો છે તેવી. તથા વિવિધ મણિ-કનક રત્ન ખચિત છે. उज्जवल - નિર્મળ, बहुसम - અત્યંત સમ, सुविभक्त निचित - નિબીડ

અને રમણીય ભૂમિભાગ વાળી છે. ઈહામૃગ, ઋષભાદિના ચિત્રોથી ચિત્રિત છે.

તથા સ્તંભની ઉપરવર્તી એવી વજરત્નમય્ય વેદિકા વડે પરિગત હોવાથી રમ્ય લાગે છે. - x - x - સુવર્ણ, મણિ, રત્નોની સ્તૂપિકા-શિખર જેને છે તેવી વિવિધ પ્રકારના પંચવર્ણી ઘંટા અને પતાકાઓ વડે સામસ્ત્યથી મંડિત અગ્ર શિખરો યુક્ત છે. શ્વેત, કિરણ જાળને ફરતો છોડતી એવી, ભૂમિ ઉપર છાણ આદિનું લેપન કરેલી, ભીંતો અને માળને ચુના વડે સંમાર્જિત કરેલી, તે બંનેની માફક પૂજિત એવી તથા ગોશીર્ષ ચંદન-સરસરક્ત ચંદનના થાપા - પાંચે આગળી સહિત હાથના થાપા મારેલ એવી આ સભા છે.

તથા જ્યાં વંદન-મંગલ કળશો મૂકાયેલા છે, ચંદન ઘટ વડે સારી રીતે શોભાયમાન છે. તેવા તોરણો પ્રતિદ્વારના દેશ ભાગે જે સભામાં રહેલા છે તે તથા અધોભૂમિ સુધી લાગેલા, ઉપર-ઉલ્લોચતળથી લટકતા, વિસ્તીર્ણ, વર્તુળ, પ્રલંબિત, પુષ્પ માળાનો સમૂહ જેમાં છે તેવી. પંચવર્ણી સરસ-છાયા સહિત ગંધ વડે મુક્ત-ક્ષિપ્ત પુષ્પપુંજ લક્ષણ ઉપચાર-પૂજાથી યુક્ત કાલાગરુ-પ્રવર કુંદુરુષ્ક આદિ સુગંધ યુક્ત, ગંધવર્તીભૂત છે. ત્યાં અપ્સરાઓના સમુદાય છે, તે વડે રમણીયપણે સમ્યક્, વ્યાપ્ત, દિવ્ય ત્રુટિત-વાજિંત્રોમાં વેણુ-વીણા-મૃદંગાદિના જે શબ્દો, તેના વડે કાન અને મનને હરતા પ્રકર્ષ શબ્દોવાળી એવી આ સભા છે.

તે સુધર્માસભામાં ત્રણે દિશામાં - એક એક દિશામાં એક એક દ્વારના ભાવથી ત્રણ દ્વારો કહેલા છે. તે આ રીતે - એક પૂર્વમાં, એક દક્ષિણમાં, એક ઉત્તરમાં. તે દ્વારો દરેકે દરેક બબ્બે યોજન ઉંચા, એક યોજન પહોળા, એક યોજન પ્રવેશમાં છે. એ રીતે દ્વાર વર્ણન વનમાળા સુધી કહેવું.

તે દ્વારની આગળ એકૈક મુખમંડપ છે. તે મુખમંડપ સાડા બાર યોજન લાંબા, સવા છ યોજન વિષ્કંભથી, સાતિરેક બે યોજન ઉંચા છે. તે અનેક સેંકડો સ્તંભ સંનિવિષ્ટ છે ઈત્યાદિ વર્ણન સુધર્માસભાની જેમ સંપૂર્ણ કહેવું. તે મુખ-મંડપોનું ઉલ્લોક વર્ણન, બહુસમરમણીય ભૂમિ ભાગ વર્ણન કે મણીનો સ્પર્શ પૂર્વવત્ કહેવો.

તે મુખમંડપોની ઉપર આઠ-આઠ મંગલક-સ્વસ્તિકાદિ કહેલ છે. તેના વિશેષણ સુધર્માસભામાં પણ કહેવા. તે મુખમંડપોની આગળ એકૈક પ્રેક્ષાગૃહમંડપ કહેલ છે. તે પ્રેક્ષાગૃહમંડપ સાડાબાર યોજન લાંબો, સવા છ યોજન પહોળો છે. સાતિરેક બે યોજન ઉંચો છે. પ્રેક્ષાગૃહમંડપ અને ભૂમિ ભાગનું વર્ણન મણીઓના સ્પર્શ સુધી પૂર્વવત્ કહેવું.

તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુમધ્ય દેશભાગમાં પ્રત્યેક-પ્રત્યેક વજ્રમય ચતુષ્કોણ અક્ષપાટક કહેલ છે. તે અક્ષપાટકોના બહુમધ્ય દેશભાગે એકૈક મણિપીઠિકા કહી છે. તા મણિપીઠિકા એક યોજન લાંબી, એક યોજન પહોળી, અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી છે. તે સંપૂર્ણ મણિમય છે, સ્વચ્છાદિ પૂર્વવત્.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર એકૈક સિંહાસન કહેલ છે. તે સિંહાસનોનું વર્ણન

અને પરિવાર પૂર્વવત્ કહેવા. તે પ્રેક્ષાગૃહમંડપની ઉપર આઠ-આઠ સ્વસ્તિકાદિ મંગલ કહેલા છે. કૃષ્ણચામર ધ્વજા આદિ બધું પૂર્વવત્ કહેવું.

તે પ્રેક્ષાગૃહ મંડપની આગળ એકૈક મણિપીઠિકા કહી છે. તે મણિપીઠિકા પ્રત્યેક બબ્બે યોજન લાંબી-પહોળી, એક યોજન બાહલ્યથી છે. સંપૂર્ણ મણીમય, સ્વચ્છ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ જાણવું. તે મણિપીઠિકા ઉપર એક એક ચૈત્યસ્તૂપ કહેલ છે. તે ચૈત્યસ્તૂપ સાતિરેક બે યોજન ઉંચા, બબ્બે યોજન લાંબા-પહોળા છે. શંખાદિવત્ શ્વેત, સર્વથા રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ છે. તે ચૈત્યસ્તૂપ ઉપર આઠ-આઠ મંગલ, ઘણાં કૃષ્ણ ચામર ધ્વજાદિ પૂર્વવત્.

તે ચૈત્યસ્તૂપોની પ્રત્યેકે પ્રત્યેકમાં ચારે દિશામાં એકૈક દિશામાં એકૈક મણિપીઠિકા ભાવથી ચાર મણીપીઠિકા છે. તે મણીપીઠિકા એકૈક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી સર્વથા મણીમય્યી, સ્વચ્છ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ છે. તે મણીપીઠિકા ઉપર એકૈક મણીપીઠિકાની ઉપર એકૈક પ્રતિમા એ રીતે ચાર જિનપ્રતિમા છે. ઉત્કર્ષથી ૫૦૦ ધનુષ્, જઘન્યથી સાત હાથ જિનોત્સેધ હોય, પણ અહીં ૫૦૦ ધનુષ્ સંભવે છે. તે પર્યંકાસને રહેલી અને સ્તૂપની સામે રહેલ છે. તે આ - ઋષભ, વર્ધમાન, ચંદ્રાનન, વારિષેણ.

તે ચૈત્ય સ્તૂપોની આગળ પ્રત્યેક-પ્રત્યેક મણિપીઠિકા છે. તે મણિપીઠિકા બબ્બે યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી અને એક યોજન બાહલ્યથી છે. સંપૂર્ણ મણિમય્ય, સ્વચ્છ આદિ છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર પ્રત્યેક-પ્રત્યેક ચૈત્યવૃક્ષ કહેલ છે. તે ચૈત્યવૃક્ષ આઠ યોજન ઉંચું છે, અડધો યોજન ઉત્સેધ-ઉંડુ છે. બે યોજન ઉચ્ચ સ્કંધ, તે અર્ધ યોજન વિષ્કંભથી યાવત્ બહુમધ્ય દેશભાગમાં ઉર્ધ્વ નીકળેલ શાખા તે વિડિમા છ યોજન ઉર્ધ્વ છે. તે પણ અર્દ્ધ યોજન વિષ્કંભથી છે. સાતિરેક આઠ યોજન છે.

તે ચૈત્યવૃક્ષોનું આવું વર્ણન છે. તે આ રીતે – વજરત્નમય મૂલ, રજતમયી સુપ્રતિષ્ઠિત વિડિમા-બહુમધ્ય દેશભાગ, ઉર્ધ્વ વિનિર્ગત શાખા, રિષ્ઠ રત્નમય કંદયુક્ત, વૈડૂર્યરત્નમય રુચિર સ્કંધયુક્ત. સુજાત - મૂલ દ્રવ્ય શુદ્ધ, વર - પ્રધાન, પ્રથમકા - મૂળભૂત, વિશાળ શાખા જેમાં છે તે. વિવિધ મણિ રત્નોની વિવિધા શાખા અને પ્રશાખા જેમાં છે તે. વૈડૂર્યમય પત્રો યુક્ત, તપનીયમય પત્રવૃંતવાળા. જાંબૂનદ નામક સુવર્ણ વિશેષમય, રક્તવર્ણી-મનોજ્ઞ-સુકુમાર સ્પર્શવાળા જે પ્રવાલ-કંઈક ઉઘડેલ પત્રરૂપ, પલ્લવ-સંજાત પરિપૂર્ણ પ્રથમ પત્ર ભાવરૂપ, વરાંકુર - પહેલા ઉદ્ભેદ પામતા અંકુર, તેને ધારણ કરનાર અથવા પાઠાંતરથી જાંબૂનદ રક્ત મૃદુ-અકઠીન, સુકુમાર-અકર્કશ સ્પર્શ, કોમલ-મનોજ્ઞ. - x -

વિચિત્રમણિ રત્નમય જે સુરભી કુસુમ અને ફળોના ભારથી નમેલ શાખા જેની છે તે. જેની શોભન છાયા છે. તે સચ્છાય. શોભન પ્રભા-કાંતિ જેમાં છે, તે સત્પ્રભા. ઉધોત સહ વર્તે છે તે મણિ રત્નોના ઉધોત્ ભાવથી સોધોત अधिकं - અતિશય નયન

અને મનને સુખકર. અમૃતરસ જેવા રસવાળા ફળો જેના છે તે. પ્રાસાદીયાદિ ચાર વિશેષણ પૂર્વવત્.

તે ચૈત્યવૃક્ષ બીજા ઘણાં તિલક, લવંગ આદિ સૂત્રોક્ત વૃક્ષો વડે ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે તિલક યાવત્ નંદિ વૃક્ષો મૂળવાળા - કંદવાળા ઈત્યાદિ વૃક્ષવર્ણન પૂર્વવત્ ત્યાં સુધી કહેવું જ્યાં સુધી અનેક શકટ, રથ, યાન, શિબિકા, સ્યંદમાનિકાથી સુરમ્યા છે. તે તિલક યાવત્ નંદિવૃક્ષ બીજા ઘણી પદ્મલતા, નાગલતા, અશોકલતા આદિ વડે ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. તે પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતા નિત્ય કુસુમિત છે ઈત્યાદિ લતા વર્ણન પ્રતિરૂપ છે ત્યાં સુધી કહેવું. વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ છે.

તે ચૈત્યવૃક્ષો ઉપર આઠ-આઠ મંગલકો, ઘણાં કૃષ્ણ ચામરધ્વજ ઈત્યાદિ૦ ઘણાં સહસ્રપત્ર હસ્તક, સર્વે રત્નમય યાવત્ પ્રતિરૂપક છે સુધી કહેવું. તે ચૈત્યવૃક્ષોની આગળ એકૈક મણિપીઠિકા કહી છે, તે મણિપીઠિકા એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી, સંપૂર્ણ મણીમયી, સ્વચ્છાદિ પૂર્વવત્.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર એકૈક મહેન્દ્ર ધ્વજ કહ્યો છે તે સાડા સાત યોજન ઉંચો, અર્દ્ધક્રોશ - હજાર ધનુષ્, પ્રમાણ ઉદ્વેધ, અર્દ્ધકોશના વિસ્તારવાળો છે. તે વજરત્નમય, વત્તુર્ળ, મનોજ્ઞ, સંસ્થાનથી સંસ્થિત, સુશ્લિષ્ટ, ઘસેલી પ્રતિમા જેમ પરિઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ-સુકુમાર પાષાણ પ્રતિમાની જેમ સુપ્રતિષ્ઠિત કેમકે જરા પણ ચલિત નથી. પ્રધાન પંચવર્ણી હજારો લઘુપતાકાથી પરિમંડિત હોવાથી રમ્ય, વાયુ વડે ઉડતી વૈજયંતી પતાકા આદિ પૂર્વવત્.

તે મહેન્દ્ર ધ્વજાની ઉપર આઠ-આઠ મંગલક, ઘણાં કૃષ્ણ ચામર ધ્વજ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ બધું કહેવું. - x -

તે મહેન્દ્ર ધ્વજોની આગળ એકૈક 'નંદા' નામની પુષ્કરિણી કહી છે. તે સાડા બાર યોજન લાંબી, સવા છ યોજન પહોળી, દશ યોજન ઉંડી. સ્વચ્છ-શ્લક્ષ્ણ આદિ પૂર્વવત્ જગતીની ઉપર પુષ્કરિણી સંપૂર્ણ કહેવી યાવત્ ઉદકરસથી પ્રાસાદીયાદિ કહી છે. તે નંદા પુષ્કરિણી પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડ વડે પરિવરેલી છે. તે નંદાપુષ્કરિણીની ત્રણ દિશામાં ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક કહેલ છે. તેનું અને તોરણનું વર્ણન પૂર્વવત્.

સુધર્માસભામાં ૬૦૦૦ મનોગુલિકા કહેલી છે. આ બધાનું, ફલક-નાગદંતક-માલ્યદામનું વર્ણન પૂર્વવત્. સુધર્મા સભામાં ૬૦૦૦ ગોમાનસિક-શય્યારૂપ સ્થાન વિશેષ કહેલા છે. તેનું પણ ફલકવર્ણન, નાગદંત વર્ણન, ધૂપઘટિકા વર્ણન ''વિજયદ્વાર''ના વર્ણન માફક જાણવું. ભૂમિભાગ વર્ણન પૂર્વવત્.

● **સૂત્ર-૧૭૬ :-**

તે બહુસમરમણીયભૂમિ ભાગના બહુમધ્ય દેશભાગમાં એક મોટી મણિપીઠિકા કહી છે. તે મણિપીઠિકા બે યોજન લાંબી-પહોળી, એક યોજન જાડી અને સંપૂર્ણ મણિમય છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર અહીં માણવક નામે ચૈત્યસ્તંભ કહેલ છે. તે સાડા સાત યોજન ઉંચો, અર્દ્ધ કોશ ઉદ્વેધથી - જમીનમાં, અર્દ્ધ કોશ વિષ્કંભથી છે. તેની છ કોટી, છ કોણ, છ ભાગ છે. તે વજ્રમય, વૃત્ત, લષ્ઠ સંસ્થિત છે. એ પ્રમાણે મહેન્દ્ર ધ્વજના વર્ણન મુજબ "પ્રાસાદીય" સુધી કહેવું.

તે માણવક ચૈત્યસ્તંભની ઉપર છ કોશ ઉલ્લંઘીને અને નીચે પણ છ કોશ વર્જીને વચ્ચેના સાડા ચાર યોજનમાં આ ઘણાં સુવર્ણ-રૂપ્યમય ફલકો કહ્યા છે. તે સોના-રૂપાના ફલકોમાં ઘણાં વજ્રમય નાગદંતકો કહ્યા છે. તે વજ્રમય નાગ-દંતકોમાં ઘણાં રજતમય સિક્કાઓ કહ્યા છે. તે રજતમય સિક્કામાં ઘણાં વજ્રમય ગોળ-વૃત્ત સમુદ્ગકો કહ્યા છે. તે વજ્રમય ગોળવૃત્ત સમુદ્ગકોમાં ઘણાં જિનસક્થિઓ સંનિક્ષિપ્ત રહેલા છે. તે વિજય દેવ અને બીજા ઘણાં વ્યંતર દેવ-દેવીઓ માટે અર્ચનીય, વંદનીય, પૂજનીય, સત્કારણીય, સન્માનનીય, કલ્યાણ-મંગલ-દૈવત્વ-ચૈત્યરૂપ તથા પર્યુપાસનીય છે. માણવક ચૈત્યસ્તંભની ઉપર આઠ-આઠ મંગલ, ધ્વજ, છત્રાતીછત્ર રહેલ છે.

તે માણવક ચૈત્યસ્તંભની પૂર્વે એક મોટી મણિપીઠિકા કહેલી છે. તે મણિપીઠિકા બે યોજન લાંબી-પહોળી એક યોજન બાહલ્યથી સર્વમણીમયી યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે મણિપીઠિકા ઉપર એક મોટું સીંહાસન કહેલ છે. સીંહાસન વર્ણન કરવું. તે માણવક ચૈત્ય સ્તંભની પશ્ચિમે એક મોટી મણિપીઠિકા કહેલ છે. એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્ધયોજન બાહલ્યથી, સર્વમણિમયી, સ્વચ્છ છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક મોટું દેવશયનીય કહેલ છે. તે દેવશયનીયનું આવા સ્વરૂપનું વર્ણન કહેલ છે. - વિવિધ મણિમય પ્રતિપાદ, સુવર્ણના પાયા, વિવિધ મણિમય પાદશીર્ષ, જાંબૂનદમય ગાત્રો, વજ્રમય સંધિ, વિવિધ મણિમય તે વણેલ છે. રજતમય તૂલી, લોહિતાક્ષમય તકીયા, તપનીયમય ગંડોપધાનિકા છે. તે દેવ શયનીયની બંને બાજુ તકીયા, બે બાજુ ઉન્નત, મધ્યે ગંભીર, શાલિંગણવર્તિક, ગંગા નદીના કિનારાની રેતીમાં પગ રાખતા અંદર ઘસી જાય તેવી જ શય્યા છે. તેના ઉપર વેલ-બૂટા કાઢેલ સુતરાઉ વસ્ત્ર બિછાવેલ છે. તેના ઉપર રજસ્ત્રાણ લગાવેલ છે, તે લાલ વસ્ત્રથી ઢાંકેલ, સુરમ્ય, મૃગચર્મ-રુ-બૂર-વનસ્પતિ અને માખણ સમાન મૃદુ સ્પર્શવાળી, પ્રાસાદીય છે.

તે દેવશયનીયના ઉત્તર પૂર્વમાં એક મોટી મણીપીઠિકા કહેલ છે. તે એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી, સર્વમણિમયી યાવત્ સ્વચ્છ છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક મોટો ક્ષુલ્લક મહેન્દ્રધ્વજ કહે છે. સાડા સાત યોજન ઉર્ધ્વ-ઉચ્ચત્વથી છે. અર્દ્ધકોશ ઉદ્વેધથી, અર્દ્ધકોશ વિષ્કંભથી, વૈડૂર્યમય-વૃત્ત-લષ્ટ-સંસ્થિત આદિ પૂર્વવત્ યાવત્ મંગલ, ધ્વજ, છત્રાતિછત્ર છે.

તે ક્ષુદ્ર મંગલધ્વજની પશ્ચિમે વિજય દેવનો ચોપ્પાલ નામે પ્રહરણ કોશ કહેલ છે. તે વિજય દેવના પરીઘરત્ન પ્રમુખ ઘણાં પ્રહરણ રત્નો સંનિક્ષિપ્ત રહેલ છે. તે શસ્ત્ર ઉજ્જ્વલ, અતિ તેજ અને તીક્ષ્ણધારવાળા છે. તે પ્રાસાદીયાદિ છે. તે સુધર્માસભાની ઉપર ઘણાં આઠ-આઠ મંગલ, ધ્વજ, છત્રાતિછત્ર છે.

● વિવેચન-૧૭૬ :-

તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં અહીં એક મણિપીઠિકા કહી છે. બે યોજન લાંબી-પહોળી, એક યોજન બાહલ્યથી સર્વથા મણિમયી, સ્વચ્છ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર મહાન્ એક માણવક નામક ચૈત્યસ્તંભ કહેલ છે. સાડા સાત યોજન ઉચ્ચ, અર્દ્ધકોશ વિષ્કંભથી, છકોટિક, છ વિગ્રહિક, વજ્રમય-વૃત્ત-લષ્ટ-સંસ્થિત ઈત્યાદિ મહેન્દ્ર-ધ્વજવત્ વર્ણન ત્યાં સુધી કહેવું યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે માણવક ચૈત્ય સ્તંભ ઉપર-નીચે છ-છ કોશ છોડીને મધ્યેના સાડા ચાર યોજનમાં ઘણાં સુવર્ણ રૂપ્યમય ફલક છે, ઈત્યાદિ ફલક વર્ણન કરવું. નાગદંત-સિક્કગ વર્ણન પૂર્વવત્ કરવું તે રજતમય સિક્કામાં ઘણાં વજ્રમય, ગોળ-વૃત્ત, સમુદ્ગકો છે. તે વજ્રમય સમુદ્ગકમાં ઘણી જિનસક્થિ રહેલ છે. જે વિજય દેવ તથા બીજા વ્યંતરાદિ દેવ-દેવીને ચંદનથી અર્ચનીય, સ્તુતિ આદિથી વંદનીય, પુષ્પાદિથી પૂજનીય, બહુમાનકરણથી માનનીય, વસ્ત્રાદિથી સત્કારણીય, કલ્યાણ-મંગલ-દૈવત-ચૈત્ય એ બુદ્ધિથી પર્યુપાસનીય છે.

તે માણવક ચૈત્યસ્તંભની પૂર્વ દિશામાં મોટી મણિપીઠિકા કહેલી છે. એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી, સર્વથા મણીમયી, અચ્છ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક મોટું સિંહાસન કહેલ છે, તેનું વર્ણન અને ભદ્રાસનાદિ પૂર્વવત્ છે.

તે માણવક નામક ચૈત્યસ્તંભની પશ્ચિમ દિશામાં મોટી મણિપીઠિકા કહેલ છે. એક યોજન લાંબુ-પહોળું છે, અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી છે. સર્વમણીમયી ઇત્યાદિ પૂર્વવત્. તે મણિપીઠિકાની ઉપર અહીં એક મોટી દેવશય્યા છે. તેનું વર્ણન આ રીતે - વિવિધ મણિમય, મૂળપાયા - પ્રતિવિશિષ્ટ ઉપષ્ટંભ કરણને માટે પાદ, પ્રતિપાદ. - x - જાંબૂનદમય ગાત્ર - ઇષત્ વજ્રમય વજ રત્નપૂરિત સંધિઓ છે. વિવિધ મણિમય સ્યૂત-વિશિષ્ટવાન રજમયી તૂલી, લોહિતાક્ષમય ઉપાધાનક [તકીયા] તપનીયમય્ય ગંડોપધાનકાદિ.

તે દેવશયનીય આલિંગનવર્તીસહ - શરીર પ્રમાણ ઉપધાનથી જે છે તે. ઉભયતઃ - મસ્તકના અને પગના અંતને આશ્રીને જે તકીયા છે તે. બંને તરફ ઉન્નત, મધ્યમાં નિમ્ન હોવાથી નમેલ, ગંભીર, अवदाल - વિદલન, પગ મૂકતા નીચે ધસી જાય તેવું. सालिसए - સદેશક, ओयविय - વિશિષ્ટ પરિકર્મિત, क्षौम - કાર્પાસિક, दुकूल - વસ્ત્ર, તે જ पट्ट. प्रतिच्छादन - આચ્છાદન. આજીનક-રૂ આદિ પૂર્વવત્ કહેવું.
- x - x -

તે દેવશયનીયની ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં એક મોટી મણિપીઠિકા કહી છે. એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી સર્વમણીમયી આદિ પૂર્વવત્. તે મણિપીઠિકાની ઉપર ક્ષુલ્લક મહેન્દ્રધ્વજ છે. તેનું પ્રમાણ અને વર્ણન મહેન્દ્ર-ધ્વજવત્ કહેવું. તે મહેન્દ્રધ્વજની પશ્ચિમમાં વિજયદેવનો ચોપ્પાલ નામે એક પ્રહરણકોશ કહેલ છે. તે સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. તે કોશમાં પરિઘરત્ન પ્રમુખ પ્રહરણરત્ન રહેલા છે. જે નિર્મળ, અતિ તેજવાળા, તેથી જ તીક્ષ્ણ ધારાવાળા આદિ હતા.

તે સુધર્માસભાની ઉપર ઘણાં આઠ-આઠ મંગલક હતા ઈત્યાદિ બધું પૂર્વવત્ કહેવું યાવત્ પ્રતિરૂપ હતી.

● સૂત્ર-૧૭૭ :-

સુધર્માસભાની ઉત્તરપૂર્વમાં એક મોટું સિદ્ધાયતન [જિનાલય] કહેલ છે. તે સાડા બાર યોજન લાંબી, સવા છ યોજન પહોળી, નવ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે યાવત્ ગોમાનસિકની વક્તવ્યતા કહેવી. જે સુધર્માસભાની વક્તવ્યતા છે, તે સંપૂર્ણ પૂર્વવત્ દ્વાર, મુખમંડપ, પ્રેક્ષાઘર મંડપ, ધ્વજ, સ્તૂપ, ચૈત્યવૃક્ષ, માહેન્દ્ર ધ્વજ, નંદા પુષ્કરિણી, પછી સુધર્માની મનોગુલિકાનું પ્રમાણ, ગોમાનસીકા, ધૂપઘટિકા, તે જ પ્રમાણે ભૂમિભાગ, ઉલ્લોક યાવત્ મણીઓનો સ્પર્શ કહેવો.

તે સિદ્ધાયતનના બહુમધ્યદેશ ભાગમાં એક મોટી મણિપીઠિકા કહી છે. તે બે યોજન લંબાઈ-પહોળાઈથી, એક યોજન બાહલ્યથી છે. સર્વમણીમયી, સ્વચ્છ૦ આદિ છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક મોટો દેવછંદક કહેલ છે. તે બે યોજન લાંબો-પહોળો છે, સાતિરેક બે યોજન ઉર્ધ્વ ઉંચો, સર્વરત્નમયાદિ છે.

તે દેવછંદકમાં ૧૦૮ જિન [અરિહંત] પ્રતિમા, જિન ઉત્સેધ પ્રમાણ માત્ર સંનિક્ષિપ્ત રહેલી છે. તે જિન પ્રતિમાનું આવા પ્રકારે વર્ણન કહ્યું છે. જેમકે — હથેળી તપનીયમય, નખો અંકરત્નમય અને તેનો મધ્ય ભાગ લોહિતાક્ષ રત્નોથી યુક્ત છે. પગ સુવર્ણમય છે, ગુલ્ફ-ઘુંટણ કનકમય છે, જાનૂ કનકમય છે. ઉરૂ કનકમય છે, ગાત્રલષ્ટીઓ કનકમય છે. નાભિ તપનીયમય છે, રોમરાજી રિષ્ટરત્નમય છે. ચુચુક તપનીયમય છે, શ્રીવત્સ તપનીયમય છે. બાહુ કનકમય છે. પાસળીઓ કનકમય છે. ગ્રીવા કનકમયી છે, મૂંછ રિષ્ટરત્નમય છે. હોઠ પ્રવાલરત્નમય છે. દાંત સ્ફટિકરત્નમય છે, તપનીયમય જીભ છે. તાળવું તપનીયમય છે. નાક કનકમયી છે, તેનો મધ્યભાગ લોહિતાક્ષ રત્નની લાલીમાવાળો છે. આંખો અંકરત્નની છે - તેનો મધ્યભાગ લોહિતાક્ષરત્નની લાલાશવાળો છે, દૃષ્ટિ પુલકિત છે. આંખોની કીકી રિષ્ટરત્નમય છે. તેના અક્ષિપત્ર અને ભ્રમર રિષ્ટ રત્નમય છે. કપાળ સુવર્ણમય છે, કાન સુવર્ણમય છે, લલાટ કનકમય છે. શીર્ષ ઘટિકા વૃત્ત-વજરત્નમય છે. શાંત કેશ ભૂમિ તપનીય સુવર્ણની છે. કેશ રિષ્ટરત્નોના છે.

તે જિનપ્રતિમાની પાછળ અલગ-અલગ છત્રધાર પ્રતિમા કહી છે. તે છત્રધાર પ્રતિમાઓ લીલાપૂર્વક કોરંટપુષ્પની માળાથી યુક્ત હિમ, રજત, કુંદ અને ચંદ્ર સમાન સફેદ આતપત્રોને ધારણ કરીને ઉભી છે. તે જિનપ્રતિમાના બંને પડખે અલગ-અલગ ચામરધારી પ્રતિમા છે. તે ચામરધારી પ્રતિમા ચંદ્રકાંતમણિ, વજ, વૈડૂર્યાદિ વિવિધ મણિ, સુવર્ણ અને રત્નયુક્ત નિર્મળ મહાર્હ, તપનીય, ઉજ્જ્વલ વિચિત્ર દંડો અને શંખ-અંકરત્ન-કુંદ-જલકણ, અમૃત મથિત ફીણના પુંજની સદૃશ સૂક્ષ્મ અને રજતમય દીર્ઘવાળ વાળી ધવલ ચામરોને લીલાપૂર્વક ધારણ કરી ઉભી છે.

તે જિનપ્રતિમાની આગળ બબ્બે નાગપ્રતિમા, બબ્બે યક્ષ પ્રતિમા, બબ્બે ભૂતપ્રતિમા, બબ્બે કુંડધાર પ્રતિમાઓ વિનયપૂર્વક, પગે પડેલી, અંજલિ જોડેલી, સંનિક્ષિપ્ત રહેલ છે. સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણ, લષ્ટ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિષ્પંક યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

તે જિનપ્રતિમાની આગળ ૧૦૮ ઘંટા, ૧૦૮ ચંદન કળશો, ૧૦૮ ભૃંગાર, એ પ્રમાણે ૧૦૮-૧૦૮ આદર્શક, થાલા, પાત્રી, સુપ્રતિષ્ઠક, મનોગુલિકા, વાતકરક, ચિત્ર, રત્નકરંડક, હયકંઠક યાવત્ વૃષભ કંઠક, પુષ્પચંગેરી યાવત્ લોમહસ્તચંગેરી, પુષ્પ પટલક, તેલ સમુદ્ગક યાવત્ ધૂપકડછા લઈને રહેલી છે.

તે સિદ્ધાયતનની ઉપર ઘણાં આઠ-આઠ મંગલો, ધ્વજ, છત્રાતિછત્રો છે તે. ઉત્તમ આકારના સોળ પ્રકારના રત્નોથી ઉપશોભિત છે. તે આ પ્રમાણે - રત્નો યાવત્ રિષ્ટ રત્નો વડે.

● વિવેચન-૧૭૭ :-

સુધર્માસભાની ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં એક મોટું સિદ્ધાયતન છે. તે ૧૨॥ યોજન લાંબુ, ૬। યોજન પહોળું, ૯ યોજન ઉંચુ છે, ઈત્યાદિ સર્વે સુધર્માસભાવત્ ગોમાનસી વક્તવ્યતા સુધી કહેવું. - x - જેમ સુધર્માસભામાં પૂર્વ-દક્ષિણ-ઉત્તરમાં ત્રણ દ્વાર છે. તે દ્વારની આગળ મુખમંડપ છે, મુખમંડપ આગળ પ્રેક્ષાગૃહ મંડપ છે. તે પ્રેક્ષાગૃહ મંડપોની આગળ પ્રતિમાસહિત ચૈત્યસ્તૂપ છે. તે ચૈત્યવૃક્ષો આગળ મહેન્દ્ર ધ્વજ છે. તે મહેન્દ્ર ધ્વજની આગળ નંદા પુષ્કરિણી કહી છે. પછી સુધર્માસભામાં ૬૦૦૦ ગુલિકા, ૬૦૦૦ ગોમાનસી કહી છે. તે બધું જ અહીં સંપૂર્ણ ક્રમથી કહેવું. ઉલ્લોક વર્ણન, બહુસમરમણીય ભૂમિ ભાગ વર્ણન તેમજ કહેવું.

તે સિદ્ધાયતનના બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુમધ્ય દેશભાગમાં એક મોટી મણિપીઠિકા કહી છે. બે યોજન લાંબી-પહોળી, એક યોજન બાહલ્યથી, સર્વમણીમયી આદિ પૂર્વવત્.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર મહા દેવછંદક છે. સાતિરેક બે યોજન ઉંચી, બબ્બે યોજન લાંબી-પહોળી, સર્વથા રત્નમય ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. તે દેવછંદકમાં ૧૦૮ જિનપ્રતિમા જિનોત્સેધ પ્રમાણ માત્રાની ૫૦૦ ધનુષ્ પ્રમાણ સંનિક્ષિપ્ત રહેલી છે.

તે જિનપ્રતિમાનું આવું વર્ણન છે – તપનીય હાથ-પગ, અંકરત્નમય પણ મધ્યમાં લોહિતાક્ષ રત્નયુક્ત નખો, કનકમય એવા જંઘા-જાનૂ ઉરૂ અને ગાત્રયષ્ટિ, તપનીયમય નાભિ, રિષ્ટ રત્નમય રોમરાજી, તપનીયમય સ્તનાગ્રભાગ અને શ્રીવત્સ. વિદ્રુમમય હોઠ, સ્ફટિકમય દાંત, તપનીયમય જીભ અને તાળવું. કનકમય નાસિકા-જેમાં લોહિતાક્ષરત્નની લાલાશ છે. અંકમય આંખ જેમાં લોહિતાક્ષ રત્નની લાલાશ છે. આંખની વચ્ચે રહેલ કીકી રિષ્ઠરત્નની છે. અક્ષિપત્ર અને ભ્રમર પણ રિષ્ટરત્નમય છે. કપોલ-કાન-લલાટ પટ્ટિકા એ કનકમય છે. વજ્રમય શીર્ષઘટી છે. તપનીયમય કેશભૂમિ છે. તે વાળ રિષ્ટરત્નમય છે.

તે જિનપ્રતિમાની પાછળ એકૈક છત્રધર પ્રતિમા છે તે હેમ-રજત-કુંદ-ચંદ્ર સમાન પ્રકાશવાળા કોરંટમાળા યુક્ત ધવલ આતપત્ર લઈને લીલા કરતા રહેલ છે. તે જિનપ્રતિમાની બંને બાજુ બબ્બે ચામરધારી પ્રતિમા કહી છે. તેમાં ચંદ્રકાંત, વજ્ર, વૈડૂર્યાદિ મણી ખચિત દંડ છે. તેવા વિવિધ પ્રકારના દંડો છે. તેમાં સૂક્ષ્મ-શ્લક્ષ્ણ, રજતમય વાળ છે. તે ચામરોથી પવન ઢોળતી રહી છે.

તે જિનપ્રતિમાની આગળ બબ્બે નાગપ્રતિમા, બબ્બે યક્ષપ્રતિમા, બબ્બે ભૂતપ્રતિમા, બબ્બે કુંડધાર પ્રતિમા રહેલ છે.

તે દેવછંદકમાં જિનપ્રતિમાની આગળ ૧૦૮ ઘંટા, ૧૦૮ ચંદનકળશો, ૧૦૮ ભૃંગાર, ૧૦૮ દર્પણ, ૧૦૮ થાલા, ૧૦૮ પાત્રી, ૧૦૮ સુપ્રતિષ્ઠક, ૧૦૮ મનોગુલિકા-પીઠિકા વિશેષ, ૧૦૮ વાતકરકો, ૧૦૮ રત્નકરંડક, ૧૦૮ અશ્વકંઠ, એ રીતે ગજકંઠ, નરકંઠ, કિંનર કંઠ, કિંપુરુષકંઠ, મહોરગકંઠ, ગંધર્વકંઠ, વૃષભ કંઠ છે. ૧૦૮-૧૦૮ પુષ્પ ચંગેરી, માલ્ય ચંગેરી, ચૂર્ણચંગેરી, ગંધ ચંગેરી, વસ્ત્ર ચંગેરી, આભરણ ચંગેરી, લોમહસ્ત ચંગેરી છે. લોમહસ્ત-મોરપીંછીની પૂંજણી.

૧૦૮ પુષ્પપટલક, ૧૦૮ માલ્ય પટલકોના મુત્કલ પુષ્પોની ગ્રથિત માળા, ૧૦૮ ચૂર્ણ પટલક એ પ્રમાણે ગંધ, વસ્ત્ર, આભરણ, સિદ્ધાર્થ, લોમહસ્તક, પટલક કહેવા. એ રીતે ૧૦૮-૧૦૮ સિંહાસન, છત્ર, ચામર, તૈલ સમુદ્ગક, કોષ્ઠ સમુદ્ગક, ચોયક સમુદ્ગક, તગર સમુદ્ગક, મેલા સમુદ્ગક, હરિતાલ સમુદ્ગક, હિંગલોક સમુદ્ગક, મનઃશિલા સમુદ્ગક, અંજન સમુદ્ગક છે. આ તૈલ આદિ બધા સમુદ્ગક પરમ સુરભિ ગંધયુક્ત કહેવા. ૧૦૮ ધ્વજા છે.

અહીં વૃત્તિકાર મહર્ષિએ બે ગાથા નોંધી છે. જેમાં ૧૦૮-૧૦૮ ચંદનકળશાદિની નોંધ છે. શેષ - x - પૂર્વવત્.

● **સૂત્ર-૧૭૮ :-**

તે સિદ્ધાયતનની ઉત્તર-પૂર્વમાં એક મોટી ઉપપાતસભા કહી છે. સુધર્માસભા માફક ગોમાનસી પર્યન્ત બધું વર્ણન અહીં પણ કરી લેવું. ઉપપાતસભામાં પણ દ્વાર, મુખમંડપાદિ બધું વર્ણન. ભૂમિભાગ યાવત્ મણીઓનો સ્પર્શ આદિ કહેવા. સુધર્મા સભાની વક્તવ્યતા ભૂમિ અને સ્પર્શ પર્યન્ત કહેવી.

તે બહુસમ રમણીય ભૂમિભાગના બહુ મધ્યદેશ ભાગે એક મોટી મણિપીઠિકા કહી છે. તે એક યોજન લાંબી-પહોળી અર્દ્ધ યોજન બાહલ્યથી છે. તે સર્વે મણીમયી, સ્વચ્છાદિ છે. તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક મોટું દેવશયનીય કહ્યું છે. તે દેવશયનીયનું વર્ણન કરવું. ઉપપાત સભાની ઉપર આઠ-આઠ મંગલો, ધ્વજ, છત્રાતિછત્ર યાવત્ ઉત્તમ આકારે છે.

તે ઉપપાત સભાની ઉત્તરપૂર્વમાં એક મોટો દ્રહ કહેલ છે. તે દ્રહ સાડાબાર યોજન લાંબો, સવા છ યોજન પહોળો, દશ યોજન ઉંડો, સ્વચ્છ-શ્લક્ષ્ણ આદિનું વર્ણન કરવું. જે પ્રમાણે નંદા પુષ્કરિણી યાવત્ તોરણનું વર્ણન છે, તેમ કહેવું.

તે દ્રહના ઉત્તરપૂર્વમાં એક મોટી અભિષેકસભા કહી છે. સુધર્માસભાની માફક સંપૂર્ણ બધું જ ગોમાનસી, ભૂમિભાગ, ઉલ્લોક સુધી પૂર્વવત્ કહેવું. તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુ મધ્ય દેશ ભાગમાં એક મોટી મણિ-પીઠિકા કહેલી છે. તે એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધયોજન જાડી, સર્વમણિ-મયાદિ છે.

તે મણિપીઠિકાની ઉપર એક મોટું સીંહાસન કહેલ છે. સીંહાસનનું વર્ણન પરિવાર રહિત કરવું.

તે વિજય દેવના અભિષેકના ઘણાં ભાંડો રાખેલા છે. અભિષેકસભામાં ઉપર આઠ-આઠ મંગલ યાવત્ ઉત્તમાકારના સોળ પ્રકારના રત્નોથી સુશોભિત છે.

તે અભિષેકસભાની ઉત્તરપૂર્વમાં અહીં એક મોટી અલંકારિકસભા વક્તવ્યતા યાવત્ ગોમાનસી કહેવી. મણિપીઠિકા વર્ણન અભિષેકસભા માફક જાણવું. તેની ઉપર સીંહાસનનું વર્ણન સપરિવાર કરવું. ત્યાં વિજયદેવના ઘણાં અલંકાર, ભાંડ રહેલા છે. ઉત્તમાકારા અલંકારિક૦ ઉપર મંગલકો, ધ્વજ, છત્રાતિછત્રો છે.

તે અલંકારિકસભાની ઉત્તરપૂર્વમાં અહીં એક મોટી વ્યવસાયસભા કહી છે. પરિવાર રહિત સીંહાસન સુધીની બધી વક્તવ્યતા અભિષેકસભા માફક કહેવી. ત્યાં વિજયદેવનું એક મોટું પુસ્તકરત્ન રહેલ છે. તે પુસ્તકરત્નનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે –

તે પુસ્તકરત્નની રિષ્ટરત્નમય કંબિકા, રજતમય પત્રક, રિષ્ટરત્નમય અક્ષરો, તપનીયમય દોરા, વિવિધ મણિમય ગ્રંથિઓ, અંકરત્નમય પત્રો, વૈડૂર્યમય લિપ્યાસન, તપનીયમય સાંકળ, રિષ્ટરત્નમય ઢાંકણ, રિષ્ટ રત્નમય મષી, વજ્રમયી લેખની, રિષ્ટરત્નમય અક્ષરો તે ધાર્મિક શાસ્ત્રમાં છે. તે વ્યવસાય સભા ઉપર આઠ-આઠ મંગલ, ધ્વજ, છત્રાતિછત્ર છે જે ઉત્તમાકારથી યાવત્ શોભિત છે.

તે વ્યવસાયની ઉત્તરપૂર્વમાં એક મોટી બલિપીઠ કહી છે. તે બે યોજન લાંબી-પહોળી, એક યોજન સર્વ રજતમય, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે.

અહીં તે બલિપીઠની ઉત્તરપૂર્વમાં એક મોટી નંદા પુષ્કરિણી કહી છે. તેના પ્રમાણ આદિનું વર્ણન દ્રહ માફક કરવું.

● **વિવેચન-૧૭૮ :-**

તે સિદ્ધાયતનના ઉત્તરપૂર્વમાં એક મોટી ઉપપાત સભા છે. તેનું સુધર્માસભા માફક પ્રમાણ, ત્રણ દ્વારો, દ્વારોની આગળ મુખમંડપ ઈત્યાદિ બધું ગોમાનસી સુધી કહેવું. પછી ઉલ્લોક વર્ણન, ભૂમિભાગ વર્ણન યાવત્ મણીના સ્પર્શ સુધી કહેવું. તે બહુસમ રમણીય ભૂમિ ભાગના બહુમધ્ય દેશભાગમાં એક મોટી મણિપીઠિકા છે. જે એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધ યોજન જાડી, સંપૂર્ણ મણીમય ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ કહેવું. તે મણિ પીઠિકા ઉપર એક દેવશયનીય કહેલ છે. તેના સ્વરૂપનું વર્ણન સુધર્માસભાના દેવશયનીયની માફક કહેવું. તે ઉપપાત સભાની ઉપર આઠ-આઠ મંગલકો છે ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ કહેવું.

તે ઉપપાત સભાની ઉત્તરપૂર્વમાં અહીં એક મોટો દ્રહ છે. તે સાડાબાર યોજન લાંબો, સવા છ યોજન પહોળો, દશ યોજન ઉંડો છે. નંદાપુષ્કરિણીવત્ સ્વચ્છ, શ્લક્ષ્ણાદિ બધું કહેવું. - x -

તે દ્રહ એક પદ્મવરવેદિકા અને એક વનખંડથી ચોતરફથી ઘેરાયેલ છે. પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન — ત્યાં ઘણાં વ્યંતર દેવ-દેવીઓ યાવત્ વિચરે છે. સુધી કહેવું.

તે દ્રહની ત્રણ દિશામાં ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક છે. તે ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક અને તોરણોનું વર્ણન પૂર્વવત્ છે. તે દ્રહની ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં એક મોટી અભિષેકસભા કહી છે. તેનું પણ પ્રમાણ-સ્વરૂપ-દ્વાર-મુખમંડપ-પ્રેક્ષાગૃહ મંડપ-ચૈત્યસ્તૂપ ઈત્યાદિનું વર્ણન સુધર્માસભાવત્ કહેવું. તે ગોમાનસી સુધી કહેવું. ત્યારપછી તે પ્રમાણે જ ઉલ્લોક વર્ણન, ભૂમિભાગ વર્ણન મણીઓના સ્પર્શ સુધી કહેવું.

તે બહુસમરમણીય ભૂમિભાગના બહુ મધ્યદેશ ભાગે એક મોટી મણિપીઠિકા કહી છે. તે એક યોજન લાંબી-પહોળી, અર્દ્ધ યોજન જાડી, સંપૂર્ણ મણિમય, સ્વચ્છ-શ્લક્ષ્ણાદિ છે.

તે મણિપીઠિકા ઉપર અહીં એક મોટું સિંહાસન છે. તેનું વર્ણન પૂર્વવત્. અહીં પરિવારભૂત ભદ્રાસનો ન કેહવા. તે સિંહાસનમાં વિજય દેવને યોગ્ય ઘણાં અભિષેક ભાંડ રહે છે. તે અભિષેક સભાની ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં મોટી અલંકાર સભા છે. તે પ્રમાણ - સ્વરૂપ - ત્રણ દ્વાર - મુખમંડપ - પ્રેક્ષા ગૃહમંડપાદિ વર્ણન પ્રકારથી અભિષેક સભા પરિવાર રહિત સીંહાસન સુધી કરવું.

તે સિંહાસને વિજયદેવને યોગ્ય ઘણાં અલંકાર ભાંડ રહેલા છે. તે અલંકાર સભાની ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં એક મોટી વ્યવસાય સભા છે. તે અભિષેક સભાવત્ પ્રમાણ-સ્વરૂપ-ત્રણ દ્વાર-મુખ મંડપાદિ વર્ણન પ્રકારથી અપરિવાર સિંહાસન સુધી કહેવું. અહીં સિંહાસનમાં એક મોટું પુસ્તકરત્ન રાખેલ છે.

તે પુસ્તકનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે - રિષ્ટ રત્નમયી કંબિકા-પુષ્ટક. રજતમય-તપનીયમય દવરક જેમાં પત્ર, પ્રોત છે. દવરકની આદિમાં વિવિધ મણિમય ગ્રંથિ છે,

જેનાથી પત્રો નીકળતા નથી. અંકરત્નમય પત્રો છે. વિવિધ મણિ-વૈડૂર્યમય લિપ્યાસન-મષી ભાજન છે. તપનીયમય સાંકળ છે. મષીભાજનની ઉપર રિષ્ટ રત્નમય તેનું ઢાંકણ છે. રિષ્ટરત્નમય મષી, વજમય લેખની, રિષ્ટમય અક્ષરોથી ધાર્મિક લેખ્ય છે.

તે ઉપપાત સભાની ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં એક મોટી બલિપીઠ છે. તે બે યોજન લાંબી-પહોળી, એક યોજન જાડી આદિ છે. તે બલિપીઠની ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં એક મોટી નંદાપુષ્કરિણી કહી છે. તે દ્રહ પ્રમાણ છે. દ્રહની જેમ તેના પણ ત્રિસોપાન અને તોરણનું વર્ણન પૂર્વવત્ કરવું. વિજય દેવની રાજધાનીનું વર્ણન કર્યુ.

હવે વિજયદેવ, ત્યાં ઉત્પન્ન થાય પછી જે કરે છે, જે રીતે તેનો અભિષેક થાય છે, તેને હવે જણાવે છે —

મુનિ દીપરત્નસાગરે સટીક અનુવાદિત કરેલ
દ્વીપસમુદ્રાંતર્ગત્ જંબૂદ્વીપ-વિજયદ્વારાધિકાર પૂર્ણ

❁ વિજયદેવ-અધિકાર ❁

-- x -- x -- x --

૦ [દ્વીપ સમુદ્ર વક્તવ્યતા અંતર્ગત્ ''જંબૂદ્વીપ'' દ્વીપ વર્ણનમાં 'વિજય દ્વાર' વર્ણનમાં ''વિજયદેવ''નો અધિકાર કહે છે.]

● સૂત્ર-૧૭૯ :-

તે કાળે તે સમયે વિજયદેવ વિજયા રાજધાનીમાં ઉપપાતસભામાં દેવશયનીયમાં દેવદૂષ્યથી અંતરિત અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ શરીરમાં વિજયદેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યારે તે વિજયદેવ ઉત્પત્તિ પછી પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિથી પૂર્ણ થયો. તે આ રીતે – આહાર પર્યાપ્તિ, શરીર પર્યાપ્તિ, ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ, આનપ્રાણ પર્યાપ્તિ, ભાષામન પર્યાપ્તિ.

ત્યારપછી પાંચ પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત વિજય દેવને આ પ્રકારે અધ્યવસાય, ચિંતન, પ્રાર્થિત, મનોગત સંકલ્પ થયો કે મારે માટે પહેલા શું શ્રેયસ્કર છે, પછી શું શ્રેયસ્કર છે ? મારે પહેલા શું કરવું જોઈએ, પછી શું કરવું જોઈએ ? મારે માટે પહેલા કે પછી શું હિતકારી, સુખકારી, કલ્યાણકારી, નિઃશ્રેયસ્કારી અને આનુગામિકપણે થશે ? એ પ્રમાણે વિચારે છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવની સામાનિક પર્ષદામાં ઉત્પન્ન દેવો વિજયદેવના તે પ્રકારના અધ્યવસાય, ચિંતન, પ્રાર્થિત અને મનોગત સંકલ્પને ઉત્પન્ન થયો જાણી જ્યાં વિજયદેવ હતો ત્યાં આવે છે. આવીને વિજયદેવને બે હાથ જોડી, મસ્તકે આવર્ત્ત કરી, મસ્તકે અંજલિ કરી, જય-વિજય વડે વધાવે છે. જય વિજયથી વધાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું –

હે દેવાનુપ્રિય ! નિશ્ચે વિજયા રાજધાનીમાં સિદ્ધાયતનમાં ૧૦૮ જિનપ્રતિમાઓ જિનોત્સેધ પ્રમાણ માત્ર રહેલી છે. સુધર્માસભાના માણવક ચૈત્યસ્તંભ ઉપર વજ્રમય ગોળ-વૃત્ત-સમુદ્ગકમાં ઘણાં જિન અસ્થિ રાખેલા છે. જે આપ દેવાનુપ્રિયને અને બીજા ઘણાં વિજય રાજધાની વાસ્તવ્ય દેવો અને દેવીને અર્ચનીય, વંદનીય, પૂજનીય, સત્કારણીય, સન્માનનીય, કલ્યાણ-મંગલ-દેવ-ચૈત્યરૂપ પર્યુપાસનીય છે. આ આપ દેવાનુપ્રિયને પૂર્વે પણ શ્રેયસ્કર છે, પછી પણ શ્રેયસ્કર છે. આપને પૂર્વે પણ કરણીય છે, પછી પણ કરણીય છે. આપને પહેલાં કે પછી યાવત્ આનુગામિકપણે થશે. એમ કહી મોટે-મોટેથી [મહા શબ્દોથી] જય-જય શબ્દને પ્રયોજે છે.

ત્યારે વિજયદેવ તે સામાનિક પર્ષદામાં ઉત્પન્ન દેવોની પાસે આ કથન સાંભળી, અવધારી હૃષ્ટ-તુષ્ટ યાવત્ હૃદયી થઈ દેવશયનીયથી ઉભો થયો, ઉભો થઈને દિવ્ય દેવદૂષ્ય યુગલ ધારણ કર્યું. કરીને દેવ શયનીયથી નીચે ઉતર્યો. ઉતરીને ઉપપાતસભાના પૂર્વ દ્વારથી નીકળ્યો. નીકળીને જ્યાં દ્રહ હતું ત્યાં આવ્યો, આવીને દ્રહને અનુપ્રદક્ષિણા કરતા-કરતા પૂર્વના તોરણથી અનુપ્રવેશે

છે. પ્રવેશીને પૂર્વ દિશાના ત્રિસોપાન-પ્રતિરૂપકથી ઉતરે છે, ઉતરીને દ્રહમાં પ્રવેશે છે, પ્રવેશીને જલ અવગાહન કરે છે, કરીને જલમજ્જન કરે છે, જલક્રીડા કરે છે. - - -

- - - ત્યારપછી અત્યંત પવિત્ર અને શુચિભૂત થઈને દ્રહની બહાર નીકળે છે અને જ્યાં અભિષેકસભા છે. ત્યાં જાય છે. જઈને અભિષેકસભાને પ્રદક્ષિણા કરીને પૂર્વ દિશાના દ્વારથી પ્રવેશે છે, પ્રવેશીને જ્યાં પોતાનું સીંહાસન છે, ત્યાં આવે છે, આવીને તે શ્રેષ્ઠ સીંહાસને જઈ પૂર્વાભિમુખ બેસે છે.

ત્યારપછી તે વિજય દેવના સામાનિક પર્ષદામાં ઉત્પન્ન દેવોએ આભિયોગિક દેવોને બોલાવ્યા, બોલાવીને આમ કહ્યું – જલ્દીથી ઓ દેવાનુપ્રિયો ! વિજયદેવના મહાર્થ, મહાર્ઘ, મહાર્હ, વિપુલ ઈન્દ્રાભિષેક [સામગ્રી] ઉપસ્થાપિત કરો. ત્યારે તે આભિયોગિક દેવો સામાનિક પર્ષદાના દેવોએ આમ કહેતા હર્ષિત-સંતુષ્ટ યાવત્ હૃદયી થઈ બે હાથ જોડી, મસ્તકે આવર્ત કરી, મસ્તકે અંજલિ કરી, હે દેવ ! 'તહત્તિ' કહી આજ્ઞા અને વિનયથી વચનને સ્વીકાર્યુ, સ્વીકારીને ઉત્તરપૂર્વ દિશામાં જાય છે, જઈને વૈક્રિય સમુદ્ઘાતથી સમવહત થાય છે, થઈને સંખ્યાત યોજન દંડ કાઢે છે. તે આ પ્રમાણે રત્નોનો યાવત્ રિષ્ટ રત્નોનો યથા બાદર પુદ્ગલોને છોડે છે અને યથા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. પછી બીજી વખત વૈક્રિય સમુદ્ઘાતથી સમવહત થાય છે.

સમવહત થઈને ૧૦૦૮ સુવર્ણના કળશો, ૧૦૦૮ રૂપાના કળશો, ૧૦૦૮ મણીમય કળશો, ૧૦૦૮ સુવર્ણ રૂપ્યમય કળસો, ૧૦૦૮ સુવર્ણ-મણીમય કળશો, ૧૦૦૮ રૂપા-મણિમય કળશો. ૧૦૦૮ માટીના કળશો. - - તથા - - ૧૦૦૮ ભૃંગાર, એ પ્રમાણે આદર્શ, થાલા, પાત્રી, સુપ્રતિષ્ઠક, ચિત્ર, રત્નકરંડક, પુષ્પચંગેરી યાવત્ રોમહસ્ત ચંગેરી, પુષ્પપડલક યાવત્ રોમહસ્ત પડલક, - - તથા - - ૧૦૮ સીંહાસન, એ રીતે છત્ર, ચામર ધ્વજા, વર્તક, તપસિપ્ર, ક્ષીરક, પીનક, તૈલ સમુદ્ગક, ૧૦૮ ધૂપ કડછા વિકુર્વે છે.

તે સ્વાભાવિક અને વિકુર્વિત કળશો યાવત્ ધૂપ કડછાને ગ્રહણ કરે છે, કરીને વિજયા રાજધાનીથી નીકળે છે, નીકળીને તેવી ઉત્કૃષ્ટી યાવત્ તેજ દિવ્ય દેવગતીથી તિર્છા અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રની વચ્ચોવચ્ચ થઈને જ્યાં ક્ષીરોદ સમુદ્ર છે, ત્યાં આવે છે. આવીને ક્ષીરોદક લઈને, જે ત્યાંના ઉત્પલો યાવત્ શત સહસ્ર પત્રો છે, તેને ગ્રહણ કરે છે. કરીને જ્યાં પુષ્કરોદ સમુદ્ર છે, ત્યાં આવે છે, આવીને પુષ્કરોદક ગ્રહણ કરે છે. કરીને ત્યાંના જે ઉત્પલો યાવત્ શત-સહસ્રપત્રો છે તેને લે છે.

ત્યારપછી [તે દેવો] જ્યાં સમયક્ષેત્ર છે, તેમાં જ્યાં ભરત-ઐરવત વર્ષક્ષેત્ર છે, તેમાં જ્યાં માગધ-વરદામ-પ્રભાસ તિર્થો છે, ત્યાં આવે છે, આવીને તીર્થોદકને ગ્રહણ કરે છે, કરીને તીર્થની માટીને ગ્રહણ કરે છે, કરીને જ્યાં ગંગા-સિંધુ-

રક્તા-રક્તવતી નદીઓ છે, ત્યાં આવે છે. આવીને નદીનું જળ ગ્રહણ કરે છે, કરીને ઉભય તટની માટીને ગ્રહણ કરે છે. - x -

ત્યારપછી જ્યાં ચુલ્લ હિમવંત અને શિખરી વર્ષધર પર્વત છે, ત્યાં આવે છે, આવીને સર્વે તૂવર, સર્વપુષ્પ, સર્વ ગંધ, સર્વ માલ્ય, સર્વૌષધિ-સિદ્ધાર્થક ગ્રહણ કરે છે. - x -

ત્યારપછી જ્યાં પદ્મદ્રહ અને પુંડરીકદ્રહ છે ત્યાં આવે છે, આવીને ત્યાં-ત્યાંના દ્રહોદકને ગ્રહણ કરે છે. ત્યાં જે ઉત્પલો યાવત્ શત-સહસ્રપત્રો છે, તેને ગ્રહણ કરે છે.

ત્યારપછી જ્યાં હૈમવત-હૈરણ્યવત વર્ષક્ષેત્ર છે, તેમાં જ્યાં રોહિત-રોહિતાંશા-સુવર્ણકૂલા-રૂપ્યકૂલા નદી છે ત્યાં આવે છે, આવીને નદીનું જળ ગ્રહે છે, ઉભય તટની માટી લે છે. - x -

ત્યારપછી જ્યાં શબ્દાપાતી, માલ્યવંતપર્યાય વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વત છે ત્યાં આવે છે. આવીને સર્વ તૂવર યાવત્ સર્વૌષધિ અને સિદ્ધાર્થકને ગ્રહણ કરે છે. - x -

ત્યારપછી જ્યાં મહાહિમવંત અને રુક્મિ વર્ષધર પર્વત છે, ત્યાં આવે છે. આવીને સર્વ પુષ્પાદિ લે છે, તે બધું પૂર્વવત્. પછી જ્યાં મહાપદ્મ દ્રહ અને મહાપુંડરીક દ્રહ છે ત્યાં આવે છે, આવીને ત્યાં જે ઉત્પલો છે આદિ પૂર્વવત્ લે છે. ત્યાંથી હરિવર્ષ અને રમ્યક્ વર્ષ ક્ષેત્રમાં જ્યાં હરકાંતા, હરિકાંતા, નરકાંત, નારિકાંતા નદીઓ છે, ત્યાં આવે છે, આવીને નદીનું જળ ગ્રહણ કરે છે. - x -

ત્યારપછી વિકટાપાતી અને ગંધાપાતી વૃત્ત વૈતાઢ્ય પર્વત છે, ત્યાં આવે છે, આવીને સર્વપુષ્પો આદિ લે છે, તે પૂર્વવત્. ત્યાંથી નિષધ અને નીલવંત વર્ષધર પર્વતો છે ત્યાં આવે છે, આવીને સર્વતૂવર આદિ પૂર્વવત્ લે છે.

પછી જ્યાં તિગિચ્છિ દ્રહ અને કેશરી દ્રહ છે ત્યાં આવે છે, આવીને ત્યાં જે ઉત્પલો છે ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ લે છે.

પછી જ્યાં પૂર્વવિદેહ - પશ્ચિમવિદેહમાં જ્યાં સીતા-સીતોદા મહાનદીઓ છે૦ નદીઓ માફક જ્યાં સર્વ ચક્રવર્તી-વિજયો છે, જ્યાં સર્વે માગધ-વરદામ-પ્રભાસ તીર્થો છે, તે બધામાં પૂર્વવત્ જાણવું. જ્યાં બધાં વક્ષસ્કાર પર્વતો છે ત્યાં સર્વ તુવર આદિ પૂર્વવત્ લે છે. જ્યાં બધી અભ્યંતર નદીઓ છે, ત્યાંનું જળ ગ્રહણ કરે છે આદિ પૂર્વવત્.

પછી જ્યાં મંદર પર્વત છે, તેમાં જ્યાં ભદ્રશાલવન છે, ત્યાં આવે છે. ત્યાં સર્વ તુવર યાવત્ સર્વૌષધિ અને સિદ્ધાર્થક ગ્રહણ કરે છે, કરીને જ્યાં નંદનવન છે ત્યાં આવે છે. આવીને સર્વ તુવર યાવત્ સર્વૌષધિ અને સિદ્ધાર્થક લે છે. સરસ ગોશીર્ષ ચંદન ગ્રહણ કરે છે. કરીને જ્યાં સોમનસ વન છે, ત્યાં આવે છે. આવીને સર્વતુવર યાવત્ સર્વૌષધિ અને સિદ્ધાર્થક, સરસ ગોશીર્ષ ચંદન,

દિવ્ય સુમનદામને ગ્રહણ કરે છે. કરીને જ્યાં પંડકવન છે, ત્યાં આવે છે, આવીને સર્વતૂવર યાવત્ સર્વૌષધિ, સિદ્ધાર્થક, સરસ-ગોશીર્ષચંદન, દિવ્ય સુમનદામ, દર્દરક મલય સુગંધિદત ગંધને ગ્રહણ કરે છે. - x -

ત્યારપછી બધાં આભિયોગિક દેવ એકઠાં થઈને જંબૂદ્વીપના પૂર્વના દ્વારેથી નીકળે છે. પૂર્વ દ્વારેથી નીકળીને તેવી ઉત્કૃષ્ટ યાવત્ દિવ્ય દેવગતિથી તિર્છા અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્ર વચ્ચોવચ્ચથી જતાં-જતાં જ્યાં વિજયા રાજધાની છે, ત્યાં આવે છે. ત્યાં આવીને વિજયા રાજધાનીની અનુપ્રદક્ષિણા કરતા-કરતા જ્યાં અભિષેકસભા છે, જ્યાં વિજયદેવ છે ત્યાં આવે છે. આવીને બે હાથ જોડી, મસ્તકે આવર્ત્ત કરી, મસ્તકે અંજલિ કરી, જય-વિજય વડે વધાવે છે. તે મહાર્થ, મહાર્ઘ, મહાર્હ, વિપુલ અભિષેક સામગ્રીને વિજયદેવની પાસે ઉપસ્થાપિત કરે છે.

ત્યારે તે વિજય દેવ ૪૦૦૦ સામાનિકો, ચાર અગ્રમહિષી પરિવાર સહિત, ત્રણ પર્ષદા, સાત સૈન્યો, સાત સૈન્ય અધિપતિઓ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, બીજા પણ ઘણાં વિજય-રાજધાનીમાં વસતા વ્યંતર દેવો અને દેવીઓ તે સ્વાભાવિક અને ઉત્તરવૈક્રિયથી નિર્મિત શ્રેષ્ઠ કમળના આધારવાળા, સુગંધિત શ્રેષ્ઠ જળથી ભરેલા, ચંદનથી ચર્ચિત, ગળામાં મૌલિ બાંધેલ, પદ્મકમલના ઢાંકણાવાળા, સુકુમાર અને મૃદુ કરતલોમાં પરિગૃહિત ૧૦૦૮ સોનાના, ૧૦૦૮ ચાંદીના યાવત્ ૧૦૦૮ માટીના કળશો ને સર્વોદક સર્વ માટી, સર્વ તૂવર, સર્વ પુષ્પ યાવત્ સર્વૌષધિ અને સિદ્ધાર્થક વડે - સર્વ ઋદ્ધિથી, સર્વ યુક્તિથી, સર્વ બળથી, સર્વ સમુદયથી, સર્વ આદરથી, સર્વ વિભૂતિથી, સર્વ વિભૂષાથી, સર્વ સંભ્રમથી, સર્વારોહણથી, સર્વ નાટકોથી, સર્વ પુષ્પ-ગંધ-માળા-અલંકાર-વિભૂષાથી, સર્વ દિવ્ય ત્રુટિત નિનાદથી, મહક ઋદ્ધિથી, મહા દ્યુતિથી, મહા બળથી, મહા સમુદયથી, મહા તુરિય-યમક શમક-પટુ-પ્રવાદી-રવથી, શંખ-પ્રણવ-પટહ-ભેરી-ઝલ્લરી-ખરમુખી-મુરવ-મૃદંગ-દુંદુભિ-હુડુક્ક-નિર્ઘોષના સંનિનાદિત રવ વડે મહા-મહા એવા ઈન્દ્રાભિષેક વડે અભિષિક્ત કરે છે.

ત્યારે તે વિજયદેવના મહા મહા ઈન્દ્રાભિષેક વર્તતો હતો ત્યારે કેટલાંક દેવો અતિ જળ ન વર્ષે કે અતિ માટી ન થાય તે રીતે પ્રવિરલ છંટાતા દિવ્ય સુરભિ રજ-રેણુને વિનાશ કર્તા ગંધોદક વાસને વરસાવે છે. - - કેટલાંક દેવો નિહતરજ-નષ્ટરજ-ભ્રષ્ટરજ-પ્રશાંતરજ-ઉપશાંતરજ કરે છે. - - કેટલાંક દેવો વિજયા રાજધાનીને અંદરથી અને બહારથી આસિક્ત-સંમાર્જિત અને ઉપલિપ્ત કરે છે. સિક્ત-શુચિ-સંમૃષ્ટ-રથ્યાંતર, આપણ [દુકાનો] અને વીથી કરે છે. - - કેટલાંક દેવો વિજયા રાજધાનીને મંચાતિમંચ યુક્ત કરે છે. - - કેટલાંક દેવો વિજયા રાજધાનીને વિવિધ પ્રકારના રંગથી રંગેલી, ઉછળતી જય વિજય વૈજયંતી પતાકા અતિપતાકાથી મંડિત કરે છે.

કેટલાંક દેવો વિજયા રાજધાનીને લીંપણ અને ચુનાથી ધોળેલી કરે છે.

કેટલાંક દેવો વિજય રાજધાનીને ગોશીર્ષ-સરસ ચંદન, દર્દરદિન્ન પંચાંગુલિતલ - થાપા દીધેલી કરે છે. કેટલાંક દેવો વિજયારાજધાનીના ઘર-ઘરના દરવાજે ચંદન કળશ રાખે છે. કેટલાંક દેવો ચંદન ઘટ અને તોરણોથી ઘર-ઘરના દરવાજા સજાવે છે. કેટલાંક દેવ ઉપરથી નીચે સુધી લટકનારી મોટી મોટી ગોળાકાર પુષ્પમાળાથી તે રાજધાનીને સજાવી રહ્યા છે.

કેટલાંક દેવો પંચવર્ણી શ્રેષ્ઠ સુગંધિત પુષ્પોના પુંજોથી યુક્ત રાજધાનીને કરી રહ્યા છે. કેટલાંક દેવ વિજયા રાજધાનીને કાળો અગરુ-પ્રવર કુંદુરુષ્ક-તુરુષ્ક-ધૂપ સળગાવીને તેની સુગંધથી મઘમઘાયમાન કરી રહ્યા છે. તેથી તે રાજધાની અત્યંત સુગંધથી રમ્ય બનેલી છે અને વિશિષ્ટ ગંધવર્તીભૂત જણાય છે. કોઈ દેવ સુવર્ણની વર્ષા કરે છે, કોઈ દેવ ચાંદીની વર્ષા કરે છે, કોઈ દેવ રત્નની એ પ્રમાણે રત્નવર્ષા, વજવર્ષા, પુષ્પવર્ષા, માલ્યવર્ષા, ગંધવર્ષા, ચૂર્ણવર્ષા, વસ્ત્ર વર્ષા કે આભરણ વર્ષા કરે છે. કોઈ દેવ હિરણ્ય વહેંચે છે. એ પ્રમાણે સુવર્ણ-રત્ન-વજ-પુષ્પ-માલ્ય-ચૂર્ણ-ગંધ-વસ્ત્ર કે આભરણની વહેંચણી કરી રહેલ છે.

કેટલાંક દેવો દ્રુત નૃત્યવિધિ દેખાડે છે. કેટલાંક દેવો વિલંબિત નૃત્યવિધિ દેખાડે છે. કેટલાંક દેવો દ્રુતવિલંબિત નામક નૃત્યવિધિ દેખાડે છે. કેટલાંક દેવો અંચિત નૃત્યવિધિ દેખાડે છે. કેટલાંક દેવો રિભિત નૃત્યવિધિ દેખાડે છે, કેટલાંક દેવો અંચિતરિભિત નામક દિવ્ય નૃત્યવિધિ દેખાડે છે.

કેટલાંક દેવો આરભટ નૃત્યવિધિ દેખાડે છે, કેટલાંક દેવો ભસોલ નૃત્યવિધિ દેખાડે છે, કેટલાંક દેવો આરભટભસોલ નામક દિવ્ય નૃત્યવિધિ દેખાડે છે. કેટલાંક દેવો ઉત્પાતનિપાતપ્રવૃત્ત, સંકુચિત-પ્રસારિત, રિયારિત, ભ્રાંત-સંભ્રાંત નામક દિવ્ય નૃત્યવિધિ દેખાડે છે.

કેટલાંક દેવો ચાર પ્રકારના વાજિંત્ર વગાડે છે. તે આ – તત, વિતત, ઘન, ઝુસિર. કેટલાંક દેવો ચાર પ્રકારના ગીતને ગાય છે. તે આ – ઉત્ક્ષિપ્ત, પ્રવૃત્ત, મંદ અને રોચિતાવસાન. કેટલાંક દેવો ચાર પ્રકારના અભિનયને કરે છે. તે આ – દાર્ષ્ટાન્તિક, પ્રતિશ્રુતિક, સામંતોપનિપાતિક, લોકમધ્યાવસાનિક.

કેટલાંક દેવો પોતાને પીન-સ્થૂળ બનાવે છે. કેટલાંક દેવો ‘છુ-છુ’ કરે છે. કેટલાંક દેવો તાંડવ નૃત્ય કરે છે, કેટલાંક દેવો રાસડા લે છે. કેટલાંક દેવો પીન-છુક્કાર-તાંડવ-લાસ્ય ચારે કરે છે.

કેટલાંક દેવો બુક્કાર કરે છે, કેટલાંક દેવો આસ્ફોટન કરે ચે, કેટલાંક દેવો વલ્ગન કરે છે, કેટલાંક દેવો ત્રિપદી છેદન કરે છે. કેટલાંક દેવો આસ્ફોટન-વલ્ગન-ત્રિપદી–છેદનાદિ બધું કરે છે.

કેટલાંક દેવો ઘોડાની જેમ હણહણે છે, કેટલાંક દેવો હાથી માફક ગુડગુડ અવાજ કરે છે, કેટલાંક દેવો રથની જેમ ઘણઘણાહટ કરે છે. કેટલાંક દેવો હણહણાટ-ગુડગુડ-ઘણઘણાહટ ત્રણે કરે છે.

કેટલાંક દેવો ઉછળે છે, કેટલાંક દેવો વિશેષ ઉછળે છે, કેટલાંક દેવો ઉત્કૃષ્ટી-છલાંગ મારે છે, કોઈ દેવ આ ત્રણે કરે છે.

કેટલાંક દેવો સીંહનાદ કરે છે, કેટલાંક દેવો ભૂમિ ઉપર પગથી આઘાત કરે છે, કેટલાંક દેવો હાથથી પ્રહાર કરે છે. કેટલાંક દેવો સીંહનાદ-પાદદર્દર-ભૂમિચપેટ એ ત્રણે ક્રિયાઓ સાથે કરે છે.

કેટલાંક દેવો હક્કાર કરે છે, કેટલાંક દેવો બુક્કાર કરે છે, કેટલાંક દેવો થક્કાર કરે છે. કેટલાંક દેવો પુત્કાર કરે છે. કેટલાંક દેવો નામ સંભળાવવા લાગે છે. કેટલાંક દેવો ઉક્ત બધી જ ક્રિયાઓ કરે છે.

કેટલાંક દેવો ઉપર ઉછળે છે, કેટલાંક દેવો નીચે પડે છે કેટલાંક દેવો તિર્છા પડે છે. કેટલાંક દેવો આ ત્રણે ક્રિયાઓ કરે છે.

કેટલાંક દેવો બળે છે, કેટલાંક દેવો તપે છે, કેટલાંક દેવો ખૂબ તપે છે. કેટલાંક દેવો બળે છે - તપે છે - ખૂબ તપે છે.

કેટલાંક દેવો ગર્જે છે, કેટલંક દેવો વિજળી ચમકાવે છે, કેટલાંક દેવો વરસાદ વરસાવે છે. કેટલાંક દેવો આ ત્રણે કરે છે.

કેટલાંક દેવો દેવ સંનિપાત કરે છે, કેટલાંક દેવો દેવોત્કલિયં કરે છે, કેટલાંક દેવો દેવકહકહ કરે છે. કેટલાંક દેવો દુહદુહ કરે છે. કેટલાંક દેવો સન્નિપાતાદિ ચારે ક્રિયા કરે છે.

કેટલાંક દેવો દેવોદ્યોત કરે છે, કેટલાંક દેવો વિજળી ચમકાવે છે, કેટલાંક દેવો વસ્ત્રક્ષેપ કરે છે. કેટલાંક દેવો દેવોદ્યોત- વિજળીચમકાર - વસ્ત્રોત્ક્ષેપ એ ત્રણે કરે છે.

કેટલાંક દેવોના હાથમાં ઉત્પલ કમલ છે યાવત્ કેટલાંક દેવોના હાથમાં સહસ્રપત્ર છે. કેટલાંક દેવોના હાથમાં ઘંટા છે, કેટલાંક દેવોના હાથમાં કળશ છે યાવત્ કેટલાંક દેવોના હાથમાં ધૂપના કડછાં છે. આ પ્રમાણે તે દેવો હૃષ્ટ-તુષ્ટ છે. યાવત્ હર્ષના વશથી વિકસિતહૃદયી છે. તેઓ વિજયા રાજધાનીમાં ચોતરફ ભાગી-દોડી રહ્યા છે, વિશેષ દોડી રહ્યા છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવ ૪૦૦૦ સામાનિકો, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષીઓ યાવત્ ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, બીજા પણ ઘણાં વિજયા રાજધાની વાસ્તવ્યા વ્યંતર દેવો અને દેવીઓ તે શ્રેષ્ઠકમલો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત યાવત્ ૧૦૮ સુવર્ણ કળશો આદિ બધું પૂર્વવત્ ૧૦૮ માટીના કળશો સુધી કહેવું. આ કળશો, સર્વ ઉદક, સર્વ માટી, સર્વ તુવર, સર્વ પુષ્પો વડે યાવત્ સર્વૌષધિ અને સિદ્ધાર્થક વડે, સર્વ ઋદ્ધિથી યાવત્ નિર્ઘોષ-નાદિતરવ વડે, મહાન્-મહાન્ ઈન્દ્રાભિષેક વડે અભિસિંચિત્ કરે છે.

અભિષેક કરીને બધાં અલગ અલગ મસ્તક ઉપર અંજલિ જોડીને આ પ્રમાણે કહે છે – હે નંદ ! આપનો જય થાઓ, વિજય થાઓ. હે ભદ્ર ! આપનો

જય થાઓ - વિજય થાઓ. હે નંદ ! હે ભદ્ર ! આપનો જય-વિજય થાઓ. આપ ન જિતેલાને જીતો. જીતેલાનું પાલન કરો, અજિત શત્રુપક્ષને જીતો. જિતેલ મિત્રપક્ષનું પાલન કરો. હે દેવ ! તમે જીતેલા મધ્યેવાસ કરો.

હે દેવ ! આપ દેવોમાં ઈન્દ્રસમાન, તારામાં ચંદ્ર સમાન, અસુરોમાં ચંદ્ર સમાન, નાગોમાં ધરણ સમાન, મનુષ્યોમાં ભરત સમાન ઉપસર્ગ રહિત રહી, ઘણાં પલ્યોપમો, ઘણાં સાગરોપમો સુધી ૪૦૦૦ સામાનિકો યાવત્ સોળ હજાર આત્મરક્ષક દેવોનું વિજયા રાજધાની અને બીજા ઘણાં વિજયા રાજધાનીમાં વસતા વ્યંતર દેવો-દેવીઓનું આધિપત્ય યાવત્ આજ્ઞૈશ્વરત્વ અને સેનાપત્ય કરતા, પાલન કરતા વિચરો. એમ કહી મોટા-મોટા શબ્દોથી જય-જય શબ્દ કરે છે.

● વિવેચન-૧૭૯ :-

તે કાળે, તે સમયે વિજય દેવ ઉપપાત સભામાં દેવ શયનીયમાં દેવદૂષ્યથી અંતરિત, પહેલાં અંગુલનો અસંખ્યેય ભાગ માત્રની અવગાહનાથી ઉત્પન્ન થયો. - x - x - પર્યાપ્તિમાં ભાષા અને મનઃપર્યાપ્તિ સમાપ્તિ કાળ અંતર, પ્રાયઃ શેષ પર્યાપ્તિ કાલાંતર અપેક્ષાથી થોડો હોવાથી એક પણે વિવક્ષા કરી છે. તેથી પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્તિભાવને પામે છે - તેમ કહ્યું.

ત્યારપછી વિજયદેવને પાંચ પ્રકારની પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્તિભાવ પામીને આવો - આવા સ્વરૂપનો સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો. કેવો ? તે કહે છે — મનમાં રહેલો, પણ હજી સુધી વચનથી ન પ્રકાશેલો એવો. વળી કેવો ? તે કહે છે — આધ્યાત્મિક - આત્મામાં રહેલ, તે અધ્યાત્મ. તેમાં થાય તે આધ્યાત્મિક અર્થાત્ આત્મવિષયક. સંકલ્પ બે ભેદે હોય - કોઈને આધ્યાત્મિક અને બીજાને ચિંતાત્મક તેમાં અહીં ચિંતાત્મકના પ્રતિપાદનાર્થે કહે છે.

ચિંતા જન્મેલી છે, જેમાં તે ચિંતિત-ચિંતાત્મક. તે પણ કોઈને અભિલાષાત્મક થાય છે, કોઈને અન્યથા થાય. તેમાં આ અભિલાષાત્મક છે, તેથી કહે છે — પ્રાર્થન. પ્રાર્થ જન્મેલ છે જેમાં તે પ્રાર્થિત અર્થાત્ અભિલાષાત્મક. કેવા સ્વરૂપનો છે ? તે કહે છે — મારે શું પૂર્વે કરવા યોગ્ય છે, શું પછી કરવા યોગ્ય છે ? ઈત્યાદિ સૂત્રમાં નિર્દેશ મુજબ જાણવું. વિશેષ આ પ્રમાણે —

હિતત્વાય-પરિણામથી સુંદરપણાને. સુખાય - શર્મ કે ક્ષેમને માટે અથવા સંતગપણા માટે. નિઃશ્રેયસાય - નિશ્ચિત કલ્યાણને માટે, આનુગામિકતાયૈ - પરંપરાએ શુભાનુબંધ કે સુખના માટે થનાર છે.

આવી ચિંતા કરતાં તુરંત જ દિવ્યાનુભાવથી વિજય દેવના, સામાનિક પર્ષદામાં ઉત્પન્ન અર્થાત્ અભ્યંતરાદિ પર્ષદા ઉપગત, અનંતરોક્ત, અનંતરોદિત સ્વરૂપ આધ્યાત્મકિ, ચિંતિત, પ્રાર્થિત, મનોગત સંકલ્પ સારી રીતે જાણીને જ્યાં વિજય દેવ છે, ત્યાં જ આવે છે.

ત્યાં આવીને બે હાથની પરસ્પર આંગળી સંપુટરૂપે જેમાં એકત્ર મળે તે

અંજલિ, તેને કરતલ વડે ગ્રહણ કરી અર્થાત્ અંજલી જોડીને, આવર્ત્તન એ આવર્ત્ત - મસ્તકે આવર્ત્ત છે જેમાં તે શિરસાવર્ત. એ પ્રમાણે મસ્તકે કરીને જય-વિજયથી વધાવે છે. તે દેવ ! તમે જય પામો. તમે વિજય પામો. એ રીતે વધાવે છે. તેમાં जय - બીજા વડે અપરાભવ અને પ્રતાપની વૃદ્ધિ. विजय - બીજાને સહન ન કરી શકતા તેમનો અભિભવ કરવો.

જય-વિજય વડે વધાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું — હે દેવાનુપ્રિય ! ઈત્યાદિ. પછી વિજયદેવ તે સામાનિક પર્ષદામાં ઉત્પન્ન દેવોની પાસે આ અર્થ સાંભળીને, હૃદયમાં પરિણમાવીને અતીવ તુષ્ટ થયો. અથવા હૃષ્ટ-વિસ્મયને પામ્યો. તુષ્ટ - તોષ પામવો - જેમકે - આ ભવ્ય થયું કે જે આમણે આવો ઉપદેશ કર્યો. તોષને વશ થઈને ચિત્તમાં આનંદિત થયો. - x - x - જેના મનમાં પ્રીતિ થઈ અર્થાત્ જિનપ્રતિમાના અર્ચન વિષયમાં બહુમાન પરાયણ મનવાળો. પછી બહુમાનના ઉત્કર્ષના વશથી પરમ એવું શોભન મન જેનું થયેલ છે તેવો.

ઉક્ત કથનને વધુ વ્યક્ત કરતા કહે છે — હર્ષના વશથી વિસ્તાર પામેલ છે હૃદય જેનું તે, દેવશયનીયથી ઉભો થાય છે. ઉભો થઈને દેવદૂષ્ય ધારણ કરે છે. કરીને ઉપપાત-સભાના પૂર્વદ્વારથી નીકળે છે. નીકળીને જે પ્રદેશમાં દ્રહ છે, ત્યાં આવે છે. આવીને દ્રહને પ્રદક્ષિણા કરીને પૂર્વના તોરણેથી દ્રહમાં પ્રવેશે છે. પ્રવેશીને દ્રહમાં મધ્યમાં પ્રવેશે છે, દ્રહમાં અવગાહન કરતાં જલમજ્જન કરે છે, ક્ષણમાત્ર જળક્રીડા કરે છે. પછી - x - શુદ્ધોદક પ્રક્ષાલન વડે આચમન કરી, સ્વલ્પ પણ શંકિત મલનું અપનયન કરી, પરમશુચિભૂત થઈ દ્રહથી નીકળે છે.

ત્યારપછી જે પ્રદેશમાં અભિષેકસભા છે ત્યાં આવે છે. આવીને અભિષેકસભાને અનુપ્રદક્ષિણા કરતો પૂર્વદ્વારથી પ્રવેશે છે. પ્રવેશીને જ્યાં મણિપીઠિકા છે, જ્યાં મણિ પીઠિકા ઉપર સીંહાસન છે. ત્યાં આવે છે. આવીને શ્રેષ્ઠ સીંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેઠો.

ત્યારપછી તે વિજયદેવના સામાનિક પર્ષદામાં ઉત્પન્ન દેવો, આભિયોગિક અર્થાત્ પ્રેષ્યકર્મમાં પ્રવૃત્ત અથવા અભિયોગમાં નિયુક્ત દેવો તે આભિયોગિક, તેમને બોલાવે છે. બોલાવીને, તેમને આ પ્રમાણે કહે છે —

ઓ દેવાનુપ્રિયો ! જલ્દીથી વિજયદેવના મહાર્થ - જેમાં મણિ-કનક-રત્નનો ઉપયોગ કરાયો હોય તે. महार्घ - મહા પૂજા જેમાં છે તે મહાર્ઘ, महार्ह - મોટા ઉત્સવને યોગ્ય છે તે. विपुल - વિસ્તીર્ણ. શક્રાભિષેકવત્ અભિષેક સામગ્રી લાવો.

ત્યારે તે આભિયોગિક દેવો, સામાનિક પર્ષદાના દેવોએ આમ કહેતા હર્ષિત-સંતુષ્ટ-ચિત્ત આનંદિત, પ્રીતિમન, પરમ સૌમનસ્યિક થઈ હર્ષના વશથી વિસ્તૃત થયેલા હૃદયી થઈ, બે હાથ જોડી, દશ નખ ભેગા કરી, મસ્તકે આવર્ત્ત કરી, મસ્તકે અંજલી કરી, વિનય વડે તેમના વચનોને સ્વીકારે છે. કેવા પ્રકારના વિનય વડે ? તે કહે છે — હે દેવ ! જે રીતે આપ અમને આજ્ઞા કરો છો, તેવી જ આજ્ઞા - આપના આદેશથી કરીશું — એ રીતે વચન સ્વીકારી ઈશાન ખૂણામાં કેમકે તે અતિ પ્રશસ્ત

છે, તેથી ગયા.

ત્યાં જઈને વૈક્રિય કરણ પ્રયત્ન વિશેષથી સમવહત થાય છે. સમવહત થઈને આત્મપ્રદેશોને દૂરથી છોડે છે. તેથી સંખ્યાત યોજન દંડને કાઢે છે. દંડ - ઉપર નીચે લાંબો, શરીર બાહલ્ય જીવ પ્રદેશ સમૂહ, તેને શરીરની બહાર સંખ્યાતયોજન યાવત્ કાઢે છે. કાઢીને તથાવિધ પુદ્‌ગલો ગ્રહણ કરે છે. જેમકે – કર્કેતન, વજ્ર, વૈડૂર્ય, લોહિતાક્ષ, મસારગલ્લ, હંસગર્ભ, પુલક, સૌગંધિક, જ્યોતીરસ, અંજન, અંજનપુલક, રજત, જાત્યરૂપ, અંક, સ્ફટિક અને રિષ્ઠ. યથાબાદર-અસાર પુદ્‌ગલોને છોડે છે. યથાસૂક્ષ્મ - સાર રૂપ પુદ્‌ગલોને સ્વીકારે છે. પછી ઈચ્છિત રૂપના નિર્માણ માટે બીજી વખત પણ વૈક્રિયસમુદ્‌ઘાતથી સમવહત થઈને યથોક્ત બાદર પુદ્‌ગલોને વિખેરે છે અને સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલો ગ્રહણ કરે છે.

૧૦૦૮-૧૦૦૮ એવા (૧) સોનાના, (૨) રૂપાના, (૩) મણીના, (૪) સોના-રૂપાના, (૫) સોના-મણીના, (૬) રૂપા-મણીના, (૭) સોના-રૂપા-મણીના, (૮) માટીના એવા આઠ પ્રકારના કળશો વિકુર્વે છે. ૧૦૦૮ ભૃંગાર, એ પ્રમાણે આદર્શ, થાળી, પાત્રી ઈત્યાદિ સૂત્રમાં જણાવ્યા મુજબ બધી જ વસ્તુ ૧૦૦૮-૧૦૦૮ વિકુર્વે છે.

ત્યારપછી જ્યાં ક્ષીરોદ સમુદ્ર છે. ત્યાં આવે છે, આવીને ક્ષીરોદકને ગ્રહણ કરે છે. ત્યાં જે ઉત્પલ, પદ્મ, કુમુદ, નલિન, સુભગ, સૌગંધિક, પુંડરીક, મહાપુંડરીક, શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, શતસહસ્રપત્રો તે બધાંને ગ્રહણ કરે છે. કરીને પુષ્કરોદ સમુદ્રે આવીને ત્યાંના જળ અને ઉત્પલાદિને ગ્રહણ કરે છે. પછી સમય ક્ષેત્રમાં જ્યાં ભરત-ઐરાવત ક્ષેત્ર છે, તેમાં માગધ-વરદામ-પ્રભાસ નામના તીર્થો છે, ત્યાં આવીને તીર્થોદક અને તીર્થની માટી ગ્રહણ કરે છે.

સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી મહાનદીમાં નદીના ઉભય કિનારાની માટીને ગ્રહણ કરે છે. પછી ચુલ્લહિમવંત-શિખરીમાં આવીને સર્વ કષાય, સર્વ જાતિભેદથી પુષ્પો, સર્વ ગંધવાસ, સર્વ માલ્ય-ગ્રથિતાદિ ભેદ ભિન્ન, સર્વૌષધિ અને સિદ્ધાર્થકોને ગ્રહણ કરે છે. પછી પદ્મદ્રહ-પુંડરીક દ્રહમાં આવીને તેનું જળ અને ઉત્પલાદિ ગ્રહણ કરે છે.

ત્યારપછી હૈમવત-ઐરણ્યવત્ વર્ષક્ષેત્રોમાં રોહિતા, રોહિતાંશા, સુવર્ણકુલા, રૂપ્યકૂલા મહાનદીમાં નદીના ઉભય તટની માટી, પછી શબ્દાપાતી-વિકટાપાતી વૃત્ત વૈતાઢ્યોમાં સર્વ તુવરાદિ, પછી મહાહિમવંત-રૂપી આદિ વર્ષધર પર્વતમાં સર્વે તુવરાદિ, પછી મહાપદ્મ-મહાપૌંડરીક દ્રહોમાં દ્રહનું જળ અને ઉત્પલ પછી હરિવર્ષ-રમ્યક્ વર્ષમાં હરકાંતા-હરિકાંતા-નરકાંતા-નારીકાંતા મહાનદીમાં જળ, બંને કોઠાની માટી લે છે.

[ઉક્ત સમગ્ર વર્ણન તથા હવે પછીનું વૃત્તિનું કથન, અહીં સૂત્રાર્થમાં આવી જ ગયેલ છે. તેથી અનુવાદમાં અહીં નિરર્થક પુનરુક્તિ કરતા નથી.] - x - x - x - વિશેષ એ કે – દદ્દરમલએ - તેમાં દર્દર એટલે વસ્ત્ર વડે ઢાંકેલ કુંડીમાં ગાળેલ કે તેમાં પકાવેલ.

મલયના ઉદ્‌ભવથી પ્રસિદ્ધ હોવાથી મલય-શ્રીખંડ, તેની પરમગંધ યુક્ત ગંધને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કરીને બધાં એક સ્થાને ભાગે થાય છે. થઈને - x - વિજયદેવ પાસે આવે છે. - x - વિજયદેવને જય-વિજયથી વધાવે છે. - x - અભિષેક યોગ્ય સામગ્રી અર્પણ કરે છે.

તે વિજયદેવ ૪૦૦૦ સામાનિકો, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષીઓ, પર્ષદા ત્રણે-યથાક્રમે આઠ-દશ-બાર હજાર દેવોની, સાત સૈન્યો, સાત સૈન્યાધિપતિઓ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, બીજા પણ ઘણાં વિજય રાજધાનીમાં રહેતા વ્યંતર દેવ-દેવીઓ, તેમના વડે સ્વાભાવિક અને વિકુર્વિત શ્રેષ્ઠ કમલ પ્રતિષ્ઠાન, સુગંધી-શ્રેષ્ઠ જળ વડે પ્રતિપૂર્ણ ચંદનકૃત્ ચર્ચાકથી. કંઠમાં લાલ સૂત્રતંતુ વડે બાંધીને, પદ્મોત્પલ વડે ઢાંકીને સુકુમાર કરતલ પરિગૃહીત અનેક હજાર સંખ્યક કળશો વડે.

તે કળશોનો વિભાગ દેખાડે છે – ૧૦૦૮ સોનાના કળશો, ૧૦૦૮ રૂપાના કળશો, ૧૦૦૮ મણીના કળશો, ૧૦૦૮ સોના-રૂપાના કળશો, ૧૦૦૮ સોના-મણીના કળશો, ૧૦૦૮ રૂપા-મણીના કળશો, ૧૦૦૮ સોના-રૂપા-મણીના કળશો, ૧૦૦૮ માટીના કળશો. બધી સંખ્યા આઠ વડે ગુણતા ૮૦૬૪ થશે તથા સર્વોદક - બધાં તીર્થ, નદી આદિના ઉદક વડે. સર્વ તુવર-પુષ્પ-ગંધ-માલ્ય-ઔષધિ આદિ વડે.

સર્વઋદ્ધિ-પરિવારાદિ, સર્વદ્યુતિ-યથાશક્તિ વિસ્ફારિત શરીર તેજ વડે. સર્વબલ-સામસ્ત્યથી સ્વ-સ્વ હસ્તિ આદિ સૈન્ય વડે. સર્વ સમુદય - સ્વ સ્વામિયોગ્યાદિ સમસ્ત પરિવારથી. સર્વાદર - સમસ્ત યાવત્ શક્તિ તોલનથી. સર્વ વિભૂતિ - સ્વ સ્વ અભ્યંતર વૈક્રિય કરણાદિ બાહ્ય રત્નાદિ સંપદા, સર્વ વિભૂષા - યાવત્ શક્તિ સ્ફારોદાર શ્રૃંગાર કરણથી. સવ્વસંભમ-સર્વોત્કૃષ્ટ સંભ્રમથી અર્થાત્ સ્વનાયક વિષય બહુમાન ખ્યાપ્નાર્થપર, સ્વનાયક કાર્ય સંપાદના માટે યાવત્ શક્તિ ત્વરિત-ત્વરિતા પ્રવૃત્તિ.

સર્વ પુષ્પ વસ્ત્ર ગંધમાલ્યાલંકાર. અહીં ગંધ - વાસ, માલ્ય - પુષ્પની માળા, અલંકાર - આભરણ. પછી સર્વ દિવ્ય ત્રુટિત-તેનો શબ્દ. - x - સર્વ એવા તે દિવ્ય ત્રુટિત-દિવ્ય તૂર્ય આ બધાંના એકત્ર મીલનથી જે સંગત નિત્ય નાદ-મહાન્ ઘોષ. અહીં તૂલ્ય છતાં સર્વ શબ્દ કહ્યો.

મહયા - મહતી, યાવત્ શક્તિ તુલિતપણે. ઋદ્ધિ - પરિવારાદિ, 'દ્યુતિ' ઈત્યાદિ કહેવું. મહતા - સ્ફૂર્તિવાળા, વર - પ્રધાન, ત્રુટિત - આતોદ્ય, યમકસમક - એક કાળે, કુશળ પુરુષો વડે પ્રવાદિતાનો જે રવ - અવાજ. આને જ વિશેષણથી કહે છે – સંખપણવ૦ ઈત્યાદિ તેમાં શંખ પ્રસિદ્ધ છે. પણવ - ભાંડોનો ઢોલ, પટહ-ઢોલ, ભેરી-ઢક્કા, ઝલ્લરી-ઝાલર, ચામડાથી બાંધેલ વિસ્તીર્ણ વલયરૂપ. ખરમુહી-કાહલ, હુડુક્ક-મોટા પ્રમાણનું મર્દલ, મુરજ - તે જ લઘુ મૃદંગ, દુંદુભી - ભેરી આકારની સંકટ મુખી. તે બધાંનો નિર્ઘોષ - મહાન્ નાદિત, ઘંટાની જેમ વાગ્યા પછીના ઉત્તરના કાળે થતો સતત ધ્વનિ, તે લક્ષણ રૂપ જે રવ, તે રીતે મહાન્ ઈન્દ્રાભિષેકથી વિજય દેવનો

અભિષેક કરે છે.

પછી પૂર્વવત્ તે વિજય દેવનો અતિશય મહાન્ ઈન્દ્રાભિષેક વર્તતો હતો ત્યારે કેટલાંક દેવો વિજયા રાજધાનીને અતિ જળ વડે નહીં. કેમકે પ્રભૂત જળ સંગ્રહ થાય. વળી અતિ માટીથી નહીં કેમકે તેનાથી અતિ કાદવ થાય છે. - x - પવિરલ-પ્રવિરલ, ઘન ભાવે કાદવના સંભવથી. પ્રકર્ષથી જેટલામાં રેણુઓ - ધૂળ સ્થગિત થાય, તેટલાં જ માત્ર ઉત્કર્ષ સ્પર્શન વડે જે વર્ષા થાય તે પ્રવિરલ સ્પૃષ્ટ. શ્લક્ષ્ણતર રજના પુદ્ગલો અથવા રજની જેમ સ્થૂલ રેણુ તે રજરેણુ, તેનો વિનાશ થાય તે રીતે. દિવ્ય - પ્રધાન સુરભિ ગંધોદક૦

કોઈ વળી સમસ્ત વિજયા રાજધાનીને નિહત રજ કરે છે. નિહતરજ ક્ષણ માત્ર ઉત્થાન અભાવે પણ સંભવે છે. તેથી કહે છે – નષ્ટરજસ - સર્વથા અદૃશ્ય તે નષ્ટ. ભ્રષ્ટ-વાયુ વડે રાજધાનીથી દૂર લઈ જવાયેલ રજ જેમાં છે તે. આ બંનેને બે એકાર્થિક શબ્દોથી કહે છે – પ્રશાંત રજ અને ઉપશાંત રજ.

કોઈ કોઈ દેવો વિજયા રાજધાનીને પાણી છાંટવા વડે આસિક્ત, કચરો શોધવા દ્વારા સંમાર્જિત, છાણ આદિ વડે ઉપલિપ્ત, પાણી વડે સિક્ત, તેથી જ શુચિ-પવિત્ર, કચરો દૂર કરવાથી સંમાર્જિત થયેલ માર્ગના અંતર અને હાટના માર્ગો, એવા પ્રકારની રાજધાનીને કરે છે.

કોઈ કોઈ દેવો મંચાતિમંચ યુક્ત કરે છે. કોઈ કોઈ દેવો વિવિધ રંગી ઉર્ધ્વીકૃત્ ધ્વજા વડે અને પતાકાતિપતાકા વડે મંડિત કરે છે. કેટલાંક દેવો લીંપણ-ગુંપણ આદિ કરે છે. કેટલાંક દેવો વિજયા રાજધાનીને ચંદનકળશ યુક્ત કરે છે. કેટલાંક દેવો પ્રતિદ્વાર દેશ ભાગને ચંદન-ઘટથી સુકૃત્ તોરણ કરે છે.

કેટલાંક દેવો વિજયા રાજધાનીને સીંચેલી, પુષ્પમાળા લટકાવેલી એવી કરે છે. કેટલાંક દેવો પંચવર્ણ સુરભિમુક્ત પુષ્પ પુંજોપચાર યુક્ત કરે છે. કેટલાંક દેવો કાળો અગરુ-પ્રવર કુંદુરુક્ક - તુરુક્ક-ધૂપ વડે મઘમઘતી અને ગંધ વડે ઉદ્ધૃત-રમ્ય, સુગંધ વર ગંધ ગંધિકા ગંધવર્તીભૂત કરે છે. - x -

કેટલાંક દેવો હિરણ્ય વરસાવે છે, કેટલાંક દેવો સુવર્ણ વરસાવે છે, કેટલાંક આભરણ વરસાવે છે. એ રીતે રત્નો, વજ, પુષ્પ, માળા, ચૂર્ણ કે વસ્ત્રને કોઈ-કોઈ દેવ વરસાવે છે. કોઈ કોઈ દેવ હિરણ્યરૂપ મંગલ પ્રકારને બાકીના દેવોને આપે છે. એ પ્રમાણે સોનું-રત્ન-આભરણ-પુષ્પ-માળા-ગંધ-ચૂર્ણ-વસ્ત્ર આ બધાંની પણ એકબીજા દેવોને વહેંચણી કરે છે તેમ કહેવું.

કેટલાંક દેવો દ્રુત નૃત્યવિધિ દર્શાવે છે. અહીં બત્રીશ નાટ્યવિધિઓ છે. તે જે ક્રમથી ભગવંત વર્દ્ધમાનસ્વામી આગળ સૂર્યાભદેવે દર્શાવી. તે ક્રમે અહીં બતાવે છે –

૧. સ્વસ્તિકાદિ અષ્ટ મંગલાકાર અભિનયરૂપ નાટ્યવિધિ.

૨. આવર્ત્ત, પ્રત્યાવર્ત્ત યાવત્ પદ્માલતા ભક્તિચિત્રના અભિનયરૂપ બીજી નાટ્યવિધિ.

૩. ઈહામૃગ, વૃષભાદિ યાવત્ પદ્મલતા ભક્તિચિત્ર નાટ્ય૦

૪. એકતોચક્ર, દ્વિધાચક્ર યાવત્ અર્દ્ધ ચક્રવાલાભિનય રૂપ.

૫. ચંદ્રાવલિ પ્રવિભક્તિ યાવત્ પુષ્પાવલિ પ્રવિભક્તિરૂપ.

૬. ચંદ્રોદ્‌ગમ-પ્રવિભક્તિ સૂર્યોદ્‌ગમ—પ્રવિભક્તિ અભિનય.

૭. ચંદ્રાગમન-સૂર્યાગમન પ્રવિભક્તિ અભિનયરૂપ.

૮. ચંદ્રાવરણ-સૂર્યાવરણ પ્રવિભક્તિ અભિનયરૂપ.

૯. ચંદ્રાસ્તમન પ્રવિભક્તિ, સૂર્યાસ્તમયન પ્રવિભક્તિ.

૧૦. ચંદ્રમંડલ પ્રવિભક્તિ, સૂર્યમંડલ પ્રવિભક્તિ આદિરૂપ.

૧૧. ઋષભમંડલ પ્રવિભક્તિ, સિંહમંડલ પ્રવિભક્તિ આદિ.

૧૨. સાગર પ્રવિભક્તિ, નાગ પ્રવિભક્તિ અભિનયરૂપ.

૧૩. નંદા પ્રવિભક્તિ, ચંપા પ્રવિભક્તિ રૂપ અભિનય.

૧૪. મત્સ્યાંડક યાવત્ જારમાર પ્રવિભક્તિ રૂપ અભિનય.

૧૫. क કાર યાવત્ ङ् કાર પ્રવિભક્તિરૂપ અભિનય.

૧૬. च કાર થી ञ् કાર પ્રવિભક્તિ રૂપ અભિનય.

૧૭. ट કારથી ण કાર પ્રવિભક્તિ રૂપ અભિનય.

૧૮. त કારથી न કાર પ્રવિભક્તિ રૂપ અભિનય.

૧૯. प કારથી म કાર પ્રવિભક્તિ રૂપ અભિનય.

૨૦. અશોકપલ્લવ યાવત્ કોશાંબપલ્લવ પ્રવિભક્તિ.

૨૧. પદ્મલતા યાવત્ શ્યામલતા પ્રવિભક્તિ.

૨૨. દ્રુત નામક નાટ્યવિધિ.

૨૩. વિલંબિત નામક નાટ્યવિધિ.

૨૪. દ્રુતવિલંબિત નામક નાટ્યવિધિ.

૨૫. અંચિત નામક નાટ્યવિધિ.

૨૬. રિભિત નામક નાટ્યવિધિ.

૨૭. અંચિતરિભિત નામક નાટ્યવિધિ.

૨૮. આરભટ નામક નાટ્યવિધિ.

૨૯. ભસોલ નામક નાટ્યવિધિ.

૩૦. આરભટ-ભસોલ નામક નાટ્યવિધિ.

૩૧. ઉત્પાત નિપાત પ્રસક્ત, સંકુચિત પ્રસારિત રેકરચિત, ભ્રાંત-સંભ્રાંત નામક નાટ્યવિધિ.

૩૨. ચરમચરમ નામક નિબદ્ધનામા - ભગવંત મહાવીરના ચરમ પૂર્વ મનુષ્યભવ, ચરમ દેવલોક ભવ, ચરમ ચ્યવન, ચરમ ગર્ભસંહરણ, ચરમ તીર્થંકર જન્માભિષેક, ચરમ બાલભાવ, ચરમ યૌવન, ચરમ નિષ્ક્રમણ, ચરમ નપશ્ચરણ, ચરમ જ્ઞાનોત્પાદ, ચરમ તીર્થ પ્રવર્તન, ચરમ પરિનિર્વાણને બતાવનાર અભિનય.

ઉક્ત બત્રીશમાંથી કેટલીક નાટ્યવિધિનો અત્રે ઉલ્લેખ છે જેમકે — દ્રુત, વિલંબિત, દ્રુતવિલંબિત આદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવી. - x - x - કેટલાંક દેવો ચાર પ્રકારે વાદ્ય વગાડે છે. જેમકે —

તત - મૃદંગ - પટહ આદિ, વિતત - વીણાદિ, ઘન - કંસિકાદિ, શુષિર - કાહલાદિ. કેટલાંક દેવો ચાર પ્રકારના ગીતો ગાય છે. જેમકે — ઉત્ક્ષિપ્ત - પહેલાથી સમારંભ કરાતું, પ્રવૃત્ત - ઉત્ક્ષેપ અવસ્થાથી વિક્રાંત મનાક્ ભરથી પ્રવર્તમાન. મંદાય - મધ્યભાગમાં મૂર્છનાદિ ગુણોપેતતાથી મંદ મંદ ઘોલનાત્મક. રોચિતાવસાન - યથોચિત લક્ષણોપેતતાથી ભાવિત, સત્યાપિત યાવત્ અવસાન.

કેટલાંક ચતુર્વિધ અભિનય કરે છે. જેમકે — દાર્ષ્ટાન્તિક, પ્રતિશ્રુતિક, સામાન્યતોવિનિપાતિક, લોકમધ્યાવસાનિક. આ અભિનય વિધિ નાટ્યકુશલો પાસેથી જાણવી.

કેટલાંક દેવો પોતાને પીન-સ્થૂળ બનાવે છે. કેટલાંક દેવો તાંડવરૂપ નૃત્ય કરે છે, કેટલાંક દેવો લાસ્યરૂપ નૃત્ય કરે છે. કેટલાંક દેવો છૂત્કાર કરે છે. કેટલાંક ચારે કરે છે.

કેટલાંક દેવો ઉછળે છે, કેટલાંક દેવો વિશેષ ઉછળે છે. કેટલાંક દેવો ત્રિપદીને છેદે છે. કેટલાંક ત્રણે કરે છે.

કેટલાંક દેવો ઘોડા માફક હણહણે છે, કેટલાંક દેવો હાથી માફક ગુડગુડ કરે છે. કેટલાંક દેવો રથ માફક ઘણઘણે છે. કેટલાંક એ ત્રણે કરે છે. - - - કેટલાંક દેવો આસ્ફોટન કરે છે૦ ઈત્યાદિ બધાં અર્થો સૂત્રાર્થમાં છે જ. તેથી વૃત્તિના અનુવાદ વડે તેની પુનરુક્તિ કરેલ નથી. [વૃત્ત્યર્થ છોડી દીધો છે.] યાવત્ કેટલાંક દેવો જ્વલે છે - જ્વાલામાલાકુલ થાય છે. કેટલાંક દેવો તપે છે - તપ્ત થાય છે. કેટલાંક દેવો પ્રતપન્તિ-વિશેષ તપ્ત થાય છે. કેટલાંક દેવો આ ત્રણે કરે છે. - x - x -

કેટલાંક દેવો દેવોત્કલિકા કરે છે. દેવોના વાયુવત્ ઉત્કલિકા તે દેવોત્કલિકા. કેટલાંક દેવો દેવકહકહ કરે છે — ઘણાં દેવો પ્રમોદના ભારને વશ થઈ સ્વેચ્છા વચન વડે બોલ કરે તે, કોલાહલને દેવ કહકહ કહે છે. કેટલાંક દેવો દુહુદુહુક કરે છે. - x - x - x -

કેટલાંક દેવો હાથમાં વંદન કળશ લે છે, કેટલાંક ભૃંગાર કલશ હાથમાં લે છે. એ રીતે આદર્શ, થાળી આદિ જાણવા.

એ રીતે અતીવ તુષ્ટ, આનંદિત ચિત્ત, પ્રીતિ મનવાળા, પરમ સૌમનસ્યિક, હર્ષના વશથી વિકસીત હૃદયી થઈ દોડાદોડ કરે છે. પછી तए णं विजयं देवं એ સૂત્ર પાઠસિદ્ધ છે.

● **સૂત્ર-૧૮૦ :-**

ત્યારપછી તે વિજયદેવ મહાન્ ઈન્દ્રાભિષેકથી અભિષિક્ત થયેલો હતો તે સીંહાસનથી ઉભો થાય છે. સીંહાસન થકી ઉભો થઈને અભિષેકસભાના પૂર્વ

દિશાના દ્વારથી નીકળે છે, નીકળીને જ્યાં અલંકારિક સભા છે ત્યાં આવે છે, આવીને તે આલંકારિક સભામાં અનુપ્રદક્ષિણા કરતા-કરતા પૂર્વ દ્વારેથી અનુપ્રવેશે છે. પૂર્વના દ્વારેથી પ્રવેશીને જ્યાં સીંહાસન છે ત્યાં જાય છે, જઈને શ્રેષ્ઠ સીંહાસને પૂર્વાભિમુખ બેસે છે.

ત્યારપછી તે વિજય દેવના સામાનિક પર્ષદાના દેવો, આભિયોગિક દેવોને બોલાવે છે, બોલાવીને આમ કહે છે — ઓ દેવાનુપ્રિયા ! જલ્દીથી વિજયદેવના આલંકારિક ભાંડને અહીં લાવો. તેઓ પણ તે આલંકારિક ભાંડ યાવત્ લાવે છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવે સર્વપ્રથમ પક્ષ્મલસુકુમાલ દિવ્ય સુરભી ગંધકાષાયી વસ્ત્રથી ગાત્ર લુંછે છે. ગાત્રો લુંછીને સરસ ગોશીર્ષચંદનથી ગાત્રોને લિંપે છે. સરસ ગોશીર્ષચંદનથી ગાત્રોને લીંપીને, ત્યારપછી નાકના ઉચ્છ્વાસ વડે ઉડે તેવા અને ચક્ષુર્હર વર્ણ-સ્પર્શયુક્ત ઘોડાની લાળથી પણ અધિક મૃદુ, ધવલ અને સુવર્ણથી ખચિત છેડાવાળા, આકાશ-સ્ફટિક સદૃશ પ્રભાવાળા, ન ફાટેલા, દિવ્ય દેવદૂષ્ય યુગલને ધારણ કરે છે, ધારણ કરીને હાર પહેરે છે. હાર પહેરીને એ રીતે એકાવલીને ધારણ કરે છે. એકાવલીને ધારણ કરીને એ પ્રમાણે આ આલાવા વડે મુક્તાવલિ, કનકાવલિ, રત્નાવલિ, કટક, ત્રુટિત, અંગદ, કેયૂર, દશ મુદ્રિકાનંતક, કટિસૂત્રક, ત્રિ-અસ્થિસૂત્રક, મુરવિ, કંઠ મુરવિ, પ્રાલંબ, કુંડલ, ચૂડામણી, ચિત્રરત્નોત્કટ, મુકુટને ધારણ કરે છે. ધારણ કરીને ગ્રંથિમ-વેષ્ટિમ-પૂરિમ-સંઘાતિમ એ ચતુર્વિધ માલા વડે કલ્પવૃક્ષની જેમ પોતાને અલંકૃત્ વિભૂષિત કરે છે. કલ્પવૃક્ષની જેમ પોતાને અલંકૃત્-વિભૂષિત કરીને દર્દર-મલય-સુગંધ ગંધિત ગંધ વડે ગાત્રોને સુગંધી કરીને દિવ્ય પુષ્પમાળાને ધારણ કરે છે.

ત્યારપછી તે વિજય દેવ કેશાલંકાર, વસ્ત્રાલંકાર, માલ્યાલંકાર, આભરણાલંકાર એ ચતુર્વિધ અલંકારથી અલંકૃત્ વિભૂષિત થઈને પ્રતિપૂર્ણાલંકાર થઈ સીંહાસનથી ઉભો થાય છે, ઉભો થઈને આલંકારિક સભાના પૂર્વ દ્વારેથી નીકળે છે. નીકળીને જ્યાં વ્યવસાય સભા છે, ત્યાં આવે છે.

ત્યાં આવીને વ્યવસાયસભાને અનુપ્રદક્ષિણા કરતો-કરતો ઉત્તમ સીંહાસને પૂર્વાભિમુખ થઈને બેઠો. ત્યારે તે વિજય દેવના આભિયોગિક દેવો પુસ્તક રત્ન લાવ્યા.

ત્યારે તે વિજય દેવે પુસ્તકરત્નને ગ્રહણ કર્યું. કરીને પુસ્તકરત્નને ખોળામાં મૂકે છે. પુસ્તકરત્નને મૂકીને તેને ઉઘાડે છે. પુસ્તકરત્ન ઉઘાડીને પુસ્તકરત્નને વાંચે છે. પુસ્તકરત્ન વાંચીને તેના ધાર્મિક મર્મને ગ્રહણ કરે છે. પુસ્તકરત્નને પાછુ મુકે છે. મૂકીને તે સીંહાસનથી ઉભો થાય છે. - -

ઉભો થઈને વ્યવસાયસભાના પૂર્વ દ્વારેથી નીકળે છે. નીકળીને જ્યાં નંદા પુષ્કરિણી છે ત્યાં આવે છે. આવીને તે નંદા પુષ્કરિણીની અનુપ્રદક્ષિણા કરતો-કરતો પૂર્વ દ્વારેથી પ્રવેશે છે, પ્રવેશીને પૂર્વ દિશાના ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકથી ઉતરે

છે. તેમાં ઉતરીને હાથ-પગ ધુવે છે, ધોઈને`ક મોટું શ્વેત રજતમય વિમલ-સલિલ પૂર્ણ મત્ત ગજના મોટા મુખની આકૃતિ સમાન ભૃંગારને ગ્રહણ કરે છે. ભૃંગાર ગ્રહણ કરીને ત્યાં જે ઉત્પલ, પદ્મ યાવત્ શતસહસ્રપત્રો છે, તેને ગ્રહણ કરે છે, કરીને નંદા પુષ્કરિણી થકી બહાર નીકળે છે. બહાર નીકળીને જે તરફ સિદ્ધાયતન છે, તે તરફ જવાને નીકળે છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવના ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો યાવત્ બીજા પણ ઘણાં વ્યંતર દેવો અને દેવીઓમાં કેટલાંક હાથમાં ઉત્પલ લઈને યાવત્ કેટલાંક હાથમાં સહસ્રપત્રો લઈને વિજય દેવની પાછળ-પાછળ જાય છે.

ત્યારે તે વિજયદેવના ઘણાં આભિયોગિક દેવો અને દેવીઓ હાથમાં કળશ લઈને યાવત્ હાથમાં ધૂપ કડછાં લઈને વિજય દેવની પાછળ-પાછળ જાય છે.

ત્યારપછી વિજય દેવ ૪૦૦૦ સામાનિકો યાવત્ બીજા પણ ઘણાં વ્યંતર દેવો અને દેવીઓ સાથે સંપરિવૃત્ત થઈને સર્વ ઋદ્ધિથી, સર્વ દ્યુતિથી યાવત્ નિર્ઘોષ-નાદિત-રવથી જ્યાં સિદ્ધાયતન છે, ત્યાં આવે છે. આવીને સિદ્ધાયતનની અનુપ્રદક્ષિણા કરતા-કરતા પૂર્વના દ્વારેથી અનુપ્રવેશ કરે છે.

સિદ્ધાયતનમાં પ્રવેશીને જ્યાં દેવછંદક છે ત્યાં આવે છે, ત્યાં આવીને જિનપ્રતિમાને જોતાંની સાથે પ્રણામ કરે છે. કરીને મોરપીંછી ગ્રહણ કરે છે. મોરપીંછી લઈને જિનપ્રતિમાને મોરપીંછી વડે પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને સુગંધી ગંધોદક વડે ન્હવડાવે છે, ન્હડાવી દિવ્ય સુગંધી ગંધ કાષાયિત વડે ગાત્રો લુંછે છે. લુંછીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદન વડે ગાત્રોને લીપે છે. લીંપીને જિનપ્રતિમાને ન ફાટેલા શ્વેત દિવ્ય દેવદૂષ્ય યુગલ પહેરાવે છે.

ત્યારપછી અગ્ર પ્રધાન ગંધ અને માલ્ય વડે અર્ચા કરે છે, અર્ચા કરીને પુષ્પારોહણ, ગંધારોહણ, માલ્યારોહણ, વર્ણારોહણ, ચૂર્ણારોહણ અને આભરણારોહણ કરે છે. કરીને પછી ઉપરથી નીચે સુધી લટકતી એવી, વિપુલ અને ગોળ મોટી-મોટી માળાઓ ચઢાવે છે.

ત્યારપછી સ્વચ્છ, શ્વેત, રજતમય ચમકદાર ચોખા વડે જિનપ્રતિમા આગળ આઠ-આઠ મંગલ આલેખે છે. તે આ – સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ યાવત્ દર્પણ. આઠ-આઠ મંગલ આલેખે છે, આલેખીને કચગ્રાહથી ગૃહીત અને કરતલથી મુક્ત થઈને વિખરાયેલ પંચવર્ણી પુષ્પોથી પુષ્પોપચાર કરે છે.

ત્યારપછી ચંદ્રકાંતમણિ, વજ્રમણિ, વૈડૂર્ય મણિથી યુક્ત નિર્મળ દંડવાળા, કંચન-મણી-રત્નોથી વિવિધ રૂપોમાં ચિત્રિત, કાલો અગરુ-શ્રેષ્ઠ કુંદુરુક્ક-તુરુક્કની ધૂપની ઉત્તમ ગંધથી યુક્ત ધૂપને છોડતા, વૈડૂર્યમય કડુચ્છકને લઈને સાવધાની સાથે ધૂપ દઈને સાત-આઠ પગલાં પાછળ સરકી જિનવરોની ૧૦૮ વિશુદ્ધ ગ્રંથયુક્ત, મહાછંદોવાળી, અર્થયુક્ત અને અપુનરુક્ત સ્તોત્રો વડે સ્તુતિ કરે છે.

સ્તુતિ કર્યા પછી ડાબો ઘૂંટણ ઉંચો રાખી, જમણો ઘૂંટણ જમીનને લગાડી ત્રણ વખત પોતાનું મસ્તક જમીન ઉપર નમાવે છે. પછી થોડા ઉંચા ઉઠાવીને પોતાની કટક અને ત્રુટિતથી સ્તંભિત ભુજાઓને સંકોચીને, બંને હાથ જોડી, મસ્તકે અંજલિ કરીને આ પ્રમાણે બોલે છે –

નમસ્કાર થાઓ અરિહંત ભગવંતોને યાવત્ સિદ્ધિ ગતિ નામક સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલ છે. એમ કહી વંદન કરે છે, નમસ્કાર કરે છે. વંદન-નમસ્કાર કરીને જ્યાં સિદ્ધાયતનનો બહુમધ્યદેશ ભાગ છે, ત્યાં આવે છે. આવીને દિવ્ય જળધારાથી તેનું સીંચન કરે છે. કરીને સરસ-ગોશીર્ષ ચંદનથી હાથોને લિપ્ત કરીને પાંચે આંગળીથી એક મંડલ બનાવે છે. મંડલ આલેખીને તેની અર્ચા કરે છે. અર્ચા કરીને કચગ્રાહ ગૃહિત અને કરતલથી વિમુક્ત થઈને વિખરાયેલા પંચવર્ણી ફુલોથી તેને પુષ્પોપચાર યુક્ત કરે છે અને ધૂપ દે છે. ધૂપ દઈને જ્યાં સિદ્ધાયતનની દક્ષિણ દિશા છે, ત્યાં જાય છે.

દક્ષિણ દ્વારે જઈને વિજય દેવ મોરપીંછી ગ્રહણ કરે છે, કરીને દ્વાર ચેટીઓ, શાલભંજિકાઓ અને વ્યાલરૂપને મોરપીંછી વડે પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને બહુ મધ્યદેશ ભાગમાં સરસ ગોશીર્ષ ચંદન વડે પંચાંગુલિતલથી અનુલિંપન કરે છે. અનુલિંપન કહીને અર્ચા કરે છે. કરીને કચગ્રાહ ગૃહિત યાવત્ પુંજોપચાર કલિત કરે છે. કરીને ધૂપ આપે છે.

ત્યારપછી જ્યાં મુખમંડપનો બહુમધ્ય દેશભાગ છે ત્યાં આવે છે, આવીને બહુમધ્યદેશ ભાગમાં મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય ઉદકધારાથી સિંચન કરે છે. કરીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી પંચાંગુલિના તલ વડે મંડલ આલેખે છે, આલેખીને અર્ચા કરે છે. કરીને કચગ્રાહ યાવત્ ધૂપ આપે છે.

ત્યારપછી મુખમંડપનું પશ્ચિમ દ્વાર છે ત્યાં આવે છે. આવીને મોરપીંછી લે છે લઈને દ્વારચેટી, શાલભંજિકા અને વ્યાલરૂપને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય જળધારાથી સીંચે છે. સીંચીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી યાવત્ અર્ચા કરે છે કરીને ઉપરથી-નીચે સુધીની માળા લટકાવે છે. કચગ્રાહ૦વત્ પુષ્પ વિખેરે છે. ધૂપ આપે છે.

ત્યારપછી જે મુખમંડપની ઉત્તરની સ્તંભ પંક્તિ છે ત્યાં જાય છે, જઈને મોરપીંછીથી શાલભંજિકાદિને પ્રમાર્જે છે. દિવ્ય જળધારાથી સીંચી, સરસ ગોશીર્ષ ચંદન લગાડી, પુષ્પારોહણ યાવત્ ઉપરતી નીચે ફૂલ માળા લટકાવી, ફૂલ વિખેરી, ધૂપ આપે છે. પછી મુખમંડપના પૂર્વ દ્વારે તે બધું જ કહેવું યાવત્ દ્વારની અર્ચનિકા. દક્ષિણ દ્વારે તેમજ કહેવું.

ત્યારપછી જ્યાં પ્રેક્ષાગૃહમાં મંડપનો બહુમધ્ય દેશભાગ છે, જ્યાં વજ્રમય અક્ષાટક છે, જ્યાં મણિપીઠિકા છે. જ્યાં સિંહાસન છે, ત્યાં આવે છે, આવીને મોરપીંછી ગ્રહણ કરે છે. મોર-પીંછી ગ્રહણ કરીને અક્ષાટક અને સીંહાસનને

મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય ઉદકધારાથી સીંચે છે. પુષ્પારોહણ યાવત્ ધૂપ દે છે. પછી જ્યાં પ્રેક્ષાગૃહ મંડપનું પશ્ચિમ દ્વાર છે ત્યાં દ્વારાર્ચનિકા કરી, ઉત્તરની સ્તંભ પંક્તિને, તે રીતે પૂર્વના દ્વારે તેમજ જ્યાં દક્ષિણ દ્વાર છે ત્યાં, તે પ્રમાણે જ જ્યાં ચૈત્ય સ્તૂપ છે ત્યાં આવે છે.

ચૈત્યસ્તૂપે આવીને મોરપીંછી ગ્રહણ કરે છે, કરીને ચૈત્ય સ્તુપને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય જળધારાથી સીંચી, સરસ ચંદનની અર્ચી, પુષ્પારોહણ કરી, ઉપરથી-નીચે સુધી માળા લટકાવી યાવત્ ધૂપ આપે છે.

ત્યારપછી પશ્ચિમની મણિપીઠિકામાં જ્યાં જિન-પ્રતિમા છે, ત્યાં આવે છે. જિન પ્રતિમાને જોતાં જ પ્રણામ કરે છે. કરીને મોરપીંછી ગ્રહણ કરે છે. કરીને આદિ પૂર્વવત્. જે જિન પ્રતિમાને યાવત્ સિદ્ધિગતિનામધેય સ્થાનને પામેલાને વાંદે છે - નમે છે. એ પ્રમાણે ઉત્તર-પૂર્વ અને દક્ષિણમાં જાણવું.

જ્યાં ચૈત્યવૃક્ષ, દ્વારવિધિ, મણિપીઠિકા. જ્યાં મહેન્દ્રધ્વજ દ્વારવિધિ. જ્યાં દક્ષિણની નંદાપુષ્કરિણી ત્યાં આવે છે. મોરપીંછી ગ્રહણ કરે છે. ચૈત્ય, ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક, તોરણ, શાલભંજિકા અને વ્યાલરૂપોને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય ઉદકધારાથી સિંચે છે. સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી લીંપે છે. લીંપીને પુષ્પારોહણ કરે છે યાવત્ ધૂપ આપે છે.

ધૂપ દઈને સિદ્ધાયતનને અનુપ્રદક્ષિણા કરતાં જ્યાં ઉત્તરની નંદાપુષ્કરિણી છે ત્યાં આવે છે. આવીને પૂર્વવત્ મહેન્દ્રધ્વજ, ચૈત્યવૃક્ષ, ચૈત્યસ્તૂપ, પશ્ચિમની મણિપીઠિકા, જિનપ્રતિમા, ઉત્તરની-પૂર્વની-દક્ષિણના પ્રેક્ષાગૃહ મંડપમાં પણ તેમજ. જેમ દક્ષિણના પશ્ચિમી દ્વારમાં યાવત્ દક્ષિણની સ્તંભ પંક્તિ, મુખમંડપ પણ, ત્રણ દ્વારોની અર્ચનિકા કહીને દક્ષિણની સ્તંભપંક્તિ, ઉત્તર દ્વાર, પૂર્વનું દ્વાર, બાકીનું તે જ ક્રમથી યાવત્ પૂર્વની નંદાપુષ્કરિણી. જ્યાં સુધર્માસભા છે ત્યાં જવાને પ્રસ્થાન કર્યું.

ત્યારે તે વિજયના ૪૦૦૦ સામાનિકો આદિ યાવત્ સર્વઋદ્ધિથી યાવત્ નાદિત રવથી સુધર્માસભાએ આવ્યા. તેઓ ત્યાં સુધર્માસભાની અનુપ્રદક્ષિણા કરતા-કરતા પૂર્વ દ્વારેથી પ્રવેશે છે. પ્રવેશતાં જિન-અસ્થિઓને જોતાં જ પ્રણામ કરે છે. કરીને જ્યાં મણિપીઠિકા છે, જ્યાં માણવક ચૈત્યસ્તંભ છે, જ્યાં વજ્રમય ગોળ-વૃત્ત સમુદ્ગક છે, ત્યાં આવે છે. આવીને મોરપીંછી ગ્રહણ કરે છે, કરીને વજ્રમય ગોળ-વૃત્ત-સમુદ્ગકને ઉઘાડે છે. ઉઘાડીને જિન અસ્થિઓને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે પ્રમાર્જીને, સુગંધી ગંધોદકથી એકવીશ વખત જિન અસ્થીઓને પ્રક્ષાલે છે. પ્રક્ષાલીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી અનુલિંપન કરે છે અનુલિંપન કરીને અગ્રપ્રધાન ગંધ અને માલ્ય વડે અર્ચા કરે છે. અર્ચા કરીને ધૂપ આપે છે. ધૂપ દઈને વજ્રમય ગોળ-વૃત્ત-સમુદ્ગકમાં પાછા મૂકે છે.

ત્યારપછી માણવક ચૈત્યસ્તંભને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય

જળધારાથી સીંચે છે. સીંચીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી ચર્ચા આપે છે. આપીને પુષ્પારોહણ કરે છે યાવત્ લટકતી માળા૦ પુષ્પો વિખેરવા૦ ધૂપ દેવો૦ એ કરે છે.

ત્યારપછી જ્યાં સુધર્મસભાનો બહુમધ્ય દેશભાગ છે, ત્યાં પૂર્વવત્. જ્યાં સીંહાસન છે ત્યાં દ્વાર અર્ચનિકા માફક કહેવું. જ્યાં સીંહાસન છે ત્યાં દ્વાર અર્ચનિકા માફક કહેવું. જ્યાં દેવ શયનીય છે, ત્યાં પૂર્વવત્. જ્યાં ક્ષુદ્ર મહેન્દ્રધ્વજ છે, ત્યાં પૂર્વવત્. જ્યાં પ્રહરણ કોશ છે, ચોપ્પાલ છે, ત્યાં જાય છે. જઈને પ્રત્યેકેપ્રત્યેક પ્રહરણને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી પૂર્વવત્ પૂજે છે તે બધું કહેવું.

દક્ષિણ દ્વાર આવીને પૂર્વવત્ પૂજા કરે છે. યાવત્ પૂર્વ દિશાની નંદાપુષ્કરિણી, બધી સભાને સુધર્માસભાની માફક અર્ચનિકા કહેવી. માત્ર ઉપપાતસભામાં દેવશયનીયની અર્ચનિકા, બાકીની સભામાં સીંહાસનની અર્ચનિકા કહેવી.

દ્રહની, જેમ નંદાપુષ્કરિણી અર્ચનિકા કહી તેમ જાણવું. વ્યવસાયસભામાં પુસ્તકરત્નને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જી, દિવ્ય જળધારાથી સીંચી, સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી અનુલિંપે છે અગ્ર પ્રધાન ગંધ અને માલ્યથી અર્ચા કરે છે. કરીને સીંહાસનને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે યાવત્ ધૂપ આપે છે. બાકી બધું પૂર્વવત્. દ્રહનું કથન નંદાપુષ્કરિણી માફક કરવું.

ત્યારપછી જ્યાં બલિપીઠ છે, ત્યાં જાય છે, જઈને આભિયોગિક દેવને બોલાવે છે. બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું — ઓ દેવાનુપ્રિયો ! જલ્દીથી વિજયા રાજધાનીના શ્રૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, ચતુર્મુખ, મહાપથ-પથ, પ્રાસાદ, પ્રાકાર, અટ્ટાલક, ચરિકા, દ્વાર, ગોપુર, તોરણ, વાવડી અને પુષ્કરિણીમાં યાવત્ બિલપંક્તિકામાં, આરામ-ઉદ્યાન-કાનન-વન-વનખંડ અને વનરાજીઓમાં અર્ચનિકા કરો. કરીને મારી આ આજ્ઞા જલ્દીથી મને પાછી સોંપો.

ત્યારે તે આભિયોગિક દેવો, વિજય દેવે આમ કહેતા યાવત્ હૃષ્ટ-તુષ્ટ થઈ વિનયથી આજ્ઞા સ્વીકારીને વિજયા રાજધાનીના શ્રૃંગાટકોમાં યાવત્ અર્ચના કરીને જ્યાં વિજય દેવ છે ત્યાં આવે છે, આવીને આજ્ઞા પાછી સોંપી.

ત્યારે તે વિજયદેવ, તે આભિયોગિક દેવો પાસે આ અર્થને સાંભળી-સમજીને હૃષ્ટ-તુષ્ટ-આનંદિત ચિત્ત થયો યાવત્ હર્ષિત હૃદયી થઈ જ્યાં નંદાપુષ્કરિણી છે ત્યાં આવે છે. આવીને પૂર્વના તોરણથી યાવત્ (પ્રવેશી) હાથ-પગ પ્રક્ષાલે છે. પ્રક્ષાલન કરીને, આચમન કરી - ચોખ્ખા થઈ - પરમ શુચિભૂત થઈ નંદા પુષ્કરિણીથી બહાર નીકળે છે. નીકળીને જ્યાં સુધર્માસભા છે ત્યાં જવાને નીકળે છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવ ૪૦૦૦ સામાનિકો યાવત્ ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો સાથે સર્વઋદ્ધિથી યાવત્ નિર્ઘોષ નાદિતરવ સાથે જ્યાં સુધર્માસભા છે, ત્યાં આવે છે. આવીને સુધર્માસભાના પૂર્વના દ્વારેથી પ્રવેશ કરે છે. કરીને જ્યાં

મણિપીઠિકા છે, ત્યાં આવે છે. આવીને શ્રેષ્ઠ સીંહાસને પૂર્વાભિમુખ થઈને બેસે છે.

● **વિવેચન-૧૮૦ :-**

ત્યારપછી તે વિજયદેવ, વ્યંતરદેવો વડે અતિશય મહાન્ ઈન્દ્રાભિષેકથી અભિષિક્ત થઈ સિંહાસનેથી ઉભો થયો. ઉભો થઈને અભિષેકસભાના પૂર્વ દ્વારથી નીકળીને જ્યાં અલંકારસભા છે, ત્યાં જાય છે. જઈને આલંકારિકસભાને પ્રદક્ષિણા કરીને પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશે છે. પ્રવેશીને જ્યાં મણિપીઠિકા છે, તેમાં જ્યાં સીંહાસન છે, ત્યાં જાય છે. જઈને ઉત્તમ સિંહાસને પૂર્વાભિમુખ બેઠો. પછી તે વિજયદેવના આભિયોગ્ય દેવો ઘણાં બધાં અલંકાર યોગ્ય ભાંડને લાવ્યા.

ત્યારપછી તે વિજયદેવે પ્રથમ તે અલંકારસભામાં પહેલા પક્ષ્મલ અને સુકુમારપણાથી સુરભિગંધ કષાયદ્રવ્યથી પરિકર્મિત લઘુ શાટિકા વડે શરીરને લુંછ્યું. લુંછીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી શરીરને લેપન કર્યુ. લીંપીને દેવ દૂષ્ય યુગલ પહેર્યુ. કેવું દેવદૂષ્ય ? તે કહે છે — નાકના નિઃશ્વાસથી ઉડી જાય તેવું. આના દ્વારા શ્લક્ષ્ણતા કહી. ચક્ષુર્હર-આત્મવશ કહી દે, તેવું વિશિષ્ટ રૂપાતિશયયુક્ત હોવાથી ચક્ષુર્હર. અતિશય વર્ણ અને અતિશય સ્પર્શથી યુક્ત. ઘોડાની લાળથી પણ અતિ પાતળું — અર્થાત્ અતિવિશિષ્ટ મૃદુત્વ-લઘુત્વ ગુણથી યુક્ત.

ધવલ૦ - શ્વેત, આંચલ કે છેડે સોનાના તારથી ખચિત. आकाश स्फटिक - અતિ સ્વચ્છ સ્ફટિક વિશેષ, તેના જેવી પ્રભાવાળું દિવ્ય. દેવ વસ્ત્ર યુગ્મને ધારણ કર્યું. ધારણ કરીને હાર આદિ અન્ય આભરણોને ધારણ કરે છે. તેમાં हार - અઢાર સરો, अद्धहार - નવસરો, એકાવલી - વિચિત્ર મણિકા, મુક્તાવલી - મુક્તાફળમયી, કનકાવલી - કનકમણિમયી, પ્રાલંબ - તપનીય મય વિચિત્ર મણિરત્ન ભક્તિ ચિત્ર, સ્વ પ્રમાણ આભરણ વિશેષ. કટક - કલાચિક આભરણ. ત્રુટિત-બાહુરક્ષિકા, અંગદ-બાહ્ય આભરણ વિશેષ. દશમુદ્રિકાનંતક - હાથની આંગળી સંબંધી દશ વીંટીઓ. કુંડલ-કાનનું આભરણ, ચૂડામણી-ચૂડામણી નામક સકલ પાર્થિકરત્ન સર્વસાર, દેવેન્દ્ર-મનુષ્યેન્દ્રનો ઉર્ધ્વકૃત્ નિવાસ નિઃશેષ અપ્‌મંગલ-અશાંતિ-રોગ પ્રમુખ દોષનો અપહાર કરનાર પ્રવરલક્ષણયુક્ત, પરમ મંગલભૂત આભરણ વિશેષ. चित्तरयणसंकडं मउड - વિવિધ પ્રકારના જે રત્નો તેના વડે સંકટ અર્થાત્ પ્રભૂતરત્ન નિચયોપેત. दिव्व० દિવ્ય પુષ્પમાળા.

પુષ્પમાળા કેવી ? ग्रन्थिम - ગ્રથન, ગુંથવા વડે તૈયાર થયેલ. જે સૂત્રાદિ વડે ગુંથાય છે, તે ગ્રંથિમ. भरिम - જે ગુંથાયા પછી વેષ્ટન કરાય છે, જેમ ફૂલનો દડો. पूरिम - જે વંશશલાકામય પાંજરામાં પૂરાય છે. सङ्घातिम - જે પરસ્પર નાળ સંઘાત વડે સંઘાત કરાય છે. આવા પ્રકારની ચતુર્વિધ માળા વડે કલ્પવૃક્ષની જેમ પોતાને અલંકૃત્-વિભૂષિત કરે છે, કરીને પરિપૂર્ણ અલંકાર થઈ સિંહાસનેથી ઉભો થયો. અલંકાર સભાથી ઉભો થઈને પૂર્વના દ્વારેથી નીકળીને જ્યાં વ્યવસાયસભા છે, ત્યાં

આવવા નીકળે છે. આવીને સીંહાસને પૂર્વાભિમુખ થઈને બેસે છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવના આભિયોગિકો પુસ્તક રત્નને લાવે છે. પછી તે વિજય દેવપુસ્તકરત્નને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કરીને પુસ્તક રત્નને ખોળામાં મૂકે છે, મૂકીને ઉઘાડે છે. ઉઘાડીને વાંચે છે. તેમાં अनु - પરિપાટીથી, પ્રકર્ષેણ-વિશિષ્ટ અર્થાવગમ રૂપથી વાંચે છે. વાંચીને, ધર્માનુગત વ્યવસાય કરે છે. અર્થાત્ કરવાની અભિલાષા કરે છે. કેમકે વ્યવસાય સભામાં શુભ અધ્યવસાય નિબંધનત્વથી કહ્યું. વળી ક્ષેત્રાદિથી પણ કર્મ ક્ષયોપશમાદિ હેતુત્વથી કહ્યું. - x - x -

ધાર્મિક એવો વ્યવસાય કરીને પછી પુસ્તકરત્નને મૂકે છે. મૂકીને સિંહાસનથી ઉભો થાય છે. ઉભો થઈને વ્યવસાય સભાથી પૂર્વ દ્વારથી નીકળે છે. નીકળીને જ્યાં વ્યવસાયસભામાં જ પૂર્વા નંદાપુષ્કરિણી છે, ત્યાં આવે છે. આવીને નંદાપુષ્કરિણીને પ્રદક્ષિણા કરીને, પૂર્વના તોરણથી પ્રવેશે છે. પ્રવેશીને પૂર્વના ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકથી ઉતરે છે. અર્થાત્ મધ્યમાં પ્રવેશે છે. પછી હાથ અને પગને પ્રક્ષાલે છે. પ્રક્ષાલન કરીને એક મહાન્ શ્વેત રજતમય વિમલ સલિલપૂર્ણ ઉન્મત્ત હાથીના મહામુખાકૃતિ સમાન ભૃંગારને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કરીને જે ત્યાં ઉત્પલ, પદ્મ, કુસુમ, નલિન યાવત્ શતસહસ્ર પત્રો છે, તેને ગ્રહણ કરે છે, ગ્રહણ કરીને નંદા પુષ્કરિણીથી બહાર નીકળે છે.

ત્યારપછી જ્યાં સિદ્ધાયતન છે, ત્યાં જવાનો આરંભ કર્યો. ત્યારપછી વિજય દેવના ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષીઓ, ત્રણ પર્ષદા, સાત સૈન્ય, સાત સૈન્યાધિપતિ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, બીજા ઘણાં વિજય રાજધાનીમાં વસતા વ્યંતર દેવો અને દેવીઓમાં કેટલાંક હાથમાં ઉત્પલ લઈ, કેટલાંક હાથમાં પદ્મ લઈ, કેટલાંક હાથમાં ઉત્પલ લઈ, કેટલાંક હાથમાં પદ્મ લઈ, કેટલાંક હાથમાં કુમુદ લઈને એ પ્રમાણે નલિન, સુભગ, સૌગંધિક, પુંડરીક, મહાપુંડરીક, શતપત્ર કે સહસ્રપત્ર હાથમાં લઈને વિજયદેવની પાછળ-પાછળ અનુક્રમે નીકળે છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવના ઘણાં આભિયોગિક દેવો અને દેવીઓમાં પણ કોઈકોઈ હાથમાં વંદન કળશ લઈ, કેટલાંક હાથમાં ભૃંગાર લઈ, કેટલાંક હાથમાં અરીસો લઈ, એ રીતે થાળો, પાત્રી, સુપ્રતીષ્ઠક, વાતકરક, ચિત્ર, રત્નકરંડક, પુષ્પચંગેરી, યાવત્ લોમહસ્ત ચંગેરી, પુષ્પપટલક યાવત્ લોમહસ્તપટલક, સિંહાસન, છત્ર, ચામર, તૈલ સમુદ્‌ગક યાવત્ અંજન સમુદ્‌ગક, ધૂપ કડછા ક્રમથી હાથમાં લઈ વિજય દેવની પાછળ જાય છે.

ત્યારપછી તે વિજયદેવ ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષી, ત્રણ પર્ષદા, સાત સૈન્ય, સાત સૈન્ય-અધિપતિ, ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો, બીજા પણ વિજય રાજધાની વાસ્તવ્યા વ્યંતર દેવો-દેવીઓ સાથે પરીવરીને સર્વ ઋદ્ધિથી યાવત્ નિર્ઘોષ નાદિત રવ સહિત નીકળે છે. અહીં યાવત્ શબ્દ થકી પરિપૂર્ણ પાઠ કહેવો — સર્વ દ્યુતિથી, સર્વ બળથી, સર્વ સમુદયથી, સર્વ વિભૂતિથી, સર્વ સંભ્રમથી, સર્વ

પુષ્પ-ગંધ-માલા-અલંકારથી, સર્વ ત્રુટિત શબ્દ નિનાદથી, મહા ઋદ્ધિ, મહા ધુતિ, મહાબલ, મહા સમુદય, મહા શ્રેષ્ઠ ત્રુટિત યુગપત્ પટુ પ્રવાદિત અવાજથી — શંખ, પ્રણવ, પટહ, ભેરી, ઝલ્લરી, ખરમુખી, હુડુક્ક, દુંદુભી, નિર્ઘોષ નાદિત રવથી. વ્યાખ્યા પૂર્વવત્.

જ્યાં સિદ્ધાયતન છે, ત્યાં જાય છે. જઈને સિદ્ધાયતનને પ્રદક્ષિણા કરીને પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશે છે. પ્રવેશીને જિનપ્રતિમાને જોતાંની સાથે જ પ્રણામ કરે છે. કરીને જ્યાં મણિપીઠિકામાં જ્યાં દેવછંદક છે, ત્યાં જિન પ્રતિમા છે, ત્યાં જાય છે. જઈને મોરપીંછી ફેરવે છે, ફેરવીને જિન પ્રતિમાને પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય જળધારા વડે સ્નાન કરાવે છે. સ્નાન કરાવીને સરસ આર્દ્ર ગોશીર્ષ ચંદનથી શરીરને લીંપે છે. લીંપીને અપરિમલિત દિવ્ય દેવદૂષ્ય યુગલ પહેરાવે છે. પહેરાવીને અપરિભુક્ત પ્રધાન ગંધ અને માળા વડે અર્ચા કરે છે.

આ જ વાતને વિસ્તારપૂર્વક જણાવે છે — પુષ્પારોપણ, માલ્યારોપણ, વર્ણકારોપણ, ચૂર્ણારોપણ, ગંધારોપણ, આભરણ-આરોપણ કરે છે. કરીને તે જિનપ્રતિમાની આગળ સ્વચ્છ, મસૃણ, રજતમય, સ્વચ્છરસ, નિકટ વસ્તુ પ્રતિબિંબ આધારરૂપ એવા અતિ નિર્મળ, તેવા તંદુલ. તેના વડે આઠ-આઠ સ્વસ્તિકાદિ મંગલોનું આલેખન કરે છે. - x -

कयग्गाहगहिय - મૈથુનના પ્રથમ આરંભમાં મુખ ચુંબનાદિ અર્થે યુવતીના વાળને પાંચ આંગળી વડે ગ્રહણ કરવા તે કચગ્રાહ. તે કચગ્રાહથી ગ્રહણ કરેલ, કરતલથી છોડેલ તે કરતલપ્રભ્રષ્ટ વિમુક્ત. તેમ પંચવર્ણી કુસુમ સમૂહથી પુષ્પના પુંજની જેમ ઉપચાર — પૂજા, તેના વડે યુક્ત કરે છે.

— કરીને ચંદ્રપ્રભ, વજ, વૈડૂર્ય વિમલ દંડ જેનો છે તે તથા તે કાંચન, મણિરત્ન ભક્તિ ચિત્ર, કાલાગરુ-પ્રવર કુંદુરુષ્ક - તુરુષ્ક ધૂપથી ગંધોત્તમથી અનુવિદ્ધ, તે ધૂપવર્તીને છોડતી, વૈડૂર્યમય ધૂપકડછાંને ગ્રહણ કરીને, જિનેશ્વરને ધૂપ દઈને. પછી સાત-આઠ ડગલાં પાછળ જઈને, દશ આંગળી વડે મસ્તકે અંજલિ કરીને વિશુદ્ધ-નિર્મળ, લક્ષણ દોષ રહિત. જે ગ્રંથ - શબ્દ સંદર્ભ, તેના વડે યુક્ત, ૧૦૮ સંખ્યામાં, તે અર્થ વડે યુક્ત, અપુનરુક્ત, મહાવૃત્ત, તથાવિધ દેવ લબ્ધિના પ્રભાવથી સ્તુતિ કરે છે.

સ્તુતિ કરીને ડાબો ઘુંટણ ઉંચો કરે છે. જમણો ઘુંટણ ધરણિતલે લગાડે છે. ત્રણ વખત મસ્તક ધરણિતલે નમાવે છે, નમાવીને, કંઈક મસ્તક ઉંચુ કરે છે. કરીને કટક અને ત્રુટિત વડે સ્તંભિત ભુજાને સંકોચે છે. સંહરીને બે હાથ જોડી, મસ્તકે આવર્ત્ત કરી, મસ્તકે આવર્ત્ત કરી, મસ્તકે અંજલિ કરીને કહ્યું —

નમસ્કાર થાઓ. દેવાદિ વડે અતિશય પૂજાને યોગ્ય હોવાથી અરહંત, તેમને. તે અરહંત નામાદિ રૂપે પણ હોય, તેથી ભાવ અર્હત્‌ને જણાવવા માટે કહે છે — ભગવંતને અર્થાત્ ભગ - સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ લક્ષણ, તે જેને છે, તે ભગવંત આદિ -

ધર્મની પ્રથમ પ્રવૃત્તિને કરવાના સ્વભાવવાળા તે આદિકર.

(તથા) तीर्थ, તેને કરવાના સ્વભાવવાળા તે તીર્થંકર, स्वयं - બીજા ઉપદેશ વિના સમ્યક્ વર બોધિ પ્રાપ્ત, बुद्ध - મિથ્યાત્વ, નિદ્રા જતાં સંબોધ પામેલ. તે સ્વયં સંબુદ્ધ, પુરુષોમાં ઉત્તમ તે પુરુષોત્તમ ભગવંત જ સંસારમાં વસતા સદા પરાર્થ વ્યસની, સ્વાર્થને ઉપસર્જન કરેલ, અદીન ભાવથી ઉચિત ક્રિયા કરનાર, કૃતજ્ઞતા અને આતપ વડે અનુપહત ચિત્તવાળા, દેવગુરુ બહુમાની થાય છે માટે પુરુષોત્તમ.

પુરુષ, સિંહ જેવા. કર્મરૂપી હાથી પ્રત્યે સિંહ સમાન. પુરુષ - શ્રેષ્ઠ પુંડરીકવત્. સંસારજલના અસંગાદિથી ધર્મકલાપ વડે પુરુષવરપુંડરીક. પુરુષ-શ્રેષ્ઠ ગંધહસ્તી સમાન, પરચક્ર-દુર્ભિક્ષ-મારી આદિ ક્ષુદ્ર ગજને દૂર કરે છે માટે - તથા -

લોક-ભવ્ય સત્ત્વલોક, તેને સકલ કલ્યાણ એક નિબંધનપણાથી ભવ્યત્વ ભાવથી ઉત્તમ તે લોકોત્તમ. લોકભવ્યલોકના નાથ-યોગક્ષેમકૃત્ તે લોકનાથ. તેમાં योग - બીજાધાન ઉદ્ભેદ પોષણકરણ. क्षेम - તેના ઉપદ્રવના અભાવને પામવો. લોક-પ્રાણિલોક કે પંચાસ્તિકાયાત્મક, હિતોપદેશથી સમ્યક્ પ્રરૂપણાથી કે હીત તે લોકહિત. લોક-દેશના યોગ્ય વિશિષ્ટ પ્રદીપ-દેશના કિરણ વડે યથાવસ્થિત વસ્તુ પ્રકાશક, તે લોકપ્રદીપ. લોક-ઉત્કૃષ્ટ મતિ ભવ્ય સત્વ લોકનો પ્રદ્યોત-પ્રદ્યોતકત્વ-વિશિષ્ટ જ્ઞાન શક્તિ, તેને કરવાના સ્વભાવવાળા તે લોકપ્રદ્યોતકર. - x - ભગવંતના પ્રસાદથી તત્ક્ષણ જ ભગવંત ગણધરને વિશિષ્ટ જ્ઞાન સંપત્ સમન્વિત કરે છે, જેના લીધે દ્વાદશાંગીની રચના થાય છે.

अभय - વિશિષ્ટ આત્માનું સ્વાસ્થ્ય, નિઃશ્રેયસ ધર્મભૂમિકા નિબંધનરૂપ, પરમ ધૃતિ. તે અભયને આપે તે અભયદા. આ રીતે બધે જાણવું. તથા चक्षु - વિશિષ્ટ ગુણ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરાવનાર ગુણ, સ્વરસવાહી ક્ષયોપશમ વિશેષને આપે તે માર્ગદા. शरण - સંસાર કાંતારગત, અતિપ્રબળ રાગ-આદિથી પીડિતોને સમ આશ્વાસન સ્થાનરૂપ-તત્ત્વ ચિંતારૂપ અધ્યવસાન, તેને દેનાર તે શરણદા.

बोधि - જિનપ્રણિત ધર્મપ્રાપ્તિ, તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન લક્ષણ સમ્યગ્દર્શનરૂપ આપે છે તે બોધિદા તથા ધર્મ - ચારિત્રરૂપ આપે તે ધર્મદા. કઈ રીતે ? તે કહે છે —

ધર્મ દેશના દેવાથી ધર્મદિશક, ધર્મના નાયક - સ્વામી તેના વશીકરણ અને તેના ફળના પરિભોગથી. ધર્મના સારથી જેવા, સમ્યક્ પ્રવર્તન યોગથી. ધર્મ જ वर - પ્રધાન, ચતુરંતના હેતુથી ચતુરંત, ચક્રની જેમ તે ચતુરંતચક્ર, તેના વડે વર્તવાના સ્વભાવવાળા, તે ધર્મવર ચતુરંત ચક્રવર્તી તથા અપ્રતિહત-અપ્રતિસ્ખલિત કેમકે ક્ષાયિક છે. वर - પ્રધાન, જ્ઞાન-દર્શનને ધારણ કરે છે તેથી અપ્રતિહતવરજ્ઞાનદર્શનધર. छादयति - આવરે છે. છદ્મ-ઘાતિ કર્મ ચતુષ્ટ્ય, વ્યાવૃત્ત - ચાલ્યું ગયેલ છે જેમાંથી તે વ્યાવૃત્તછદ્મા.

તથા રાગ-દ્વેષ-કષાય-ઈન્દ્રિય-ઉપસર્ગ-પરીષહ રૂપ ઘાતિકર્મ શત્રુને જિતનારને જિન, બીજાને જીતાડે છે માટે જાપક. તે જિન અને જાપકને. ભવ સમુદ્રને સ્વયં

તરેલા અને અન્યોને પણ તારનારા છે માટે તીર્ણ-નારક, કેવલ દશા અવગત તત્ત્વથી બુદ્ધ-બોધ પામેલ અને બીજાને બોધ કરાવે છે તેથી બોધક. મુક્ત - કૃતકૃત્ય અર્થાત્ નિષ્ઠિતાર્થા. બીજાને પણ મુકાવે છે માટે મોચક. સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શીને.

શિવ - સર્વોપદ્રવરહિતત્વથી. अचल - સ્વાભાવિક, પ્રાયોગિક ચલનક્રિયા રહિતત્વથી. अरुज - શરીર, મનના અભાવથી આધિ-વ્યાધિના સંભવથી. अनंत - કેવળ આત્માના અનંતત્વથી. अक्षय - વિનાશના કારણના અભાવથી અવ્યાબાધ - કોઈ વડે વિબાધા કરવાને અશક્યત્વથી. જેમાં પુનઃ આવવાનું નથી તે અપુનરાવૃત્તિ. सिद्धयन्ति - નિષ્ઠિતાર્થ જેમાં થાય છે તે. सिद्धि - લોકાંત ક્ષેત્રલક્ષણ, તે જ ગમ્ય હોવાથી ગતિ. તે સિદ્ધિગતિ. - x - સ્થાન-વ્યવહારથી સિદ્ધક્ષેત્ર, નિશ્ચયથી યથાવસ્થિત સ્વ સ્વરૂપ. - x - x -

આ પ્રમાણે પ્રણિપાત દંડક બોલીને વંદે છે — ચૈત્યવંદન વિધિથી પ્રતિમાને વાંદે તે પ્રસિદ્ધ છે. નમસ્કાર-પછી પ્રણિધાનાદિ યોગથી અથવા વિરતિવાળાને જ. - x - અથવા વંદન-સામાન્યથી, નમસ્કાર-આશય વૃદ્ધનું ઉત્થાન. અહીં તત્વ તો ભગવંત પરમઋષિ કેવલી જ કહી શકે. વાંદી-નમીને સિદ્ધાયતનના બહુમધ્યદેશ ભાગમાં જાય છે, ત્યાં દિવ્ય જળધારા વડે અભિમુખ સિંચે છે. સીંચીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી પાંચ અંગુલિ તલ દઈને, પંચવર્ણી પુષ્પો વડે પુષ્પપુંજોપચાર યુક્ત કરે છે, કરીને ધૂપ આપે છે.

ત્યારપછી જ્યાં દક્ષિણનું દ્વાર છે, ત્યાં જાય છે. જઈને મોરપીંછી લઈને તેનાથી દ્વારશાખા, શાલભંજિકા, વ્યાલ રૂપકને પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય જળધારાથી સીંચે છે. ગોશીર્ષ ચંદનથી ચર્ચે છે. પુષ્પાદિ આરોપે છે, ધૂપદાન કરે છે.

પછી દક્ષિણ દ્વારથી નીકળીને જ્યાં દક્ષિણ દિશાનો મુખમંડપ છે, ત્યાં બહુમધ્યદેશ ભાગે આવે છે. આવીને મોરપીંછી વડે પ્રમાર્જે છે. પછી બહુ મધ્યદેશ ભાગને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પછી દિવ્ય જળધારા વડે સીંચે છે, સરસ ગોશીર્ષ ચંદન વડે પંચાંગુલિતલથી મંડલ આલેખે છે. કચગ્રાહવત્ પંચવર્ણી પુષ્પોનો ઉપચાર કરે છે. કરીને ધૂપ દે છે.

પછી દક્ષિણના મુખમંડપના પશ્ચિમ દ્વારે જાય છે. જઈને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. મોરપીંછીથી દ્વારશાખ, શાલભંજિકા, વ્યાલરૂપને પ્રમાર્જે છે. જળધારા વડે સીંચે છે ઈત્યાદિ - x -

પછી દક્ષિણના મુખમંડપના ઉત્તર દ્વારે જાય છે જઈને પૂર્વવત્ દ્વારાર્ચનિકા કરે છે. કરીને દક્ષિણના મુખમંડપના પૂર્વ દ્વારે જાય છે. જઈને પૂર્વવત્ અર્ચનિકા કરે છે. કરીને દક્ષિણના મુખમંડપના દક્ષિણ દ્વારે જઈને પૂર્વવત્ પૂજા કરીને તે દ્વારેથી નીકળીને દક્ષિણના પ્રેક્ષાગૃહમંડપમાં જ્યાં દક્ષિણના પ્રેક્ષામંડપનો બહુમધ્ય દેશ ભાગ છે, જ્યાં વજ્રમય અક્ષપાટક છે અને જ્યાં મણિપીઠિકા છે, જ્યાં સિંહાસન છે ત્યાં આવે છે. આવીને મોરપીંછી વડે પ્રમાર્જે છે. પછી અક્ષપાટકાદિ પ્રમાર્જે છે પ્રમાર્જીને

જળધારા વડે સીંચીને ચંદન ચર્ચા, પુષ્પપૂજા અને ધૂપદાન કરે છે.

ત્યારપછી દક્ષિણના પ્રેક્ષાગૃહમંડપના ઉત્તર દ્વારે આવે છે, આવીને પૂર્વવત્ દ્વાર અર્ચનિકા કરે છે. કરીને જ્યાં દક્ષિણના પ્રેક્ષાગૃહમંડપનું પૂર્વ દ્વાર છે, ત્યાં આવે છે. આવીને પૂર્વદ્વારની અર્ચનિકા કરે છે. કરીને જ્યાં દક્ષિણના પ્રેક્ષાગૃહ મંડપનુ દક્ષિણનું દ્વાર છે, ત્યાં જાય છે. જઈને ત્યાં પૂજા કરે છે.

પછી જ્યાં દક્ષિણ દિશાનો ચૈત્યસ્તંભ છે ત્યાં જાય છે જઈને સ્તૂપ અને મણિપીઠિકાને મોરપીંછી વડે પ્રમાર્જીને દિવ્ય જળધારાથી સીંચે છે. સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી ચર્ચા કરે છે. પુષ્પાદિ આરોહણ કરે છે, ધૂપદાનાદિ કરે છે.

ત્યારપછી જ્યાં પાશ્ચાત્ય મણિપીઠિકા છે, જ્યાં પશ્ચિમ દિશાની જિનપ્રતિમા છે, ત્યાં આવે છે. આવીને જિનપ્રતિમા જોતાં જ પ્રણામ કરે છે ઈત્યાદિ પૂર્વવત્ યાવત્ નમસ્કાર કરીને જ્યાં ઉત્તરની જિનપ્રતિમા છે, ત્યાં આવે છે. આવીને ત્યાં પણ યાવત્ નમસ્કાર કરીને, જ્યાં પૂર્વની જિનપ્રતિમા છે, ત્યાં આવે છે આવીને પૂર્વવત્ યાવત્ નમસ્કાર કરીને જ્યાં દક્ષિણની જિનપ્રતિમા છે, ત્યાં પૂર્વવત્ બધું જ તે પ્રમાણે કરવું યાવત્ નમસ્કાર કરીને દક્ષિણના ચૈત્યવૃક્ષે જાય છે.

ચૈત્યવૃક્ષે જઈને પૂર્વવત્ અર્ચનિકા કરે છે. કરીને જ્યાં મહેન્દ્રધ્વજ છે, ત્યાં જાય છે. જઈને પૂર્વવત્ અર્નિકા કરીને જ્યાં દક્ષિણની નંદા પુષ્કરિણી છે, ત્યાં જાય છે, જઈને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને તોરણ, ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપક, શાલભંજિકા, વ્યાલરૂપકને પ્રમાર્જે છે. પ્રમાર્જીને દિવ્ય જળધારાથી સીંચે છે. સીંચીને સરસ ગોશીર્ષ ચંદનથી અર્ચે છે ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

ત્યારપછી સિદ્ધાયતનની અનુપ્રદક્ષિણા કરીને જ્યાં ઉત્તર નંદાપુષ્કરિણી છે, ત્યાં આવે છે. આવીને બધું પૂર્વવત્ કરે છે. કરીને ઉત્તરના માહેન્દ્રધ્વજે પછી ચૈત્યવૃક્ષ, પછી ચૈત્યસ્તૂપ, પછી પશ્ચિમ-ઉત્તર-દક્ષિણ જિનપ્રતિમાની પૂર્વવત્ બધી વક્તવ્યતા કહેવી. પછી ઉત્તરીય પ્રેક્ષાગૃહમંડળે આવે છે. ત્યાં દક્ષિણના પ્રેક્ષાગૃહ-મંડપવત્ સર્વ વક્તવ્યતા કહેવી.

પછી ઉત્તર દ્વારેથી નીકળીને ઉત્તરના મુખમંડપે આવે છે. ત્યાં પણ દક્ષિણના મુખમંડપવત્ બધું કરીને ઉત્તર દ્વારેથી નીકળીને સિદ્ધાયતનના પૂર્વદ્વારે જાય છે. ત્યાં પૂર્વવત્ પૂજા કરી. પૂર્વના મુખમંડપના દક્ષિણાદિ ત્રણે દ્વારે ક્રમથી પૂજા કરી પૂર્વ દ્વારથી નીકળી, પૂર્વપ્રેક્ષા મંડપમાં જઈને પૂર્વવત્ પૂજા કરે છે. પછી પૂર્વ પ્રકારથી ક્રમથી ચૈત્યસ્તૂપ, જિનપ્રતિમા, ચૈત્યવૃક્ષ, મહેન્દ્ર ધ્વજ, નંદા પુષ્કરિણીની પૂજા કરી પછી સુધર્માસભામાં પૂર્વદ્વારેથી પ્રવેશે છે.

ત્યાં મણિપીઠિકાએ જાય છે, જઈને જિનઅસ્થિ જોઈને પ્રણામ કરે છે. પછી માણવક ચૈત્ય સ્તંભમાં વજ્રમય ગોળ-વૃત્ત-સમુદ્ગક પાસે આવીને સમુદ્ગકો ગ્રહણ કરીને, ઉઘાડીને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જે છે. પછી જળધારાથી સીંચે છે, સીંચીને ગોશીર્ષ ચંદનથી લીંપે છે. પછી પ્રધાન ગંધ-માળાથી અર્ચા કરી ધૂપ પ્રગટાવે છે. પછી ફરી

પણ વજ્રમય ગોળ-વૃત્ત સમુદ્ગકમાં અસ્થિને મૂકે છે. મૂકીને તે સમુદ્ગકને સ્વસ્થાને મૂકે છે. પછી તેમાં પુષ્પ-ગંધ-માળા-વસ્ત્ર-આભરણ આરોપે છે.

પછી મોરપીંછીથી માણવક ચૈત્ય સ્તંભને પ્રમાર્જી, ઉદકધારાથી સીંચી, ચંદનથી ચર્ચી, પુષ્પાદિ આરોપી, ધૂપદાન કરે છે. કરીને સિંહાસનપ્રદેશે આવીને સિંહાસનને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જનાદિરૂપ પૂર્વવત્ અર્ચનિકા કરે છે. કરીને જ્યાં મણિપીઠિકા છે, દેવશયનીય છે, ત્યાં આવીને મણિપીઠિકાદિની પૂજા કરે છે.

પછી ઉક્ત પ્રકારેજ ક્ષુલ્લક ઈન્દ્રધ્વજની પૂજા કરે છે. કરીને જેમાં ચોપ્પાલક નામે પ્રહરણ કોશ છે, ત્યાં આવીને મોર-પીંછી વડે પરિઘરત્ન આદિ પ્રહરણ રત્નોને પ્રમાર્જે છે. જળધારા વડે સીંચે છે, ચંદન ચર્ચા-પુષ્પાદિ આરોહણ-ધૂપદાન કરે છે. કરીને સુધર્માસભાના બહુ મધ્ય દેશ ભાગે પૂર્વવત્ અર્ચનિકા કરે છે. કરીને સુધર્માસભાના દક્ષિણ દ્વારે પૂર્વવત્ પૂજા કરે છે.

અહીંથી આગળ જેમ સિદ્ધાયતનથી નીકળી દક્ષિણ દ્વારથી દક્ષિણ નંદા પુષ્કરિણી સુધી ફરી ઉત્તર નંદા પુષ્કરિણી આદિમાં - x - x - ઈત્યાદિ સૂત્રાર્થવત્ જાણવું. - x - x - x -

પછી પૂર્વ નંદા પુષ્કરિણીથી નીકળીને દ્રહ પાસે આવી પૂર્વવત્ તોરણ અર્ચનિકા કરે છે. કરીને પૂર્વદ્વારેથી અભિષેક સભામાં પ્રવેશે છે. પછી મણિપીઠિકાના સિંહાસનની-અભિષેક ભાંડની - બહુમધ્યદેશ ભાગની પૂર્વવત્ અર્ચનિકા કરે છે. ત્યારપછી અહીં પણ સિદ્ધાયતનવત્ દક્ષિણ દ્વારાદિથી પૂર્વ નંદા પુષ્કરિણી સુધીની અર્ચનિકા કહેવી.

પછી પૂર્વ નંદા પુષ્કરિણીથી પૂર્વદ્વારથી વ્યવસાય સભામાં પ્રવેશીને પુસ્તકરત્નને મોરપીંછીથી પ્રમાર્જી, જળધારા વડે સીંચીને, ચંદનથી ચર્ચીને, વરગંધમાળાથી અર્ચા કરીને પુષ્પાદિ આરોપણ અને ધૂપદાન કરે છે. પછી મણિપીઠિકાના સિંહાસનના બહુમધ્ય દેશ ભાગની અર્ચા કરે છે. પછી સિદ્ધાયતનવત્ દક્ષિણ દ્વારાદિથી પૂર્વ નંદા પુષ્કરિણી સુધીની અર્ચા કહેવી.

પછી પૂર્વ નંદા પુષ્કરિણીથી બલિપીઠે આવીને તેના બહુમધ્ય દેશ ભાગમાં પૂર્વવત્ અર્ચનિકા કરે છે. કરીને ઉત્તરપૂર્વની નંદાપુષ્કરિણીમાં આવીને તેના તોરણોમાં પૂર્વવત્ અર્ચનિકા કરીને આભિયોગિક દેવોને બોલાવે છે. બોલાવીને કહ્યું - x - x - તેમાં વિશેષ આ — શ્રૃંગાટક - ત્રિકોણ સ્થાન, ત્રિક - જ્યાં ત્રણ શેરીઓ મળે છે. ચતુષ્ક-ચાર પથયુક્ત, ચત્વર - ઘણાં માર્ગો ભેગા થતાં હોય તે સ્થાન. ચતુર્મુખ - જ્યાં ચારે દિશામાં માર્ગ નીકળતા હોય. મહાપથ-રાજપથ, બાકીના સામાન્ય પથ. અટ્ટાલક-પ્રાકાર ઉપરની ભૃત્યાશ્રય વિશેષ. ચરિકા-આઠ હાથ પ્રમાણનો નગર-પ્રાકારનો અંતરાલમાર્ગ. દ્વાર-પ્રાસાદાદિના દરવાજા. ગોપુરપ્રાકાર દ્વાર. તોરણ-દ્વારાદિ સંબંધી. आराम - દંપતિ જે માધવી-લતાગૃહાદિમાં આવીને રમણ કરે છે તે. उद्यान આદિ પૂર્વવત્.

ત્યારપછી તે વિજયદેવ બલિપીઠનું બલિ વિસર્જન કરે છે. કરીને જ્યાં ઉત્તર

નંદા પુષ્કરિણીએ આવે છે. આવીને તેની પ્રદક્ષિણા કરતો પૂર્વ તોરણથી અનુપ્રવેશે છે. પ્રવેશીને પૂર્વ ત્રિસોપાન પ્રતિરૂપકથી ઉતરે છે. ઉતરીને હાથ-પગને પ્રક્ષાલે છે. પ્રક્ષાલન કરીને નંદા પુષ્કરિણીથી પાછા ફરે છે. પછી ૪૦૦૦ સામાનિકો, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષી આદિ - x - x - સાથે પરિવરીને સર્વ ઋદ્ધિથી યાવત્ દુંદુભિ નિર્ઘોષ નાદિત રવથી વિજયા રાજધાનીની વચ્ચોવચ્ચથી જ્યાં સુધર્માસભા છે, ત્યાં આવે છે આવીને સુધર્માસભામાં પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશે છે. પ્રવેશીને જ્યાં મણિપીઠિકા છે, ત્યાં સિંહાસને આવીને પૂર્વાભિમુખ બેઠો.

● સૂત્ર-૧૮૧ :-

ત્યારે તે વિજયદેવના ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો પશ્ચિમોત્તર - ઉત્તર અને ઉત્તરપૂર્વમાં પહેલાથી રખાયેલા ૪૦૦૦ ભદ્રાસનો ઉપર બેઠા. ત્યારપછી તે વિજયદેવની ચાર અગ્રમહિષી પૂર્વ દિશામાં પહેલાથી રાખેલા ચાર ભદ્રાસનો ઉપર બેઠી. ત્યારપછી તે વિજયદેવની દક્ષિણ પૂર્વમાં અભ્યંતર પર્ષદાના ૮૦૦૦ દેવો યાવત્ બેઠા. એ પ્રમાણે દક્ષિણમાં મધ્યમ પર્ષદાના ૧૦,૦૦૦ દેવો યાવત્ બેઠા દક્ષિણ-પશ્ચિમમાં બાહ્ય પર્ષદાના ૧૨,૦૦૦ દેવો યાવત્ બેઠા.

ત્યારપછી તે વિજયદેવની પશ્ચિમે સાત સેનાધિપતિ યાવત્ બેઠા. ત્યારપછી તે વિજયદેવની પૂર્વ-દક્ષિણ-પશ્ચિમ-ઉત્તર ૧૬,૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો પ્રત્યેકે પ્રત્યેક પૂર્વે મુકેલા ભદ્રાસનો ઉપર બેઠા, તે આ પ્રમાણે — પૂર્વમાં ૪૦૦૦ યાવત્ ઉત્તરમાં ૪૦૦૦. તે આત્મરક્ષક દેવો સન્નદ્ધ બદ્ધ વર્મિત કવચવાળા, ઉત્પીડિત શરાસનપટ્ટિકા, પિનદ્ધ ગ્રૈવેયક વિમલવરચિંધપટ્ટ, ગ્રહિત આયુધ-પ્રહરણા, ત્રણ સ્થાને નમેલ, ત્રણ સંધિયુક્ત, વજ્રમય કોટિવાળા ધનુષ્નને લીધેલા અને તેના તૂણીરોમાં વિવિધ પ્રકારે બાણો છે.

નીલપાણી, પીતપાણી, રક્તપાણી, ચાપપાણી, ચારુપાણી, ચર્મપાણી, ખડ્ગપાણી, દંડપાણી, પાસપાણી, નીલ-પીત-રક્ત-ચાપ-ચારુ-ચર્મ-ખડ્ગ-દંડ-પાસને ધારણ કરેલા આત્મરક્ષક, રક્ષોપક, ગુપ્ત-ગુપ્ત પાલિત, યુક્ત-યુક્ત પાલિત દરેકે દરેક સમયથી-વિનયથી કિંકરરૂપ એવા થઈને ઉભા છે.

ભગવન્ ! વિજયદેવની કેટલો કાળ સ્થિતિ કહી છે ? ગૌતમ ! એક પલ્યોપમ સ્થિતિ કહી છે.

ભગવન્ ! વિજયદેવના સામાનિક દેવોની કેટલા કાળની સ્થિતિ કહી છે ? એક પલ્યોપમ સ્થિતિ કહી છે.

એ પ્રમાણે આવી મહાઋદ્ધિ - મહાદ્યુતિ - મહાબલ - મહાયશ - મહાસુખ - મહાનુભાગ યુક્ત વિજયદેવ છે.

● વિવેચન-૧૮૧ :-

ત્યારે તે વિજયદેવની વાયવ્ય-ઉત્તર અને ઈશાન દિશામાં ૪૦૦૦ સામાનિક દેવો ૪૦૦૦ ભદ્રાસનોમાં બેસે છે. પછી વિજયદેવની પૂર્વ દિશામાં ચાર અગ્રમહિષી

ચાર ભદ્રાસનોમાં બેઠી. પછી વિજયદેવની નૈઋત્યમાં અભ્યંતર પર્ષદાના ૮૦૦૦ દેવો ૮૦૦૦ ભદ્રાસનોમાં બેઠા, [ઈત્યાદિ બધું સૂત્રાર્થમાં આવી ગયેલ હોવાથી અહીં વૃત્તિના અનુવાદમાં પુનરુક્તિ કરી નથી.]

આત્મરક્ષક દેવો કેવા છે? સન્નદ્ધબદ્ધ વર્મિત કવચા - અહીં कवच - તનુત્રાણ, બખ્તર. वर्म - લોહમય કુતૂલિકાદિ રૂપ, તેમાં સંજાત તે વર્મિત. सन्नद्ध - શરીરે આરોપણ કરવાથી. बद्ध - ગાઢતર બંધનથી બાંધવાથી. ઉપ્પીલિયસરાસણપટ્ટિયા- તેમાં उत्पीडिता - ગાઢીકૃત, शर - બાણ, જેમાં રખાય તે शरासन - ઇષુધિ. તેની પટ્ટિકા. પિણદ્ધગેવેજ્જવિમલવરચિંધપટ્ટા-તેમાં ग्रैवेय - ગ્રીવાનું આભરણ. विमल श्रेष्ठ ચિહ્નપટ્ટ વડે તે. ગહિયાઉહપહરણ - તેમાં - आउह - જેના વડે યુદ્ધ કરાય છે તે આયુધ-ખેટક આદિ. प्रहरण - અસિકુંતાદિ. જેના વડે આયુધ અને પ્રહરણ ગ્રહણ કરાયેલ છે તે त्रिनत - આદિ-મધ્ય-અંતે નમેલ. त्रिसंधि - આદિ-મધ્ય-અંતે સંધિના ભાવથી. વજ્રમય કોટિ ધનૂષ્ ગ્રહણ કરીને. પરિયાઇયકંડકલાવા - વિચિત્ર કાંડ કલાપના યોગથી પર્યાત્ત કાંડકલાપ.

કોઈક નીલપાણય - નીલ કાંડ કલાપ, બે હાથમાં જેને છે તે નીલપાણી. આ પ્રમાણે પીતપાણી અને રક્તપાણી પણ જાણવું. જેના હાથમાં चाप - ધનુષ્ છે તે ચાપપાણી. चारु - પ્રહરણ વિશેષ, તે જેના હાથમાં છે તે. એ રીતે ચર્મપાણી - x - દંડપાણી ઈત્યાદિ - x - x - જાણવું.

રક્ષોપગ - એક ચિત્તપણે તત્પરાયણ રહે તે. गुप्त - સ્વામી ભેદ ન કરે તે. गुप्ता - બીજાથી અપ્રવેશ્ય. पालि - સેતુ. युक्त - સેવકના ગુણથી યુક્ત. युक्ता - પરસ્પર બદ્ધ પણ બૃહત્ અંતરાલ પાલિ જેમાં નથી તે युक्तपालिका સમય-આચાર. કિંકરભૂત-તેઓ ખરેખર કિંકર નથી, પણ તેના જેવા છે. તેમને પણ જુદુ આસન આપવાથી માન્ય કર્યા છે. તેઓ માત્ર નિજાચાર પરિપાલનથી અને વિનીતપણાથી તથાભૂતવત્ રહે છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે સટીક અનુવાદ કરેલ
પ્રતિપત્તિ-૩-અંતર્ગત્ વિજયદેવાધિકાર પૂર્ણ

❁ વૈજયંત આદિ અન્ય દ્વારો ❁

-- x -- x -- x -- x --

વિજયદ્વારની વક્તવ્યતા કહી. હવે વૈજયંત દ્વાર કહે છે –

● **સૂત્ર-૧૮૨,૧૮૩ :-**

[૧૮૨] ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપનું વૈજયંત નામે દ્વાર ક્યાં કહેલ છે? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં મેરુ પર્વતની દક્ષિણે ૪૫,૦૦૦ યોજન અબાધાએ ગયા પછી જંબૂદ્વીપ-દ્વીપની દક્ષિણ દિશાને અંતે અને લવણસમુદ્રના દક્ષિણાર્દ્ધની ઉત્તરમાં આ જંબૂદ્વીપ દ્વીપનું વૈજયંત નામક દ્વાર કહેલ છે. તે આઠ યોજન ઉર્ધ્વ ઉચ્ચત્વથી છે ઈત્યાદિ બધી વક્તવ્યતા વિજય દ્વારવત્ યાવત્ "તે નિત્ય છે" ત્યાં સુધી કહેવી.

ભગવન્ ! રાજધાની ક્યાં કહી છે? દક્ષિણ દિશામાં છે. યાવત્ વૈજયંત નામક મહર્દ્ધિક દેવ છે.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપનું જયંત નામક દ્વાર ક્યાં છે? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં મેરુ પર્વતની પશ્ચિમે ૪૫,૦૦૦ યોજન જંબૂદ્વીપના પશ્ચિમાંતે અને લવણ સમુદ્રના પશ્ચિમાર્દ્ધની પૂર્વમાં સીતોદા મહાનદીની ઉપર આ જંબૂદ્વીપનું જયંત નામક દ્વાર કહેલ છે. પ્રમાણાદિ પૂર્વવત્ કહેવું. પશ્ચિમમાં તે રાજધાની છે ત્યાં જયંત નામે મહર્દ્ધિક દેવ છે.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપનું અપરાજિત નામક દ્વાર ક્યાં કહેલ છે? ગૌતમ ! મેરુની ઉત્તરે અબાધાથી ૪૫,૦૦૦ યોજન, જંબૂદ્વીપ દ્વીપના ઉત્તરાંતે અને લવણ સમુદ્રની ઉત્તરાર્દ્ધની દક્ષિણે આ જંબૂદ્વીપ દ્વીપનું અપરાજિત નામક દ્વાર કહેલ છે. પ્રમાણાદિ પૂર્વવત્. રાજધાની ઉત્તરમાં યાવત્ અપરાજિત દેવ છે. ચારે રાજધાનીઓ બીજા જંબૂદ્વીપમાં છે.

[૧૮૩] ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપના એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અબાધાએ કેટલું અંતર કહેલ છે? ગૌતમ ! ૭૯,૦૫૨ યોજન અને દેશોન અર્દ્ધ યોજન અંતર છે.

● **વિવેચન-૧૮૨,૧૮૩ :-**

कहि णं भंते० ઈત્યાદિ પૂર્વવત્. વિશેષ આ - વૈજયંત દ્વારથી દક્ષિણથી તિર્છા અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્ર જતા-તેમ કહેવું. એ પ્રમાણે જયંત, અપરાજિત દ્વાર વક્તવ્યતા પણ કહેવી. વિશેષ એ કે – જયંત દ્વારની પશ્ચિમ દિશામાં, અપરાજિત દ્વારની ઉત્તરથી તિર્છા અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર ગયા પછી - તેમ કહેવું.

હવે વિજયાદિ દ્વારોનું પરસ્પર અંતર બતાવે છે –

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપ સંબંધી એક દ્વારનું બીજા દ્વારથી અંતર કેટલાં પ્રમાણમાં પ્રતિઘાત રહિતપણે કહેલ છે? ભગવંતે કહ્યું – ગૌતમ ! ૭૯,૦૫૨ યોજન અને દેશોન અર્દ્ધ યોજન એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અબાધાએ અંતર કહેલ છે.

તેથી કહે છે –

પ્રત્યેક દ્વારની શાખારૂપ ભીંત એક એક કોસ મોટી છે અને પ્રત્યેક દ્વારનો વિસ્તાર ચાર-ચાર યોજન છે. આ રીતે ચારે દ્વારોમાં કુડ્ય અને દ્વાર પ્રમાણ ૧૮ યોજનનું થાય છે.

જંબૂદ્વીપની પરિધિ ૩,૧૬,૨૨૭ યોજન, ૩-કોશ, ૧૦૮ ધનુષ્ અને ૧૩॥ અંગુલથી કંઈક અધિક છે. તેમાં ચારે દ્વારો અને શાખા દ્વારોના ૧૮ યોજન પ્રમાણ ઘટાડવાથી પરિધિનું પ્રમાણ ૩,૧૬,૨૦૯ યોજન, ૩ કોશ, ૧૦૮ ધનુષ્ અને ૧૩॥ અંગુલથી કંઈક અધિક બાકી રહે છે. તેના ચાર ભાગ કરવાથી ૭૯,૦૫૨ યોજન, ૧-કોશ, ૧૫૩૨ ધનુષ્, ૩ અંગુલ, ૩-યવ આવે છે.

આટલું એક દ્વારથી બીજા દ્વારનું અંતર જાણવું. આ જ વાત જણાવવા વૃત્તિકારશ્રીએ અહીં બે ગાથા નોંધી છે.

● સૂત્ર-૧૮૪ :-

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપના પ્રદેશો લવણસમુદ્રને સ્પૃષ્ટ છે ? હા, સ્પૃષ્ટ છે. ભગવન્ ! તે શું જંબૂદ્વીપ રૂપ છે કે લવણસમુદ્ર રૂપ છે ? ગૌતમ ! નિશ્ચે તે જંબૂદ્વીપ રૂપ છે પણ લવણસમુદ્રરૂપ નથી.

ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રના પ્રદેશો જંબૂદ્વીપને સ્પૃષ્ટ છે ? હા, સ્પૃષ્ટ છે. ભગવન્ ! તે શું લવણ સમુદ્ર રૂપ છે કે જંબૂદ્વીપ રૂપ છે ? ગૌતમ ! નિશ્ચે તે લવણસમુદ્ર રૂપ છે, જંબૂદ્વીપ રૂપ નથી.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં જીવો મરીને લવણસમુદ્રમાં જન્મે છે ? ગૌતમ ! કોઈ જીવ જન્મે છે, કોઈ જીવ જન્મતા નથી.

ભગવન્ ! લવણ સમુદ્રમાં જીવો મરીને જંબૂદ્વીપમાં જન્મે છે ? ગૌતમ ! કેટલાંક જન્મે છે, કેટલાંક જન્મતા નથી.

● વિવેચન-૧૮૪ :-

જંબૂદ્વીપ દ્વીપના પ્રદેશ - સ્વ સીમાગત ચરમરૂપ લવણ સમુદ્રને સ્પૃષ્ટ છે ? - x - x - અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ છે કે નથી ? ભગવંતે કહ્યું – હા, અર્થાત્ સ્પૃષ્ટ છે, એમ કહેતા ફરી પૂછે છે –

ભગવન્ ! તે સ્વસીમાગત ચરમ પ્રદેશો શું જંબૂદ્વીપના છે ? કે લવણસમુદ્રના છે ? અહીં વ્યપદેશ ચિંતામાં સંશય એ પ્રશ્ન છે. કેમકે જંબૂદ્વીપના ચરમ પ્રદેશો લવણ સમુદ્રને સ્પૃષ્ટ છે. જેમ તર્જનીને સ્પર્શેલ જ્યેષ્ઠા આંગળી જ્યેષ્ઠાવત્ છે ?

ભગવંતે કહ્યું – ગૌતમ ! “જંબૂદ્વીપ જ”. ‘णं’ નિપાતની અવધારણાર્થત્વથી કહ્યું. તે ચરમપ્રદેશો દ્વીપના છે કેમકે તે જંબૂદ્વીપ સીમાએ વર્તે છે. તે જંબૂદ્વીપના ચરમ પ્રદેશો લવણસમુદ્રના નથી. જંબૂદ્વીપની સીમાને ઓળંગીને તે લવણસમુદ્ર સીમાને પામ્યા નથી પણ સ્વ સીમાગત જ લવણ સમુદ્રને સ્પૃષ્ટ છે. - x - x -

એ પ્રમાણે લવણસમુદ્રનું સૂત્ર પણ કહેવું.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ દ્વીપમાં જે જીવો છે, તે મરીને લવણસમુદ્રમાં જાય છે - જન્મે છે ? ભગવંતે કહ્યું – ગૌતમ ! કેટલાંક જીવો મરી-મરીને લવણસમુદ્રમાં જાય છે, કેટલાંક જીવો મરીને ત્યાં જતાં નથી. કેમકે જીવોને તેવા-તેવા સ્વકર્મવશપણાથી ગતિના વૈચિત્ર્યનો સંભવ છે - આ રીતે લવણસમુદ્ર સૂત્ર પણ કહેવું.

મુનિ દીપરત્નસાગરે સટીકઅનુવાદ કરેલ
પ્રતિપત્તિ (૩)માં સૂત્ર-૧૮૪ સુધી પૂર્ણ

ભાગ-૧૮-પુરો થયો

આગમ સટીક અનુવાદનું વિભાગીકરણ

આગમનું નામ	ભાગ ક્રમાંક
આચારાંગ	૧ અને ૨
સૂત્રકૃતાંગ	૩ અને ૪
સ્થાનાંગ	૫ થી ૭
સમવાયાંગ	૮
ભગવતી	૯ થી ૧૩
જ્ઞાતાધર્મકથા	૧૪
ઉપાસકદશા, અંતકૃત્‌દશા, અનુત્તરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૫
વિપાકશ્રુત, ઔપપાતિક	૧૬
રાજપ્રશ્નીય	૧૭
જીવાજીવાભિગમ	૧૭ થી ૧૯
પ્રજ્ઞાપના	૨૦ થી ૨૨
સૂર્ય/ચંદ્ર-પ્રજ્ઞપ્તિ	૨૩,૨૪
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ	૨૫ થી ૨૭
નિરયાવલિકા પંચક અને પયન્નાસૂત્રો-૧૦+૧	૨૮
નિશીથ, વ્યવહાર, બૃહત્કલ્પ દશાશ્રુતસ્કંધ અને જીતકલ્પ	૨૯
મહાનિશીથ	૩૦
આવશ્યક	૩૧ થી ૩૪
પિંડનિર્યુક્તિ, ઓઘનિર્યુક્તિ	૩૫
દશવૈકાલિક	૩૬
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭ થી ૩૯
નંદીસૂત્ર	૪૦
અનુયોગદ્વાર	૪૧
કલ્પ (બારસા) સૂત્ર	૪૨